MINISTERUL EDUCAȚIEI ȘI CERCETĂRII

ANALELE UNIVERSITĂȚII DIN ORADEA

ANNALS OF THE UNIVERSITY OF ORADEA

FASCICOLA
ISTORIE – ARHEOLOGIE
HISTORY– ARCHAEOLOGY SERIES
TOM XXXVI
TOME XXXVI

EDITURA UNIVERSITĂȚII DIN ORADEA

2026

ANALELE UNIVERSITĂȚII DIN ORADEA
FASCICOLA ISTORIE – ARHEOLOGIE

COMITETUL ȘTIINȚIFIC / SCIENTIFIC COMMITTEE

Acad. Ioan-Aurel POP (Cluj-Napoca)
Ioan BOCȘAN (Cluj-Napoca)
Acad. Ioan BOLOVAN (Cluj-Napoca)
Al. Florin PLATON (Iași)
Dan-Octavian CEPRAGA (Padova)
Jérôme BURIDANT (Amiens)
Rudolf GÜNDISCH (Oldenburg)
Toader NICOARĂ (Cluj-Napoca)
Anatol PETRENCU (Chișinău)
GYULAI Eva (Miskolc)
Ioan SCURTU (București)
Wacław WIERZBIENIEC (Rzeszów)
Federico DONATIELLO (Padova)
Jaroslaw KINAL (Rzeszów)
SZISZKOSZNÉ HALÁSZ Dorottya (Miskolc)
Ion EREMIA (Chișinău)

COLEGIUL DE REDACȚIE/ EDITORIAL BOARD:

Director /Director
Prof. univ. dr. Sorin ȘIPOȘ

Redactor-șef/ Editor-in-Chief
Lector univ. dr. Radu ROMÎNAȘU

Secretar de redacție/ Editorial Secretary
Lector univ. dr. Laura ARDELEAN

Membrii/Members
Prof. univ. dr. Barbu ȘTEFĂNESCU
Prof. univ. dr. Sever DUMITRAȘCU
Prof. univ. dr. Viorel FAUR
Prof. univ. dr. Ioan HORGA
Prof. univ. dr. Mihai DRECIN
Prof. univ. dr. Antonio FAUR
Prof. univ. dr. Gabriel MOISA
Lector univ. dr. Florin SFRENGEU
Lector univ. dr. Mihaela GOMAN
Lector univ. dr. BODO Edith
Lector univ. dr. Cosmin PATCA
Dr. Ioan CIORBA
Dr. Florina CIURE

Analele Universității din Oradea./ Annals of the University of Oradea
Fascicola Istorie – Arheologie / History - Archaeology Series

Manuscrisele, cărțile, revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa colectivului de redacție al revistei „Analele Universității din Oradea", Fascicola Istorie – Arheologie.
The manuscripts, and the books and reviews for exchange, as well as any correspondence will be sent to address of the Editorial Staff.
Les manuscrits, les livres et les revues proposés pour échange, ainsi que toute correspondance, seront adressés à la rédaction.
Responsabilitatea asupra textului și conținutului articolelor revine în exclusivitate autorilor.
The responsibility for the content of the articles belongs to the author(s).
The articles are published with the notification of the scientific reviewer.
Revista este indexată în baza internațională de date EBSCO.
The review is indexed in the EBSCO international database.

Editorial Assistance: Drd. Gabriela ANTONOVICI

Address of the editorial office:
University of Oradea
Department of History
Str. Universității nr. 1, 410087 Oradea, România
Tel/ Fax (004) 0259 408167
e-mail: laura_ardelean@uoradea.ro
The review is issued under the aegis of the University of Oradea

ISSN 1453-3766

Cuprins • Contents • Sommaire • Inhalt

Volum dedicat domnului profesor universitar emerit dr. Viorel Faur cu ocazia împlinirii a 85 de ani.....5

Sorin ȘIPOȘ, Gabriel MOISA, Radu ROMÎNAȘU ◈ Profesorul universitar doctor emerit Viorel Faur. Un dascăl, un cercetător, un om al Bihorului 7

Mihaela GOMAN, Florin SFRENGEU ◈ Profesorului Viorel Faur la ceas aniversar 13

BODO Edith ◈ Profesorul Viorel Faur – 85 de ani. O vocație în slujba istoriei și a educației.....15

Diana IANCU ◈ Cuvânt de prețuire pentru domnul profesor Viorel Faur 21

Studii ◈ Studies 23

Florin SFRENGEU ◈ Prezentare generală a descoperirilor arheologice aparținând culturii Tiszapolgár de la Biharia (Situl 8). Cercetările preventive din 2022 de pe drumul expres Oradea–Biharia 25

Alexandra SALCEDO-ILIESCU ◈ Algunos hitos en la historia de los Juegos Olímpicos 51

Andreea-Florica PUȘCAȘ ◈ Contribuții referitoare la descoperirile sarmatice din județul Bihor 61

Kimberly DINCĂ ◈ Berber Networks, Almoravid Elites, and Mālikī Law: Women's Social and Legal Position in al-Andalus.....73

Vasile MĂRCULEȚ ◈ Scurte considerații asupra ofensivei bizantine în Bulgaria din anii 1000–1002, și a cuceririi teritoriilor Bulgariei dunărene 89

Laura ARDELEAN ◈ Problema atribuirii unor manuscrise din biblioteca lui Ioan Vitéz: cazul lui Briccius de Polanka 101

Raluca Gabriela BLAGA ◈ Hanurile și locurile de popas din Principatele Române între secolele XVII–XIX. Percepții, reprezentări și experiențe ale călătorilor străini.....111

Sorin ȘIPOȘ, Cosmin PATCA, Ioana TÂRB BLAJEC, Manuela BÂRZA ◈ Evoluția comunităților de slovaci din județele Bihor și Sălaj (sec. XIX–prezent).....123

BALÁZS-SZÉLES Enikő ◈ The Zionist Movement: Its Genesis, Typology and Promoters. Zionism between Anti-Semitism and the Formation of the State of Israel.....141

Gabriela ANTONOVICI, Iulia VAISĂRHOFER ◈ Victimele violenței din Bihorul anilor 1918–1919. Corpus nominal, geografie și tipologie. Studiu de caz: Nicolae Bogdan 151

Răzvan Mihai NEAGU ◈ Considerații privind prezențe ale avocatului Augustin Rațiu din Turda în orașul Târgu Mureș 167

Cristian CULICIU ◈ Oradea celor 20 de primari. Aspecte din administrația locală interbelică (II) 173

Radu ROMÎNAȘU, Cornelia ROMÎNAȘU ◈ Interwar European Dimensions Reflected in the Pages of the Cultural Review Cele Trei Crișuri from Oradea 203

Ion ZAINEA ◈ Două momente aniversative ale Marii Uniri: Încoronarea (1922) și Semicentenarul (1968). Ecouri în presa și publicistica orădeană 225

Mihai D. DRECIN ◈ „Acțiunea Patriotică" din Cluj (1932–1940) – asociație cu caracter social-moral și național 235

Antonio V. FAUR ◈ Universitatea Populară Liberă de Vară „Yavneh" (Oradea, 20 august – 10 septembrie 1946) – o inițiativă culturală cu substrat politic 241

Veronica Daniela TĂTAR (MIHALCA) ◈ Unitatea/colectivul D.G.P.T. Oradea. Componență, atribuții, pregătire/perfecționare 257

Mihaela GOMAN ◈ Constantin Daicoviciu at Seventy and the International Dimensions of His Scholarly Legacy Reflected in the Academic Correspondence of 1968.....267

Alexandru ANTOCIAN ◈ Aspecte ale economiei subterane comuniste în istoriografia din Republica Moldova și România.....279

Recenzii ◈ Book reviews 297

Radu ROMÎNAȘU ◈ Mircea-Gheorghe ABRUDAN, Mitropolitul Andrei Șaguna. O biografie culturală, Cluj-Napoca, 2023 299

Ioan CIORBA ◈ Vasile BURIAN, Susana-Florina PALL, Radu ROMÎNAȘU, Satul Chechiș, județul Sălaj. File de monografie, Zalău, 2026.....303

Radu ROMÎNAȘU ◈ Ion EREMIA, Basarabia. Dăinuire românească prin istorie și limbă, Chișinău, Oradea, 2024 307

VOLUM DEDICAT DOMNULUI PROFESOR UNIVERSITAR EMERIT DR. VIOREL FAUR CU OCAZIA ÎMPLINIRII A 85 DE ANI

PROFESORUL UNIVERSITAR DOCTOR EMERIT VIOREL FAUR. UN DASCĂL, UN CERCETĂTOR, UN OM AL BIHORULUI

Sorin ȘIPOȘ[*]
Gabriel MOISA[**]
Radu ROMÎNAȘU[***]

Împlinirea a 85 de ani de viață reprezintă, pentru orice om, un moment de reflecție asupra unui drum lung, presărat cu experiențe mai mult sau mai puțin plăcute, cu obstacole, dar și cu realizări, cu provocări multiple și opțiuni asumate, care au conturat o existență dedicată cunoașterii, educației, valorilor morale și dăruirii față de comunitate.

Pentru un profesor universitar care cercetează trecutul istoric, dedicându-și viața formării multor generații de studenți, masteranzi și doctoranzi, această vârstă frumoasă capătă o semnificație aparte. Ea nu măsoară doar timpul trăit, ci și moștenirea spirituală lăsată în conștiințele celor care au participat la cursurile sale, în paginile numeroaselor cărți, studii și articole, în tradiția academică pe care a reușit să o construiască alături de alți colegi universitari, și în memoria comunității căreia îi aparține cu dăruire.

Din această perspectivă, profesorul Viorel Faur este una dintre acele personalități ale învățământului istoric superior orădean care au reușit să unească, într-un mod exemplar, rigoarea cercetării, pasiunea predării istoriei, responsabilitatea civică și iubirea profundă față de neam și țară.

Specialist de marcă în istoria modernă a României, profesorul Faur a desfășurat o activitate științifică care se remarcă prin amploare și rigoare, prin apelul necontenit la document, consacrată în special istoriei politice și culturale a Transilvaniei și a Bihorului. Opera sa cuprinde 23 de cărți publicate ca autor unic, coautor la 7 volume colective, 2 cărți reeditate, 7 cărți în colaborare, la care se adaugă 400 de studii și articole.

Interesele sale de cercetare acoperă un domeniu tematic larg, articulat în jurul unor probleme fundamentale ale istoriei românilor din Transilvania și din spațiul vestic românesc: mișcările țărănești din secolele al XVIII-lea și al XX-lea, revoluția de la 1848 în Principatele Române și în părțile vestice ale Transilvaniei, Războiul de Independență, mișcarea memorandistă, lupta națională a românilor din Transilvania, Unirea Principatelor Române și Marea Unire din 1918. De asemenea, a acordat o

[*] Prof. univ. dr. habil., Departamentul de Istorie, Universitatea din Oradea; e-mail: sorin.sipos@yahoo.com.
[**] Prof. univ. dr. habil., Departamentul de Istorie, Universitatea din Oradea; e-mail: gabimoisa@hotmail.com.
[***] Lector univ. dr., Departamentul de Istorie, Universitatea din Oradea; e-mail: rrd1214@yahoo.com.

atenție deosebită participării armatei române la operațiunile militare din cele două conflagrații mondiale.

Totodată, cercetările profesorului Viorel Faur au evidențiat și dimensiunea culturală, instituțională și comunitară a vieții românești din Crișana: presa și revistele locale, principalele inițiative editoriale din Oradea și Bihor, etnografia și muzeografia, asociaționismul cultural românesc din epoca modernă și contemporană, precum și mișcarea teatrală, cinematografică și muzicală locală și regională. Preocupările sale de istoriografie au completat acest vast orizont investigativ, oferind, totodată, o reflecție critică asupra statutului disciplinei Istorie.

Aria sa de investigație științifică ocupă un loc important în istoriografia regională și națională românească. Crișana, cu Oradea sa multietnică și multiculturală, cu o istorie complexă, marcată de schimbări politice, confesionale, sociale și culturale, a constituit pentru profesorul Faur un teren privilegiat de cercetare. El a înțeles că istoria acestei zone nu poate fi redusă la o succesiune de evenimente politice, ci trebuie privită prin prisma interacțiunii dintre comunități, instituții, elite, biserici, școli, presă, asociații și reuniuni culturale și acțiunile politice.

Studiile sale pun în lumină aspecte esențiale ale vieții culturale și politice a românilor din Bihor, contribuind la o mai bună înțelegere a rolului jucat de provincia istorică a Crișanei în procesul de afirmare națională a românilor din această parte de țară.

Prin analize riguroase, documentate cu grijă și susținute de o bogată bază arhivistică și bibliografică, profesorul Faur demonstrează că istoria locală nu este o istorie de rang secundar. Dimpotrivă, ea reprezintă un laborator esențial pentru cel care dorește să înțeleagă marile procese istorice ale națiunii române moderne: nașterea conștiinței naționale, lupta pentru drepturi culturale și politice, Marea Unire din 1918, construcția României întregite, efervescența perioadei interbelice și provocările istoriei contemporane.

O trăsătură definitorie a cercetării sale științifice este atenția acordată omului și comunității. Profesorul nu se mulțumește să descrie instituții ori fenomene generale, ci caută să reconstituie „la firul ierbii", trăiri, aspirații, tensiuni, solidarități și inițiative ale oamenilor care au trăit și au acționat în Bihor și în părțile nord-vestice ale spațiului românesc între secolele XVIII-XX.

Astfel, cărțile domniei sale propun o dimensiune umană deosebită. Ele vorbesc despre dascăli, preoți, intelectuali, lideri din comunitățile locale, elevi, studenți, țărani, familii și cetățeni care, prin eforturile lor adesea tăcute, au contribuit la păstrarea identității românești și la afirmarea valorilor europene ale regiunii.

Din această perspectivă, profesorul a înțeles importanța istoriei culturale ca instrument de cunoaștere a societății. Școala, biserica, presa, asociațiile culturale, viața artistică și culturală, obiceiurile, memoria colectivă și raporturile dintre comunități constituie, pentru istoricul Viorel Faur, domenii de cercetare prin care reușește să surprindă dinamica profundă a unei regiuni aflată la interferența mai multor modele culturale. Mai mult, acest tip de abordare i-a permis să evite atât reducționismul politic, cât și idealizarea trecutului, oferind o imagine echilibrată, cu nuanțele necesare, argumentată și convingătoare asupra realităților istorice bihorene.

Prin întreaga sa activitate științifică, profesorul Faur demonstrează că istoria unei regiuni nu poate fi înțeleasă în afara legăturii ei cu destinul național, iar istoria

națională își dezvăluie bogăția și profunzimea tocmai prin analiza atentă a realităților locale.

Pe lângă contribuția sa remarcabilă la cercetarea istorică, profesorul Viorel Faur a exercitat o influență vizibilă și asupra vieții culturale din Oradea și din spațiul Crișanei. Între anii 1990 și 2000 a condus Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri", instituție cu un rol important în susținerea inițiativelor editoriale și științifice în special a tinerilor cercetători, în promovarea valorilor regionale și locale și în afirmarea identității culturale românești la granița de vest a țării. Sub conducerea sa, Fundația a devenit un cadru instituțional de sprijin pentru cercetarea, valorificarea și difuzarea patrimoniului istoric și cultural local, contribuind la consolidarea legăturii dintre mediul academic, comunitatea locală și memoria culturală regională și națională.

Totodată, profesorul Faur s-a afirmat ca un îndrumător academic deosebit de activ și exigent. În calitate de conducător de doctorat, începând din anul 2001, a coordonat 25 de doctoranzi care și-au susținut public tezele de doctorat, lucrări ulterior validate de Consiliul Național de Atestare a Titlurilor, Diplomelor și Certificatelor Universitare (CNATDCU). Această performanță reflectă nu doar capacitatea sa de a coordona cercetări complexe și de a forma tineri specialiști în domeniul Istorie, ci și aportul său substanțial la dezvoltarea școlii doctorale în Istorie la Universitatea din Oradea. Discipolii săi continuă, în mare măsură, direcțiile de cercetare deschise de profesor, diversificând, totodată, problematicile abordate și consolidând prestigiul instituțiilor în care își desfășoară activitatea.

Prin activitatea sa didactică, editorială și de mentorat, Viorel Faur reușește să depășească dimensiunea unei cariere individuale de cercetare, devenind un adevărat animator al cercetării științifice academice. Întreaga sa activitate științifică, dublată de contribuția la formarea unor generații tinere de cercetători, conferă activității sale o semnificație instituțională și culturală deosebită, afirmându-l ca una dintre personalitățile definitorii ale istoriografiei românești contemporane din Transilvania și Crișana.

Încă de la începuturile activității sale universitare, profesorul Viorel Faur s-a remarcat printr-o pregătire temeinică, printr-o curiozitate intelectuală autentică și printr-o capacitate rară de a transforma documentul istoric într-o poveste vie, inteligibilă și formativă, mai ales pentru tânăra generație. Pentru domnia sa, istoria nu a fost niciodată o simplă acumulare de date, de nume, ori o înșiruire de evenimente izolate. Dimpotrivă, a înțeles istoria ca pe o disciplină a sintezei, a interpretării și a responsabilității. Astfel, cercetările sale au urmărit mereu să explice cum s-au format identitățile naționale, cum s-au construit instituții moderne ale statului român, cum au evoluat mentalitățile și cum au acționat oamenii în fața provocărilor din epoca lor.

Dar poate înainte de toate contribuțiile sale academice, profesorul Viorel Faur rămâne un dascăl și un om al cetății. Iar acesta este, poate, cel mai frumos titlu pe care un om al școlii îl poate primi.

În amfiteatrele universității, în fața studenților, domnia sa nu a fost doar un vector de transmisie al unor cunoștințe despre istoria românilor din epoca modernă, ci și un formator de conștiințe, un îndrumător și un model de urmat. Cursurile sale s-au remarcat prin claritate, sinteză, soliditate intelectuală și capacitate de a face accesibile teme complexe din istoria națională și regională.

Studenții care au avut privilegiul de a-l asculta își amintesc de discursurile bine construite, de explicațiile clare, de exemplele relevante, de puterea argumentelor și de atmosfera degajată care a însoțit activitatea didactică a domnului profesor. El a știut să trezească interesul pentru istorie nu printr-o retorică sterilă, ci prin demonstrație, argument și pasiune. I-a învățat pe studenți că cercetarea trecutului solicită răbdare, devotament, modestie, spirit critic și respect față de adevăr. Numai în acest mod cercetarea istorică poate depăși simpla funcție de exercițiu intelectual, devenind o cale de înțelegere a prezentului prin intermediul cunoașterii responsabile a trecutului.

Ca îndrumător și mentor, profesorul Faur a fost, pentru mulți tineri cercetători, un model de seriozitate și de profesionalism. De fiecare dată a susținut inițiativele studenților, a încurajat cercetarea științifică, necesitatea de a se apela la documentul de arhivă, a corectat cu răbdare și a împărtășit din experiența sa celor care și-au dorit să urmeze o carieră didactică sau de cercetare. Pentru mulți dintre ei, întâlnirea cu un astfel de profesor a însemnat mai mult decât o etapă din parcursul lor profesional; a însemnat descoperirea unei vocații, încrederea că munca intelectuală onestă are sens și convingerea că istoria poate fi studiată cu rigoare, dar și cu suflet.

Dascălul adevărat nu se măsoară doar prin numărul cursurilor predate sau al lucrărilor publicate, ci și prin capacitatea de a lăsa în urma sa oameni mai bine pregătiți, mai conștienți de valorile ce trebuie implementate în viața socială și mai responsabili față de comunitatea din care fac parte. Potrivit acestor criterii, profesorul Faur se numără printre acei mentori a căror influență a depășit cu mult limitele unei cariere profesionale. Studenții, masteranzii și doctoranzii săi, deveniți la rândul lor dascăli, cercetători, antreprenori sau cetățeni implicați în treburile cetății, poartă mai departe o parte din spiritul său academic și moral.

Este greu să vorbești și să scrii despre profesorul Viorel Faur fără a nu evoca calitatea sa excepțională de orator. Cuvântul său rostit a avut întotdeauna o forță aparte. Nu este vorba doar despre o exprimare corectă, clară și expresivă, ci de capacitatea rară de a da sens ideilor, de a emoționa publicul fără a recurge la efecte facile și de a convinge prin puterea argumentului, prin cunoaștere și convingere autentică. Atunci când profesorul vorbește public despre istorie, despre personalitățile Bihorului, despre ideea națională, despre valorile democratice și europene sau despre datoria morală a omului de cultură, cuvintele sale căpătă o greutate cu totul specială.

În conferințele științifice, la manifestările aniversare, în fața studenților sau în cadrul dezbaterilor academice, profesorul Faur a demonstrat că oratoria nu este un exercițiu de formă, ci o artă a comunicării umane. Domnia sa știe să combine rigoarea argumentului cu căldura exprimării, erudiția cu simplitatea, fermitatea convingerilor personale cu respectul față de interlocutor. Discursurile sale au rămas în memoria colectivă nu doar prin frumusețea formulărilor, ci și prin profunzimea mesajului.

Într-o epocă în care cuvântul poate fi ușor degradat și manipulat de superficialitate, de grabă sau de interesul de moment, profesorul Faur reprezintă un exemplu de respect față de limba și cultura română și de responsabilitatea publică a celui care vorbește. Pentru istoricul Viorel Faur, a vorbi înseamnă asumarea unei responsabilități față de adevăr, față de ascultători, față de comunitate și față de valorile care definesc cultura și civilizația unui popor.

Patriotismul care se degajă din discursul său nu este un simplu slogan ori o simplă atitudine declarativă. El se manifestă prin muncă, prin cercetare, prin dăruirea față de studenți, prin apărarea adevărului istoric și prin implicarea constantă în viața culturală, academică și civică a Oradei și a Bihorului. Profesorul Viorel Faur își exprimă iubirea față de țară prin efortul de a cunoaște, de a interpreta și de a transmite onest trecutul istoric, cu responsabilitatea celui care știe că memoria unui popor este o parte esențială a identității sale.

De aceea, Viorel Faur face parte din generația de cadre didactice care au contribuit la fondarea și consolidarea învățământului istoric superior la Oradea, alături de alți profesori dedicați aceluiași deziderat. Această realizare nu poate fi evaluată doar prin prisma instituțiilor create ori a programelor de studii organizate. Ea trebuie înțeleasă ca un act de voință culturală și națională, prin care un grup de oameni de știință au construit, în condiții adesea dificile și chiar ostile, o școală universitară capabilă să formeze cercetători, dascăli și cetățeni responsabili. Fondarea unei tradiții academice presupune mai mult decât o simplă inițiativă administrativă. Ea presupune viziune, perseverență, autoritate morală, capacitate de muncă și credința că educația poate schimba destinul unei comunități. Profesorul Faur a întrunit aceste calități. Prin activitatea sa a contribuit la afirmarea Oradiei ca un centru important al cercetării și învățământului istoric din România. Astfel, numele său este legat nu doar de realizări în plan personal, ci și de existența unei școli universitare care și-a câștigat, în timp, recunoaștere și respect în consorțiul academic național.

La împlinirea a 85 de ani, profesorul Viorel Faur poate privi retrospectiv spre o viață trăită cu demnitate, cu pasiune și cu responsabilitate. Este o existență în care cercetarea, predarea, cuvântul rostit și patriotismul nu au fost domenii separate, ci expresii ale aceleiași credințe: că omul de cultură are datoria de a servi comunitatea, adevărul și valorile care îl definesc.

Opera sa științifică rămâne o contribuție valoroasă la cunoașterea istoriei Bihorului și a locului acestei regiuni în istoria românilor. De asemenea, activitatea sa didactică rămâne vie în amintirea generațiilor de studenți, care au avut șansa de a-l avea ca profesor. Cuvântul său rostit în amfiteatre, conferințe, manifestări publice continuă să reprezinte un exemplu de claritate, demnitate și forță de expunere a ideilor. Iar rolul său de fondator al învățământului istoric superior orădean rămâne o parte importantă a patrimoniului academic al orașului de pe Crișul Repede.

Numărul actual al revistei *Analele Universității din Oradea*, *Fascicola Istorie-Arheologie* pe care îl dedicăm împlinirii a 85 de ani ai profesorului Viorel Faur, nu este doar un omagiu adus unei personalități academice. Este și o recunoaștere a unei vieți trăite în slujba cunoașterii, a educației și a patriei. Este expresia recunoștinței colegilor, a discipolilor, a colaboratorilor și a tuturor celor care au avut privilegiul de a-l cunoaște și de a învăța de la domnia sa.

Legătura profesorului cu anuarul editat de Departamentul de Istorie este una de lungă durată și de o semnificație deosebită pentru istoriografia orădeană. Încă din anii ’90 ai secolului trecut, domnia sa a contribuit cu studii și documente inedite în paginile anuarului, afirmându-se ca un cercetător riguros al istoriei românilor din Bihor și Crișana.

Prezența sa constantă în anuarul de istorie al Universității din Oradea, atât ca autor, cât și ca membru al colectivului editorial, reflectă nu doar prolificitatea

științifică a profesorului Faur, ci și implicarea sa directă în consolidarea unei tradiții academice de referință. De-a lungul deceniilor, *Fascicola Istorie-Arheologie* a beneficiat de competența, exigența și generozitatea sa intelectuală, iar numeroase generații de tineri cercetători au găsit în lucrările sale științifice un model de metodă științifică, erudiție și dăruire față de adevărul istoric.

Prin urmare, acest număr omagial al anuarului nostru, nu face decât să continue o relație instituțională și spirituală îndelungată, în care profesorul Viorel Faur s-a remarcat, alături de alte cadre didactice universitare din aceeași generație cu dânsul, în procesul de consolidare și de afirmare a cercetării istorice bihorene sub auspiciile Universității din Oradea.

Îi dorim domnului profesor mulți ani cu sănătate, liniște, bucurie și împlini, alături de cei dragi și de cei care îl prețuiesc. Credem că energia, clarviziunea și pasiunea care i-au caracterizat întreaga activitate didactică și de cercetare vor continua să fie o sursă de inspirație pentru cei care urmează acest traseu intelectual și profesional. Iar exemplul lăsat de personalitatea sa în învățământul istoric orădean, în cercetarea istorică bihoreană și în memoria celor care îl cunosc, cu siguranță va rămâne ca o mărturie durabilă a valorii unei vieți dedicate dăscăliei, științei, culturii și patriei.

La mulți ani, domnule profesor!

Sorin ȘIPOȘ, Prorector al Universității din Oradea
Gabriel MOISA, Decanul Facultății de Istorie, Relații Internaționale, Științe Politice și Științele Comunicării
Radu ROMÎNAȘU, Directorul Departamentului de Istorie

PROFESORULUI VIOREL FAUR LA CEAS ANIVERSAR

Mihaela GOMAN[*]
Florin SFRENGEU[**]

Profesorul universitar dr. emerit Viorel Faur este o personalitate de referință a istoriografiei bihorene și naționale, cu o carieră de peste șase decenii dedicată cercetării trecutului, dar și formării a numeroase generații de specialiști. După o activitate remarcabilă ca muzeograf principal la Muzeul Țării Crișurilor, Domnia Sa și-a pus amprenta asupra dezvoltării învățământului superior, în urbea de pe Crișul Repede, după anul 1989.

În cadrul Universității din Oradea, profesorul Viorel Faur a desfășurat o activitate didactică intensă care s-a concentrat pe câteva discipline pilon, fundamentale, în ceea ce privește formarea viitorilor istorici și cercetători.

În calitate de studenți și mai apoi masteranzi, la specializarea Istorie, am avut privilegiul de a participa la cursurile Domniei Sale și anume *Istoriografie generală*, *Istorie modernă a României*, *Curs special de istorie modernă a României*, *Seminar special de istorie modernă a României*, *Biserica și școala*.

La cursul de *Istoriografie generală*, din anul II, profesorul Viorel Faur ne-a făcut o amplă prezentare a modului în care istoricii din diferite epoci au interpretat trecutul, de la cei din antichitate până în epocile modernă și contemporană. Încă de atunci am admirat elocința și spiritul oratoric pe care Domnia Sa reușea să le transmită de la catedra amfiteatrului. Pe de altă parte, cursurile erau adesea întrerupte de numeroase rememorări, pe care profesorul le relata, adesea cu haz, din mandatul de senator pe care l-a avut în legislatura anilor 1990-1992.

În anul III, cursul de *Istorie modernă a României* a început cu o scurtă prezentare a principalelor evenimente istorice care au jalonat perioada anilor 1821-1918, respectiv revoluția condusă de Tudor Vladimirescu, Revoluția de la 1848-1849 din Țara Românească, Moldova și Transilvania, insistând pe programele elaborate de pașoptiști, despre domnia și reformele lui Cuza, despre abdicarea acestuia și aducerea în țară a unui principe străin, despre războiul de independență din anii 1877-1878, despre Primul Război Mondial și despre Marea Unire din 1918, precedată de unirea Basarabiei și Bucovinei cu România. Domnul profesor a insistat cu precădere pe Declarația de la Oradea din 12 octombrie 1918 - redactată de Vasile Goldiș în casa avocatului Aurel Lazăr, textul ei fiind prezentat în Parlamentul de la Budapesta de Alexandru Vaida-Voievod – care a premers convocării Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia de la 1 Decembrie 1918.

Discursul magistral al Domniei Sale a rămas în aceleași coordonate și în anul V de facultate, la *Cursul special de istorie modernă a României* și *Seminarul special*

[*] Lector univ. dr., Departamentul de Istorie, Universitatea din Oradea; e-mail: mihaela_goman@yahoo.com.
[**] Lector univ. dr., Departamentul de Istorie, Universitatea din Oradea; e-mail: florinsfrengeu@yahoo.com.

de istorie modernă a României. Ba mai mult, profesorul a adus, de fiecare dată, rezultatele propriilor sale cercetări de arhivă, oferind perspective nuanțate asupra mișcărilor politice și culturale din spațiul transilvănean și bihorean, deoarece Domnia Sa pleda pentru o cercetare de arhivă temeinică, sistematică, critică și riguros documentată. Seminarul a fost un adevărat laborator de cercetare, în care am învățat tehnicile corecte de citare, dar și analiza și interpretarea izvoarelor istorice. Cursul de la Masterat intitulat *Biserica și școala* s-a axat, cu precădere, asupra celor două instituții fundamentale românești din Transilvania, care au menținut mereu vie conștiința de neam, în ciuda vicisitudinilor care s-au abătut asupra neamului românesc din această parte de țară, două nuclee de rezistență culturală și națională a românilor transilvăneni, într-o epocă în care erau lipsiți de drepturi politice.

Activitatea didactică a Domniei Sale a fost dublată de o activitate de cercetare asiduă, dovadă fiind numărul mare de cărți și volume de documente, pe care ni le recomanda ca un suport bibliografic necesar. Pe profesorul și istoricul Viorel Faur, noi studenții și masteranzii dumnealui, l-am descoperit și dincolo de amfiteatrele universității, în aplicațiile de teren care au fost adevărate pelerinaje istoriografice în Munții Apuseni, pe urmele martirilor Horea, Cloșca și Crișan și a „Crăișorului" Avram Iancu. Discursurile Domniei Sale au fost adevărate lecții de istorie trăite pe viu la casa natală a lui Horea (Vasile Ursu Nicola) din Fericet – liderul răscoalei de la 1784 (unde a urcat alături de noi cu tenacitate și entuziasm), la Casa Memorială „Avram Iancu" de la Incești, comuna Avram Iancu (fosta Vidra de Sus) și mai ales la Panteonul de la Țebea, unde, la mormântul lui Avram Iancu de sub Gorunul lui Horea, profesorul a făcut o succintă prezentare a Revoluției de la 1848-1849 din Transilvania, dar și impactul pe care aceasta l-a avut la nivel național și european.

Ca studenți, am descoperit în Domnia Sa un model de probitate profesională, dar și o pasiune lăuntrică pentru adevărul istoric, omenește posibil, pe care a reușit să ni-l insufle și nouă. Sub ochii noștri se contura portretul unui dascăl universitar pentru care istoria era o vocație, dar și o pasiune, care printr-un talent oratoric deosebit și printr-o strategie didactică aparte a format generații de studenți, masteranzi și doctoranzi. Este aportul considerabil al unui erudit profesor și istoric bihorean, la origini din Țara Beiușului, format în ambianța școlii istorice clujene și mai apoi, el însuși, formator de școală și de caractere.

La împlinirea venerabilei vârste de 85 de ani, vă dorim, stimate Domnule profesor, mulți ani binecuvântați cu sănătate!

Întreaga dumneavoastră activitate didactică reprezintă un reper de excelență pentru comunitatea noastră academică. La ceas aniversar primiți, Domule profesor, un sincer și respectuos omagiu!

Lector univ. dr. Mihaela GOMAN
Lector univ. dr. Florin SFRENGEU

PROFESORUL VIOREL FAUR – 85 DE ANI. O VOCAȚIE ÎN SLUJBA ISTORIEI ȘI A EDUCAȚIEI

(O evocare din perspectiva unei foste studente a Facultății de Istorie-Geografie a Universității din Oradea, promoția 1993–1997)

BODO Edith*

Există profesori pe care timpul nu îi îndepărtează din memoria noastră. Dimpotrivă, odată cu trecerea anilor, înțelegem mai bine rolul pe care l-au avut în formarea noastră intelectuală și umană. Sunt dascăli care nu rămân în amintire doar prin disciplinele predate, ci mai ales prin felul în care au știut să transmită pasiunea pentru un domeniu, să trezească interesul pentru cunoaștere și să transforme informația în experiență.

Un asemenea profesor a fost, pentru mine, Viorel Faur, pe care l-am avut dascăl în perioada 1993–1997, pe când eram studentă la Facultatea de Istorie-Geografie a Universității din Oradea, iar mai apoi în cadrul studiilor aprofundate intitulate „Istoria vestului românesc în context național și european". La împlinirea vârstei de 85 de ani, evocarea personalității sale reprezintă pentru mine nu doar un prilej de a rememora anii studenției, ci și unul de recunoștință față de unul dintre profesorii care a contribuit la formarea mea și a multor altor studenți.

În anii în care am fost studentă, între 1993 și 1997, am avut prilejul să-l cunosc în plină activitate universitară. În anul I ne-a predat cursul intitulat „Istoriografie generală", disciplină fundamentală pentru formarea viitorilor istorici, prin care ne familiariza cu evoluția scrisului istoric și cu principalele orientări ale cercetării trecutului. În anul III am studiat cu domnia sa „Istoria modernă a României", iar ulterior am urmat și „Cursul special de istorie modernă a României". La studiile aprofundate, întâlnirea cu profesorul Viorel Faur a continuat prin disciplina „Biserica și școala". Diversitatea disciplinelor pe care le-a predat – Istoriografie generală, Istoria modernă a României, Istoriografie românească, Biserica și școala în epoca modernă, Ideea europeană – reflectă preocuparea pentru o pregătire istorică temeinică, în care istoria politică, instituțională, culturală și religioasă se completează reciproc.

Una dintre calitățile care îl individualizau pe profesorul Viorel Faur era talentul oratoric. Avea darul de a vorbi liber, cursiv și convingător, de a-și susține ideile cu argumente și de a capta atenția celor care îl ascultau. Cursurile sale aveau dinamism, iar expunerea era adesea însoțită de exemple, reflecții și evocări care făceau informația istorică mai vie și mai ușor de urmărit. Nu era doar un bun cunoscător al istoriei, ci și un foarte bun comunicator, capabil să transforme o prelegere universitară într-un exercițiu viu de transmitere a cunoașterii. Avea vervă, spontaneitate și simțul povestirii, calități care făceau ca prezența sa la catedră să fie una distinctă.

* Lector univ. dr., Departamentul de Istorie, Universitatea din Oradea; e-mail: edithemese@yahoo.com.

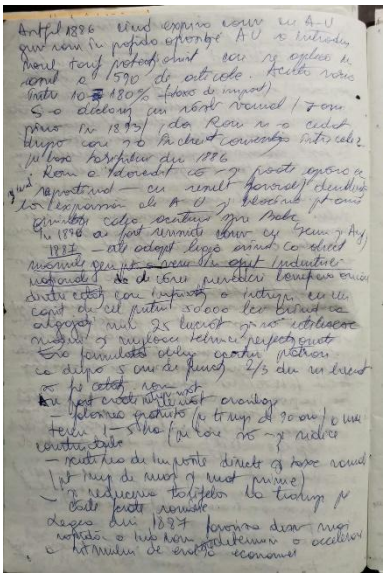

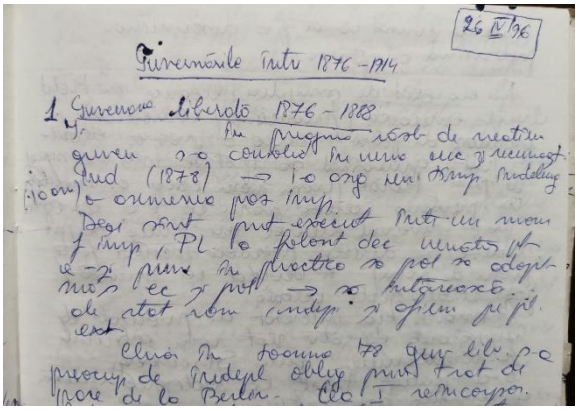

Coperta caietului și fragmente din cursul de „Istorie modernă a României”, an universitar 1995-1996 (sursa: Arhiva personală B.E.)

În anii în care i-am fost studentă, profesorul ne împărtășea adesea impresii din călătoriile sale, întâmplări de la întâlnirile oficiale și episoade mai puțin obișnuite,

unele dintre ele de-a dreptul hazlii. De menționat faptul că în perioada 1990–1992, profesorul Viorel Faur a fost senator în Parlamentul României și a fost ales președinte al Grupului Interparlamentar Român conducând delegații ale Parlamentului României la cinci Conferințe ale Uniunii Interparlamentare, desfășurate în Uruguay, Chile, Republica Populară Democrată Coreeană, Camerun și Suedia. De asemenea, a condus delegații parlamentare la Primăria orașului New York și la parlamentele din Chile, Argentina, Venezuela, Republica Populară Chineză, Republica Coreea, Italia, Thailanda, Nigeria, Cehoslovacia și Republica Moldova. Avea un talent aparte de povestitor și o remarcabilă capacitate de a capta atenția auditoriului. Relatările sale aduceau un plus de culoare prelegerilor, ne stârneau curiozitatea și ne ofereau posibilitatea de a descoperi lumea dincolo de informația cuprinsă în lucrările de specialitate.

Era o formă de educație prin experiență. Profesorul nu ne transmitea doar cunoștințe istorice, ci împărtășea o parte din propriul său parcurs intelectual și profesional, transformând experiențele de viață în povești cu valoare formativă.

O amintire deosebită este legată de cursul „Biserica și școala”, disciplină predată de domnul profesor la studiile aprofundate. În cadrul acestui curs, profesorul ne-a dus în cripta Catedralei Greco-Catolice „Sfântul Nicolae” din Oradea, locul unde își dorm somnul de veci o parte dintre cei mai importanți ierarhi ai Bisericii Române Unite cu Roma (Ignatie Darabant, Samuil Vulcan, Vasile Erdeli etc) păstrând astfel memoria fondatorilor instituțiilor culturale și religioase românești din Crișana. Tot atunci am vizitat și Biserica cu Lună unde ne-a arătat portretul-medalion al lui Horea, plasat în cheia arcului de boltă dintre naos și absida altarului, imagine care încununează iconostasul, precum și mecanismul confecționat de către Georg Rueppe în 1793 și plasat în turnul catedralei. A fost mai mult decât o simplă ieșire din spațiul universitar. A fost o lecție de istorie desfășurată chiar în mijlocul mărturiilor trecutului, o ocazie de a privi monumentele și patrimoniul orașului din perspectiva cunoașterii istorice. Astfel de experiențe apropiau studenții de realitatea vie a istoriei și demonstrau că trecutul poate fi înțeles mai bine atunci când îl descoperim și dincolo de paginile cărților. Profesorul știa să transforme locurile, monumentele și documentele în adevărate instrumente de învățare.

O altă imagine a profesorului Viorel Faur, poate una dintre cele mai sugestive, mi-a rămas întipărită în minte încă din perioada pregătirii lucrării mele de licență. Îl întâlneam adesea la arhive, care funcționau pe atunci în incinta Cetății din Oradea. Îmi amintesc sala de lectură, frigul care pătrundea în încăpere și soba pe lemne, poziționată într-un colț al încăperii, care încerca, cu puține șanse de reușită, să încălzească acel spațiu. În acele condiții nu tocmai confortabile, iarna, cu paltoanele și gecile pe noi, vara, poate puțin mai cald, profesorul își continua cu răbdare și tenacitate cercetarea documentelor. Era o imagine grăitoare a pasiunii pentru meseria de istoric: un om care nu se lăsa descurajat de condițiile uneori vitrege, pentru că dorința de a descoperi un document, o informație inedită sau o mărturie despre trecut era mai puternică decât disconfortul.

Întâlnirile de la arhive mi-au oferit o lecție care depășea cadrul teoretic al cursurilor. Profesorul nu vorbea doar despre cercetare, ci o practica zi de zi, oferind prin propriul exemplu o demonstrație de perseverență, rigoare și respect față de documentul istoric. Înțelegeam astfel că meseria de istoric presupune nu doar

cunoaștere și capacitate de interpretare, ci și răbdare, tenacitate și pasiune. Ca cercetător, Viorel Faur s-a remarcat prin studiile dedicate istoriei culturale și politice a românilor din Crișana în epoca modernă. A publicat cărți, studii și articole, valorificând documente de arhivă și contribuind la cunoașterea trecutului regional și național.

O dimensiune deosebit de importantă a activității sale a reprezentat-o preocuparea pentru formarea tinerilor cercetători. Profesorul Faur nu s-a limitat la transmiterea cunoștințelor în sala de curs. A încurajat studenții și colegii mai tineri să cerceteze, să scrie și să publice, oferindu-le posibilitatea de a-și face cunoscute primele contribuții științifice. Este, poate, una dintre cele mai importante forme de recunoaștere a unui dascăl: oamenii pe care i-a îndrumat și care duc mai departe preocuparea pentru cunoașterea trecutului.

Fotografia de grup de la absolvirea facultății, promoția 1997, păstrează astăzi o mărturie vizuală a acelor ani. În mijlocul generației noastre de absolvenți se află și profesorul Viorel Faur, unul dintre dascălii care au contribuit la formarea noastră. Privind această fotografie după atâția ani, retrăiesc emoția încheierii unei etape importante din viață și bucuria de a fi avut parte de profesori care ne-au îndrumat și ne-au transmis pasiunea pentru istorie, dar și pentru geografie.

Absolvenții Facultății de Istorie-Geografie a Universității din Oradea, promoția 1997, alături de cadrele didactice. În fotografie, profesorul Viorel Faur (sursa foto: Arhiva personală B.E.)

La 85 de ani, activitatea sa didactică, științifică și culturală merită evocată cu respectul cuvenit unui om care a contribuit la formarea mai multor generații și la păstrarea interesului pentru istorie. Dincolo de titluri, funcții, cărți și realizări profesionale, rămâne profesorul de la catedră, cel care a știut să transmită nu doar informații, ci și pasiunea pentru domeniul căruia i-a dedicat o mare parte din viață.

Pentru mine, profesorul Viorel Faur rămâne unul dintre oamenii importanți ai anilor de studenție, un dascăl pe care îl evoc astăzi cu respect și recunoștință. Sunt amintiri care nu se șterg, pentru că adevărata valoare a unui profesor se măsoară și prin ceea ce lasă în sufletul și în memoria celor care i-au fost studenți.

La mulți ani, domnule profesor! Sănătate, liniște sufletească și bucuria de a privi cu mulțumire spre drumul parcurs și spre generațiile cărora le-ați transmis pasiunea pentru istorie!

Lector univ. dr. BODO Edith

CUVÂNT DE PREȚUIRE PENTRU DOMNUL PROFESOR VIOREL FAUR

Diana IANCU*

Nu e ușor să scrii despre un maestru de talia domnului profesor Viorel Faur. Mă simt onorată să-l fi avut profesor în anii de licență și masterat, precum și conducător de doctorat. Mă impresionează mereu prin vastitatea orizontului cultural, prin profunzimea trăirilor sale și prin rigoarea științifică.

La cursuri ne vorbea, cu o reținere demnă, despre anii în care, ca deputat în Adunarea Constituantă, a contribuit la elaborarea și adoptarea Constituției din 1991. Nu o spunea ca pe o laudă, ci ca pe o mărturie și ca pe o datorie față de studenți: aceea de a înțelege că istoria nu se scrie doar în cărți, ci și prin oameni care își asumă, la un moment dat, răspunderea față de țară. Păstrăm întipărită în minte vigoarea cu care ne relata cele mai însemnate momente din trecutul nostru, cu acel entuziasm care te făcea să simți că istoria se trăiește, nu doar se învață. Parcă îl aud și acum spunând: „Trăiască România dodoloață!".

Pe lângă profesorul, cercetătorul și istoricul de excepție, am descoperit omul iubitor de adevăr, înzestrat cu o smerenie aparte, care transpare din prezența sa impunătoare, dar în același timp caldă, părintească. Portretul său, cu barbă și păr alb, ne poartă cu gândul la o fire ascetică.

Îl apreciem nu doar pentru competențele sale profesionale și calitățile academice, ci și pentru răbdarea, înțelepciunea și dăruirea cu care ne călăuzește pașii în cercetare. Autor al numeroase volume, deschizător de drumuri și desăvârșit în arta de a preda, domnul profesor univ. dr. Viorel Faur ne face cunoscută, cu rigoare și pasiune, istoria politică și culturală modernă a Bihorului. Modelul său reprezintă o sursă de inspirație pentru cercetătorii pe care i-a format.

Valoarea unui dascăl nu se măsoară doar prin rezultatele activității sale profesionale, ci și prin urmele pe care le lasă în comunitate și în sufletele studenților săi. Domnul profesor Viorel Faur se distinge prin activitatea sa didactică, de cercetare, dar și publică, iar noi nu putem decât să-i fim recunoscători.

La acest moment aniversar, îi aducem un prinos de recunoștință, respect și aleasă prețuire pentru întreaga sa operă de până acum și pentru dăruirea cu care a format generații de studenți. Îi dorim domnului profesor Viorel Faur sănătate și mulți ani binecuvântați!

Dr. Diana IANCU

* Dr. Diana Iancu, muzeograf la Muzeul Țării Crișurilor Oradea-Complex Muzeal; e-mail: iancudiana@yahoo.com.

STUDII

STUDIES

PREZENTARE GENERALĂ A DESCOPERIRILOR ARHEOLOGICE APARȚINÂND CULTURII TISZAPOLGÁR DE LA BIHARIA (SITUL 8). CERCETĂRILE PREVENTIVE DIN 2022 DE PE DRUMUL EXPRES ORADEA–BIHARIA

Florin SFRENGEU[*]

Abstract. General Overview of the Tiszapolgár Archaeological Discoveries at Biharia (Site 8). 2022 Preventive Excavations on the Oradea–Biharia Expressway. *As a result of the preventive archaeological excavations carried out in 2022 at Site 8 in Biharea (km 16+900 – 17+050), along the route of the "Connecting Road between Oradea (Calea Sântandrei roundabout) and the A3 Motorway / Biharia", an Eneolithic settlement belonging to the Tiszapolgár culture, chronologically dated between 4,600 and 4,200 B.C., was discovered. A total of 52 archaeological features were investigated: an area with a concentration of daub and occasional pottery, which was excavated within 20 features, Cx1–20 (surface dwellings and outbuildings), outlined by the scatter of daub during the topsoil stripping process. The area was affected by land leveling and agricultural activities that disturbed the entire archaeological site, particularly in the case of shallow features. The investigation also included: clay extraction pits, storage pits (in two of them, fragments of skulls and several human bones were deposited), artifact concentration areas, hearths/firing installations, as well as an inhumation grave with scattered ochre and a rich inventory: a copper bracelet, 166 gold rings, 2 gold beads, over 800 small beads made of an unidentified white material, and several bone and teeth fragments (Cx22).*

Keywords: *Biharia, Tiszapolgár culture, archaeological features, inhumation grave, gold rings and beads, copper bracelet*

Introducere

Terenul care a făcut obiectul cercetării arheologice preventive este situat în localitatea Biharia, jud. Bihor, pe drumul de legătură între Oradea, giratia Calea Sântandrei-Autostrada A3/Biharia", km 16+900 – 17+050 (fig. 1-3) Limitele acestui sit arheologic au fost stabilite în urma diagnosticului arheologic efectuat de arheolog dr. Călin Ghemiș, de la Muzeul Țării Crișurilor. În urma solicitării și a discuțiilor avute cu conducerea muzeului ni s-a încredințat efectuarea cercetărilor arheologice preventive în acest sit. Echipa de cercetare a fost formată din: responsabil științific de șantier dr. Florin Sfrengeu, arheolog la Departamentul de Istorie din cadrul Universității din Oradea și membrii: Ștefan Furtos, Mircea Matei – arheologi, Anton Cristinel-tehnician, precum și Ștefan Lipot – restaurator de la Muzeul Țării Crișurilor.

[*] Lector univ. dr., Departamentul de Istorie, Universitatea din Oradea; e-mail: florinsfrengeu@yahoo.com.

Fotografiile aeriene din dronă și ridicarea topografică au fost efectuate de către domnul profesor dr. Molnár Zsolt și doamna arheolog Orsolya Gyurka de la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj Napoca, cărora le mulțumim și cu acest prilej.

În urma cercetărilor arheologice preventive efectuate, începând cu data de 19.04.2022, a fost descoperită o așezare din epoca eneolitică ce aparține culturii Tiszapolgár, încadrată cronologic între 4.600-4.200 B.C., de cercetătorii în domeniu[1]. Au fost cercetate 52 complexe arheologice: o suprafață cu concentrare de chirpici și pe alocuri ceramică, ce a fost săpată în cadrul a 20 de complexe, Cx1-20, un caroiaj ce a fost trasat după constatarea faptului că nu s-a putut face o delimitare concretă a construcțiilor (locuințe de suprafață și anexe), conturate prin răspândirea de chirpici, în timpul lucrărilor de decapare a stratului de arătură. Suprafața a fost afectată de nivelarea terenului și de lucrările agricole ce au bulversat întreg situl arheologic, mai ales în cazul complexelor aflate la adâncime mică. Au mai fost cercetate: gropi de extragere a lutului, gropi de provizii (în 2 din ele au fost depuse cranii și câteva oase umane), zone cu aglomerare de artefacte, instalații de foc precum și un mormânt de inhumație presărat cu ocru ce conținea un bogat inventar: brățară de cupru, 166 inele din aur, 2 mărgele din aur, peste 800 mărgele mici din material de culoare albă neidentificat, câteva fragmente de os și dinți umane (Cx22).

Complexele arheologice după conturare și delimitare au fost săpate manual, recuperându-se întreg materialul arheologic din umplutura acestora: vase și fragmente de ceramică, chirpici, fragmente osteologice umane și de animale, pietre cu urme de prelucrare, microlite, obsidian și silex, piese din cupru și aur.

În paginile următoare vom face doar o scurtă trecere în revistă a acestor descoperiri arheologice, urmând ca anii următori să fie publicat un volum cu toate rezultatele cercetărilor arheologice din acest sit precum și analiza lor.

Urme ale unor locuințe și anexe gospodărești din epoca eneolitică, *platforma de chirpici – Cx1-Cx20*.

Urmele au fost descoperite pe o suprafață cu următoarele dimensiuni: E-V= 30,9 m, N-S pe latura de est=14,8 m. iar pe latura de vest=12 m., la mijloc=18m., cu o concentrare mare de chirpici, locul unor construcții (locuințe de suprafață cu anexe și posibile instalații de foc) afectate de nivelarea terenului și lucrările agricole, nu au putut fi determinate contururile construcțiilor astfel că la a II-a operație de conturare s-a trecut la un sistem de cercetare prin efectuarea unor caroiaj cu suprafețe de cercetare de diferite dimensiuni care urmează în linii generale prima conturare iar în anumite cazuri unele suprafețe de cercetare, notate de la Cx1 la Cx20, au fost unificate (fig. 4a-b, pl.1).

Stratigrafie generală a platformei de chirpici:

-↓0-0, 40 m. strat de pământ vegetal negru-maroniu (arătură);

-↓0,40-0,45/0,55 m. strat de pământ maroniu-gălbui cu chirpici și ceramică;

[1] D. Diaconescu, *Considerații privind cronologia epocii timpurii a cuprului în estul Bazinului Carpatic (cultura Tiszapolgár),* în *Analele Banatului, S.N., Arheologie-Istorie*, XXI, 2013, p. 35-60; Idem, *Cultura Tiszapolgár în România,* Sibiu, 2009, cu bibliografia aferentă acestei culturi. Idem, *Considerations concerning the chronology of the early Copper Age Tiszapolgár culture*, în *Praehistorische Zeitschrift*; 2014; 89(2), p. 219–241.

-↓0,45/0,55 -0,90/1,10 m. strat de pământ maroniu-gălbui cu pigmentare cărămizie și pătrunderi pe alocuri de chirpici prin galeriile de rozătoare;

-↓0,90/1,10-1,0/1,20 – strat de argilă galbenă cu flecuri cărămizii și negre de la galeriile de rozătoare.

Inventar arheologic: fragmente de chirpici, unele zgurificate, vase întregibile, fragmente de ceramică de culoare cărămizie, și neagră, unele cu urme de ardere secundară precum și o lamă din obsidian (pl.2). Câteva fragmente ceramice au decor în relief și incizat, unele cu cercuri incizate. Artefactele sunt caracteristice epocii eneolitice, culturii Tiszapolgár, cu o vechime de peste 6.000 de ani.

Mormântul de inhumație cu inele din aur, brățară din cupru și mărgele – Cx 22

Este un mormânt de inhumație presărat cu ocru și inventar bogat: mărgele din os, peste 800 bucăți, 2 mărgele din aur, brățară din cupru și 3 fragmente din ea, 166 inele din aur din care 122 dispuse în jurul capului sub forma a 2 șiraguri și 44 recuperate deasupra, sub și în jurul mormântului, fiind purtate prin galerii de rozătoare. S-au păstrat puține fragmente osteologice foarte fragile în zona picioarelor și antebrațului unde a fost poziționată brățara din cupru, iar din zona capului au fost recuperați 9 dinți.

Complexul arheologic s-a conturat la ↓0,50 m față de nivelul actual de călcare, la decaparea mecanizată, ca o zonă cu aglomerare de chirpici și ceramică cu dimensiunile inițiale de: E-V=1,20 m și N-S=2,40 m. La săparea și secționare s-a observat că zona cu o aglomerare de ceramică și chirpici, un fel de platformă, se reduce la o suprafață ovală cu dimensiunile de: E-V=0,58 m și N-S=0,60 m și o grosime medie de circa 15 cm de la ↓0,50-0,65 m față de nivelul actual de călcare. La demontarea și săparea aglomerării de artefacte, la ↓0,54-0,055 m față de nivelul actual de călcare au fost descoperite primele 2 inele din aur în galeriile de rozătoare. S-a continuat săparea complexului sub nivelul de golire a aglomerării de chirpici, în lutul de culoare galbenă. Pe măsura săpării au mai fost descoperite și alte inele din aur, în număr de 9, trase în galerii de rozătoare, deasupra mormântului, la ↓1,05-1,15 m față de nivelul actual de călcare. 2 inele de aur au fost descoperite deasupra mormântului, în zona capului, la ↓0,69-0,70 m, precum și alte 2 tot deasupra mormântului, la ↓1,10-1,14 m față de nivelul actual de călcare.

Mormântul de inhumație a fost descoperit la ↓1,20 față de nivelul actual de călcare, la început a fost observată o bucată de ocru depusă în zona picioarelor, apoi treptat a fost conturat întregul mormânt din care s-au păstrat doar câteva fragmente osteologice în zona picioarelor și a brațului, unde era brățara de cupru, cu inventarul amintit mai sus, la ↓1,25-1,34 m față de nivelul actual de călcare. Dimensiunea păstrată a mormântului: NE-SV=1,14 m, SE-NV=0,48 m. Defunctul era depus în poziție chircită, probabil pe partea dreaptă și a fost presărat cu ocru (pl. 3-4, desene 1-4).

S-au efectuat fotografii aeriene cu drona și ridicarea topografică de către domnul profesor dr. Molnár Zsolt și doamna arheolog Orsolya Gyurka de la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj Napoca, care le-au și prelucrat. Ridicarea inventarului funerar și depunerea imediată la sediul Muzeului Țării Crișurilor s-a făcut de echipa de cercetare a sitului, în prezența domnul arheolog dr. Călin Ghemiș

de la Muzeul Țării Crișurilor. În zilele următoare a fost verificat pământul din zona mormântului și a fost cercetată zona limitrofă, astfel au mai fost descoperite în galeriile din jur, purtate de rozătoare, mai multe inele: un inel din aur tras în galerii de rozătoare în zona picioarelor la ↓1,28 m față de nivelul actual de călcare; 10 inele din aur trase în galerii de rozătoare, sub zona capului și în jurul capului, la ↓1,32-1,35 m față de nivelul actual de călcare; 16 inele din aur trase în galerii de rozătoare, sub zona picioarelor și în pământul din jur, la ↓1,39 m față de nivelul actual de călcare. Un total de 166 de inele din care 122 din cele 2 șiraguri aflat în zona capului, la ↓1,25-1,32 m față de nivelul actual de călcare și 44 de inele în locurile amintite mai sus (pl.5).

Brățara din cupru și 3 fragmente din ea au fost descoperită la ↓1,20 – 1,25 m față de nivelul actual de călcare. Are în total greutatea de 83,38 grame, 5 spire cu grosimea spirelor de 3,36 – 4 mm. Mărgelele din material de culoare albă neidentificat au fost descoperite în mai multe zone astfel: în partea superioară a mormântului la↓1,12-1,14 m față de nivelul actual de călcare; din pământul cernut din mormânt, la ↓1,20-1,25 m față de nivelul actual de călcare; în zona picioarelor, la ↓1,20-1,28 m față de nivelul actual de călcare (pl.6). Cele 2 mărgele din aur au fost descoperite în pământul cernut din mormânt, la ↓1,20-1,25 m față de nivelul actual de călcare. Cei 9 dinți din zona capului au fost descoperiți la ↓1,26 m față de nivelul actual de călcare.

Inventarul mormântului a fost curățat și conservat de către restauratorul Ștefan Lipot și colegii de la laboratorul de restaurare din cadrul Muzeului Țării Crișurilor și se află în proces de inventariere, măsurare și analiză. Au fost efectuate determinări cronologice cu ajutorul metodei carbonului radioactiv - ^{14}C, prelevându-se probe osteologice din mormânt, trimise la laboratorul *Isotoptech Zrt.* din Debrețin. Rezultatele indică perioada 4.330 – 4.060 BC calibrată. S-au cântărit ca probe de lucru câte 10 inele din cele 2 categorii: cele de dimensiuni mici au greutatea cuprinsă între 0,64 și 0,84 grame iar cele de dimensiuni mai mari au greutatea cuprinsă între 1,31 și 1,51 grame. Inel mare: diametru –între 1,82-1,84 cm; grosime – între 0,4-0,68 mm; lățime – între 2,20 – 2,68 mm. Inel mic: diametru – 1,57cm; grosime – între 0,41 – 0,80mm; lățime– între 1,74 – 2,16 mm.

Vase și concentrări de artefacte *in situ*

Se remarcă vasul din ceramică întregibil din Cx24 care s-a conturat la ↓0,50 m față de nivelul actual de călcare, de culoare cărămizie cu 4 toarte în partea superioară, păstrat aproape întreg doar gura fiind afectată de lucrările agricole (pl.7). În interiorul vasului au fost depuse alte fragmente ceramice ce aparțin unor vase de dimensiuni mai mici. Dimensiunea vasului: D. gură=0,45 m, Înălțime=0,34 m.

Cx 25 s-a conturat la ↓0,60 m față de nivelul actual de călcare, ca o concentrare de ceramică de ceramică de culoare cărămizie, cenușie și neagră, unele fragmente decorate prin cerculețe incizate dispuse grupat. Alături de ceramică s-au descoperit fragmente de pirită, toate așezate pe un strat de argilă cu urme de ardere la roșu (pl.8). Dimensiuni la golire: E-V=1,0 m, N-S=0,9 m

Gropi de extragere a lutului și de provizii

Au fost descoperite gropi de provizii și de extragere a lutului, utilizat probabil pentru construirea unor locuințe și anexe gospodărești (precum urmele acestora descoperite în zona *platformei de chirpici* descrise anterior). Câteva exemple:

Cx 26 (pl.9) s-a conturat la ↓0,70 m față de nivelul actual de călcare, ca o pată neagră ovală în lutul galben. Este o groapă de provizii cu dimensiunile după golire de: E-V=3m, N-S=2,6 m. În interior este o altă groapă cu dimensiunile de: E-V=0,94 m, N-S=1,84 m cu adâncimea maximă de ↓0,86 m față de nivelul de conturare al gropii. La golire, la ↓0,38-0,44 m față de nivelul de conturare, a fost descoperit un vas întreg cu fundul în sus iar la 0,5 m spre vest, la aceiași adâncime, o concentrare de ceramică cărămizie și chirpici. Artefacte au apărut inclusiv pe fundul gropii, fragmente ceramice și chirpici precum și un fragment de râșniță.

Cx 30 (pl.10) s-a conturat ca o pată neagră patrulateră neregulată în lutul galben, care împreună cu Cx31 formează o groapă de mari dimensiuni de extragerea a lutului. Au fost descoperite numeroase artefacte arheologice în umplutura formată din pământ maroniu-gălbui: fragmente osteologice, fragmente de piese din silex, fragmente de ceramică cărămizie și neagră unele cu decor incizat de cerculețe sau butoni, la câteva fragmente s-au păstrat și toartele. Au fost observate 4 zone cu o concentrare mai mare a materialului arheologic la ↓0,10-0,32 m față de nivelul de conturare. În colțul de NV a Cx31 s-a descoperit un fragment mare de greutate din lut de formă triunghiulară în profil de 0,29X0,19X0,10 m. La demontarea martorului dintre Cx 30 și Cx 31 cu care se unifică, au fost descoperite fragmente ceramice, un vas cu orificii, dinte de animal și chirpici. Fundul este neregulat fiind surprinse mai multe gropi neregulate, probabil ca urmare activității de extragere a lutului. Dimensiuni după demontarea martorului dintre Cx30-31: E-V=6,85 m, N-S=5,90 m, adâncimea maximă este de ↓0,52 m față de nivelul de conturare.

Cx 39 (pl.11) s-a conturat la ↓0,50 m față de nivelul actual de călcare, ca suprafață mai închisă la culoare cu concentrare de artefacte, care împreună cu Cx40 formează o groapă de extragerea a lutului. Au fost descoperite numeroase artefacte arheologice în umplutura din pământ maroniu-gălbui: pietre cu urme de prelucrare, fragmente osteologice, fragmente de ceramică cărămizie și neagră unele cu decor incizat de cerculețe sau butoni, la câteva fragmente s-au păstrat și toartele. La demontarea martorului spre Cx 40 cu care se unifică, au fost descoperite fragmente ceramice cenușii și cărămizii cu protuberanțe. Fundul este neregulat fiind surprinse mai multe gropi neregulate, probabil ca urmare activității de extragere a lutului. Dimensiuni ale gropii după demontarea martorului dintre Cx39-40: E-V=5,95 m, N-S=6,60 m, adâncimea maximă este de ↓0,73 m față de nivelul de conturare.

Gropi cu depunere de cranii și oseminte umane

Cx 38 (pl.12 – 1-3) s-a conturat la ↓0,75 m față de nivelul actual de călcare, ca o pată închisă la culoare de formă rotundă în lutul galben. S-a descoperit, între ↓0,06-0,17 m față de nivelul de conturare, o parte dintr-un craniu uman (calota și maxilarul superior) afectat puternic, foarte friabil cu dimensiunile păstrate de 0,20X0,16 m, în partea de sud-est a gropii. A fost predat laboratorului muzeului pentru conservare și analiză. În partea inferioară a craniului au fost observate și câteva

fragmente mici de cărbune de lemn. Zona are dimensiunile: E-V=1,8 m, N-S=1,44 m. S-a săpat până la ↓0,32 m față de nivelul de conturare, unde apare argila galbenă.

Cx 50 (pl.12 - 4-8) s-a conturat la ↓0,50 m față de nivelul actual de călcare, ca o pată închisă la culoare de formă ovală în lutul galben. A fost descoperit, la secționare, în colțul de vest un fragment mare de chirpici. La golire, în jumătatea de nord la ↓0,48-0,59 m față de nivelul de conturare, a fost descoperit un craniu fragmentar așezat pe câteva fragmente de os aflate la ↓0,64-0,71 m față de nivelul de conturare, la marginea de NE la distanța de 6 cm de aceasta. Spre marginea de NV au mai fost găsite 4 fragmente de os, la 26 cm de marginea vestică, la ↓0,70-0,75 m față de nivelul de conturare. Fragmentele osteologice se află la laboratorul muzeului pentru conservare și analiză. Groapa are dimensiunile: E-V=1,85 m, N-S=1,90 m. S-a săpat până la ↓0,69 m față de nivelul de conturare unde apare argila galbenă.

Concluzii

Cercetările arheologice preventive au îndeplinit obiectivele propuse, fiind salvate de la distrugere toate complexele arheologice care urmau a fi afectate de construirea drumului, fiind recuperat întreg inventarul arheologic. Din punct de vedere cronologic a fost surprinsă o așezare de scurtă durată cu un bogat mormânt de inhumație, din epoca eneolitică, cultura Tiszapolgár încadrată cronologic între 4.600-4.200 B.P., de specialiștii care au efectuat cercetări în ultimi de-a lungul timpului.[2] Cercetările și analizele C^{14} viitoare vor stabili o încadrare cronologică mai exactă.

Au fost cercetate 52 complexe arheologice din epoca eneolitică cu artefacte ce aparțin culturii Tiszapolgár: o suprafață cu concentrare de chirpici și pe alocuri ceramică, ce a fost cercetată în cadrul a 20 de suprafețe de săpare, conturate prin răspândirea de chirpici, în timpul lucrărilor de decapare a stratului de arătură. Suprafața a fost afectată de nivelarea terenului și de lucrările agricole ce au bulversat întreg situl arheologic, mai ales în cazul complexelor aflate la adâncime mică. Au mai fost cercetate: gropi de extragere a lutului, gropi de provizii, gropi în care au fost depuse cranii și câteva oase umane, zone cu aglomerare de artefacte, instalații de foc precum și un mormânt de inhumație cu ocru presărat și un bogat inventar: brățară de cupru, 166 inele din aur, peste 800 mărgele mici din os și 2 din aur, câteva fragmente de os și dinți (Cx22). Dacă analizele viitoare vor confirma primele încadrări cronologice, 4.330 – 4.060 BC calibrată, putem vorbi de unul din cele mai bogate morminte cu piese din aur ce aparține culturii Tiszapolgár. Cercetările preconizate vor duce la delimitarea spațială a acestui important sit arheologic din Biharia.

[2] Amintim o serie de lucrări de referință pentru cultura Tiszapolgár: Bognár Kutzián Ida, *The Copper Age cemetery of Tiszapolgár Basatanya*, Budapesta, 1963; Idem, *The early Copper Age Tiszapolgár culture in the Carpathian basin*, Budapesta, 1972; D. Diaconescu, *Cultura Tiszapolgár în România,* Sibiu, 2009; Idem, *Considerații privind cronologia epocii timpurii a cuprului în estul Bazinului Carpatic (cultura Tiszapolgár),* în *Analele Banatului, S.N., Arheologie-Istorie*, XXI, 2013, p. 35-60; N. Iercoșan, *Cultura Tiszapolgár în vestul României*, Editura Nereamia Napocae, Cluj Napoca, 2002; Gh.Lazarovici, *Principalele probleme ale culturii Tiszapolgár în România*, în ActaMN XX, 1983, p. 3-31

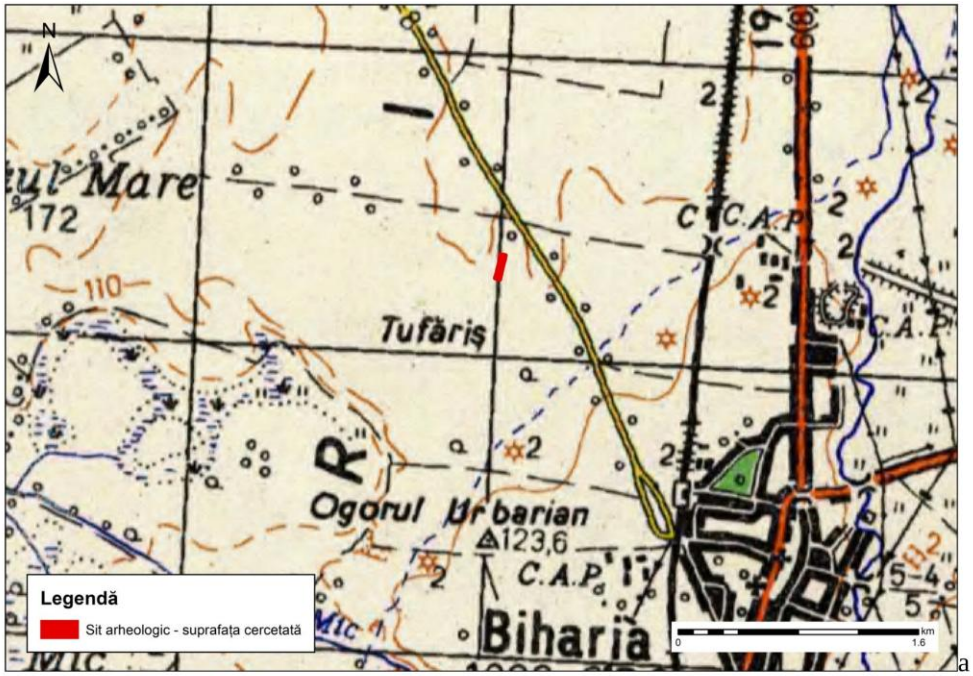

a

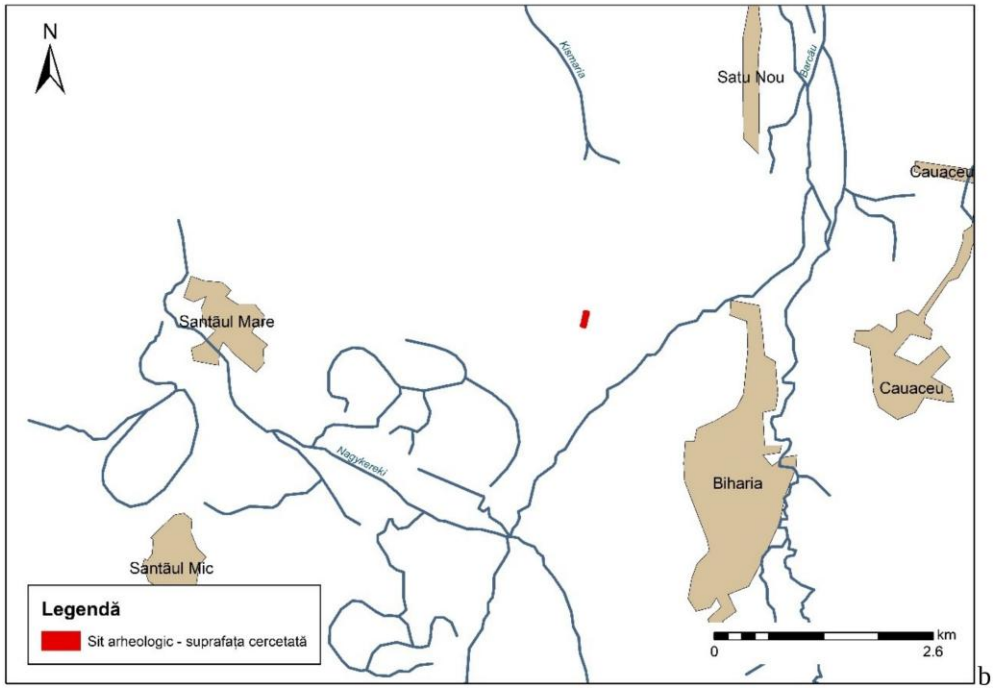

b

Fig. 1. a-b. Amplasarea sitului arheologic 8 în cadrul comunei Biharia

Fig. 2 Ortofotoplan sit 8 Biharia/2022

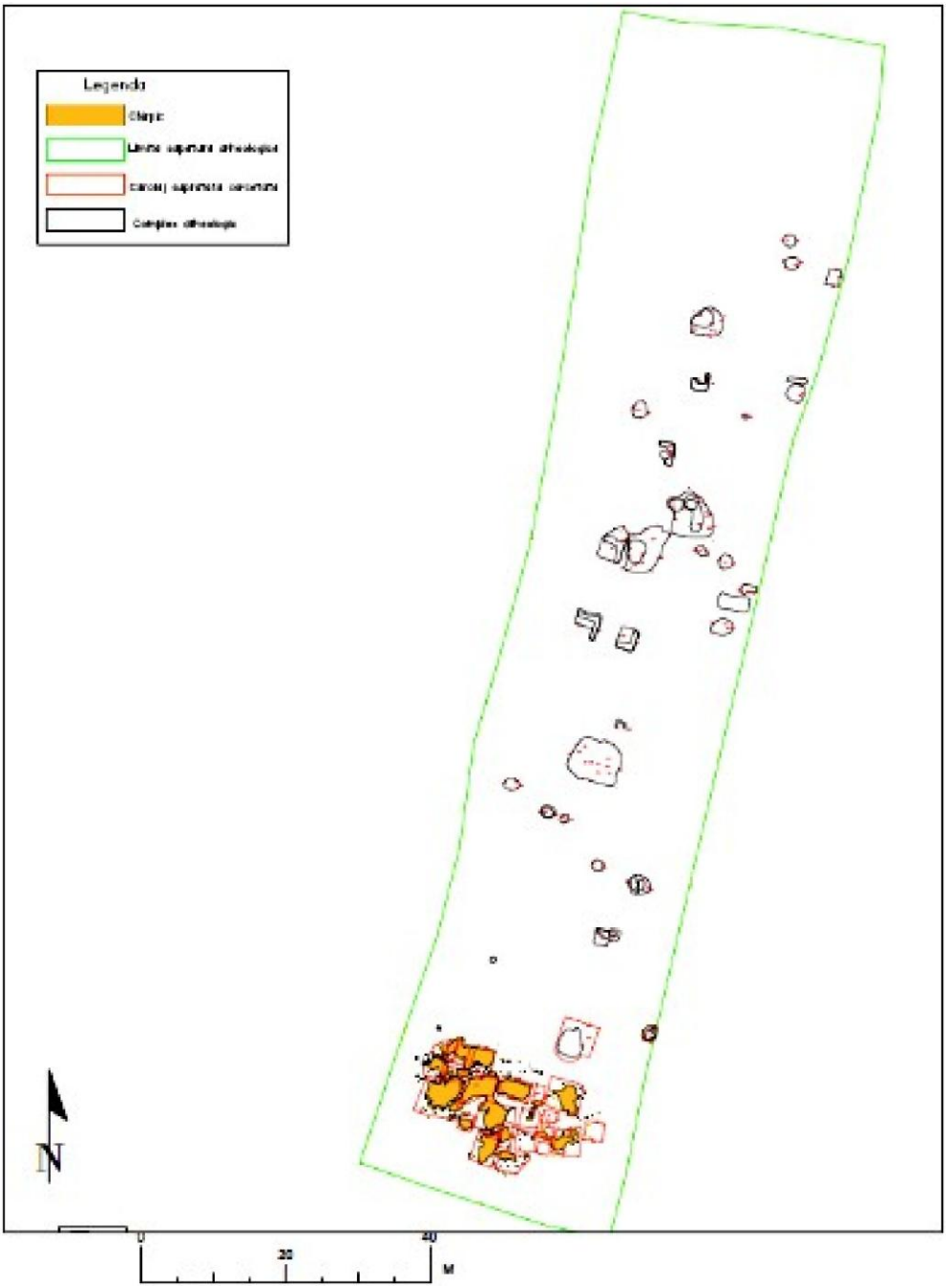

Fig. 3 -Plan sit 8 Biharia/2022

a

b

Fig. 4 a-b Sit 8-Biharia. Plan de situație (desen și foto) zona platformei de chirpici Cx1-Cx20, a gropii de extragere a lutului-Cx21 și a mormântului cu piese din aur-Cx22

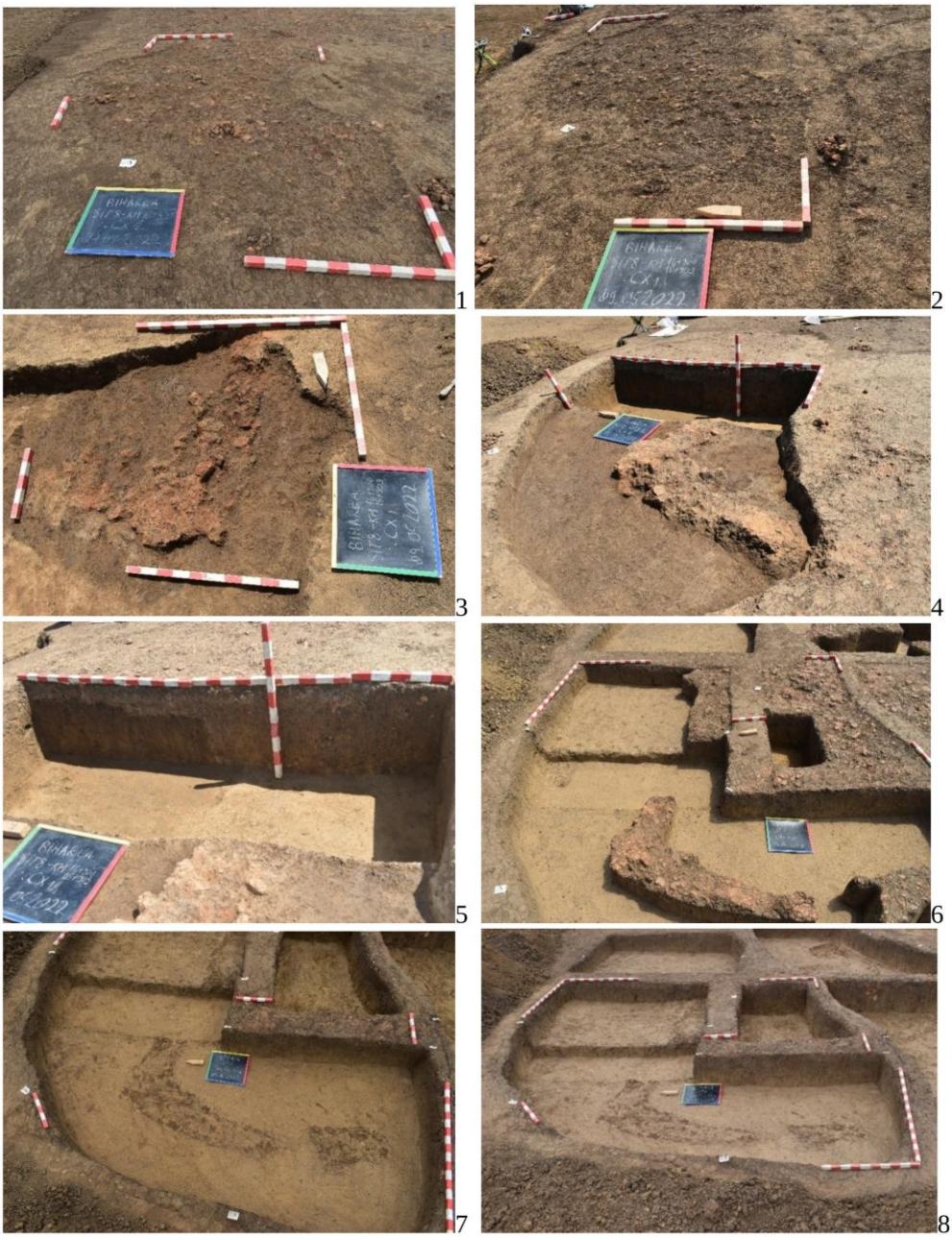

Pl. 1. Sit 8-Biharia-platforma cu chirpici, Cx1: 1-2 -conturare; 3-concentrare chirpici in situ; 4-detalii secționare; 5-profil stratigrafic secționare; 6-ansamblu unificare Cx1, Cx2, Cx4; 7-8- ansamblu golire Cx1, Cx2, Cx4

Pl. 2. Sit 8-Biharia- platforma cu chirpici, vase întregibile din epoca eneolitică ↓0,05-0,15 m față de nivelul de conturare din Cx12–a-b, Cx13-c-d; Cx14-e; piesă din obsidian din Cx3-f.

1

1 2

Pl.3 Foto 1-2. Sit 8-Biharia/2022, Cx22-mormânt: ansamblu și detalii artefacte in situ

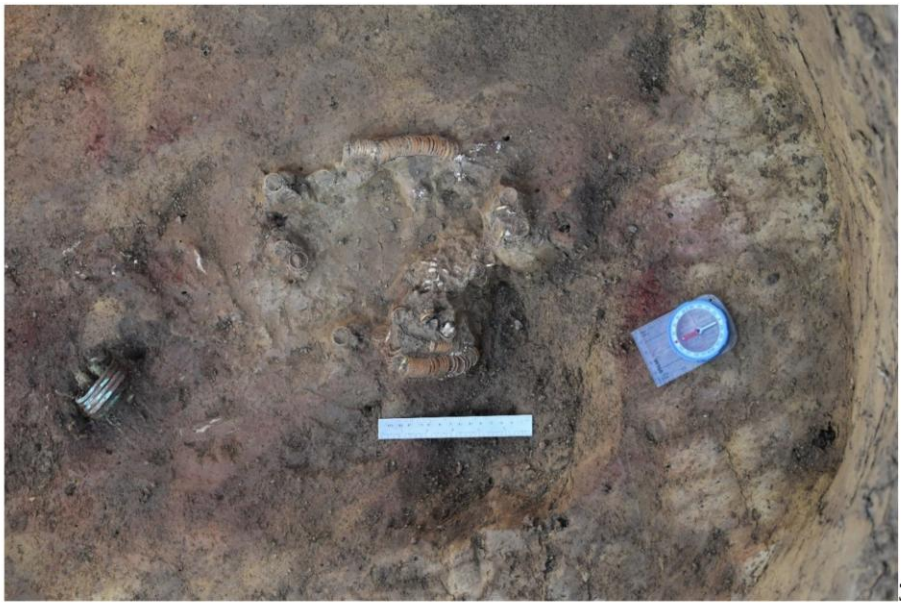
3

4

Pl.4 Foto 3-4. Sit 8-Biharia/2022, Cx22-mormânt: detalii artefacte in situ

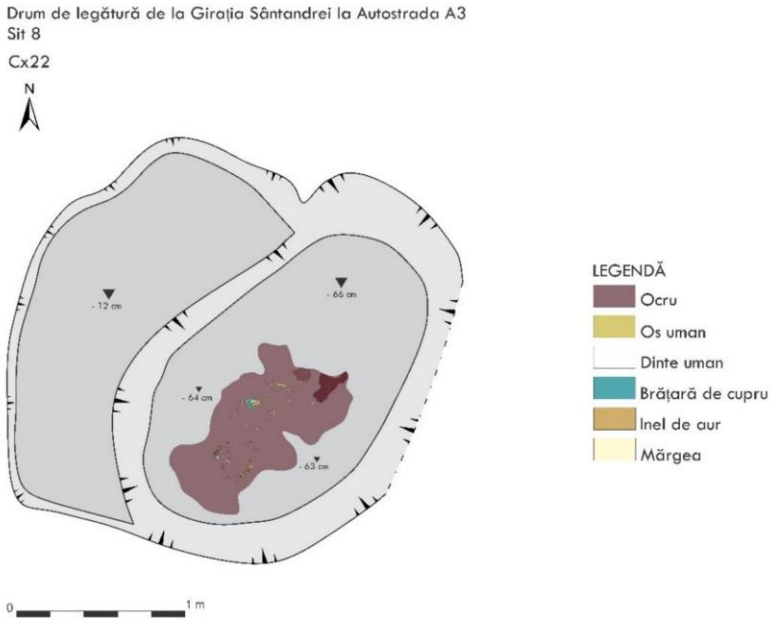

1

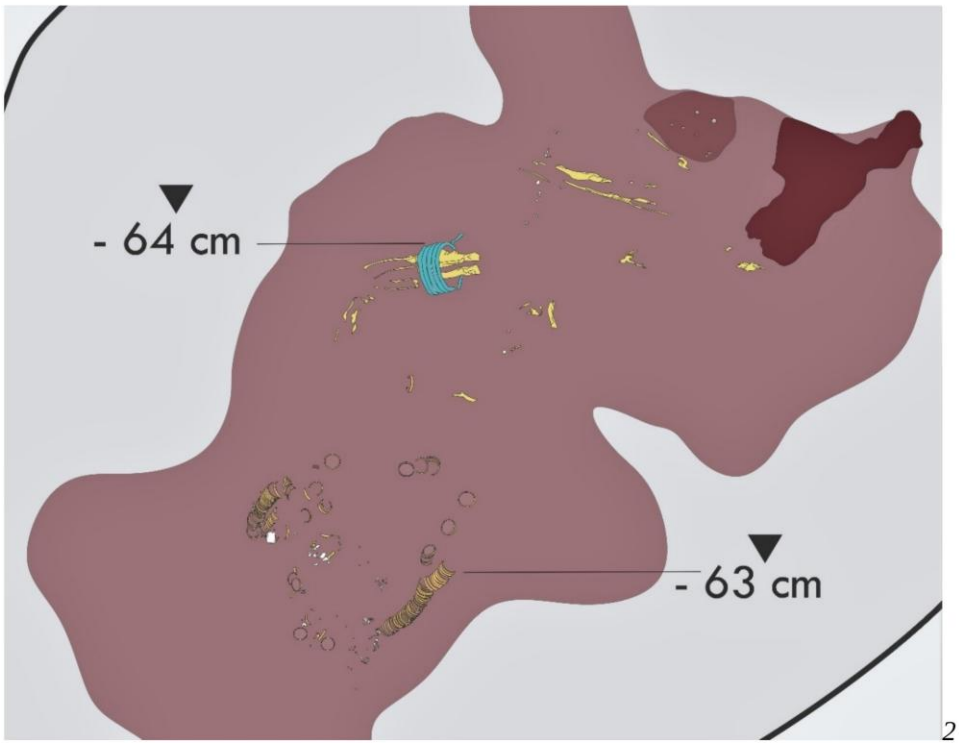

2

Desen 1-2. Sit 8-Biharia/2022, Cx22-mormânt: ansamblu și detalii artefacte in situ

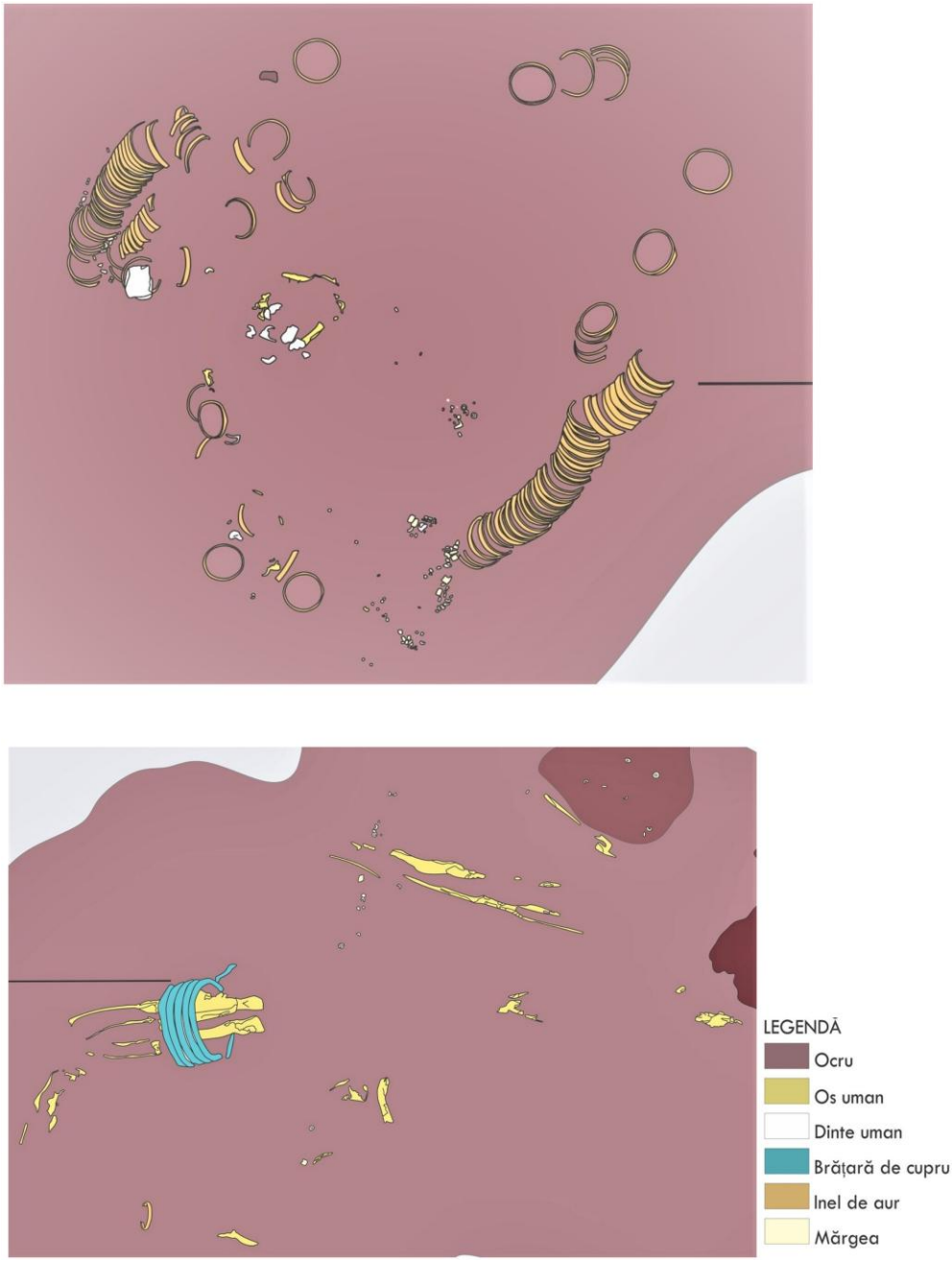

Desen 3-4. Sit 8-Biharia/2022, Cx22-mormânt: detalii artefacte in situ

1

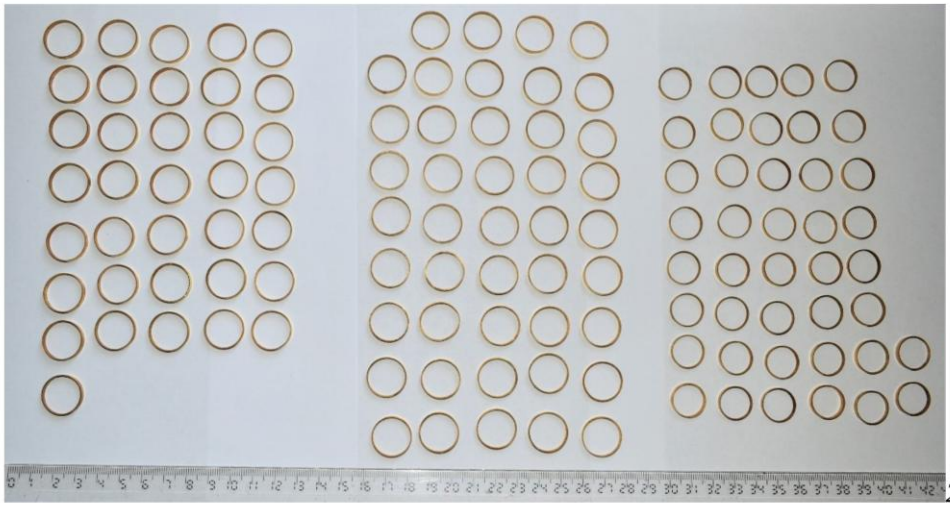

2

3

4

Pl. 5. Foto 1-4. Sit 8-Biharia2022, Cx22- inventar mormânt: ansamblu și detalii piese din aur.

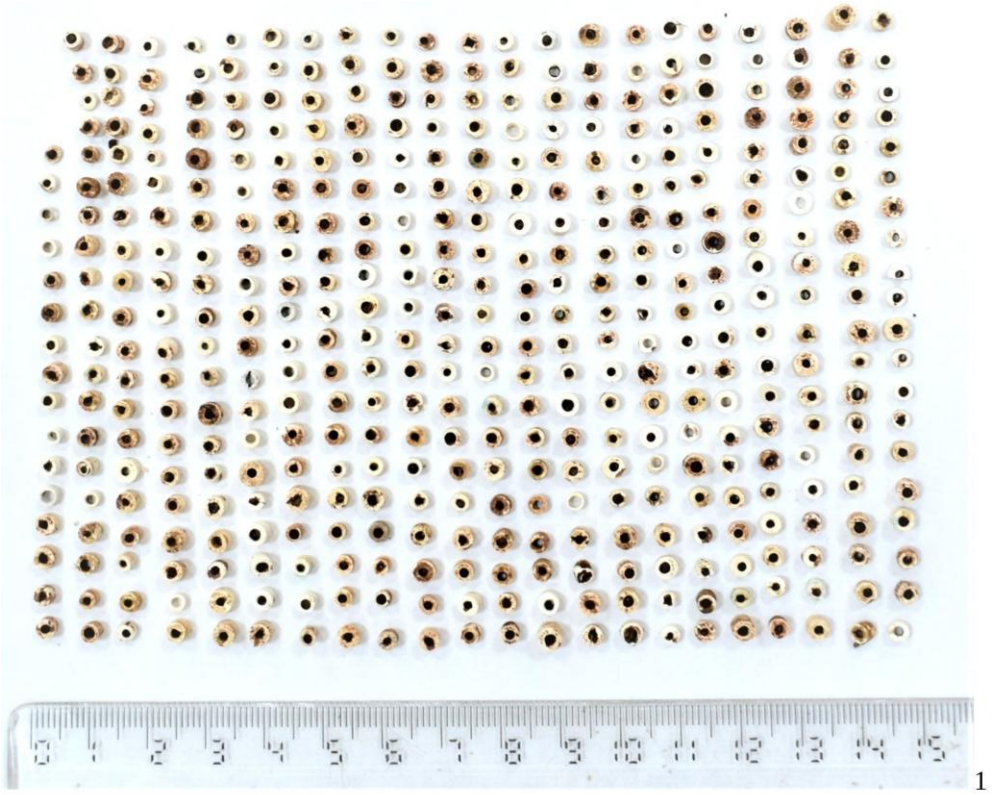

Pl. 6 Foto 1-3. Sit 8-Biharia/2022 Cx22-inventar mormânt: 1-mărgele; 2-3 brățara din cupru.

1

2

3

4

Pl. 7 Foto 1-6. Sit 8-Biharia Cx24: 1- conturare; 2-3- detalii artefacte in situ – vas întregibil; 4 -ansamblu golire, 6 -vasul lipit

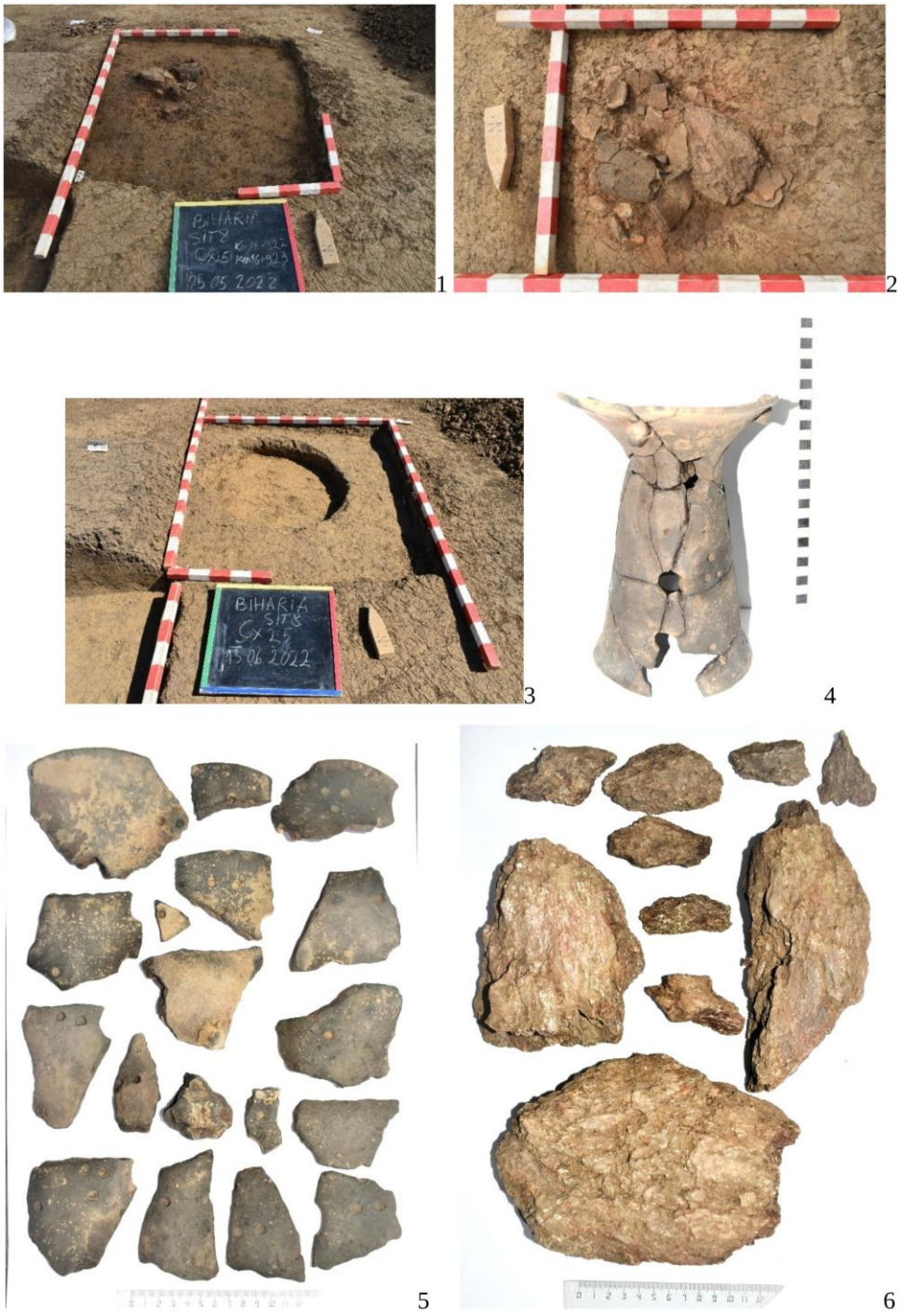

Pl.8-Sit 8-Biharia, Cx25–1-conturare; 2-detali artefacte in situ;3- ansamblu golire; 4.vas întregibil, 5- ceramică din epoca eneolitică, 6. pirită din epoca eneolitică

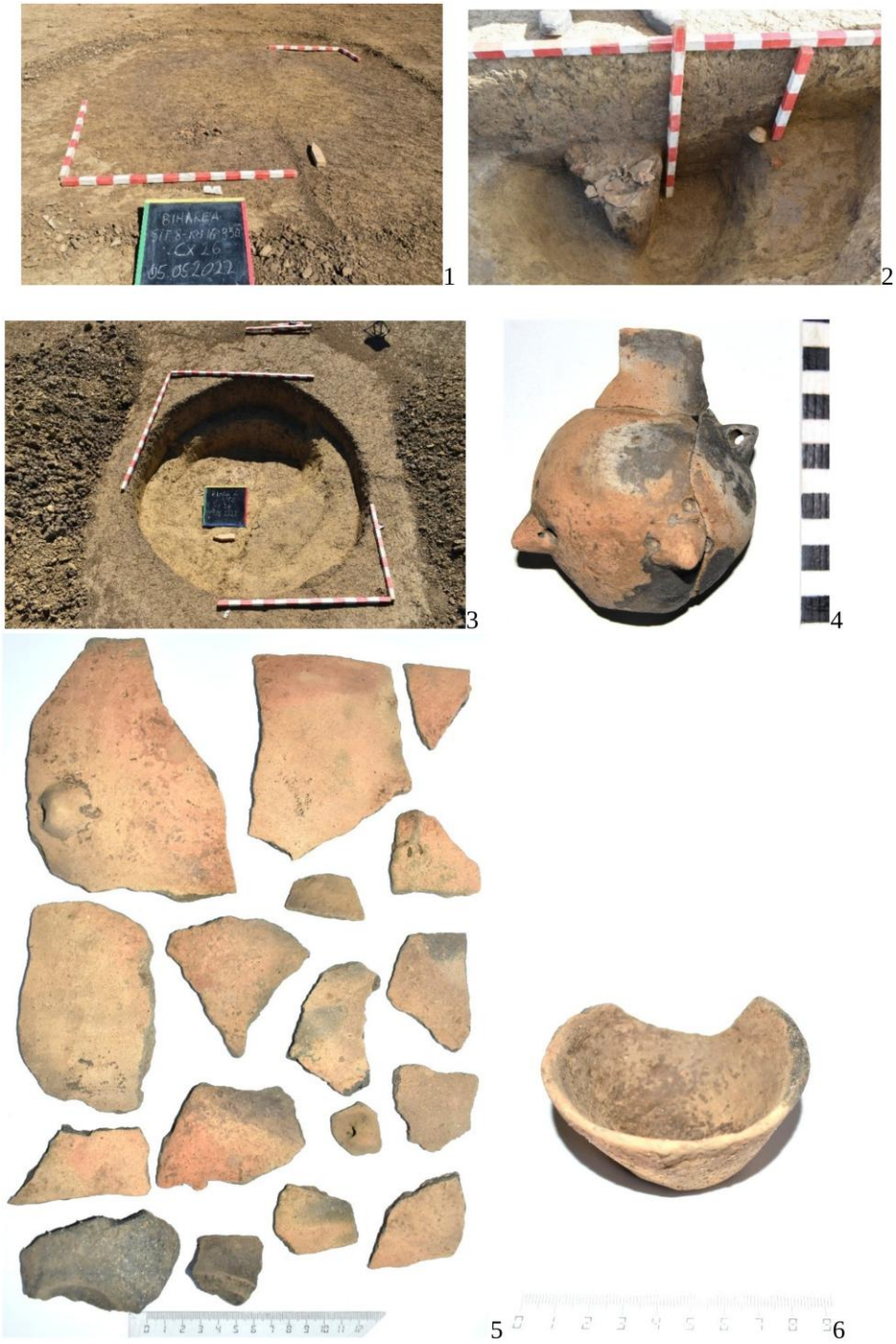

Pl.9-Sit 8-Biharia, Cx26–1-conturare; 2-detali artefacte in situ;3- ansamblu golire; 4-6.vase întregibile, 5- ceramică din epoca eneolitică 0-0,30 m față de nivelul de conturare

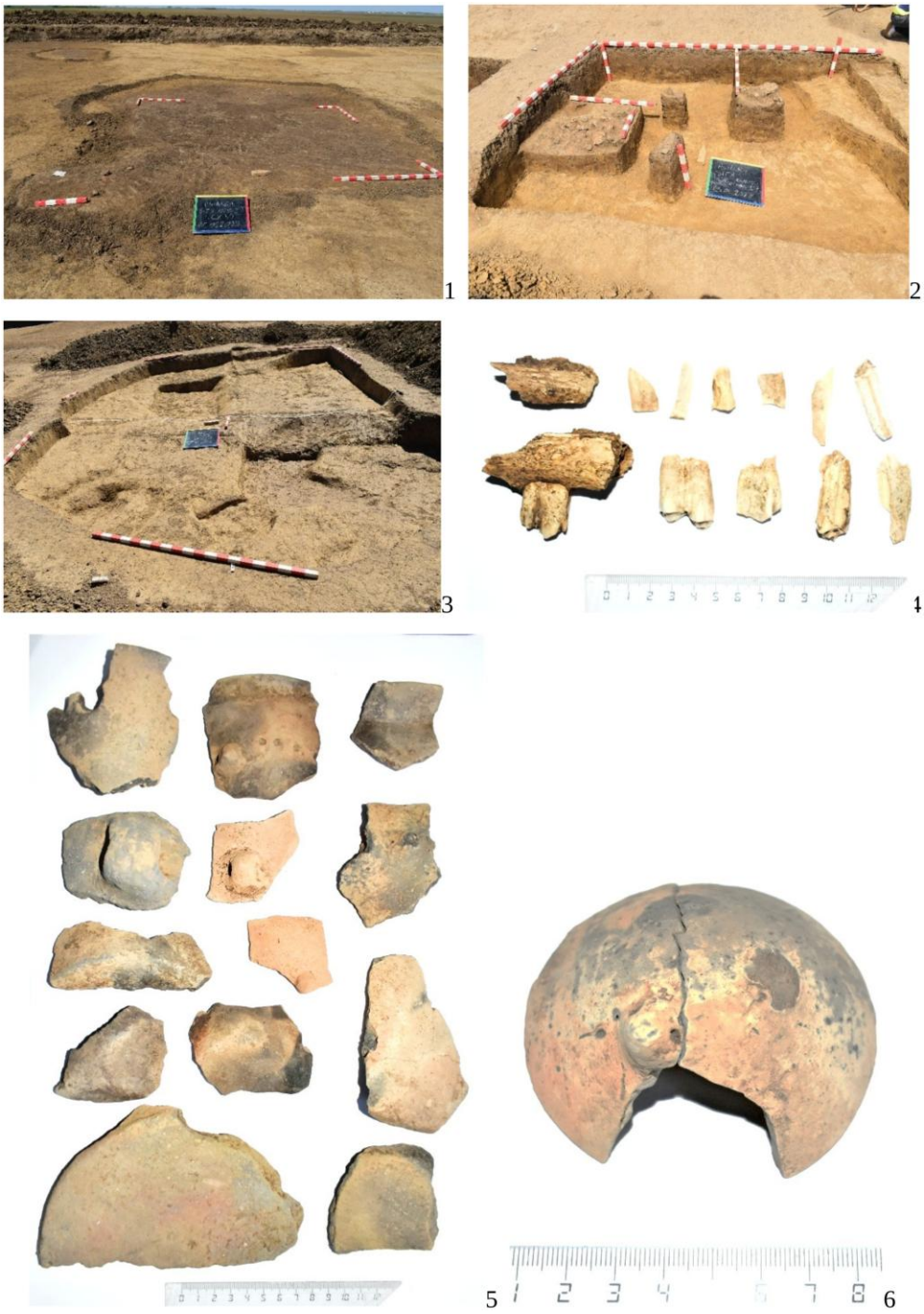

Pl.10-Sit 8-Biharia, Cx30–1-conturare; 2-detali artefacte in situ;3- ansamblu golire; 4-fragmente osteologice-5- ceramică din epoca eneolitică 0-0,30 m față de nivelul de conturare, 6-vas întregibil

Pl.11-Sit 8-Biharia, Cx39–1-conturare; 2-detali artefacte in situ;3- ansamblu golire; 4-vas întregibil, 5- ceramică din epoca eneolitică, ↓0,15-0,25 m față de nivelul de conturare

Pl.12-Sit 8-Biharia, Cx38–1-conturare; 2-3 -detali fragmente craniu uman in situ; Cx50–4-conturare; 5-7-detali fragmente oseminte umane in situ;8- ansamblu golire;

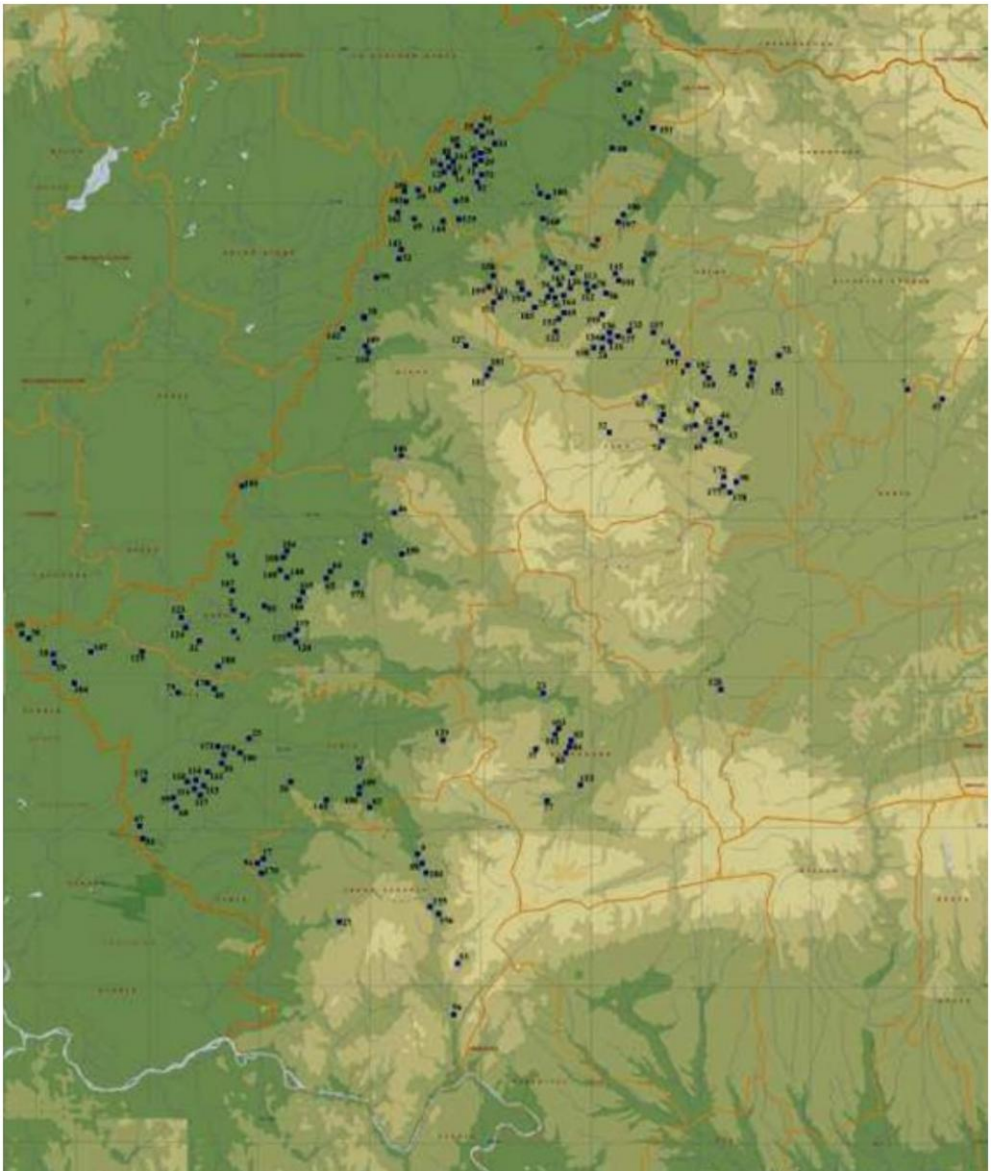

Harta descoperirilor aparținând culturii Tiszapolgár de pe teritoriul României (după D. Diaconescu, Cultura Tiszapolgár în România, Sibiu, 2009, p. 319)

ALGUNOS HITOS EN LA HISTORIA DE LOS JUEGOS OLÍMPICOS

Alexandra SALCEDO-ILIESCU*

Abstract. *This paper's aim is to offer a diachronic view of the presence of sport in human life, focusing on some landmarks throughout the evolution of societies, such as the advent of new disciplines, or the first competitions organized on a more or less global scale. On this canvas, the Olympic Games, reinstituted by Coubertin in the 19th century and inspired in ancient Greek tradition play an important role, not only in the development and democratization of physical education, but also as a showcase of the nation-state and a creator and perpetuator of national image. Thus, this huge international competition is nowadays a powerful (para)diplomatic instrument and the (multi)-linguistic policy it abides by is not at all trivial.*

Keywords: *sports' history, physical education, Olympic Games, IOC, multilingualism.*

1. El deporte en la evolución de la humanidad

El deporte ha acompañado al ser humano a lo largo de la historia, ya sea de un modo organizado o espontáneo. Como indican los técnicos del *Artium Museoa*[1], gracias a los diversos utensilios encontrados se cree que ya en el año 4000 a. C. la sociedad china ya practicaba diferentes tipos de deporte.

Según Pérez Ordás, Caballero Blanco y Jiménez Márquez[2], para el hombre primitivo "lo importante era la supervivencia y estaba supeditada a la capacidad del individuo para la caza, pesca y la lucha con otros animales depredadores. La naturaleza fue divinizada y se le confirió un carácter sagrado: se adoraba al sol, la luna o a los animales en función de las creencias tribales". Estos autores citan a Herbert[3] quien establece diez grupos fundamentales de actividades físicas desarrolladas por el hombre primitivo, que agrupa en dos categorías: las que son de carácter utilitario para el individuo (como la natación, montar a caballo, defensa corporal) y las que tienen un carácter recreativo (como las danzas, juegos, y deportes). Desde la aparición del Hombre de Neanderthal y del Hombre de Cromagnon hasta la invención de la escritura, (es decir, entre 50.000 años AC y 3.500 AC. en

* Universidad de Alicante – Doctoral School; e-mail: iliescu@ua.es.

[1] Véase: <https://www.artium.eus/es/> [último acceso: 5 de junio 2026].

[2] Raquel Pérez Ordás (Dir.), Raquel, Caballero Blanco, Pablo y Jiménez Márquez, Luis (2009): "EVOLUCIÓN HISTÓRICA DE LAS ACTIVIDADES FÍSICAS EN EL MEDIO NATURAL CON FINES EDUCATIVOS". En Materiales para la Historia del Deporte VII, 2009- ISSN: 1887-9586.

[3] *Op.cit*., p. 66.

Mesopotamia), señala Lara Díaz[4], el hombre fue dejando vestigios de su actividad física. Existen testimonios documentales de que ya en el paleolítico medio los hombres organizaban cacerías y danzas rituales en las que la actividad física tenía un carácter puramente espiritual y de reconocimiento social.

Coetánea con la cultura mesopotámica, la egipcia, a orillas del Nilo, nos habla, según este autor, a través de las figuras, bajorrelieves e inscripciones en mastabas faraónicas de unos Juegos Polideportivos y de actividades como la natación, el buceo o inmersión, el remo o boga, así como del boxeo, tiro con arco, y levantamiento de grandes calderos. La costumbre de transportar al Faraón en angarillas requería una forma física óptima. En los pergaminos parece haber constancia de una así llamada "gimnasia egipcia" practicada individual, o colectivamente.

En la región de Persia se popularizaron las artes marciales y en la India, el joven Sidharta, atleta, practicante de gimnasia y de tiro con arco, motivó a su pueblo a buscar la paz y la felicidad, lo cual dio lugar al yoga. También practicaban ejercicios rítmicos con mazas o con *mallakhamb*, así como lucha en arena, equitación y juegos de persecución como el *Kho Kho*, hoy deporte alternativo.

El China coexistieron las prácticas religiosas consecuentes del Confucionismo, Taoísmo y Budismo (danza, equitación, o acrobacias), con las de tipo militar (esgrima de bastones y el tiro con arco) y recreativo (como el fútbol, denominado *Cujú* o *Tsu Chu*). La nobleza practicaba una mezcla de Sumo y Lucha, o los deportes terapéuticos (yoga, gimnasia). A su vez, los japoneses adoptaron las artes marciales conocidas como *Budo*, entre las que figuraban *Kendo, Jiujitsu, Judo, Sumo, Iaido* y *Kiudo*. Al mismo tiempo surgieron deportes que perduran hoy en día, como el *Yabusame* o tiro al arco a caballo; el *Kemari* o fútbol; el *Guicho* o hockey; el *Dakiu* o polo.

Sin embargo, es en Grecia donde nace el concepto de deporte moderno para alcanzar el ideal de perfección física y moral del hombre. En la Grecia Antigua el deporte es considerado como un elemento intrínseco a la vida, así como un deber del ciudadano. Paulatinamente, el deporte:

> [se] institucionalizó y se convirtió en una actividad vinculada a las ceremonias religiosas en honor a los dioses olímpicos y al espíritu competitivo del hombre griego (Rey 2009)[5].

Así, nacieron las diferentes disciplinas deportivas que dieron lugar a la celebración de los primeros JJ. OO. en 776 a.C. En sus orígenes, los JJ. OO. se celebraban durante los meses de verano cada cuatro años en Olimpia y esta-ban dedicados al dios griego Zeus. Estos juegos se celebraron durante más de mil años hasta que el emperador Teodoro I los prohibió, lo que provocó su desaparición gradual. Igual que en Grecia, el origen del deporte en Roma fue sacro, pero poco a poco fue perdiendo este carácter. Mientras que en Grecia el deporte era parte esencial

[4] Lara Díaz, Horacio (2013) "Visión Sinóptica de la Historia de la Educación Física" en Revista Nº12
Motricidad y Persona.

[5] REY, Ana. (2009) "Arte y deporte II: Grecia." AREL-ARTE. Versión electrónica: https://arelarte.blogspot.com/2009/06/arte-y-deporte-ii-grecia.html [Último acceso: 5 de junio 2026].

en la formación del hombre, en Roma el deporte adquiere una perspectiva de ocio, de forma que la actividad física se consideraba como una herramienta para lograr una buena condición física y poder servir al Estado en óptimas condiciones cuando así lo solicitara.

De esta forma, se creó, primero en Roma y después en otros centros urbanos y asentamientos militares, la figura del campus, un campo de entrenamiento para los soldados romanos en el que también se reunían los jóvenes para jugar y hacer ejercicio y que incluía saltos, lucha libre, boxeo, atletismo y natación, entre otros. No obstante, el éxito del modelo romano de promoción del deporte se va a materializar en el desarrollo de una arquitectura al servicio del deporte y en la creación de los primeros espectáculos masivos, en los que los anfiteatros y los circos se convirtieron en los principales centros de entretenimiento.

Con la caída del Imperio Romano de Occidente en el año 476 llega la Edad Media, caracterizada por el feudalismo, la desaparición del concepto de ciudadanía que había impulsado el Imperio Romano y el auge de las sociedades teocéntricas en detrimento de la clásica. La Alta Edad Media se extiende desde la caída del Imperio Romano de Occidente hasta el término de las Cruzadas, la creación de las primeras Universidades y la inauguración de las primeras catedrales, así como unos tempranos inicios de la burguesía. En este periodo, la característica es la Educación Caballeresca, con el Trivium y Quadrivium. La doctrina imperante es el ascetismo y as actividades físicas se reducen a justas y torneos. La práctica de actividades físicas desaparece principalmente a causa de la campaña de desprestigio que promueve la Iglesia, según documenta *Artium Museoa*, cuyos hallazgos confirman que la Iglesia intentó abolir todo juego y práctica deportiva al considerarla pecaminosa, por lo que las referencias al deporte en esta época son escasas.

Durante la Baja Edad Media, Europa Central entra en un periodo de cambio, el arte renacentista invade la arquitectura con catedrales como Colonia y Reims; la doctrina escolástica, menos rígida, permite, bajo la influencia de la burguesía, las actividades físicas como el *giocco del calcio* (futbol), el jeu de paume (tenis), el criquet y el croquet.

La llegada del Renacimiento trae nuevos movimientos intelectuales, como el humanismo, que, inspirado en los maestros clásicos, ensalza las cualidades propias de la naturaleza humana. Así, los humanistas unieron el ejercicio físico a la educación general y crean el concepto de educación física, estableciendo criterios para la selección de juegos y actividades físicas según su utilidad.

Sin embargo, como la sociedad sigue dividida en grupos sociales con derechos y deberes propios, las diferentes disciplinas deportivas también serán divididas. De esta forma, correspondía a la nobleza practicar disciplinas como esgrima, equitación, caza, tiro con arco o natación, entre otros; mientras que al pueblo llano le correspondía practicar carreras, lucha, lanzamiento de peso y juegos de pelota (hurling, golf, cricket...).

En el siglo XIX, y, en concreto, durante la I Revolución Industrial en Reino Unido, aparece el concepto de deporte tal y como lo conocemos en la actualidad, dotado de reglas y estructuras estables.

No obstante, es durante el siglo XX, con la aparición y expansión del modelo capitalista de mercado cuando el deporte ad-quiere una nueva dimensión: la alta

competición. Así, surge una nueva profesión y categoría de personalidades: las leyendas deportivas impulsadas por el gran desarrollo de los medios de comunicación de masas. Con la aparición de la radio en los años 20 y de la inclusión de secciones deportivas en la prensa, se genera un extraordinario interés mediático de los espectáculos deportivos y un seguimiento sin precedentes en la historia del deporte. A finales del siglo XX, la práctica deportiva pasa a convertirse en el modo de entretenimiento más común, y la su retransmisión en uno de los negocios más florecientes. En la actualidad, nadie duda de la importancia del deporte en nuestra sociedad, tanto en su faceta de espectáculo como en su práctica motivada por lograr una mejor salud física y mental.

2. Los JJ. OO. antes y después de Coubertin

La idea de revitalizar los Juegos Olímpicos no era nueva, sino que se había materializado en más de una quincena de tentativas previas al exitoso intento del Barón de Coubertin. Tal y como señalábamos, el siglo XIX tiene la capacidad, con sus avances en la medicina y pedagogía y con su industrialización rampante (en un país como Inglaterra), de redefinir el deporte como una herramienta para mantener y mejorar la salud pública, desterrando las anteriores visiones de la actividad física como mero entretenimiento (para las clases adineradas), que venían perpetuándose desde el siglo XVII.

Otros países siguieron el ejemplo y supieron ver en el desarrollo del deporte el potencial militar, y por tanto, de superioridad bélica con unas tropas mejor entrenadas físicamente, por lo que no tardaron en introducir la educación física en la enseñanza. Pero es, sin lugar a dudas, el surgimiento de los estados-nación, según muestran Grima et al.[6], el factor esencial en la modelación de las macro competiciones deportivas tal y como las conocemos hoy en día. A su vez, Buko y Czyz[7] señalan los Juegos tradicionales como un hito imprescindible en el fortalecimiento de la identidad compartida por las minorías étnicas de un determinado estado, así como un elemento único, cuyo papel es fundamental en la defensa o rescate del patrimonio cultural que quedó inalterado a lo largo de los siglos, a pesar de las oleadas de represión, lo cual no ocurrió, por desgracia, con el arte, la literatura o las lenguas.

2.1 Los JJ. OO. de la Antigüedad

De acuerdo con los vestigios arqueológicos y de la literatura antigua, los expertos coinciden en que los Juegos de Olimpia empezaron en el Peloponeso hace aproximadamente 3000 años, puesto que la primera prueba escrita se remonta al 776 a. C. Según el Comité Olímpico Internacional (2013a[8]), existen numerosas versiones

[6] Grima, S., Grima, A., Thalassinos, E., Seychell, S., Spiteri, J.V. 2018. "A study of the determinants of sports participation by Maltese nationals". European Research Studies Journal, 21(2), 110-133.

[7] Buko, Jacek and Czyz, Viktoria (2025) "Olympic Games as an Instrument of State Propaganda in Diverse Political Systems and Varied Regional Contexts" in European Research Studies Journal. Volume XXVIII, Issue 1.

[8] VARIOS AUTORES (COI) (2013a) The Olympic Games in Antiquity, 3rd edition. Lausanne. Versión electrónica:

sobre el detonante de estos Juegos, históricamente estos Juegos fueron creados para unir el mundo Helénico que, por aquel entonces, se encontraba dividido en ciudades-estado que se encontraban a menudo en conflictos bélicos. Asimismo, se decidió que los Juegos tuvieran lugar una vez cada cuatro años por lo que al período que mediaba entre ellos se le denominó "Olimpíada" y a partir de entonces se contaba en esta unidad de medida y no en años.

El éxito de los Juegos organizados en Olimpia llevó a que se organizaran los Juegos Panhelénicos que incluían los Juegos de Olimpia (JJ. OO. celebrados cada cuatro años), los Juegos de Delfos (Juegos Píticos fundados en el 582 d. C. y celebrados cada cuatro años, pero al tercer año de cada Olimpíada), los Juegos del Istmo de Corinto (fundados en el 580 d. C. y celebrados cada dos años en el segundo y cuarto año de la Olimpíada) y los de Nemea (fundados en 573 d. C. y celebrados cada dos años en el segundo y cuarto año de la Olimpíada). Los expertos coinciden en que estos Juegos tenían una gran relevancia religiosa ya que cada uno de ellos se celebraba en honor a uno de los Dioses griegos: Zeus, el Rey de los Dioses, para Olimpia y Nemea; Apolo, el Dios de la luz y la razón en Delfos; y, Poseidón, el Dios del mar y de los caballos en Istmo de Corinto. Sin embargo, de todos los Juegos Panhelénicos, los de Olimpia fueron los más importantes, no solo porque Olimpia era un santuario, sino porque contenía un área secular en la que se construyeron áreas de entrenamiento, sitios de competición y edificios en los que se llevaban a cabo las tareas administrativas relacionadas con los Juegos y se acogían invitados importantes. Según relatan los escritos, durante las competiciones se podían reunir hasta 40.000 personas en Olimpia entre atletas, espectadores y comerciantes. Con motivo de los Juegos Panhelénicos se proclamaba una tregua temporal, la *Ekecheiria* por parte de los mensajeros *spondophoroi* que atravesaban todo el mundo griego anunciando en cada una de las ciudades la fecha de las competiciones y, por ende, instaurando una tregua de todos los conflictos bélicos antes, durante y después de los Juegos, de forma que los atletas, así como los espectadores, pudieran viajar a los Juegos con total seguridad (COI, op. cit.).

Los JJ. OO. se celebraron durante más de mil años por lo que sufrieron numerosos cambios y adaptaciones. Sin embargo, en su momento álgido, aproximadamente en el 500 a. C., tenían una duración de cinco días y los eventos deportivos eran el elemento central, se trataba solo de disciplinas individuales por lo que no existían juegos colectivos. El Primer día de competición tanto los atletas como los jueces prestaban juramento de respeto a las reglas de los Juegos. El Segundo día tenían lugar las competiciones ecues-tres en el Hipódromo, tanto carreras de cuadrigas como carreras a caballo. Como apunta el COI (op. cit.), la particularidad en estas competiciones era que el ganador no era el hockey o el conductor de la cuadriga, sino el propietario del caballo. Asimismo, en el segundo día se celebraban las competiciones de pentatlón, lanzamiento de disco, lanzamiento de jabalina y salto de longitud. El Tercer día de los Juegos se dedicaba a honrar a Zeus y se sacrificaban cien vacas cuya carne se repartía entre la comunidad participante en los Juegos a través de un festín público. El Cuarto día de competición se dividía en dos partes, por

https://stillmed.olympics.com/media/Document%20Library/OlympicOrg/Documents/Document-Set-Teachers-The-Main-Olympic-Topics/The-Olympic-Games-in-Antiquity.pdf [Último acceso: 5 de junio 2026].

la mañana se celebraban las carreras a pie en el estadio y la tarde se dedicaba a los deportes de lucha. El Quinto y último día se reservaba para celebrar a los atletas vencedores, se les adornaba con lazos, recibían como trofeo hojas de palma y eran coronados vencedores con coronas de olivo. Los Juegos se cerraban con un banquete en su honor en el que también participaban los políticos y jueces.

Como anunciábamos, los Juegos de Olimpia se celebraron durante más de mil años, primero por los griegos y luego por los romanos, sin embargo, el Emperador Teodosio Iero los prohibió por considerarlos una práctica pagana, lo que provocó que paulatinamente estos Juegos fueran desapareciendo junto con toda la infraestructura, hasta que en 1776 el arqueólogo británico Richard Chandler descubrió los restos de la antigua Olimpia.

2.2 Los JJ. OO. Modernos

Los JJ. OO. se enmarcan en el concepto de "Movimiento Olímpico", es decir todas aquellas políticas e iniciativas dirigidas a promover la práctica del deporte en todo el mundo y difundir los valores Olímpicos (COI: 2013-b[9]). Según numerosos autores, el retorno de los JJ. OO. se debe en gran medida a Pierre de Coubertin quien fundó el Comité Olímpico Internacional en 1894 en París y estableció como objetivo principal de este nuevo organismo organizar los primeros JJ. OO. de la modernidad. En la actualidad, los JJ. OO. incluyen los Juegos de la Olimpíada, es decir los JJ. OO. de Verano, y los JJ. OO. de Invierno. Los primeros JJ. OO. de Verano fueron celebrados en Atenas (Grecia) en 1896 y los primeros JJ. OO. de Invierno en Chamonix (Francia) en 1924. La principal diferencia entre ambos es la naturaleza de los deportes en los que se compite. Mientras que en los JJ. OO. de Verano los atletas participan en un total de 28 disciplinas deportivas, en los de invierno, los atletas compiten en 7 disciplinas deportivas practicadas en nieve o hielo.

No obstante, aunque los JJ. OO. modernos se inspiran en los de la Antigüedad, incluye varias innovaciones como su principio de secularidad. En efecto, Pierre de Coubertin propuso que los Juegos no tuvieran un objetivo divino sino meramente deportivo. Además, contrariamente a los Juegos de la Antigüedad, cada edición de los Juegos modernos se celebra en una ciudad y país diferente alrededor del mundo. Por último, Coubertin amplió el período de competición hasta los 16 días.

Ahora bien, los Juegos han seguido evolucionando y adaptándose a la realidad en la que se desarrollan desde 1896. Por ejemplo, se ha logrado, paulatinamente, la integración de participantes de todos los continentes, mientras que en Atenas (1896) participaron 245 atletas de 14 países, en Estocolmo en 1912 se logró la participación de atletas de los cinco continentes. Por otro lado, según recoge el COI (2013) ni los Juegos de la Antigüedad ni los primeros Juegos modernos permitían la participación de mujeres, fue en los Juegos de París de 1900 cuando las primeras mujeres pudieron participar en competiciones como tenis y golf, disciplinas que se

[9] VARIOS AUTORES (COI) (2013b) The Modern Olympic Games. Lausanne. Versión electrónica: <https://stillmed.olympics.com/media/Document%20Library/OlympicOrg/Documents/Document-Set-Teachers-The-Main-Olympic-Topics/The-Modern-Olympic-Games.pdf> [Último acceso: 5 de junio 2026].

ampliaron con cada edición (natación en 1912, atletismo en 1928, voleibol en 1964, remo en 1976, ciclismo en 1984 y fútbol en 1996). Sin embargo, hubo que esperar a los JJ. OO. de Londres 2012, en los que se introdujo el boxeo femenino, para que las mujeres pudieran competir en todas las disciplinas deportivas de los Juegos. Desde los JJ. OO. de Atenas en 2004, más del 40 % de los atletas en los juegos han sido mujeres, alcanzando por primera vez la paridad absoluta entre atletas en los pasados JJ. OO. de París 2024 (10 500 deportistas, con 5250 hombres y 5250 mujeres). Por último, a pesar de que Pierre de Coubertin ideó unos JJ. OO. de participación universal, desde 1984 el COI ha permitido la participación de atletas profesionales.

A pesar de la multitud de Juegos que pertenecen al Movimiento Olímpico (JJ. OO. de Verano, JJ. OO. de Invierno, JJ. OO. de la Juventud y Juegos Paralímpicos) nuestro estudio se centrará únicamente en la interpretación durante los JJ. OO. de Verano.

3. El Comité Olímpico Internacional

De acuerdo con el artículo primero de la Carta Olímpica (COI: 2025[10]), el Movimiento Olímpico se encuentra bajo la autoridad suprema y el liderazgo del Comité Olímpico Internacional (COI). El COI es una ONG, fundada en 1894 y con sede en Lausana, es el órgano rector del Movimiento Olímpico. Así, el COI junto a las Federaciones Internacionales de los respectivos deportes que compiten en los Juegos y los Comités Olímpicos Nacionales conforman dicho Movimiento (art. 1.2 de la Carta). Por un lado, las Federaciones Internacionales se ocupan de la organización técnica de las competiciones y el establecimiento de las reglas por las cuales se deben regir estos deportes. Por otro lado, los Comités Olímpicos Nacionales, son comités establecidos en sus territorios, bajo distintas formas jurídicas como es la fundación en el caso del Comité Olímpico Español, cuya misión principal es asegurar la representación de su país en los JJ. OO. (Sureda: 1993)[11]. La estructura del COI no ha variado sustancialmente desde su constitución en 1894, está formado por un número no fijo de miembros vitalicios, en la actualidad son 109, elegidos por votación directa de los que ya forman parte de este entre jefes de Estado, antiguos atletas olímpicos y personalidades del mundo del deporte. Como indica Sureda (op. cit.), los miembros lo son a título individual por lo que, en teoría, no representan a su país de origen. El Comité como norma general se reúne una vez al año en sesiones plenarias en las cuales adopta, modifica e interpreta la Carta Olímpica, sin que puedan recurrirse las decisiones adoptadas por este órgano. Las decisiones del Comité son llevadas a cabo por una comisión ejecutiva compuesta por el presidente del COI, elegido para ocho años y renovable cada cuatro, y por ocho miembros del Comité. En la última sesión plenaria, la número 144 que se celebró en Costa Navarino (Grecia)

[10] VARIOS AUTORES (COI) (2025) Carta Olímpica. Vigente a partir del 30 de enero de 2025. Versión electrónica: <https://stillmed.olympics.com/media/Documents/International-Olympic-Committee/IOC-Publications/ES-Olympic-Charter.pdf> [Último acceso: 5 de junio 2026].

[11] SUREDA, Jeroni. (1993). "El Comité Olímpico Internacional: ¿Un nombre para la eternidad?" Papers, Revista de Sociología 41: 143-158. Versión electrónica: <https://papers.uab.cat/article/view/v41-sureda/pdf-es> [Último acceso: 5 de junio 2026].

entre el 19 y el 21 de marzo de 2025, el Comité eligió a su 10º presidente y primera mujer, por lo que Kirsty Coventry tomó el relevo de Thomas Bach.

4. El multilingüismo en los JJ. OO.

En el artículo 23 de la Carta Olímpica (COI: 2025)[12] se recoge como lenguas oficiales del COI el francés y el inglés. Asimismo, se añade que, en todas las sesiones plenarias, conferencias de prensa y reuniones se deberá garantizar la interpretación simultánea hacia estas dos lenguas a los que se añaden cuatro idiomas más: alemán, español, ruso y árabe. Finalmente, la Carta recoge una prevalencia del francés frente al inglés en aquellos casos en los que los textos en ambas lenguas de la Carta o de los documentos del COI diverjan. Este multilingüismo de los JJOO se refleja también en otros organismos supranacionales que han instaurado un sistema lingüístico complejo, siendo la UE el adalid con 24 lenguas oficiales. Una postura intermedia es la de la ONU o la de algunas de sus agencias especializadas, como la Organización Mundial de la Salud (OMS), la Organización Mundial de la Propiedad Intelectual (OMPI), la UNESCO o la Organización para la Prohibición de las Armas Químicas (OPAQ), que cuentan con seis lenguas oficiales (árabe, chino, español, francés, inglés y ruso). Muchas organizaciones tienen tres lenguas oficiales (español, francés e inglés), como la Organización Mundial del Trabajo (OIT) y la Organización Mundial del Comercio (OMC). Además de las lenguas oficiales, hay lenguas "de trabajo" que se pueden solicitar, como en el caso de la OIT (cuyos idiomas son el alemán, el árabe, el chino y el ruso, junto con el japonés activo y el portugués pasivo en las sesiones de la Conferencia Internacional del Trabajo). En la OCDE las lenguas de trabajo son el alemán, el ruso y el español.

Volviendo a los JJOO, además de sus dos idiomas oficiales, el COJO puede añadir la lengua del país anfitrión si es distinta a las anteriores, así ocurrió en Barcelona 1992, Rio 2016 o en Tokio 2020, entre otros. De hecho, el alfabeto del idioma del país anfitrión puede ser de gran importancia en, por ejemplo, las ceremonias de apertura y cierre de los Juegos ya que establece el orden en que los países aparecen.

Sin embargo, la generalización del inglés como *lingua franca* entre atletas y espectadores ha tenido como resultado una merma del uso del francés durante los Juegos. A pesar de que la regla del artículo 23 establece que en todas las ediciones de los Juegos toda la información, cartelería, documentación, señalética debería aparecer en ambos idiomas, la realidad muestra lo contrario. Por ello, desde 2004, en cada edición de los Juegos se nombra a un Grand Témoin o Gran Testigo encargado de defender y llevar el registro del uso del francés durante los Juegos. Entre sus responsabilidades se encuentra la negociación con el COI y el país sede, la vigilancia de la situación del francés en las olimpiadas, la verificación de que los voluntarios tienen conocimientos de francés y la elaboración de un informe. Por ejemplo, reconoce Michaëlle Jean, secretaria general de la Organización Internacional de la

[12] VARIOS AUTORES (COI) (2025) Carta Olímpica. Vigente a partir del 30 de enero de 2025. Versión electrónica: <https://stillmed.olympics.com/media/Documents/International-Olympic-Committee/IOC-Publications/ES-Olympic-Charter.pdf> [Último acceso: 5 de junio 2026].

Francofonía (Lyall: 2016[13]) que, mientras que en Pekín todos los letreros eran trilingües (francés, inglés y chino), en Sochi, las señalizaciones dirigidas a la audiencia internacional eran trilingües, mientras que las de los espectadores estaban únicamente en ruso e inglés.

Por otro lado, los Juegos también impulsan el uso de otras lenguas como son las indígenas, así fue el caso de los Juegos de Invierno de Vancouver (2010) y de Rio 2016 donde se utilizaron idiomas indígenas, destacando su valor y creando conciencia sobre el patrimonio lingüístico en peligro de extinción. Asimismo, en aras de garantizar una completa inclusión, los Juegos incorporan interpretación en lengua de signos en sus ceremonias y eventos oficiales. Finalmente, los Juegos tratando de alcanzar una comunicación visual multilingüe y universal han creado su propio lenguaje a través de los pictogramas. Estos símbolos gráficos creados para los JJ. OO. de Tokio 1964, transmiten información esencial de una forma simple y visual para ayudar a los atletas y espectadores a orientarse en los lugares. Así, el diseño de los pictogramas se ha convertido en un canal de transmisión de la identidad cultural, de la historia y de las tradiciones de cada país anfitrión.

Mohammadhadi Tavakkoli[14] (2016) estudia el impacto (social, cultural, político, económico) de los JJ. OO. y su papel en el desarrollo del deporte y señala (op. cit.:45) que entre los JJ. OO. del año 1996 y 2012, hay un incremento de naciones participantes de 197 a 205. Entre 1996 y 2008 hay un incremento en el número de atletas (de 10320 a 11028), y entre 1996 y 2000 hay un incremento considerable (dos mil) en los eventos deportivos organizados (de 26271 a 28300). Entre los JJ. OO. de Atenas y los de Beijing, crece ligeramente en número de Comités, de eventos y de atletas, pero en cambio, baja el de medios escritos, televisivos y voluntarios (op. cit.: 46).

5. A modo de conclusión

En este trabajo, hemos intentado trazar a grandes rasgos una línea de tiempo en la evolución del deporte y la actividad física a lo largo del desarrollo de la sociedad humana, desde el hombre primitivo hasta la actualidad, con especial hincapié en una de las iniciativas de alcance global más notorias e influyentes en esferas políticas, económicas, sociales, culturales y, según mostrado anteriormente (Salcedo Iliescu[15], 2017 y Salcedo Iliescu[16], 2025), en materia de (para)diplomacia mundial.

[13] LYALL, Sarah. (2016) "Los brasileños hablan portugués, pero en los JJ. OO. debe usarse el francés." New York Times. Versión electrónica: <https://www.nytimes.com/es/2016/08/11/espanol/america-latina/los-brasilenos-hablan-portugues-pero-en-los-juegos-olimpicos-debe-usarse-el-frances.html> [Último acceso: 5 de junio 2026].

[14] TAVAKKOLI, Mohammadhadi. (2016) Leveraging of the Olympic Games on Mega-Sporting Events: A Strategic Framework for the Development of Sport. American Journal of Sports Science and Medicine 4(2): 44-56. DOI: 10.12691/ajssm-4-2-4.

[15] SALCEDO-ILIESCU, Alexandra. (2017) Paradiplomacy and Regional Networks in the 21st Century. A Case Study: The Republic of Moldova and Catalonia. Master Unión Europea, Especialidad: Multilevel European Integration and Fundamental Rights. UNED. Trabajo fin de Master inédito.

[16] Salcedo-Iliescu, Alexandra (2025): Aproximación a la interpretación en los Juegos Olímpicos. El caso de París 2024. Trabajo fin de Master inédito. Universidad de Alicante.

Los Juegos Olímpicos son, según lo demuestra la literatura de especialidad, la plataforma más potente para la construcción y difusión de la imagen deseada de un país, así como, el mecanismo más poderoso de propaganda, relaciones internacionales y (para)diplomacia en la esfera del llamado "poder blando", previo (o preventivo) al ejercicio del llamado "poder duro".

Su valor estratégico reside en la confluencia del deporte (salud, sostenibilidad, igualdad, así como otras prioridades del orden mundial que se quieran enarbolar), la diplomacia internacional y la política nacional y supraestatal.

La política lingüística no es baladí en un macro evento de este tipo. Lejos de sucumbir ante la globalización y el monolingüismo de la *lingua franca*, los JJOO pasan de 6 a 11 lenguas oficiales, defendiendo la heterogeneidad cultural y lingüística de los pueblos. Así, en un nicho profesional como la interpretación (humana), el paisaje ha cambiado y sus rasgos predominantes podrían ser (a) la versatilidad del mercado con el consiguiente reto de nuevas modalidades de interpretación (por ejemplo, la remota) y (b) el multilingüismo, heredado de alguna manera del modelo de las organizaciones internacionales (que proliferaron a lo largo del siglo XX), la mayoría de ellas optando por el principio "multilingüismo fundacional".

En los siguientes JJOO veremos si el multilingüismo pierde terreno en favor de la *lingua franca* debido a las restricciones financieras que imponen drásticas reducciones de costes, o si el intérprete humano pierde la batalla contra la inteligencia artificial, o, más bien asistiremos a un modelo transitorio híbrido (concepto-conquista que nos dejó la pandemia) que combine lo natural y lo artificial para dar cabida a un sinfín de lenguas más, emulando la primigenia perfección comunicativa de Babel.

CONTRIBUȚII REFERITOARE LA DESCOPERIRILE SARMATICE DIN JUDEȚUL BIHOR

Andreea-Florica PUȘCAȘ*

Abstract. Contributions to the study of Sarmatian Finds in Bihor County. *The present study investigates the archaeological presence of Sarmatian-Iazyges communities within Bihor County, during the 2nd to 4th centuries AD. By analyzing the geographical distribution and material culture of these tribes, I aim to clarify their migration patterns and settlement characteristics in the Crișana region. A central focus of this research is the critical evaluation of the "northern route" theory, which suggests that the Iazyges bypassed the Carpathian Mountains to the north to enter the Pannonian Plain around 50 AD, rather than following a southern route through Banat.*

The methodology involved a systematic review of specialized literature and the verification of ceramic materials from 19 distinct localities in Bihor, many of which lacked precise cultural or chronological classification in previous records. My findings indicate a clear preference for lowland, marshy habitats near watercourses, reflecting the nomads' reliance on livestock and extensive grazing lands.

The archaeological record is predominantly characterized by funerary contexts, which highlights the difficulty of locating civilian settlements due to their likely temporary nature or destruction by modern agricultural activities. Ultimately, the study underscores the Crișana region as a significant zone of cultural and economic contact, where free Dacians and Sarmatians coexisted and interacted within the same archaeological contexts.

Keywords: *Bihor County, Roman period, Sarmatian period, archaeological site, ceramic materials.*

Pe teritoriul României populația sarmaților-iazigi se încadrează în perioada epocii romane[1]. Trib de origine iraniană, și-a început migrarea din stepele asiatice înspre cele europene[2]. Înaintarea lor spre teritoriile Europei a consemnat un eveniment treptat, pe parcursul căruia au cucerit și contopit populațiile pe care le întâlneau pe parcurs[3].

* Universitatea din Oradea – masterat Istoria Vestului Românesc; e-mail: andreapuscas1@gmail.com.

[1] Egon Dörner, „Dacii și sarmații din secolele II-III e.n. în Vestul României", în *Apulum*, IX, Alba Iulia, 1971, p. 681.

[2] Eszter Istvánovits, Valéria Kulcsár, „Vázlat a szarmaták sztyeppéi történetéhez" în Havassy Péter (ed.), *Jazigok, roxolánok, alaánok*, Gyula, 1998, p. 8.

[3] Gheorghe Bichir, „Sarmații" în Dionisie M. Pippidi (coord.), *Dicționar de istorie veche a României (Paleolitic – sec. X)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 519-522.

O direcție de migrare a fost de-a lungul Nistrului spre nord-nord-vest, până la confluența acestuia cu Răutul, de unde a continuat spre valea Prutului, având ca finalitate Câmpia Moldovei. De aici, s-a urmat cursul Prutului spre nord-nord-vest, trecând din nou pe valea Nistrului. Acest traseu a fost urmat și de iazigi, pentru a ocoli pe la nord Carpații și a coborî apoi spre sud în Câmpia Tisei[4]. Prin urmare, o parte a granițelor stăpânite de daci spre nord-vestul și vestul teritoriului lor au fost supuse unor schimbări în cursul primei jumătăți a secolului I d.Hr. Informații legate de această pătrundere se regăsesc la Pliniu cel Bătrân[5], care ne afirmă faptul că în perioada sa, populația autohtonă (dacii) a fost nevoită să se retragă din zona de câmpie spre zonele muntoase din cauza incursiunilor acestui popor de noi veniți (sarmații) în Câmpia Tisei.

Stabilirea sarmaților-iazigi în teritoriul menționat va influența poporul dac în foarte multe aspecte ale vieții lor. Pe parcursul secolelor II-IV sarmații vor continua extinderea puterii și a teritoriului înspre est, trecând peste Tisa[6]. Această pătrundere va fi succedată de o răspândire de lungă durată în aria câmpiilor dacice din Crișana[7], care mai apoi va duce spre o difuzare în Banat[8]. Pătrunderea acestei populații în partea de est a Tisei a avut loc o dată cu finalizarea războaielor daco-romane, această deplasare a poporului durând până spre sfârșitul secolului al II-lea.

Studiul de față tratează descoperirile specifice sarmaților în regiunea Crișurilor[9], dar în mod special pe cele descoperite în județului Bihor. Scopul meu a fost de a verifica materialele ceramice aferente siturilor arheologice datate în epoca romană, deoarece în multe situații nu este specificată încadrarea culturală a acestora. În prima etapă am considerat importantă verificarea literaturii de specialitate, unde sunt amintite situri de unde provin materiale ceramice atribuite comunităților dacice și sarmatice.

---

[4] Ion Ioniță, „Sarmații" în Dumitru Protase, Alexandru Suceveanu (coord.), *Istoria românilor. VOL. II*, Editura Enciclopedică, București, 2001, p. 668.

[5] Pliniu cel Bătrân IV, 80: „*De acolo înainte, în general, sunt în adevăr triburi de sciți, totuși regiunile apropiate de țărm au fost ocupate de diferite populații, când de geți, numiți de romani daci, când de sarmați, numiți de greci sauromați, și dintre ei de hamaxobi sau de aorși, când de sciți degenerați și născuți din sclavi sau de troglodiți, apoi de alani și de roxolani, iar în părțile de mai sus, între Dunăre și Pădurea Hercinică, până la lagărele de iarnă de la Carnuntum din Pannonia și la hotarele de acolo cu germanii; câmpiile și șesurile sunt stăpânite de sarmații iazigi, iar munții și pădurile de daci împinși de primii până la râul Pathissus*"(FHDR I, 403).

[6] Sever Dumitrașcu, *Dacia apuseană*, Oradea, 1993, p. 75; Vaday Andrea, „Kereskedelem és gazdasági kapcsolatok a szarmaták és a rómaiak között" în Havassy Péter (ed.), *Jazigok, roxolánok, alánok*, Gyula, 1998, p. 123.

[7] Eszter Istvánovits, „Szarmaták a Kárpát-medencében" în Havassy Péter (ed.), *Jazigok, roxolánok, alánok*, Gyula, 1998, p. 41-42.

[8] Egon Dörner, *op. cit.*, p. 682.

[9] Gheorghe Măhăra „Caracterizare fizico-geografică" în Mircea Bradu, Aurel Chiriac, Gheorghe Măhăra (coord.), *Monografia județului Bihor, volumul I*, Editura Universității din Oradea. Oradea, 2010. p. 11; Gruia Fazecaș, „Partium ≠ Crișana ≠ North-West Romania ≠ North-West Transylvania. A geographical and archaeological perspective on the space delineation" în A. Chiriac, I. Goman (coords.), *In Honorem Centenar Tereza Mozes*, Oradea, 2019, p. 41–43.

Importanța acestei lucrări se rezumă la capacitatea sa de a clarifica situația culturală și arheologică a unei regiuni de graniță, județul Bihor, unde prezența sarmatică a fost adesea insuficient documentată sau eronat interpretată. Studiul contribuie semnificativ la istoriografia migrațiilor prin validarea „traseului nordic" de pătrundere a iazigilor în Câmpia Tisei, oferind argumente solide împotriva teoriilor tradiționale ale unui „stat tampon" sudic controlat de Roma. De asemenea, lucrarea are o valoare practică deosebită pentru disciplina arheologică, deoarece realizează o inventariere sistematică a materialelor ceramice din 19 localități bihorene, reușind să identifice puncte de contact cultural între dacii liberi și comunitățile sarmatice în aceleași contexte arheologice. Prin corelarea factorilor de mediu cu descoperirile de teren, se explică preferințele de habitat ale sarmaților pentru zonele joase, mlăștinoase, oferind astfel un punct de pornire pentru viitoare cercetări arheologice.

Județul Bihor este foarte bogat în vestigii arheologice, din acest motiv nu este de mirat că descoperirile dacice-sarmatice apar de asemenea într-un număr relativ mare. Relieful și structura complexă a acestei regiuni permite înființarea locuințelor de lungă durată, datorită zonelor joase mlăștinoase, alături de terenurile de pășunat și de cultivat, ceea ce a creat un mediu potrivit comunităților sarmatice pentru habitat. Pe aria acestei unități teritoriale întâlnim mai multe forme de relief ce ne ajută să înțelegem situația culturală și nu numai a secolelor corespunzătoare prezenței sarmaților în această regiune, între secolele II–IV. Cu toate că județul Bihor se împarte în trei mari unități fizico-geografice[10] sarmații au ocupat în mod special terenurile de câmpie, potrivit descoperirilor din această perioadă care se limitează în această zonă. Important pentru a analiza aceste regiuni este caracterul hidrologic al acesteia, bazinul hidrografic al Crișurilor –reprezentat de râurile Ier, Barcău, Crișul Repede, Crișul Negru și afluenții acestora[11]. Această regiune străbătută de ape curgătoare reprezintă un avantaj strategic pentru stabilirea așezărilor rurale. Astfel, se conturează în mod clar importanța mediului înconjurător[12], a elementelor naturale, a spațiului geografic ocupat, în interacțiunile și confruntările dintre popoare. Este nevoie de o înțelegere clară a lor pentru a percepe situația socială și politică a evenimentelor transpuse aici.

Prezența sarmaților în zona de nord-vest

O dovadă a unei migrații generale a sarmaților în direcția vestică este reprezentată de stabilirea sarmaților iazigi în Câmpia Panonică[13]. Acest fenomen este

[10] Nistor Stelian, „Loc și locuire în Bihor" în *Istoria Bihorului. Civilizație. Societate. Economie. Mentalități*, Gabriel Moisa, Sorin Șipoș, Aurel Chiriac, Radu Romînașu (coord.), Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2018, p. 17.

[11] Gruia Fazecaș, *Partium ≠ Crișana ≠ North-West Romania ≠ North-West Transylvania*, p. 45.

[12] Gruia Fazecaș, Attila Lakatos, „Arheologia mediului înconjurător. Studiu de caz: Suplacu de Barcău" în L. Cornea, Călin Ghemiș, Gabriel Moisa (coord.), *In Memoriam Nicolae Chidioșan*, Oradea, 2003, p. 178-179.

[13] Prezența sarmaților în regiunea amintită este prezentată potrivit surselor bibliografice de bază, mai precis prin unele repertorii arheologice ale descoperirilor realizate (Sever Dumitrașcu (coord.), *Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice,*

atestat și pe baza surselor scrise, pe care le atribuim lui Tacitus, din anul 50 d.Hr., care spune că sarmații l-au asistat cu cavaleria pe regele quaz, Vannius, în conflictele sale cu suebii[14]. În altă lucrare a sa, *Germania*, menționează faptul că diferitele popoare germane sunt separate de gali prin fluviul Rin, de rați și panoni prin Dunăre, iar de sarmați și daci prin munți, iar acolo unde munții nu existau, din frica reciprocă a unora față de ceilalți[15]. Legate de modalitatea și timpul în care au pătruns în regiunea dintre Dunăre și Tisa, părerea specialiștilor este variată. O viziune mai amplă asupra acestui subiect o putem regăsi la arheologul Vitalie Bârcă[16] care sintetizează dezbaterea istoriografică privind pătrunderea iazigilor în Câmpia Panonică, deducând două teorii proeminente asupra acestui eveniment:

Prima mare direcție, denumită teoria traseului sudic[17], a dominat multă vreme literatura de specialitate, având ca principali promotori specialiști precum A. Alföldi, J. Harmatta și M. Párducz, cărora li s-au raliat ulterior și cercetători români ca Gh. Bichir. Această ipoteză susține că iazigii s-au deplasat din spațiul nord-pontic spre vest, parcurgând regiunile de la sud de Munții Carpați, respectiv Muntenia și Oltenia, pentru a intra în Câmpia Panonică prin zona Banatului. Susținătorii acestei teorii, printre care se numără și A. Mócsy, argumentau că această mișcare a fost nu doar timpurie (încă din vremea împăratului Tiberius), ci și orchestrată de Imperiul Roman, care ar fi dorit să instaleze un „popor tampon" între frontiera dunăreană (Provincia Pannonia) și regatul dac.

O altă teorie, susținută și de arheologul Vitalie Bârcă, este cea a traseului nordic[18], o viziune împărtășită de arheologi precum C. Daicoviciu, E. Dörner, S. Dumitrașcu, dar și de specialiști est-europeni reputați ca M. B. Shchukin, E. Istvánovits, V. Kulcsár și A. V. Simonenko. Ea vine în sprijinul acestei teorii, iazigii au ocolit Dacia prin nord-est, traversând trecătorile din Carpații Păduroși (zona Galiției) și au coborât în câmpie de-a lungul cursurilor superioare ale Tisei și Nistrului. Această rută este justificată de absența vestigiilor sarmatice timpurii în Oltenia și Banat și de concentrarea primelor descoperiri arheologice în partea de nord și nord-est a interfluviului Tisa-Dunăre. Autorul concluzionează că acest traseu nordic a fost calea reală de acces, respingând ideea „statului tampon" sudic în favoarea unei migrații determinate de presiunea altor triburi sarmatice venite dinspre răsărit[19].

Astfel, în urma analizelor realizate, arheologul Vitalie Bârcă se distanțează de opiniile tradiționale ale unora dintre predecesorii săi prin propunerea unei

etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor, Oradea, 1974, p. 22, 24, 48, 63 72, 76; Alexandru V. Matei, Ioan Stanciu, *Vestigii din epoca romană (sec. II-IV p. Chr.) în spațiul nord-vestic al României*, Editura Porolissum, Zalău-Cluj-Napoca, 2000, p. 41).

[14] Tacitus, *Anale* XII, p. 29-30.

[15] Vitalie Bârcă, „Sarmații – aliații dacilor în războaiele contra Romei" în Eugen S. Teodor, Ovidiu Țentea (ed.), *Dacia Augusti Provincia. Crearea provinciei*, Editura Cetatea de Scaun, București, 2006, p. 6.

[16] Vitalie Bârcă, „Pătrunderea și așezarea primelor grupuri de sarmați în Câmpia Panonică. Câteva considerații și observații" în *Apulum*, LIX, Alba Iulia, 2022, p. 55.

[17] *Ibidem*, p. 55-56.

[18] *Ibidem*, p. 56-58.

[19] *Ibidem*, p. 70.

cronologii mai târzii și a unui traseu migrațional specific, bazat pe o analiză riguroasă a vestigiilor arheologice. În timp ce cercetători precum A. Alföldi, J. Harmatta, A. Mócsy, C. Daicoviciu sau Gh. Bichir susțineau că iazigii s-au așezat în Câmpia Panonică încă din timpul lui Tiberius (aprox. 20 p.Chr.), adesea prin sud, via Oltenia și Banat, ca un „popor tampon" creat de romani, Bârcă evidențiază lipsa dovezilor arheologice sau literare care să sprijine o prezență stabilă atât de timpurie. Autorul concluzionează că primele grupuri de sarmați au pătruns în regiune abia în jurul anului 50 p.Chr. (corelat cu evenimentele legate de regele Vannius), urmând exclusiv traseul nordic prin trecătorile Carpaților și zona Tisei Superioare, ipoteză în care se raliază mai degrabă opiniilor lui M. B. Shchukin și A. V. Simonenko. Astfel, el infirmă ideea unei imigrații timpurii controlate de Roma în prima parte a secolului I p.Chr., plasând grosul așezării sarmatice în a doua jumătate a acestui secol.

În urma datelor prezentate și analizate, consider că așezarea sarmaților-iazigi în spațiul intracarpatic și în Câmpia Panonică nu poate fi privită ca un eveniment izolat sau brusc, ci mai degrabă ca un proces migratoriu desfășurat în mai multe etape. Se prea poate ca, într-o primă fază, să fi avut de-a face cu o infiltrare ușoară a unor grupuri restrânse pentru examinarea terenului în prima jumătate a secolului I d.Hr. Această etapă timpurie explică de ce prezența lor este atât de greu de sesizat arheologic, fiind o mișcare de recunoaștere care a precedat principalele valuri. Ulterior, pe măsură ce aceste prime grupuri s-au stabilit, a urmat un al doilea val, mult mai numeros și mai vizibil, care a consolidat prezența sarmatică în regiune și a forțat Imperiul Roman să îi recunoască drept o forță politică și o „zonă tampon" necesară[20]. Astfel, această trecere de la un număr mic de indivizi la o masă însemnată de populație reflectă o strategie de acomodare, prin care iazigii au reușit să se integreze și să se contopească treptat cu populațiile întâlnite, marcând astfel definitiv tranziția către epoca romană pe teritoriul României.

Prezența sarmaților în nordul Tisei poate fi pusă în legătură cu atelierele vaste de producție a vaselor mari de provizii (chiup), care au fost dezvelite în cadrul mai multor campanii de cercetare arheologică la Mediașul Aurit – *Șuculeu*, identificat prima oară de S. Dumitrașcu și T. Bader în 1964[21]. Situl face în continuare obiectul unui proiect de cercetare sistematică prin conducerea lui Robert Gindele[22]. Săpăturile arheologice de aici au scos la lumină cel mai important centru de producție ceramică din întreg spațiul european neincorporat Imperiului Roman (potrivit stadiului actual al cercetărilor). Deși situl este definit prin prezența dacilor liberi (atestați prin cultura materială specifică locală), contextul său istoric este inseparabil de apariția așezărilor

[20] Eduard Nemeth, *Politische und militärische Beziehungen zwischen Pannonien und Dakien in der Römerzeit / Relațiile politice și militare între Pannonia și Dacia în epoca romană*, Editura Tribuna, Cluj-Napoca, 2007, p. 140.

[21] Sever Dumitrașcu, Tiberiu Bader, „Așezarea dacică de la Mediașul Aurit" în *Acta Musei Napocensis*, Editura Muzeul de Istorie Cluj, Cluj-Napoca, 1967, p. 107.

[22] Robert Gindele, „Centrul de producție ceramică de la Mediașu Aurit. Istoricul cercetărilor și rezultate primare ale noilor cercetări" în *Satu Mare–Studii și Comunicări*, 2015-2016, p. 54–57.

triburilor sarmatice în Câmpia Tisei de nord, dar și în zonele de câmpie ale Banatului și Crișanei[23].

Materialele de olărit sugerează mai degrabă o simbioză economică între populația locală dacică, tehnologia sarmatică și administrația romană. În timp ce dacii controlau resursele naturale necesare producției (argila de calitate superioară și masa lemnoasă din zonele colinare), sarmații reprezentau principalul segment de piață și deținătorii tehnologiei olăritului (degresarea pastei ceramicii, realizarea vaselor de mari dimensiuni și cunoștințele esențiale în privința arderii acestora), la care se adaugă rolul administrativ al Imperiului Roman în vederea întreținerii relațiilor comerciale cu provinciile romane[24].

Săpăturile sistematice recente, coordonate de Robert Gindele (Muzeul Județean Satu Mare), au demonstrat că amplasarea atelierelor nu era întâmplătoare. Acestea funcționau la capacitate maximă în secolele II-III p.Chr., perioadă ce coincide cu maxima expansiune a iazigilor în proximitatea vestică a dacilor liberi. Producția de chiupuri era destinată stocării surplusului agricol, o necesitate pentru ambele comunități[25].

Analiza inventarului arheologic arată că, deși tehnologia de ardere și modelarea la roata rapidă erau de tradiție sarmatică (potrivit cererilor pieței provinciale romane), formele unor vase mai mici și anumite podoabe descoperite în locuințe indică un „import" roman. Acest schimb bidirecțional transformă Mediașu Aurit dintr-un simplu punct de producție într-un veritabil nod de comunicare între lumea barbară și cea imperială.

Pătrunderea populației sarmate la est de Tisa a avut loc o dată cu finalizarea războaielor daco-romane[26]. Această mișcare de populații s-a încheiat spre sfârșitul secolului al II-lea[27].

Descoperirile din Bihor

Din cercetările efectuate până în momentul de față a rezultat existența a mai multor situri arheologice care conțin complexe cu material specific populației vizate. În județul Bihor acestea sunt prezente în 19 localități: Albiș[28], Biharia[29], Borș[30],

[23] *Idem*, „Probleme legate de evoluția culturii materiale din sec. II-V în spațiul nord-vestic al României" în *Satu Mare–Studii și Comunicări*, 2013, p 357-358.

[24] Gheorghe Bichir, „Un mormânt sarmatic descoperit în sud-vestul Munteniei" în *SCIV(A)*, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1975, p. 139-140.

[25] Dinu Capotescu, „Restaurarea unui chiup de provizii" în *Satu Mare–Studii și Comunicări*, 2000-2004, p. 385.

[26] C. C. Petolescu, „Dacia în timpul regelui Decebal" în Mircea Petrescu-Dîmbovița, Alexandru Vulpe (coord.) *Istoria Românilor Vol. I*, Editura Enciclopedică, București 2001, p. 717–718.

[27] Ion Ioniță, *Sarmații*, p. 442.

[28] Repertoriul Arheologic Național, cod RAN: 27926.04.

[29] Sever Dumitrașcu, „Raport asupra săpăturilor arheologice de la Biharea" în *Materiale și cercetări arheologice*, București, 1983, p. 368; *Idem*, *Biharea*, Editura Universității din Oradea, 1994, p. 165-166.

[30] Lavinia Grumeza, Adrian Ursuțiu, Cristina Tica, Ștefan Lipot, „Analiza și restaurarea unor piese de centură sarmatice descoperite recent în situl V Borș (județul Bihor)" în *Revista de Arheologie, Antropologie și Studii interdisciplinare*, Nr. 6, 2024, p. 207.

Cefa[31], Cherechiu[32], Cheșereu[33], Ciumeghiu[34], Oradea[35], Santăul Mare, Santăul Mic[36], Săcueni[37], Sântandrei[38], Sântion[39], Suplacu de Barcău[40], Șilindru[41], Șimian[42], Tărian[43], Valea lui Mihai[44], Vășad[45].

Aceste complexe conțin mai multe tipuri și categorii de material arheologic la care se adaugă și contextele funerare, descoperiri izolate, precum și posibilele așezări identificate prin cercetări de suprafață. În acest context se poate face o interpretare prealabilă și anume că majoritatea descoperirilor arheologice atribuite comunităților sarmatice provin preponderent din zona de câmpie. Date legate de acestea sunt însă puține în această zonă. De multe ori materialele sunt încadrate cronologic necorespunzător sau autorii nu au publicat descoperirile. Din cauza stilului lor de viață și utilizarea cailor, nu s-au avântat înspre marile înălțimi. Fiindcă sarmații provin din zonele de stepă, nu este de mirare că preferau zonele cu altitudini joase, cu terenuri bogate de pășunat, fiindcă habitatul lor se lega de creșterea animalelor. O singură descoperire a fost realizată pe un deal[46] dar deocamdată nu

[31] Sever Dumitrașcu (coord.), *Repertoriul monumentelor,* p. 22.

[32] Alexandru V. Matei, Ioan Stanciu, *op, cit.,* p. 41.

[33] Sever Dumitrașcu (coord.), *Repertoriul monumentelor*, p. 24; Călin Ghemiș, „From the History of Archaeological Researches in Crișana: Dr. Ernest Andrassy" în *Ziridava. Studia Archaeologica*, XXX, 2016, p. 235; *Idem*, „Din istoria cercetărilor arheologice în nord-vestul Transilvaniei: dr. Andrassy Ernest" în *Crisia*, LI, 2021, p. 399.

[34] Gruia Fazecaș, „Ciumeghiu, com. Ciumeghiu, jud. Bihor" în *CCAR Campania 2021*, p. 793.

[35] Sever Dumitrașcu (coord.), *Repertoriul monumentelor*, p. 48; Sorin Bulzan, Gruia Fazecaș, „Oradea, jud. Bihor. Punct: Sere" în *CCAR Campania 1999*, p. 69-70; Katócz, Zoltán, „Borș, jud. Bihor. Punct: Situri 1–16" în *CCAR Campania 2022*, p. 740; Gruia Fazecaș, „Oradea, jud. Bihor Punct: Oradea – Sere – Stihl" în *CCAR Campania 2024*, p. 666-669.

[36] Katócz, Zoltán, „Borș, jud. Bihor. Punct: Situri 1–16" în *CCAR Campania 2022*, p. 692**.**

[37] Doina Ignat, Sorin Bulzan, „Roman period discoveries in the basin of Barcău River" în *Romani și barbari la frontierele Daciei romane, Acta Musei Porolissensis*, XXI, Zalău, 1997, p. 490.

[38] Katócz, Zoltán, „Sântandrei, jud. Bihor. Punct: Palota veche II / Topitoria de cânepă II" în *CCAR Campania 2023*, p. 612.

[39] Sever Dumitrașcu, *Dacia apuseană*, p. 109; Doru Marta, „Sântion, com. Borș, jud. Bihor. Punct: *Cimitirul vechi*" în *CCAR Campania 2022*, p. 752.

[40] Călin Ghemiș, „Suplacu de Barcău, com. Suplacu de Barcău, jud. Bihor" în *CCAR Campania 2014*, p. 244-245.

[41] Sever Dumitrașcu (coord.), *Repertoriul monumentelor*, Oradea, 1974, p. 72.

[42] Sorin Bulzan, Alexandru Ciorba: „Date preliminare privind necropola din epoca romană de la Șimian, „Groapa cu lut" (Sárgaföldes gödör) jud. Bihor" în *Crisia*, XXXVII, 2007, p. 77.

[43] Sever Dumitrașcu (coord.), *Repertoriul monumentelor*, Oradea, 1974, p. 76; *Idem*, *Dacia apuseană*, p. 128.

[44] Katócz Zoltan, „Noi materiale arheologice aparținând culturii Baden descoperite în Câmpia Nirului" în *Crisia*, LI, 2021, p. 14-15, 23.

[45] Eszter Istvánovits, „Ernő Andrássy's research in the Roman Age and Migration Period" în Gergő István Farkas (ed) *„We should not, however, think that we are pioneers" – Museums on troubled waters in the past and today*, Nyiregyháza – Szeged, 2022, p. 200.

[46] Sever Dumitrașcu (coord.), *Repertoriul monumentelor*, Oradea, 1974, p. 72.

avem alte informații care să contrazică acest fapt asupra căruia mulți (dacă nu toți) cercetătorii au căzut de acord.

În urma acestor informații oferite atât de sursele documentare, cât și de descoperirile arheologice, putem afirma faptul că regiunea Crișanei a reprezentat un punct de contact cultural și economic între mai multe neamuri, în principal între dacii liberi și sarmați. Acest lucru este susținut de urmele celor două neamuri descoperite în aceleași contexte arheologice. Această conviețuire este vizibilă de asemenea și în amestecul tehnologic al ceramicii descoperite în situri precum Biharia sau Sântion. Acest schimb cultural nu a fost unul forțat, ci rezultatul unei conviețuiri pașnice îndelungate, în care ambele populații au beneficiat de pe urma expertizei celeilalte, transformând zona de câmpie a Bihorului într-un spațiu de frontieră dinamic și interconectat.

Dat fiind faptul că limita și caracterul studiului de față nu îmi permit să fac descrierea tuturor siturilor catalogate de mine, voi prezenta doar un sumar al calculelor procentuale privind împărțirea și distribuția siturilor în raport cu descoperirile lor.

Fig.1: Harta orto-fotoplană privind poziția siturilor arheologice din județul Bihor

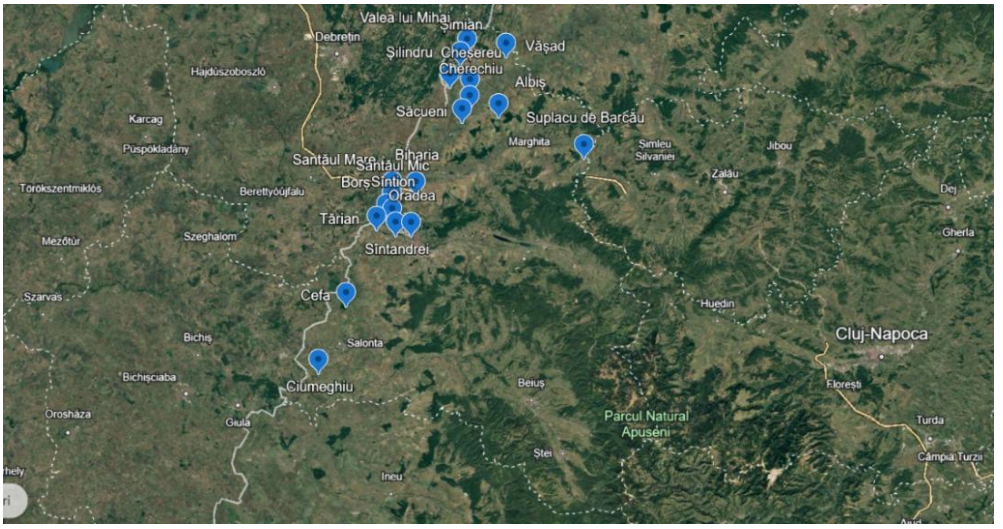

Un lucru ușor de remarcat este concentrarea în anumite puncte a acestor descoperiri (**Fig.1**), fapt ce poate fi legat de prezența factorilor de mediu favorabili, însă concentrarea acestor puncte se datorează faptului că în aceste zone s-au desfășurat și cele mai multe săpături arheologice. Numărul mai ridicat al cercetărilor arheologice de-a lungul mai multor ani într-o anumită regiune sau microregiune va modifica cifrele oricărei statistici privind răspândirea, tipul și conținutul siturilor.

Fig.2: Distribuția siturilor arheologice în raport cu tipul descoperirilor.

Caracterul și tipul siturilor arheologice indiferent de natura lor (cimitir, așezare rurală, descoperire izolată etc.) oferă o imagine foarte diferențiată (**Fig. 2**). După cum se poate observa, o categorie de descoperiri mai numeroasă se grupează în categoria celor de natură funerară, subliniind în mod puternic ideea că așezările aferente cimitirelor sunt greu de depistat. Lucru care presupune faptul că ar fi putut exista locuințe de suprafață sezoniere. Din acest motiv este posibil ca așezările rurale sarmatice să fi fost distruse în urma activităților agricole. Descoperirile funerare, de cele mai multe ori, sunt reprezentate de necropole de inhumație, care oferă cele mai multe detalii despre structura socială, prin inventarul depus alături de cei răposați (piese de harnașament, mărgele de sticlă sau chihlimbar, oglinzi de metal și ceramică lucrată la roată).

Analizând ansamblul descoperirilor, observăm că predominant au fost documentate situri cu insuficiente date arheologice. Este vorba de 13 situri încadrate ca așezări fără precizări suplimentare, care pot fi asociate cu prezența posibilă a unor mici așezări rurale. Lipsa precizărilor pentru cele 13 așezări indică, cel mai probabil, descoperiri făcute prin sondaje arheologice, periegheze sau în timpul unor lucrări de infrastructură, unde contextul stratigrafic nu a fost epuizat complet. În stadiul actual al cercetărilor, a fost documentată doar o singură așezare deschisă, ceea ce indică faptul că zona Câmpiei Crișurilor a oferit condiții necesare și optime pentru stabilirea comunităților sarmatice. Dar, în același rând, confirmă lipsa cercetărilor mai ample în vederea delimitării așezări comunității-țintă. Sarmații au ales zonele joase, de câmpie, unde absența fortificațiilor demonstrează fie o stare de relativă siguranță sub protecția proximității Limesului roman, fie un mod de viață bazat pe mobilitatea specifică creșterii animalelor, care nu necesita structuri defensive complexe.

O bună parte a acestor descoperiri au fost făcute în proximitatea unor surse de apă, lucru elementar pentru orice populație[47]. Câmpia Crișurilor, fiind o zonă mlăștinoasă din punct de vedere istoric și luncă înainte de regularizările moderne, oferea și protecție, dar și resursele naturale esențiale (apă, lemn, animale de vânat, pășuni, terenuri agricole etc.) pentru habitat și dezvoltare. Pe lângă apă, proximitatea de râuri asigura accesul la resurse critice: lutul și nisipul fin pentru a realiza ceramica specifică sarmatică.

În rândul așezărilor sarmatice din jud. Bihor, trebuie să fie scos în evidență situl arheologic identificat în comuna Borș, sit care a fost cercetat în cadrul săpăturilor

[47] Fekri Hassan, *Water history for our times*, UNESCO Publishing, Paris, 2011, p. 5.

arheologice preventive, aferent construirii drumului rapid de legătură Giratia Sântandrei Autostrada A3, între kilometrii 11+700 și 12+100[48]. Sub coordonarea responsabilului de șantier Adrian Ursuțiu, săpăturile preventive au scos la lumină un număr impresionant de 543 de complexe arheologice, confirmând un potențial istoric semnificativ pentru înțelegerea Barbaricumului din zona Crișanei. Această cercetare a avut loc în perioada aprilie-mai a anului 2022, iar materialele descoperite se află în colecția Muzeului Țării Crișurilor din Oradea. Deși situl prezintă vestigii din neolitic și epoca bronzului, contextul său este definit în mod special de locuirea sarmatică și de necropola aferentă, situată în extremitatea sudică a perimetrului investigat. Complexele din așezarea sarmatică (locuințe, gropi de provizii, anexe etc.) au fost identificate pe 2/3 din suprafața sitului, iar cele 32 de morminte identificate sunt grupate înafara așezării, orientate pe axa nord-sud. Astfel, în total, situl conține 244 de complexe confirmate de cercetători a fi sarmatice.

Cercetătorii au pus accentul în studiul lor pe mormântul 237, importanța acestui complex fiind demonstrată de inventarul funerar (o cataramă decorată, o limbă de curea cu cap de șarpe stilizat, o fibulă și brățări din bronz) care nu doar reflectă statutul social al tinerei femei, dar a permis, prin restaurare, conservarea unor urme rare de material textil pe metal, oferind detalii tehnologice esențiale. Totodată, valoarea mormântului 237 este confirmată de analogiile directe cu descoperiri din Serbia și Ungaria, acesta rămânând, în ciuda jafului antic, un indicator prețios al schimburilor culturale din prima jumătate a secolului al III-lea d.Hr. În contextul mai larg al necropolei organizate sistematic, probabil în jurul unui mormânt central tumular, acest mormânt devine o piesă cheie în înțelegerea reconfigurării peisajului arheologic marcat de declinul administrației romane în Dacia și de mișcările de populație după războaiele marcomanice.

Deși contextul regional este marcat de prezența dacilor liberi, situl de la Borș se distinge prin densitatea și claritatea urmelor de locuire sarmatică, fiind identificate nu mai puțin de 244 de complexe atribuite acestei populații.

Configurația sitului sugerează o organizare spațială bine definită: complexele de locuire (incluzând locuințe, gropi de provizii și anexe) ocupă aproximativ 2/3 din suprafața cercetată, în timp ce zona funerară este clar delimitată. Cele 32 de morminte identificate sunt grupate în afara așezării propriu-zise și respectă o orientare specifică pe axa nord-sud.

Materialele descoperite în acest context — piese de harnașament, mărgele de sticlă sau chihlimbar, oglinzi metalice și ceramică lucrată la roată — nu sunt doar simple obiecte de inventar, ci indicatori ai unei comunități stabile și ierarhizate. La fel ca în cazul centrului de la Mediești Aurit, amplasarea așezării de la Borș în zona joasă a Câmpiei Crișurilor demonstrează o alegere strategică a habitatului, profitând de resursele hidrografice și de terenurile de pășunat necesare creșterii animalelor, activitate ce constituia baza economiei sarmatice.

Concluzii

Prin intermediul acestei lucrări, am realizat o sinteză referitoare la prezența sarmaților-iazigi în județul Bihor. Potrivit celor prezentate mai sus, se poate rezuma,

[48] Lavinia Grumeza, *et alii*, *op. cit.*, p. 208.

în acord cu cercetările recente, că pătrunderea iazigilor în Câmpia Panonică a urmat un „traseu nordic", ocolind Carpații și urmărind cursul Tisei în jurul anului 50 d.Hr. Această perspectivă mi-a permis să infirm teoriile tradiționale care susțineau o imigrație timpurie prin sudul Banatului, demonstrând că expansiunea lor în Crișana s-a consolidat abia după încheierea războaielor daco-romane, procesul de migrație fiind unul etapizat, ce a durat până spre finele secolului al II-lea. Totuși, prezența vastă a comunităților sarmate presupune o aprobare din partea Imperiului Roman, pentru formarea unui „stat tampon" între cele două provincii romane într-un mediu în afara granițelor Imperiului, numit *Barbaricum*, dar care în același timp făcea parte din zona de interes a Imperiului.

Din punct de vedere geografic, am evidențiat preferința clară a sarmaților pentru zonele de câmpie, cu terenuri joase și mlăștinoase, mediu care a favorizat habitatul lor privind creșterea animalelor. În cadrul acestui studiu, am cartat situri arheologice din 19 localități bihorene, observând o concentrare a descoperirilor în proximitatea cursurilor de apă din bazinul hidrografic al Crișurilor. Trebuie să atrag atenția asupra faptului că regiunea Ierului și valea Barcăului au fost mult mai bine cercetate în ultimii ani, față de zonele sudice și estice ale județului Bihor. Am constatat că o treime a vestigiilor sunt de natură funerară, ceea ce subliniază dificultatea identificării așezărilor rurale, care au fost probabil temporare sau distruse de activitățile agricole. Această realitate arheologică este nuanțată de descoperirile recente de la Borș, unde cercetarea preventivă a scos la lumină un număr impresionant de complexe (244 sarmatice), oferind o imagine clară asupra unei comunități stabile și ierarhizate, capabilă să întrețină schimburi comerciale și culturale complexe.

În concluzie, am subliniat importanța regiunii Crișanei ca spațiu de contact cultural și economic între dacii liberi și sarmați. Prezența în același context arheologic a materialelor atribuite ambelor comunități presupune o relație socială pașnică între cele două comunități. Dar în prezent nu dispunem de dovezi arheologice care să demonstreze o poziție dominantă a sarmaților față de comunitățile autohtone dacice. Trebuie să punem sub semnul întrebării dacă dacii chiar s-au retras spre zonele montane, eliberând zonele de câmpie pentru sarmați, sau unele grupuri dacice au preferat zona de câmpie alături de sarmați. Prin verificarea literaturii de specialitate, am reușit să ofer o încadrare culturală și peisagistică mai precisă a unor descoperiri care anterior erau insuficient documentate, oferind astfel o imagine actualizată și mai de ansamblu pentru epoca romană a regiunii vestice a României.

Abrevieri:
CCAR – *Cronica Cercetărilor Arheologice din România*
FHDR – *Fontes Historiae Daco-Romanae*
SCIV(A) – *Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București*

BERBER NETWORKS, ALMORAVID ELITES, AND MĀLIKĪ LAW: WOMEN'S SOCIAL AND LEGAL POSITION IN AL-ANDALUS

Kimberly DINCĂ*

Abstract. *Berber communities played an important role in the history of al-Andalus from the eighth century onward, with a particularly visible presence during Almoravid rule. Their social background formed part of the environment in which women's family position, marriage, and access to property took shape. Within elite circles, kinship could also open paths toward political influence. Zaynab al-Nafzāwiyyah offers the clearest case, as her wealth, marriages, and involvement in the formation of Almoravid power gave her an exceptional degree of visibility, while the circumstances of her life remain closely tied to her social rank and political setting. The Andalusi legal material brings a different range of female experiences into view. Mālikī discussions of marriage and property contain disputes in which women pursued financial claims, relied on contractual arrangements, or sought solutions to marital conflict. These cases place family practice within a legal culture already firmly established in al-Andalus. The role of Berber family networks and marriage alliances is most clearly visible within Almoravid elite circles, while women's opportunities in al-Andalus also depended on their family position, economic resources, and access to Mālikī legal mechanisms. The interaction between these factors helps explain the diversity of women's experiences under Almoravid rule.*

Keywords: *al-Andalus; Berbers; women; Mālikī law; Almoravids.*

Introduction

The status of women in al-Andalus was shaped within a society marked by legal rules, family interests, local habits, political change, and the coexistence of populations with different social backgrounds. Mālikī jurisprudence structured family relations and property rights and remains one of the main avenues for reconstructing women's legal position[1]. The application of these rules depended on a broader social setting. The social history of al-Andalus also involved practices that developed within families, urban communities, tribal groups, and political elites, sometimes leaving only indirect traces in the surviving material.

Berber communities had become established in al-Andalus before the eleventh century. Their presence was reinforced by the recruitment of military contingents from North Africa during the tenth century, while the subsequent

* Drd., Școala Doctorală de Istorie, Universitatea din București; e-mail: kimberly.dinca@drd.unibuc.ro.

[1] Amira K. Bennison, *The Almoravid and Almohad Empires*, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2016, p. 147.

weakening of the Cordoban caliphate allowed Berber leaders to consolidate their political influence and establish *ṭā'ifa* principalities[2]. Connections with North Africa acquired a different scale from the late eleventh century, when the Almoravids incorporated al-Andalus into their empire, followed in the twelfth century by the expansion of Almohad authority into the peninsula[3].

Such developments brought communities from the Maghreb into sustained contact with Andalusi political and social environments[4]. Movement across the Strait involved tribal groups, political leaders, scholars, and intellectuals, while the circulation of people also facilitated exchanges of ideas and political allegiances[5]. These contacts could affect social practices as well as political structures, although their precise influence is difficult to reconstruct[6]. The surviving evidence makes their influence hard to assess, particularly when it does not provide enough detail to establish whether a given practice was Berber.

The notion of "Berber custom" raises certain difficulties, particularly given the diversity of the communities to which the term refers. During the medieval period, Berber populations inhabited extensive areas of North Africa, where social organisation and family relationships varied considerably between regions and tribal groups. Practices associated with one community cannot therefore be assumed to have been shared by other Berber groups[7]. In examining Berber influences on the status of women in al-Andalus, particular attention is given to the Ṣanhāja communities involved in the Almoravid movement, whose social background and family connections became increasingly significant following the establishment of Almoravid authority in the Iberian Peninsula[8].

In this study, Berber influence refers to the ways in which practices associated with particular Berber communities could affect women's position within marriage, their access to property, possibilities for divorce, and relationships within family networks. Identifying such influences requires evidence concerning the social background of those involved, as well as a connection between particular practices and their effects on women's circumstances. Among the Almoravid elites, marriage alliances and kinship ties could provide women with access to political influence, although these arrangements cannot, in themselves, be considered evidence of specifically Berber practices. The Andalusi legal consultations offer a different perspective through disputes concerning marriage, property and divorce, where the limited information about the women's backgrounds makes it difficult to establish any connection with specifically Berber customs.

The scholarship used in this study approaches the position of women in al-Andalus and the Almoravid world from several different angles. Helena de Felipe has

[2] Maya Shatzmiller, *The Berbers and the Islamic State: The Marinid Experience in Pre-Protectorate Morocco*, Princeton, Markus Wiener Publishers, 2000, p. 33.
[3] Bennison, *The Almoravid and Almohad Empires*, p. 19–20.
[4] Pierre Guichard, *Structures sociales «orientales» et «occidentales» dans l'Espagne musulmane,* Paris, Mouton, 1977, p. 250.
[5] Maya Shatzmiller, *The Berbers and the Islamic State*, p. 36–37.
[6] Pierre Guichard, *Structures sociales «orientales» et «occidentales* », p. 330.
[7] *Ibidem*, p. 64-65.
[8] Bennison, *The Almoravid and Almohad Empires*, p. 123-125.

drawn attention to the limited visibility of Berber women and to the difficulties involved in identifying their ethnic background, while Manuela Marín has examined women connected with the Almoravid ruling family and their place within courtly and literary environments. Inês Lourinho's study of Zaynab al-Nafzāwiyyah offers a detailed reconstruction of her political and marital connections during the formation of Almoravid power. Questions of marriage and property are addressed more closely by Amalia Zomeño, particularly through Andalusi marriage contracts, whereas David Powers and Tamás Iványi provide access to family disputes through legal cases and *fatāwā*. Taken together, these studies make it possible to approach women's position through political biography, family relationships and legal practice, while also revealing the limits of the evidence when ethnic background is uncertain.

Examining these questions from a gender perspective offers a way of understanding how women's legal status related to the influence they exercised within their families and communities, particularly in circumstances where wealth, social standing and family connections affected their opportunities[9]. Women's agency is considered here in relation to their involvement in marriage arrangements, their ability to manage or claim property and their pursuit of legal claims within the institutions available to them. The political influence exercised by Zaynab al-Nafzāwiyyah provides an example of the opportunities that could arise within Almoravid ruling circles, although her circumstances differed considerably from those of the women involved in the family disputes discussed by Andalusi jurists[10]. Considering these experiences within their respective social settings helps clarify the different ways in which women could exercise influence under Almoravid rule.

Mālikī legal literature provides an important perspective on women's experiences in al-Andalus, preserving both normative discussions of marriage and legal opinions issued in response to specific family disputes. The present study distinguishes between legal cases examined through modern scholarly editions and analyses and a *fatwā* attributed to Ibn Rušd al-Ḥafīd, examined directly in the Arabic manuscript preserved at Leiden University Library (MS Or. 23.689). The latter offers an opportunity to investigate women's property rights and the evidentiary role of female testimony through direct engagement with the surviving legal text. These materials are considered alongside historical narratives concerning the Almoravid elite, while recognising the limitations of establishing a specifically Berber background for women appearing in Andalusi legal records.

This article also explores the role of Berber family networks and marriage alliances in shaping the position of women within Almoravid ruling circles, with particular attention to the political relationships that enabled certain women to exercise influence. It also examines women's position within the established Mālikī legal tradition in al-Andalus, particularly in matters concerning marriage, property rights, guardianship, and divorce. The Almoravid period offers the most useful context for this discussion because contacts between the Maghreb and al-Andalus

[9] Joan W. Scott, „Gender: A Useful Category of Historical Analysis", *The American Historical Review*, vol. 91, nr. 5, 1986, p. 1067.

[10] Inês Lourinho, "Queen Zaynab al-Nafzawiyya and the Building of a Mediterranean Empire in the Eleventh-Century Maghreb", in Elena Woodacre (ed.), *A Companion to Global Queenship*, p. 163.

became especially intense at that time. The first part considers the Berber presence in the Iberian Peninsula and the forms of family and tribal organisation connected with it. Zaynab al-Nafzāwiyyah is then discussed as an individual case in which wealth, marriage, kinship and political access shaped an unusually visible female career. The final section moves to legal material from al-Andalus, where questions of guardianship, property and marital conflict make it possible to examine women's position within the social and family settings in which Mālikī law was applied.

The Berber Presence in al-Andalus

Berber involvement in al-Andalus began with the conquest of 711, when they formed a substantial part of Ṭāriq b. Ziyād's forces. Migration from North Africa continued in the following centuries, and Berber communities became established across central, western and southern al-Andalus, with important concentrations along the Guadiana and Tajo valleys[11]. Over the following centuries, prolonged residence in al-Andalus, Arabisation and intermarriage gradually made some of these older communities harder to distinguish from the wider Andalusi Muslim population, especially as later arrivals from North Africa introduced a new distinction between recently arrived Berbers and families whose presence in the peninsula went back several generations.

The distribution of land after the conquest has long figured in discussions of relations between Arab and Berber groups. Older interpretations commonly associated Arab settlement with the plains and more fertile territories, whereas Berber communities were often located in mountainous districts, the dry central plateau and other areas considered less favourable. Guichard treats this division as a general approximation. Berber settlement was considerable in parts of the southern uplands of al-Andalus, yet communities of North African origin also lived in nearby plains and in towns such as Carmona, Marchena, Osuna and Écija. The geographical pattern was therefore more uneven than a simple ethnic division of territory would suggest. In some areas, tribal names survived in local place-names and regional geography. Elsewhere, the relatively early Arabisation of Berber groups made their North African origins increasingly difficult to identify[12].

Tensions between Berber and Arab groups became particularly visible during the revolt of 741, which followed Kharijite successes in the Maghreb. Berber communities remained active in the political and military life of the Umayyad emirate, serving in separate contingents and occasionally taking part in regional conflicts and rebellions[13]. Berber identity became less distinct among families that had lived in al-Andalus for generations. During the tenth century, new arrivals from North Africa became more visible in military and political circles. After the collapse of Umayyad authority, some of these groups established taifa principalities, including the Ṣanhāja Zirids of Granada[14].

The arrival of Almoravid power in the peninsula changed the political setting of al-Andalus at the end of the eleventh century. By this stage, Yūsuf b. Tāšfīn ruled

[11] Pierre Guichard, *op.cit.,* p. 250-252.
[12] *Ibidem*, p. 250-251.
[13] *Ibidem*, p. 285.
[14] Bennison, *The Almoravid and Almohad Empires*, p. 18.

from Marrakesh over a growing North African state. The conquest of Toledo in 1085 increased the pressure on the *ṭāʾifa* rulers and prompted them to seek support from across the Strait. Almoravid troops entered al-Andalus in 1086 and took part in the victory over Alfonso VI at al-Zallāqa. Their presence became permanent during the following years, as Yūsuf brought Granada, Seville, Badajoz and other Muslim territories under his authority, drawing much of al-Andalus into a political structure centred in the Maghreb[15].

Under Almoravid rule, Mālikism held an especially strong position in al-Andalus. Almoravid rulers regularly consulted Mālikī *fuqahāʾ*[16] and relied on Andalusi *qāḍīs*[17] as local authorities, giving jurists an important place in the administration of their territories[18]. This legal setting is particularly relevant, since practices carried across the Strait entered an Andalusi society in which Mālikī concepts already shaped questions of family life, marriage, and property.

Almohad expansion prolonged the political connection between al-Andalus and North Africa during the twelfth century. ʿAbd al-Muʾmin captured Marrakesh in 1147 and sent an expedition to the peninsula in the same year, although Almohad authority in al-Andalus became more firmly established from 1163[19]. The new regime followed a religious programme that differed considerably from Almoravid practice and criticized the position occupied by Mālikī jurists. In practice, established Mālikī scholarship remained difficult to displace, and much of the existing judicial structure continued to function[20]. Almohad rulers also moved repeatedly between Morocco and al-Andalus, keeping political affairs on the two sides of the Strait closely connected well into the later twelfth century.

Several centuries of Berber settlement preceded the Almoravid and Almohad periods, and by the eleventh and twelfth centuries the label covered people whose backgrounds could differ considerably. Some had arrived recently from North Africa, while others belonged to families established in al-Andalus for generations. Berbers could also appear as military groups or as members of ruling circles. These differences matter when examining the position of women. Practices found among the Ṣanhāja elite of the eleventh century cannot automatically be applied to women from families with a much longer history in the peninsula. Each case has to be situated within its own social and political context, particularly where evidence for family organisation and female authority is limited.

[15] Bernard F. Reilly, "Alfonso VI, King of León-Castile", in E. Michael Gerli (ed.), *Medieval Iberia: An Encyclopedia*, New York–London, Routledge, 2003, p. 58.

[16] *Fuqahāʾ* (sing. *faqīh*): jurists specialised in Islamic law (*fiqh*).

[17] *Qāḍīs* (sing. *qāḍī*): judges who administered Islamic law.

[18] Janina M. Safran, *Defining Boundaries in al-Andalus: Muslims, Christians, and Jews in Islamic Iberia*, Ithaca and London, Cornell University Press, 2013, p. 205–206.

[19] E. Michael Gerli and Norman Roth, "Almohads," in E. Michael Gerli (ed.), *Medieval Iberia: An Encyclopedia,* New York, Routledge, 2003, p. 82–83.

[20] Mark D. Meyerson, "Law, Islamic," in E. Michael Gerli (ed.), *Medieval Iberia: An Encyclopedia*, New York, Routledge, 2003, p. 471.

Berber Identity and Almoravid Elite Practices

Assessing the influence of Berber social practices on women in al-Andalus is complicated by the nature of the surviving evidence. Berber women are rarely easy to identify in Arabic texts. References to ethnic background are often incomplete, and women appear much less frequently than men. Helena de Felipe has described this situation as a form of "double invisibility". In her study, Berber origin can generally be established only when a woman is linked to a family identified as Berber, appears in a clearly Berber social context, or bears a name or tribal affiliation that points to such an origin[21]. Even within this group, individual circumstances varied considerably. Some women came from families that had lived in al-Andalus for generations and were already well integrated into Arabic-speaking scholarly circles. Others belonged to the Almoravid elite and maintained much closer connections with North Africa[22].

The term "Berber" covered communities whose social organisation, economic life and patterns of settlement could differ considerably. Among the groups associated with the early Almoravid movement, the western Saharan Ṣanhāja included the Lamtūna, Guddāla and Masūfa, communities shaped by a nomadic pastoral environment that distinguished them from many other Berber populations[23]. These groups developed within a specific Saharan setting, with forms of social organisation and cultural practices that reflected their own regional and tribal circumstances.

Within the Almoravid ruling elite, kinship provides a more specific context in which the position of women can be examined. Maternal ties could carry considerable political weight, particularly in questions of succession. Uterine kinship played a role in dynastic relationships, and several Almoravid princes were identified through the names of their mothers. Royal women and members of their families could also become involved in disputes surrounding the position of their sons[24]. Such cases point to the place occupied by maternal connections within the wider family networks of the dynasty, although their political significance depended greatly on the individuals concerned.

Marriage could also serve as a means of strengthening political ties. Among prominent households, it created ties between families and could bring individuals closer to influential political circles, particularly during periods of change. Wealth and social standing also shaped the value attached to a marriage in the early Almoravid milieu. For example, before the Almoravid conquest of Aġmāt, Zaynab al-Nafzāwiyyah was already connected to the city's ruling circles. Her later marriages to Abū Bakr b. ʿUmar and Yūsuf b. Tāšfīn brought her into the immediate environment of the emerging Almoravid leadership[25]. Her wealth also figured prominently in accounts of her marriage to Abū Bakr. Zaynab's position was closely

[21] Helena de Felipe, "*Doblemente invisibles: mujeres bereberes en al-Andalus*", eHumanista: Journal of Iberian Studies, 45 (2020), p. 213–214.
[22] De Felipe, "*Doblemente invisibles*", p. 215–217.
[23] Bennison, *The Almoravid and Almohad Empires*, p. 123-124.
[24] Lourinho, "Queen Zaynab al-Nafzawiyya", p. 166.
[25] *Ibidem*, p. 160–161.

tied to the political changes that accompanied Almoravid expansion in southern Morocco.

Dress also belonged to the social practices that distinguished the Saharan Ṣanhāja. The *liṯām*, worn over the lower part of the face, was closely associated with the groups from which the Almoravid movement emerged. Bosch Vilá describes the Ṣanhāja tribes gathered in the early Almoravid confederation as wearers of the *liṯām* and notes that the garment covered the neck and most of the face, leaving the eyes exposed. Its use accompanied communities whose political horizons were beginning to extend beyond the western Sahara towards southern Morocco, and it remained closely connected with the identity of these groups as the Almoravid movement developed[26]. Dress therefore offers another point of access to the social environment from which the ruling elite emerged and to the conventions surrounding male and female appearance within it.

The *liṯām* remained a familiar sight after Almoravid rule extended into al-Andalus. Ibn ʿAbdūn, writing about public life in Seville in the early twelfth century, associated its use specifically with Ṣanhāja groups and objected to its adoption by men who did not belong to the Ṣanhāja, Lamtūna or Lamṭa. He was particularly concerned that the garment could conceal identity and allow its wearer to take advantage of the position enjoyed by Almoravid soldiers, especially when committing abuses[27]. His comments suggest that the *liṯām* was readily recognised in Seville and that its meaning depended partly on the people with whom it was associated. Maribel Fierro similarly interprets the *liṯām* as a means of marking the distinction between the Almoravid ruling groups and the wider Andalusi population[28].

The regulation of dress formed part of a broader concern with public behaviour in Almoravid Seville. As María Dolores Bollo-Panadero observes, Ibn ʿAbdūn's ḥisba treatise also addressed women's presence in urban spaces, particularly in situations involving contact with unrelated men. His prescriptions concerning markets, religious spaces, and public interactions reveal an effort to regulate female visibility and conduct. These recommendations, however, reflect the author's normative expectations rather than necessarily describing practices consistently observed by Andalusi women[29].

The public appearance of Almoravid women attracted particular attention because it was associated with Lamtūna customs concerning dress and gender. Lamtūna men were known for wearing the *liṯām*, while women could appear with the face uncovered. In later Almohad accounts, these customs acquired a political meaning. The veiling of men could be presented as a departure from accepted ideas

[26] Jacinto Bosch Vilá, *Historia de Marruecos. Los Almorávides*, Tetuán, Editora Marroquí, 1956, p. 62.

[27] Muḥammad ibn Aḥmad Ibn ʿAbdūn, *Sevilla a comienzos del siglo XII. El tratado de Ibn ʿAbdūn*, ed. and trans. Évariste Lévi-Provençal and Emilio García Gómez, Madrid, Moneda y Crédito, 1948, p. 98–100.

[28] Maribel Fierro, "Rulers Making Boundaries Clear in the Medieval Islamic West: The Cordoban Umayyads and the Almohads", *Al-Masāq*, vol. 36, nr. 2, 2024, p. 143.

[29] María Dolores Bollo-Panadero, "Legislación como literatura: La hisba de Ibn ʿAbdūn y la mujer en la Sevilla almorávide", *Medievalia*, vol. 55, nr. 1, 2023, p. 107; p. 115.

of masculine authority, while the visibility of women offered another means of criticising Almoravid rule. Ibn Tūmart drew on such practices in his attacks against the Almoravids and used them to question the religious standing of their rulers. The story of Sūra, the sister of ʿAlī b. Yūsuf, belongs to this context and shows how such customs could become grounds for political and religious criticism. Her public appearance in Marrakesh was interpreted within Ibn Tūmart's wider polemic against Almoravid rule. In later Almohad accounts, the episode became associated with criticism of Lamtūna customs, particularly the visibility of women and the conventions surrounding gender and dress. It also contributed to the portrayal of the Almoravids as rulers whose practices fell short of the religious standards claimed by their opponents[30].

Sūra's place in the account is revealing, since the anecdote shows how gender, status, and public visibility could intersect in Ibn Tūmart's criticism of the ruling order. The episode describes a woman from the Almoravid ruling family riding openly through Marrakesh, where Ibn Tūmart noticed her and publicly condemned her appearance. Her position at court is important, since the anecdote tells us little about women outside the ruling elite. It shows how Ibn Tūmart could turn a woman's public visibility into an argument against Almoravid society, although the episode does not establish that these conventions affected women's rights concerning marriage, property, or divorce.

Other women from the Almoravid ruling family appear intermittently in the historical record. Manuela Marín's study of Ḥawwāʾ bint Tāšfīn places her within a broader group of women connected with the dynasty whose lives can be recovered only in fragments. Ḥawwāʾ herself is one of the more visible figures. A niece of Yūsuf b. Tāšfīn and the wife of Sīr b. Abī Bakr, governor of Seville, she was remembered for her familiarity with Arabic poetry and for the literary gatherings associated with her household[31]. Her presence in Seville brought a woman from the Ṣanhāja ruling family into direct contact with the cultivated circles of al-Andalus, where poetry and learned sociability formed part of elite life. Other women of the dynasty appear more briefly. Tamīma, a daughter of Yūsuf b. Tāšfīn, was also associated with poetry, and a short composition was attributed to her[32].

Property formed an important part of marriage in al-Andalus and, within the Mālikī legal framework, a woman could receive substantial assets when she married. Alongside the *ṣadāq*[33], additional transfers could take the form of *siyāqa*[34] or *niḥla*[35], both customary arrangements rather than legal requirements. The *siyāqa* could include real property and, in some cases, assets of considerable value assigned to the

[30] Allen James Fromherz, "*Being like Women to be Better Men: Mythical Origins of the Male Veil*", Annales islamologiques, 43 (2009), p. 131–132.

[31] Bennison, *The Almoravid and Almohad Empires*, p. 159.

[32] Manuela Marín, "The Princess and the Palace: On Hawwa' bint Tashufin and Other Women from the Almoravid Royal Family", in Michelle M. Hamilton and Nuria Silleras-Fernández (eds.), *In and Of the Mediterranean: Medieval and Early Modern Iberian Studies*, Nashville, Vanderbilt University Press, 2015, p. 40.

[33] *Ṣadāq*: the mandatory marriage payment owed by the husband to the wife.

[34] *Siyāqa*: an additional customary transfer of property or wealth to the wife at marriage.

[35] *Niḥla*: a customary gift or transfer of property made to the wife at marriage.

wife. Zomeño notes that the sums and property recorded in marriage documents did not always correspond exactly to what had already been transferred[36]. These arrangements could leave a woman with property of her own and continued to shape economic relations within the marriage and between the families concerned.

The circumstances of Berber women in al-Andalus varied considerably from one family to another. Some belonged to lineages that had been established in the peninsula for centuries, and prolonged residence and Arabisation could make Berber ancestry only one part of a much broader Andalusi identity. De Felipe identifies women from learned Arabic-speaking families as well as others whose links with North Africa were considerably more recent. The Almoravid period also brought women associated with the Ṣanhāja ruling elite, many of whom retained close family and political connections with the Maghreb[37]. The description of a woman as Berber could therefore refer to very different social backgrounds. In itself, the designation reveals little about the family environment, customs or relationships that shaped her position.

Zaynab al-Nafzāwiyyah in the Formation of Almoravid Power

Zaynab al-Nafzāwiyyah occupies an important place in the political history of the eleventh-century Maghreb. Her name appears in accounts of the early Almoravid period, when the Ṣanhāja coalition was expanding beyond its Saharan base and extending its authority over the urban centres north of the High Atlas[38]. Information about her life is scattered across chronicles composed at different dates, and several aspects of her biography remain uncertain. Even so, her connections with successive rulers of Aġmāt and, later, with the first Almoravid emirs place her close to the political changes that reshaped the western Maghreb during the second half of the century[39].

Zaynab's *nisba*[40] associates her with the Nafzāwa, a Berber group traditionally linked to Ifrīqiya, although the accounts of her family background are not entirely consistent. Some chroniclers identify her father, Isḥāq, with the Nafzāwa, whereas others connect him with the Hawwāra, and later reconstructions describe him as a merchant from Qayrawān who eventually settled in Aġmāt[41]. If this tradition is accepted, Zaynab would have grown up in an urban and commercially active environment before the arrival of the Almoravids, in a town that already occupied an important position in southern Morocco and maintained connections with trade routes towards the Sahara as well as with wider networks across the Maghreb[42].

The accounts of Zaynab's early marriages vary considerably, both in the number of relationships attributed to her and in the degree of historical certainty

[36] Amalia Zomeño, "The Islamic Marriage Contract in al-Andalus (10th–16th Centuries)", in Asifa Quraishi and Frank E. Vogel (eds.), *The Islamic Marriage Contract: Case Studies in Islamic Family Law*, Cambridge (MA), Harvard University Press, 2008, p. 142–143.
[37] De Felipe, "*Doblemente invisibles*", p. 216–217.
[38] Bennison, *The Almoravid and Almohad Empires*, p. 33-34.
[39] Lourinho, "*Queen Zaynab al-Nafzawiyya*", p. 160.
[40] *Nisba*: a name indicating a person's geographical, tribal, familial, or other affiliation.
[41] Bennison, *The Almoravid and Almohad Empires*, p. 33.
[42] *Ibidem*, p. 201.

attached to them. Ronald A. Messier illustrates this difficulty in his treatment of the traditions surrounding Laqqūṭ b. Yūsuf and Yūsuf b. ʿAlī, whom he regards as references to the same man rather than to two separate rulers[43]. Other reconstructions preserve them as distinct figures and associate Zaynab with more than one politically prominent man before the Almoravid conquest of Aġmāt[44]. After Laqqūṭ's death, she married Abū Bakr b. ʿUmar and later Yūsuf b. Tāšfīn, bringing her successively into the circles of the first Almoravid leaders[45]. The differences between these accounts may reflect the uncertainty of the surviving traditions as well as the prominence Zaynab later acquired in narratives of Almoravid expansion. Her biography consequently became closely associated with the succession of ruling circles through which power in southern Morocco was being reorganised.

The Almoravid conquest of Aġmāt marked a major turning point in Zaynab's life. Laqqūṭ b. Yūsuf, the ruler of the city and her husband, was killed during the Almoravid advance, and Zaynab subsequently married Abū Bakr b. ʿUmar, who had emerged as the principal leader of the movement. Her wealth appears to have strengthened her position in this new alliance, and later accounts associate her marriage to Abū Bakr with the transfer of a substantial treasure into his hands[46]. The marriage thus brought Zaynab into the immediate circle of the new Almoravid leadership at a moment when authority in southern Morocco was being reorganised.

Before returning to the Sahara, Abū Bakr divorced Zaynab and encouraged Yūsuf b. Tāšfīn to marry her, which Yūsuf subsequently did. During Abū Bakr's absence, Yūsuf strengthened his position in the Maghreb and emerged as the dominant figure in the northern territories. Later narratives also credit Zaynab with advising him when Abū Bakr returned and the question of leadership had to be settled. According to this tradition, her counsel helped Yūsuf assert his position while avoiding an open confrontation with his former superior[47].

With regard to her wealth, it remained an important part of Zaynab's reputation and appears repeatedly in accounts of her rise. Her marriage to Abū Bakr was associated with substantial material resources, including a treasure of gold, silver and precious stones that she is said to have placed at his disposal. This detail gave her fortune a visible place in the story of her entry into the Almoravid political sphere and helped explain the weight she could bring to the marriage. Her reputation later acquired a more unusual character. As discussed by Lourinho, Ibn Abī Zarʿ described her as intelligent, discreet and experienced in practical affairs, while also referring to the name she had acquired as a sorceress. Ibn ʿIdhārī recorded similar traditions, including claims that the jinn spoke to her and that she possessed knowledge of future events. Such stories developed around a woman whose judgement, wealth and proximity to rulers already made her exceptional in the narrative. Over time, political ability and material power became entangled with a language of divination and

[43] Messier, *The Almoravids and the Meanings of Jihad*, p. 40.
[44] Jacinto Bosch Vilá, *Los almorávides,* Granada, Universidad de Granada, 1990, p. 90.
[45] Lourinho, "*Queen Zaynab al-Nafzawiyya*", p. 163.
[46] *Ibidem, p. 161.*
[47] *Ibidem*, p. 163-165.

supernatural knowledge, making the historical figure increasingly difficult to separate from the reputation that grew around her[48].

Zaynab's political influence developed through her wealth and the family connections established by her marriages, which placed her close to the centre of Almoravid power during its formative years. Her involvement in political affairs also illustrates how female agency could take shape through personal relationships and a woman's position within ruling circles, even in the absence of formal political office. Her circumstances were exceptional, however, and much of her recorded activity took place in the Maghreb. The Andalusi Mālikī legal material offers an opportunity to examine women's experiences in a different social setting, particularly through disputes involving marriage arrangements, property rights, guardianship and divorce.

Mālikī Law and Social Practice

By the time Almoravid rule extended into al-Andalus, Mālikī jurisprudence had long been embedded in the legal life of the peninsula. Matters involving marriage, family relations and property were dealt with through an established body of law and by institutions already familiar to Andalusi society. Almoravid rulers themselves were closely associated with Mālikism, which gave them a legal language shared with the regions they came to govern. Maghribi families settling in al-Andalus may still have followed particular practices of kinship or marriage, although any arrangement brought before a judge or jurist was considered within this broader Mālikī framework.

Marriage brought several forms of authority into the same relationship. The participation of the *walī*[49] gave male relatives a recognised place in the conclusion of the contract, especially when the bride was a virgin. Mālikī jurists discussed at length the order of guardianship, the powers attached to it, and the circumstances in which another person could assume the role[50]. These questions often became complicated when a father had died, when guardianship had been entrusted to another man, or when relatives disagreed over who possessed the right to arrange a marriage.

The consultations of Ibn Rušd al-Ǧadd include cases in which the death of a father complicated the question of who could arrange a daughter's marriage. In one case, a judge had appointed a widowed mother as legal guardian of her daughters. She later arranged the marriage of one of them through the girl's maternal uncle, without consulting her paternal cousins, who subsequently challenged the union. Ibn Rušd allowed the marriage to stand unless the cousins could demonstrate that the husband was unsuitable and that the arrangement had caused harm to the woman. The case illustrates how guardianship could involve several relatives whose claims to authority did not necessarily coincide[51].

The *ṣadāq* or *mahr* formed a central element of Andalusi marriage contracts, representing a financial obligation assumed by the husband in favour of his wife and

[48] Lourinho, "*Queen Zaynab al-Nafzawiyya*", p. 160-161.

[49] *Walī*: the male guardian who represented the bride in the marriage contract.

[50] Ibn Rushd, *The Distinguished Jurist's Primer*, vol. II, trans. Imran Ahsan Khan Nyazee, Reading, Garnet Publishing, 1996, p. 15.

[51] Tamás Iványi, "Ibn Rušd al-Ǧadd (1058–1126): Fatwās about Marriage and Married Life", *The Arabist: Budapest Studies in Arabic*, vol. 44, 2022, p. 57.

capable of taking forms other than a simple monetary payment. Houses, land and other property could be included in the agreement, while the amount due was often divided between an initial payment made at the time of marriage and a deferred portion to be delivered later[52]. Because part of the *mahr* could remain outstanding after the contract had been concluded, it continued to have practical importance during the marriage, particularly in disputes over the sums or property already transferred and those still owed to the wife.

One of Ibn Rušd al-Ǧadd's consultations concerns ʿAzīza bint ʿAbd al-Raḥmān and a dispute over part of her mahr. Before her marriage to Muḥammad b. ʿĪsā was consummated, her father, ʿAbd al-Raḥmān b. Bazīʿ, deducted forty *miṯqāls*[53] from the amount due to her. After both spouses had died, their daughter Maryam claimed the sum that her grandfather had withheld. Ibn Rushd considered the father's intervention legitimate on the grounds of the authority he exercised over his daughter's interests[54]. The fact that the claim resurfaced after ʿAzīza's death also shows how obligations connected with the *mahr* could remain relevant within the family long after the marriage itself.

Disputes over the *ṣadāq* could continue well beyond the moment when the marriage contract was concluded, particularly when part of the payment remained outstanding. Claims might reappear after the end of the marriage or following the death of one of the spouses, at which point relatives and heirs could become involved in settling sums that had originated years earlier. The case of ʿAzīza illustrates how a financial arrangement made at the beginning of a marriage could remain relevant within the family long enough to be contested by the next generation.

Under Mālikī law, women could possess property in their own right, although legal ownership did not always ensure effective control over their assets. Shatzmiller's analysis of property disputes illustrates how family authority and legal arrangements could affect women's ability to retain or recover property. The distinction between ownership and effective control is particularly relevant to the Andalusi cases discussed here, where financial claims frequently involved the intervention of husbands, fathers or other relatives[55].

The legal cases discussed above are associated with Ibn Rušd al-Ǧadd, but a later *fatwā* attributed to his grandson, Ibn Rušd al-Ḥafīd, offers a useful point of comparison and is examined here directly from the Arabic manuscript. The case concerns a woman who, while in good health, donated to her husband half of the ṣadāq due to her under the marriage contract. He accepted the transfer, which was witnessed by one man and four women. Around a year later, after she had fallen ill, the woman confirmed publicly that she had made the donation of her own accord and while fully competent to dispose of her property. Following her death, the jurist was asked whether the gift was still valid and whether the transaction could be established through the testimony of the male witness together with that of the women. The

[52] Amalia Zomeño, "*The Islamic Marriage Contract in al-Andalus (10th–16th Centuries*)", p. 142–143.

[53] *Miṯqāls* (sing. *miṯqāl*): units of weight commonly used for gold and coinage.

[54] Iványi, "*Ibn Rušd al-Ǧadd*", p. 61–62.

[55] Maya Shatzmiller, "Women and Property Rights in al-Andalus and the Maghrib: Social Patterns and Legal Discourse", *Islamic Law and Society*, vol. 2, nr. 3, 1995, p. 227–230.

donation was upheld on condition that the witnesses were considered trustworthy and that the testimony of two of the women was accepted[56]. The case is useful for examining the wife's capacity to dispose of the ṣadāq once it had become her property. Her decision to transfer part of it to her husband was treated as a legally meaningful act. The ruling is also significant for the place assigned to female testimony in a dispute involving property, since the women's statements could contribute to proving the transaction when the required evidentiary conditions were met.

Marriage contracts could include conditions intended to protect particular interests of the wife, such as restrictions on the husband's ability to take another wife, relocate her or prevent contact with her relatives. Zomeño also notes that provisions concerning a husband's prolonged absence could provide grounds for seeking dissolution of the marriage. These arrangements show how concerns about residence, family relationships and marital obligations could acquire a contractual form within Mālikī jurisprudence[57].

The ways in which a marriage could be dissolved depended heavily on which spouse sought to end it. A husband could repudiate his wife through *ṭalāq*, whereas a woman generally had to rely on other procedures, among them judicial divorce for recognised cause, delegated divorce when that authority had been granted to her, or *ḫulʿ*, in which separation was obtained in return for compensation to the husband[58]. In Mālikī jurisprudence, the circumstances of the marital conflict also affected the financial consequences of *ḫulʿ*, particularly when the husband was considered responsible for harm within the marriage.

Cases from the Islamic West occasionally allow the actions of women themselves to emerge more clearly. A case from Lisbon, finalised in 1118, concerns Ruʾyā and the end of her marriage to ʿUbaydallāh b. Muḥammad al-Azdī. When the marriage deteriorated, her father negotiated a *ḫulʿ* settlement in which Ruʾyā surrendered property and relinquished part of her financial claims in exchange for divorce. Before the separation was completed, however, her father had arranged for professional witnesses to record testimony concerning repeated beatings by her husband. This documentation was later presented to the *qāḍī* in an attempt to recover the property Ruʾyā had given up, and Ibn Rušd al-Ǧadd allowed restitution if the testimony was accepted and Ruʾyā swore that she had agreed to the ḫulʿ because of the abuse[59]. The case gives a clear sense of how testimony and advance legal preparation could shape the outcome of a marital dispute.

[56] Universiteitsbibliotheek Leiden, MS Or. 23.689, p. 17; author's transcription and translation.

[57] Amalia Zomeño, "Sobre el matrimonio en al-Andalus y el norte de África", în Alejandro García Sanjuán (ed.), *Saber y sociedad en al-Andalus*, Huelva, Universidad de Huelva, 2006, p. 267–269

[58] Kecia Ali, *Marriage and Slavery in Early Islam*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 2010, p. 146.

[59] David S. Powers, "Women and Divorce in the Islamic West: Three Cases", in David S. Powers, *The Development of Islamic Law and Society in the Maghrib: Qāḍīs, Muftīs and Family Law*, Ashgate, 2011, V, p. 3–7.

The legal cases considered here shift attention towards conflicts that arose within individual households and reveal a different aspect of women's experience from that found in dynastic narratives. Zaynab al-Nafzāwiyyah is remembered mainly in connection with rulers and the consolidation of Almoravid power, while figures such as ʿAzīza, Maryam and Ruʾyā enter the record through disputes involving property, marriage or separation. Little can be reconstructed about their lives outside the circumstances that brought them before a jurist, although the cases themselves provide valuable evidence for the ways in which guardianship, financial claims and divorce could shape a woman's position within a particular family situation.

Fatwā collections preserve the responses of a *mufti*[60] to specific disputes, although they rarely provide a complete account of the circumstances involved. As Powers emphasises, their interpretation requires attention to both legal reasoning and social context[61]. Ibn Rušd al-Ǧadd, a prominent Mālikī jurist who served as *qāḍī al-jamāʿa*[62] in Córdoba from 1117 to 1121, is particularly important for the study of family life in early twelfth-century al-Andalus. His *fatāwā* address guardianship, dower, maintenance, divorce and other marital disputes offering insight into the legal problems encountered within individual households[63].

Ethnic affiliation is often difficult to establish in the case of women mentioned in Andalusi texts. Helena de Felipe identifies Berber women through their association with families known to be Berber, through the context in which they appear, or through onomastic indications such as tribal affiliation. She also notes that some women whose background is left unspecified may have been Berber without this identity being reflected in the written record[64].

The ethnic background of women mentioned in Andalusi legal material is often difficult to establish, which places clear limits on any attempt to identify particular practices as specifically Berber. Where family or tribal affiliation is explicit, Berber identity can be followed with greater confidence; elsewhere, the legal material is more useful for examining how women acted within the Mālikī framework and how marriage, property, guardianship and divorce affected their position within the family.

Conclusions

The experiences of women associated with Berber communities in al-Andalus varied according to their family backgrounds, social circumstances, and the historical contexts in which they lived. By the eleventh and twelfth centuries, the term "Berber" could refer to families established in the peninsula for generations as well as to people whose connections with North Africa were still recent, and the distinction affects the way female experience can be reconstructed. The difficulty is increased by the uneven character of the evidence, since ethnic affiliation often disappears

[60] *Mufti*: a jurist qualified to issue legal opinions (*fatwās*).
[61] David S. Powers, *Law, Society, and Culture in the Maghrib*, *1300–1500*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002, p. 11.
[62] *Qāḍī al-jamāʿa*: the chief judge of a major city or political centre.
[63] Iványi, "*Ibn Rušd al-Ǧadd*", p. 53–54.
[64] De Felipe, "*Doblemente invisibles*", p. 214–215.

precisely in the legal material that provides the most detailed information about marriage, property and family disputes. Identifying a Berber family, tribal, or social background is therefore a starting point rather than proof of influence, since it must also be possible to establish how practices associated with that background affected women's position.

Almoravid rule offers the clearest setting in which these questions can be examined, because it connected a Ṣanhāja ruling elite with an Andalusi society where Mālikī jurisprudence already had deep institutional roots. Certain practices retained a recognisable association with the Saharan background of the dynasty even after Almoravid authority extended across the Strait. The *liṯām*, for example, remained sufficiently associated with Ṣanhāja groups to be immediately intelligible in early twelfth-century Seville, while the criticism directed at Sūra's public appearance suggests that customs surrounding gender and dress could acquire a new political meaning once they entered a different social and religious environment. Cases of this kind are especially valuable because the connection between practice and community can be established more securely than in areas where custom had already become absorbed into everyday life.

Zaynab al-Nafzāwiyyah provides the fullest individual example of the possibilities available to an elite Berber woman during the formation of Almoravid power. Her wealth, marriages and established position in Aġmāt placed her close to successive centres of authority, and later accounts associated her judgement with decisive moments in the rise of Yūsuf b. Tāšfīn. Her biography also makes clear how closely marriage could be connected with political reorganisation when the woman involved brought substantial resources and local connections into the relationship. The exceptional circumstances of her life limit the extent to which her experience can be extended to other women, although they make visible a form of female influence that depended heavily on rank, wealth and proximity to political authority.

The Andalusi legal material offers a closer view of women's involvement in disputes concerning family relationships and financial obligations. The cases of ʿAzīza, Ruʾyā, and the woman mentioned in the fatwā attributed to Ibn Rušd al-Ḥafīd illustrate how marital obligations, property claims, and witness testimony could shape women's legal position within Andalusi Mālikī jurisprudence. The circumstances of these women differed considerably from those of Zaynab al-Nafzāwiyyah, whose wealth and connections within Almoravid ruling circles gave her access to political influence. Their cases suggest that women's opportunities to exercise agency were shaped partly by their economic position and family relationships, with legal institutions providing an important means of addressing disputes over marital obligations and property.

The evidence examined in this study suggests that the relationship between Berber family networks, Almoravid elite connections, and Mālikī law can be understood most clearly within specific family, social, and political contexts. Mālikī jurisprudence supplied the legal categories through which marriage, property and divorce were handled in al-Andalus, yet individual outcomes developed within families whose social expectations and relationships could differ considerably. Almoravid rule intensified contact between North African and Andalusi environments without erasing the distinctions already present within either society.

Although the evidence remains fragmentary, it allows for an examination of specific forms of female influence within identifiable Berber and Almoravid elite networks, alongside the legal experiences of women whose ethnic origins cannot be established. These distinct contexts offer insights into women's social and legal positions without suggesting a uniform Berber model of female experience.

SCURTE CONSIDERAȚII ASUPRA OFENSIVEI BIZANTINE ÎN BULGARIA DIN ANII 1000–1002 ȘI A CUCERIRII TERITORIILOR BULGARIEI DUNĂRENE

Vasile MĂRCULEȚ*

Abstract. Brief observations on the Byzantine offensive in Bulgaria in the years 1000–1002 and the conquest of the territories of Danubian Bulgaria. *The Bulgarian offensive between 976 and 986 led to the disappearance of Byzantine rule in eastern Bulgaria and along the Lower Danube. Following the territorial losses it suffered, the Byzantine Empire retained only a limited foothold in the northern half of the Istro-Pontic region and control over fortified points along the Danube – situated between Axiopolis in the north and Dristra in the south – which it could support and supply with the aid of its fleet.*

Following the seizure of the military initiative in the conflict with Bulgaria, Byzantium launched a major military offensive against the Bulgarian state between 1000 and 1002. In the first stage – most likely in the autumn of 1000 – the empire reconquered the territories of Eastern Bulgaria, as well as the southern regions of the territory between the Danube and the Black Sea. The principal urban centers of Eastern Bulgaria, namely Great Preslav, Little Preslav, and Pliska (Pliskova), were now brought back under Byzantine control. In a second phase, spanning the period from the autumn of 1001 to the summer of 1002, the Byzantine Empire brought under its control the territories of Danubian Bulgaria extending from upstream of Dristra to the west of Vidin, a fortress captured in August 1002 after an eight-month siege.

At the conclusion of the military campaign of 1000–1002, conducted in several stages, Emperor Basil II brought the territories of the entire Danubian Bulgaria – stretching from the Danube Delta to the area west of Vidin and up to the northern edge of the Balkan Mountains – back under Byzantine rule. The territories conquered or reconquered by the empire in this region were organized into several military-administrative units known as themes. Amidst the provisional organization of Byzantine rule – spanning the period between the conquest of Eastern Bulgarian territories in 1000 and the year 1002 – the following administrative units succeeded one another in Eastern Bulgaria and the Istro-Pontic region: the Strategia of Preslav (in Eastern Bulgaria); the Strategia of Thrace and Dristra (covering the southwestern territories of the Istro-Pontic region and the area between the Danube and the Balkan Mountains, upstream from the center of the same name); and the Duchy of Thrace and Mesopotamia (in the Istro-Pontic region). After 1002, following the conquest of the whole of Danubian Bulgaria, Basil II established a new military-administrative organization for the territories incorporated into the empire. In Eastern Bulgaria, the Strategia of Preslav continued to operate, while in the Lower Danube region, the Strategia of Presthlavitza (in the Istro-Pontic area) and the

* Independent researcher, Ph. D, https://orcid.org/0000-0002-3400-2818; e-mail: vasilemarculet@gmail.com.

Strategia of Dristra (in the regions between the Danube and the Balkan Mountains, extending from downstream of Dristra to upstream of Vidin) were organized.

Keywords: *Byzantium, Bulgaria, Basileios II (Basil II), Dristra, Vidin, Prelav, Pliska, Thrace, Mesopotamia, Presthlavitza, Axiopolis, Lower Danube, Balkan Mountains, Istro-Pontic region*

Ultimii ani ai secolului al X-lea consacrau o schimbare a desfășurării conflictului bizantino-bulgar, deschis în 976, perioadă în care inițiativa militară a aparținut Țaratului Bulgar condus de țarul Samuel (976/987-1014). În anul 996, generalul bizantin Nikephoros Ouranos, el însuși autor al unui manual de tactică militară, înregistra o victorie categorică asupra forțelor bulgare, comandate de Samuel și de fiul său Gabriel Radomir, în bătălia de la Zetounion, de pe râul Spercheios, din Grecia Centrală[1]. Victoria bizantină de la Zetounion a marcat, în opinia noastră, debutul unei noi etape în desfășurarea conflictului bizantino-bulgar. Ea a pus capăt inițiativei militare deținute până în acel moment de Țaratul Bulgar și a creat premisele preluării acesteia de către Imperiul Bizantin, care nu o va mai ceda până la desființarea completă a Bulgariei[2]. Pe fondul preluării inițiativei militare, Imperiul Bizantin reușea la cumpăna secolelor X-XI cucerirea teritoriilor întregii Bulgarii dunărene, de la Gurile Dunării și până la vest de Vidin.

Operațiunile militare bizantine din Bulgaria din 1000-1002. Ca o consecință imediată a victoriei de la Zetounion, în anul următor, forțele bizantine, comandate de generalul Nikephoros Ouranos, devastau teritoriile apusene ale Țaratului Bulgar. Portul Dyrrachion, important punct strategico-militar și centru comercial la Marea Adriatică, era readus sub stăpânire bizantină, cu concursul aristocratului bizantin Asotios Taronites. Căzut în prizonierat, acesta devenise

[1] J. Skylitzès, *Empereurs de Constantinople*. Texte traduit par B. Flusin et annoté par J.-P. Cheynet, Paris, 2003, Basile et Constantin, 23; [sau ediția: J. Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History, 811-1057*. Introduction, text and notes translated by J. Wortley, New York, 2010, 16.23]; G. Cedrenus, *Georgii Cedreni, Historiarum Compendium*, în Georgius Cedrenus Ioannis Scylitzae ope, ab Imm. Bekkero, suppletus et emendatus, t. II, Bonnae, MDCCCXXXIX, p. 450; J. Zonaras, *Militärs und Höflinge im Ringen um das Kaisertum. Byzantinische Geschichte von 969 bis 1118. Nacht der Cronik des Johannes Zonaras*. Übersetzt, eingeleitet und erklärt von E. Trapp, Graz-Wien-Koln, 1986, 17.8; [sau edițiile: J. Zonaras, *Libro de los emperadores (versión aragonesa des «Compendio de historia universal», patrocinada por Juan Fernandez de Heredia)*. Edición crítica y estudio de A. Álvarez Rodríguez. Investigación de fuentes bizantinas de Fr. Martín García. Prólogo de Ángeles Romero Cambron, Zaragoza, 2006, p. 253; I. Zonaras, *Tarihlerin Özeti (Kitap XVII-XVIII)*. Çeviren Bilge Umar. Istanbul, 2008, XVII.8]; Cf. V. Mărculeț, *Două confruntări bizantino-bulgare cu desfășurare similară și rezultate identice: Zetounion (996) și pe râul Axios (1003)*, în „Muzeul Național", XXXVI, 2024, p. 5-12.

[2] Cf. V. Mărculeț, *Două confruntări bizantino-bulgare*, p. 12; Cf. Al. Madgearu, *Ultima etapă a războiului dintre Imperiul Bizantin și Primul Țarat Bulgar (1014-1018)*, în „Revista de Istorie Militară", 1-2 (165-166), 2018, p. 2; Cf. J. Haldon, *The Byzantine Wars*, Briscombe Port, 2009, p. 159; Cf. D. Galevski, *Byzantine Military Strategy in the Balkans (976-1018)*, în „Glasnik", 62, 2018, 1, p. 54.

ginerele lui Samuel și fusese învestit comandant al regiunii. La sosirea forțelor bizantine a trecut de partea imperiului și a predat Dyrrachionul. Pentru scurt timp principatele sârbe, Raška și Diocleea au fost, transformate în stat vasale imperiului[3].

În paralel cu ofensiva din Bulgaria, Bizanțul își consolida pozițiile în Orient. Două campanii militare întreprinse în Siria, înregistrau succese însemnate împotriva forțelor fatimide (995 și 999-1000). De pe aceste poziții favorabile, Bizanțul își reglementa raporturilor cu Califatul Fatimid din Egipt, cu care încheia un tratat de pace pe 10 ani (1000)[4]. Rezolvarea problemei orientale i-a permis împăratului Basileios II să-și concentreze toate resursele și eforturile militare în Peninsula Balcanică, în scopul anihilării statului bulgar[5].

O ofensivă militară generală împotriva Țaratului Bulgar era desfășurată, chiar de la cumpăna secolelor X-XI. În anul 1000 sau 1001 după unii istorici, Basileios II a declanșat o mare campanie militară împotriva bulgarilor[6]. Într-o primă fază a ei, recucerirea teritoriilor Bulgariei răsăritene a constituit obiectivul principal al ofensivei bizantine.

În regiunile Bulgariei răsăritene, ofensiva bulgară care a urmat revoltei Comitopoulilor din anul 976 a condus la eliminarea aproape integrală a stăpânirilor bizantine. Recucerirea bulgară era finalizată cu ocuparea Preslavului, după august 986, ca o consecință directă a eșecului umilitor înregistrat de Basileios II în prima lui campanie în Bulgaria din iunie-iulie-17 august 986[7]. În urma pierderilor teritoriale

---

[3] J. Skylitzès, *Empereurs*, Basile et Constantin, 24; [sau ediția: J. Skylitzes, *Synopsis*, 16.24]; G. Cedrenus, *op. cit.*, p. 450; Cf. G. Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*. Traslated by. J. Hussey, Oxford, 1968, p. 308; [sau ediția: G. Ostrogorsky, *Storia dell'imperio bizantino*. Traduzione di P. Leone, Torino, 1993, p. 267].

[4] Yahya-ibn-Saʿïd, *Histoire de Yahya-ibn-Sa'ïd d'Antioche continuateur de Sa'ïd-ibn-Bitriq*. Éditée et traduite en français par I. Kratchkovsky et A. Vasiliev, în „Patrologia Orientalis", t. XXIII/II, Paris 1932, p. 345-520, p. 460-461.

[5] C. Holmes, *Basil II and the Governance of Empire (976-1025)*, Oxford, 2005, p. 349.

[6] Cf. Ch. Diehl, *Histoire de l'Empire byzantin*, Paris 1924, p. 105; Cf. V.N. Zlatarski, *Političeskoto položenie na severna Bălgarija prez XI i XII vekove*, în „Izvestija na istoričeskoto družestvo v Sofia", IX, 1929, p. 3; Cf. P.Ș. Năsturel, *Peut-on localiser la Petite Preslav à Pacuiul lui Soare? Commentaire à Anne Comnène, Alexiade VI$_{III}$*; în „Revue des Études Sud-Est Européennes", III, 1965, 1-2, p. 19; Cf. G. Ostrogorsky, *History*, p. 309; [sau ediția: G. Ostrogorsky, *Storia*, p. 268]; Cf. J.V.A. Fine jr., *The Early Medieval Balkans. A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, Ann Arbor, 1991, p. 197; Cf. N. Bănescu, *Istoria Imperiului Bizantin*, vol. II. *Imperiul Bizantin clasic (610-1081)*, ediție îngrijită de T. Teoteoi, București, 2003, p. 552-553; Cf. P. Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier. A Political Studii of the Northern Balkans, 900-1204*, Cambridge, 2000, p. 63; Cf. P. Stephenson, *The Legend of Basil the Bulgar-Slayer*, Cambridge, 2003, p. 18; Cf. C. Holmes, *op. cit.*, p. 349; Cf. D.P. Hupchick, *The Bulgarian-Byzantine Wars for Early Mediaval Balkan Hegemony. Silver-Lined Skulls and Blinded Armies*, Palgrave Macmillan, 2017, p. 276.

[7] Leo the Deacon, *The History of Leo the Deacon. Byzantine Military Expansion in the Tenth Century*. Introduction, translation, and annotation by Alice-Mary Talbot and D.F. Sullivan, with the assistance og G.T. Dennis and Stamatina McGrath, Washington, D.C., 2005, X.8; [sau ediția: L. Diakon., *Istorija*. Perevd M.M. Kopîlenko. Statia M. Ja. Siuziumova. Kommentarij M. Ja. Siuziunova, S.A. Ivanova. Otvetstvennîj redaktor čelen-korrespondent an SSSR G.G. Litavrin, Moskva, 1988, 10.8]; J. Skylitzès, *Empereurs*,

suferite, Imperiul Bizantin își mai conserva o stăpânire redusă doar jumătatea nordică a spațiului istro-pontic și, cel mai probabil, punctele fortificate de pe malul fluviului dintre Axiopolis (Cernavodă), în nord, și Dristra (Silistra), în sud, pe care imperiul le putea susține și aproviziona cu concursul flotei[8]. Limitele meridionale ale stăpânirilor bizantine a fost reprezentată de așa-numitul val de piatră, ridicat între Cochirleni, de la sud de cetatea Axiopolis, și Constanța. Considerăm necesar să precizăm, că pe același aliniament se regăsesc trei valuri cu lungimile cuprinse între 54 și 61 km, anume *valul mic de pământ*, *valul mare de pământ* și de așa-numitul *val de piatră*, în realitate tot de pământ, dar pe coama căruia a fost construit un zid de piatră prevăzut cu circa 26 de castre[9]. O serie de aspecte precum cele legate de datarea și de atribuirea lor, mai ales, a *valului de piatră* au condus la intense discuții în istoriografie, inclusiv în cea românească. Unii istorici îl atribuie bulgarilor, care l-ar fi ridicat pentru a preîntâmpina primejdia care pute veni din partea bizantinilor de la gurile[10]. Controversa continuă să persiste.

Basile et Constantin, 12; [sau ediția: J. Skylitzes, *Synopsis*, 16.12]; G. Cedrenus, *op. cit.*, p. 436; J. Zonaras, *Militärs und Höflinge*, 17.6; [sau edițiile: J. Zonaras, *Libro de los emperadores*, p. 243; I. Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, XVII.6]; Jean Géomètre, *Poèmes en hexamètres et en distiques élégiaques*. Edition, traduction, commentaire par Emilie Marlène van Opstall, Leiden-Boston, 2008, p. 306-307, 312-315, 388-389, nr. 90, 91, 234; St. Taronec'i, *The Universal History*. Introduction, Translation and Commentary T. Greenwood, Oxford, 2017, 3.23; [sau ediția: É. Asołik de Tarôn, *Histoire universelle*. Traduite de l'Arménien et annotée par Fr. Macler, 2e partie: *Livre III (888[?]-1004[?])*, Paris, MDCCCCXVII, III.XXIII]; Yahya, *Histoire*, 418-419; Matthew of Edessa, *The Chronicle of Matthew of Edessa*. Translated from Original Armenian with a Commentary and Introduction by A.E. Dostourian, Lanham-New York-London, 1993, I.37; [sau ediția: Matthieu d'Édesse, *Chronique de Matthieu d'Édesse (962-1136) avec la continuation de Grégoire le Prétre jusqu'en 1162*. Traduit en français par E. Dulaurier, Paris, MDCCCLVIII, 1.XXVIII]; Cf. D.P. Hupchick, *op. cit.*, p. 258-265.

[8] I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, vol. III. *Bizantini, români și bulgari de la Dunărea de Jos*, București, 1971, p. 99-120; V. Mărculeț, *Considerații asupra denumirilor și organizării stăpânirilor bizantine de la Dunărea de Jos în secolele X-XII*, în „Pontica", XLV, 2012, p. 371-372; Idem, *Imperiul Bizantin la Dunărea de Jos în secolele X-XII. Organizarea militar-administrativă*, Constanța, 2016, p. 101.

[9] Gh. Zbuchea, *Revenirea Imperiului Bizantin la Dunărea de Jos*, în „Istoria românilor, vol. III. Cenezele românești", Coordonatori: Șt. Pascu, R. Theodorescu, București, 2001, p. 286.

[10] P. Diaconu, *Despre datarea valului de piatră din Dobrogea și localizarea evenimentelor din nota toparhului grec*, în „Studii și Cercetări de Istorie Veche", 15, 1962, 5, p. 1215-1235; Idem, *Din nou despre valul de piatră din Dobrogea și nota toparhului grec (partea I)*, în „Studii și cercetări de Istorie Veche", 16, 1965, 1, p. 189-199; *(partea a II-a)*, în „Studii și cercetări de Istorie Veche", 16, 1965, 2, p. 383-394; P. Diaconu, *Alte precizări în legătură cu valul de piatră din Dobrogea și însemnările toparhului bizantin*, în „Studii și Cercetări de Istorie Veche", 19, 1968, 2, p. 357-369; C. Cihodaru, *Precizări necesare în legătură cu datarea valului de piatră din Dobrogea și însemnările Toparhului Bizantin*, în „Studii. Revistă de Istorie", XVI, 1963, 5, p. 1123-1134, p. 1123-1135; C. Cihodaru, *Alte precizări în legătură cu valul de piatră din Dobrogea și cu însemnările toparhului bizantin"*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie", II, Iași 1965, p. 261-280; Al. Madgearu, *Byzantine Military Organization on the Danube, 10th-12th Centuries*. Leiden-

Revenind la campania din Bulgaria răsăriteană, în pofida importanței sale, succesul înregistrat de forțele imperiale își află doar o succintă prezentare în cronicile bizantine. Ioannes Skylitzes și Georgios Kedrenos relatează că *„în anul 6508, al treisprezecelea al indictionului, împăratul a trimis o mare și puternică forță armată împotriva cetăților bulgare de dincolo de șirul Munților Haemos, sub comanda lui Theodorokanos, patrikios, și a lui Nikephoros Xiphias, protspatharios. Marele și Micul Preslav au fost cucerite; la fel și Pliskova. Armata romeie s-a întors apoi triumfătoare și întreagă”*[11]. Chiar mai sumară este relatarea lui Ioannes Zonaras, care consemnează doar că basileul *„a luat, de asemenea, Marele și Micul Preslav, ca și Pliskova, prin generalii lui”*[12].

Anul 6508, indictionul 13 corespunde perioadei 1 septembrie 1000-31 august 1001. Din acest motiv unii istorici au datat campania bizantină din Bulgaria răsăritean în anul 1000, alții în 1001. Din punctul nostru de vedere, datarea ei în toamna anului 1000, după 1 septembrie este cea mai plauzibilă.

În acest punct al demersului nostru considerăm necesar să sesizăm faptul că dezbaterea axată pe identificarea și localizarea Micului Preslav s-a constituit ca o serioasă controversă în istoriografie. Așezarea menționată de autorii bizantin cu acest nume a fost identificată cu o localitate din vecinătatea Prelavului, cu Noviodunum, Vicina sau Prethlavitza, de la gurile Dunării. Nu insistăm asupra prezentării opiniilor exprimate de cercetătorii care au abordat acest subiect, întrucât acest lucru a fost făcut deja[13]. Considerăm însă că identificarea cu oricare dintre așezările de la gurile Dunării nu se susține și că localizarea Micului Preslav în Bulgaria răsăriteană, în zona Prelav-Pliska rămâne cea mai plauzibilă. În sprijinul opiniei noastre aducem două argumente: primul îl constituie conținutul știrilor transmise de Ioannes Skylitzes, Georgios Kedrenos și Ioannes Zonaras, care lasă să se constate cât se poate de clar că operațiunile militare bizantine din anul 1000 nu au atins spațiul istro-pontic, ci doar Bulgaria răsăriteană. Al doilea îl reprezintă informațiile cuprinse în lucrarea cunoscută drept *Anonimul lui Hase*, după numele editorului său, savantul Charles Benoît (Benedict) Hase. Veridicitatea informațiilor transmise de această sursă a fost contestată de unii istorici, dar acceptată de cei mai mulți[14]. Informațiile transmise de

Boston, 2013, p. 24-26; Idem, *Organizarea militară bizantină la Dunăre în secolele X-XII*, ediția a III-a, Târgoviște, 2018, p. 29-32.

[11] J. Skylitzès, *Empereurs*, Basile et Constantin, 26; [sau ediția: J. Skylitzes, *Synopsis*, 16.26]; G. Cedrenus, *op. cit.*, p. 452.

[12] J. Zonaras, *Militärs und Höflinge*, 17.8; [sau edițiile: J. Zonaras, *Libro de los emperadores*, p. 253; I. Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, XVII.8].

[13] P.Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 17-36; P. Diaconu. *Autour de la localisation de la Petite Preslav*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, III, 1965, 1-2, p. 37-56; Idem, *De nouveau à propos de Presthlavitza*, în „Sudost-Forschungen”, XLVI, 1987, p. 279-293; N. Oikonomides, *Presthlavitza, and Litle Preslav*, în „Südost-Forschungen”, XLII, 1983, p. 1-9.

[14] Cf. Fr. Westberg, *Literatur*, în „Die Fragmente des Toparcha Goticus (Anonymus Tauricus) aus dem 10. Jahrhundert”, von Fr. Westberg, St.-Pétersbourg, 1901, p. 3-13; Cf. M.G. Nystazopoulou, *Note sur l'Anonyme de Hase improprement appelé Toparque de Gothie*, în „Bulletin de Correspondance Hellénique”, LXXXVI, 1962, 1, 319-326; Cf. I. Ševčenko, *The Date and author of the so-called Fragments of Toparcha Gothicus*, în „Dumbarton Oaks Papers”, 25, 1971, p. 117-188; Cf. A. Cazacu, *Câteva considerații asupra*

această sursă de a căror veridicitate nu ne îndoim, surprind cel puțin unul din atacurile eșuate ale bulgarilor împotriva stăpânirilor bizantine din jumătatea septentrională a teritoriilor dintre Dunăre și Marea Neagră[15]. Știrile în discuție permit concluzia că, cel puțin, jumătatea nordică al spațiului istro-pontic a rămas în afara stăpânirii bulgare, ceea ce explică absența oricărei acțiuni de recucerire a lui.

Campania bizantină din Bulgaria răsăriteană a fost precedată, se pare, de una, organizată la scurt timp după revenirea împăratului din Orient. Asupra desfășurării ei dispunem de și mai puține informații. Ioannes Skylitzes și Georgios Kedrenos afirmă în lucrările lor că *„împăratul a invadat Bulgaria prin Philippoupolis însărcinându-l cu apărarea orașului pe Theodorokanos, patrikios. A dărâmat cea mai mare parte a întăriturilor Triaditzei* (Serdica/Sardica/Sofia, n.n.), *apoi s-a întors la Mosynopolis"*[16]. Informația, cu un conținut și mai lapidar se regăsește și în lucrarea lui Ioannes Zonaras, care înregistrează, la rândul lui, faptul că basileul *„plecă la*

fragmentelor așa-zisului Toparcha Gotticus, în „Revista Istorică", XXX, 1944, 1-12, p. 33-47; Cf. C. Cihodaru, *Observații critice asupra însemnărilor «Toparhului Bizantin»*, în „Studii și Cercetări Istorice. Istorie", XII, 1961, 2, p. 259-272; Cf. Idem, *Precizări necesare în legătură cu datarea valului de piatră*, p. 1123-1134; Cf. Idem, *Alte precizări în legătură cu valul de piatră din Dobrogea*, p. 261-280; Cf. Diaconu, *Despre datarea valului de piatră din Dobrogea*, p. 1215-1235; Cf. Idem, *Din nou despre valul de piatră din Dobrogea*, I, p. 189-199, II, p. 383-394; Idem, *Alte precizări în legătură cu valul de piatră din Dobrogea*, p. 357-369; Cf. P. Diaconu, *Realități politice la Dunărea de Jos : români, bizantini, bulgari, pecenegi*, în „Revista de Istorie", 34, 1981, 6, p. 1111-1133; Cf. A.A. Bolșacov-Ghimpu, *O știre bizantină din Dobrogea despre un voivodat creștin de la nordul Dunării, la sfârșitul secolului al X-lea*, în „Glasul Bisericii", XXXI, 1972, 102, p. 104-116; Cf. H. Hunger, *W. Speyer, Die literarische Fälschung im Altertum. Ein Versuch ihrer Deutung. [Handbuch der Altertumswissenchaft I,2], München, C.H. Beck, 1971, XXIV, 343 S*, în „Byzantinische Zeitschrift, 66, 1973, 2, p. 389; Cf. Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Istoria Dobrogei în perioada 969-1204. Contribuții arheologice și numismatice*, București, 2001, p. 42-43; Cf. O. Damian, *Despre prezența politică bizantină la Dunărea de Jos în secolele VII-X*, în „Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani", volum îngrijit de I. Cândea, V. Sîrbu, M. Neagu, Brăila, 2004, p. 299; Cf. Al. Madgearu, *Byzantine Military Organization*, p. 49-50; Cf. Idem, *Organizarea militară bizantină*, p. 51-52; Cf. M. Loos, *I. Ševčenko, The Date and Author of the so-called Fragments of Toparcha Gothicus*, în „Byzantinoslavica", XXXIII, 1972, 2, p. 276-277; Cf. Idem, *F. Westberg, Die Fragmente des Toparcha Goticus (Anonymus Tauricus) aus dem 10. Jahrhundert*, în „Byzantinoslavica", XXXVII, 1976, 1, p. 87-88; Cf. I. Božilov, *Hase's Anonym and Ihor Ševčenko's Hypothesis*, în „Byzantinobulgarica", 5, 1978, p. 245-259; Cf. Božilov, I., *Anonimăt na Haze. Bălgarija i Vizantija na Dolni Dunav v kraija na X vek*, Sofia, 1979, p 132-196.

[15] C.B. Hase, *Notae Philologicae et Historicae in Leonis Diaconi libri X*, în Leonis Diaconi, „Historia, scriptoresque alii ad res byzantinas pertinentes". Edidit C.B. Hase, Parisiis, MDCCC.XIX, p. 257-259; [sau edițiile: C.B. Hase, *Notae in Leonis Diaconi librum X*, în Leonis Diaconi Caloënsis „Historiae libri decem et Liber de velitatione bellica Nicephori Augusti". E recensione C.B. Hasii, Bonnae, MDCCCXXVIII, p. 501/502-503/504; *Die Fragmente des Toparcha Goticus (Anonymus Tauricus) aus dem 10. Jahrhundert*, von Fr. Westberg, St.-Pétersburg, 1901, II.I.2, 7, II.II.1, 3-7, III.I.1, 3, III.II.2; A. Cazacu, *op. cit.*, II.I.2, 7, II.II.1, 3-7, III.I.1, 3, III.II.2].

[16] J. Skylitzès, *Empereurs*, Basile et Constantin, 26; [sau ediția: J. Skylitzes, *Synopsis*, 16.25]; G. Cedrenus, *op. cit.*, p. 452.

război contra bulgarilor și după ce a dărâmat cea mai mare parte a întăriturilor Sardicei (Sofiei, n.n.) *se întoarce la Mosynopolis"*.[17]

Pe baza informațiilor transmise de autorii menționați suntem în măsură să susținem că ofensiva bizantină din Bulgaria răsăriteană, din anul 1000, a fost precedată de o campanie comandată de împărat însuși. Forțele bizantine s-au deplasat pe direcțiile Philippopolis – Sardica, apoi Sardica – Mosynopolis consolidând pozițiile imperiului în zonă. Ipotetic, considerăm că nu este exclus ca însăși numirea generalului Theodorokanos, în calitate de comandant al cetății Philippopolis, să fi reprezentat o componentă a pregătirilor inițiate de Basileios II, în scopul declanșării campaniei din Bulgaria răsăriteană.

În vederea declanșării operațiunilor militare, forțele bizantine au fost mobilizate în bazele situate în posesiunile macedonene ale imperiului, cel mai probabil, în zona orașului Philippopolis, al cărui guvernator era generalul Thodorokanos, unul din cei doi comandanți ai expediției împotriva bulgarilor. Plecate din bazele lor de mobilizare, forțele imperiale, comandate de generalii Theodorokanos și Nikephoros Xiphias, au tăiat în două statul lui Samuel înaintând până la Dunăre.

Succesul acțiunii a asigurat readucerea sub stăpânirea imperiului a Bulgariei răsăritene, cu vechile reședințe ale țarilor bulgari, Preslav și Pliska. Absența Dristrei din rândul cetăților recucerite de bizantini de la bulgari a primit interpretări diferite din partea specialiștilor. Istoricul Vasil N. Zlatarsky considera că cetatea de la Dunărea de Jos a fost atacată de forțele bizantine, dar nu a putut fi cucerită[18]. Alți autori, precum Ihor Ševčenko sau Maciej Salamon, sunt de părere că în anul 1000, Dristra nu se afla sub stăpânire bulgară, ci bizantină[19]. Din punctul nostru de vedere, absența informațiilor din lucrările autorilor bizantini, referitoare la situația Dristrei, conferă consistență unei asemenea opinii.

Victoria bizantină din anul 1000 consacra recucerirea teritoriilor estice ale Bulgariei dunărene. În pofida penuriei de informații, se admite, în general, că teritoriile meridionale ale spațiului istro-pontic, aflate în componența statului bulgar, au fost, de asemenea, readuse sub stăpânirea imperiului.

Operațiunile militare din Bulgaria răsăriteană a constituit doar debutul unei campanii mai ample, care a continuat în anul 1001. Într-o primă fază, relatează autorii bizantini, Ioannes Skylitzes, Georgios Kedrenos și Ioannes Zonaras, plecând din Thessalonik, Basileios II a lovit stăpânirile bulgare din Macedonia. În cursul ei au fost cucerite cetățile Berroia (Veria), predată de generalul Dobromir, rudă cu țarul bulgar în schimbul titlului de anthypatos, Kolydros (Kalindria), predată de generalul Demetrios Teichonas, Servia, apărată de generalul Nikolaos, supranumit Nikolitzas, care după ce inițial s-a raliat basileului primind în schimb titlul de patrikios, la scurt timp a fugit la Samuel, împreună cu care a asediat cetatea dar au fost obligați să se

[17] J. Zonaras, *Militärs und Höflinge*, 17.8 [sau edițiile: J. Zonaras, *Libro de los emperadores*, p. 253; I. Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, XVII.8].

[18] V.N. Zlatarski, *op. cit.*, p. 3.

[19] I. Ševčenko, *A Byzantine Inscription from Silistra Reinterpreted*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes", VII, 1969, 4, p. 591-598; M. Salamon, *Some Notes on an Inscription from Medieval Silistra (c. 976)*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes", IX, 1971, 3, p. 487-496.

retragă în fața contraofensivei bizantine[20]. Era, astfel, securizată zona Thessalonikului și deschis drumul spre Grecia.

Într-o a doua etapă, desfășurată în cursul aceluiași an, împăratul a pătruns în Thessalia. Aici a refăcut cetățile distruse de Samuel, le-a recucerit pe celelalte și i-a dislocat pe bulgarii din zonă în regiunea Boleron. Împăratul a revenit apoi în Macedonia unde a asediat și cucerit cetatea Vodena (Edessa). Apărătorii acesteia, care s-au predat împăratului au fost transferați de asemenea la Bolero. La fel s-a întâmplat cu Draxanos, comandantul bulgar al cetății, care după capitulare, a fost instalat în Thessalonik[21]. Succesele repurtate de forțele imperiale, în timpul operațiunilor militare din Thessalia și Macedoania, au asigurat atingerea unui obiectiv strategic de mare importanță, anume deschiderea drumului dinspre sud spre centrul puterii lui Samuel.

Campania bizantină în Bulgaria a continuat apoi cu cea mai însemnată etapă a ei, în cursul căreia operațiunile militare ale forțelor imperiale au fost orientate în direcția recucerii întregii Bulgarii dunărene, respectiv a sectorului său apusean din aval de regiunea Dristrei până la vest de Vidin. Principalul obiectiv strategic al campaniei militare bizantine în această etapă a derulării ei l-a reprezentat ocuparea Vidinului, puternica fortificație din sectorul apusean al Dunării Inferioare. Este foarte posibil ca de această dată, operațiunile militare al Bizanțului împotriva Bulgariei, să se fi desfășurat în colaborare cu Ungaria[22].

Cucerirea Vidinului ar fi asigurat și deschiderea drumului dinspre nord spre centrul puterii lui Samuel. Potrivit consemnării lui Ioannes Skylitzes și Georgios Kedrenos, campania împotriva Vidinului a avut loc în *„indictionul XV”*[23]. În conformitate cu calendarul bizantin, anul corespunzător indictionului XV era cuprins între 1 septembrie 1001 și 31 august 1002. Aceeași autori ne informează că împăratul, *„după ce a zăbovit opt luni întregi la asediul acestui oraș, l-a luat cu forța”*[24].

După cum se poate constata, informațiile referitoare la prezentarea operațiunilor militare derulate de forțele bizantine în timpul asediului cetății dunărene lipsesc cu desăvârșire. Acest lucru a condus la formularea unor opinii diferite ale istoricilor cu privire la datarea momentului cucerii Vidinului de către Basileios II. În consecință, aceștia s-au pronunțat pentru unul sau altul din anii cuprinși în intervalul 1001-1004[25].

---

[20] J. Skylitzès, *Empereurs*, Basile et Constantin, 27-28; [sau ediția: J. Skylitzes, *Synopsis*, 16.27-28]; G. Cedrenus, *op. cit.*, p. 452-453; J. Zonaras, *Militärs und Höflinge*, 17.8; [sau edițiile: J. Zonaras, *Libro de los emperadores*, p. 253; I. Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, XVII.8].

[21] J. Skylitzès, *Empereurs*, Basile et Constantin, 27; [sau ediția: J. Skylitzes, *Synopsis*, 16.27]; G. Cedrenus, *op. cit.*, p. 453.

[22] Gy. Moravcsik, *Byzantium and the Magyars*, Budapest, 1970, p. 62; D.P. Hupchick, *op. cit.*, p. 278; Al. Madgearu, *Ultima etapă a războiului*, p. 2.

[23] J. Skylitzès, *Empereurs*, Basile et Constantin, 30; [sau ediția: J. Skylitzes, *Synopsis*, 16.30]; G. Cedrenus, *op. cit.*, p. 454.

[24] *Ibidem*; [sau ediția: J. Skylitzes, *Synopsis*, 16.30]; G. Cedrenus, *op. cit.*, p. 454.

[25] Cf. C.I. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Sofia, 1876, p. 194; Cf. Ch. W.C. Oman, *The Byzantine Empire*, Yardley, 2008, p. 242; Cf. Zlatarski, V., *Istorija na Bălgarskata dăržava prez srednite vekove*, t. 1. *Părvo Bălgarsko Tsarstvo*, p. 2. *Ot slavijanizatsijata na dăržavata do padaneto na Părvoto tsarstvo*, Sofia, 2007, p. 721; Cf. Ch. Diehl, *op. cit.*,

În ceea ce ne privește, considerăm că, având în vedere operațiile militare în care au fost angajate forțele bizantine în cursul anului 1001, pregătirile pentru declanșarea campaniei nu au putut debuta înainte de toamna acestui an. În aceste condiții, operațiunile militare pentru cucerirea Vidinului au putut fi declanșate, cel mai devreme la începutul lunii ianuarie 1002, asediul prelungindu-se până în august același an.

O știre importantă pe care transmisă de autorii bizantini se referă la o acțiune de diversiune organizată de Samuel pentru a determina forțele bizantine să abandoneze asediul și să degajeze regiunea Vidinului. În timp ce Basileios II asedia Vidinul, țarul Bulgar, susțin Ioannes Skylitzes și Georgios Kedrenos, *„a lansat un atac fulger asupra Adrianopolului cu o forță ușor înarmată”*, iar Ioannes Zonaras notează că *„Samuel a atacat prin surprindere Adrianopolisul”*[26]. Cunoaștem din aceleași surse că țarul bulgar a atacat zona orașului în 15 august, de sărbătoarea Adormirii Maicii Domnului, prilej cu care a făcut mulți robi și a luat o pradă bogată pentru că era zi de târg[27]. Întrucât, în acest timp, împăratul a ocupat Vidinul, data de 15 august 1002 poate fi admisă drept un *terminus post quem*, al cuceririi cetății dunărene.

După cucerire, Basileios II nu a plecat imediat spre Constantinopol, ci a mai rămas un timp în zonă. În această perioadă, împăratul *„a întărit cu multă grijă Vidinul”* și, abia apoi, s-a îndreptat spre Constantinopol, urmând drumul spre sud, și *„distrugând în drum toate cetățile bulgare pe care le-a găsit pe drum”*, până în apropiere de Skopje unde a luat contact cu forțele lui Samuel, care revenea din campanie era *„tăbărât, fără pază pe malul celălalt al râului Axios* (Vardar, n.n.)*”,* relatează autorii bizantini[28].

Informațiile acestora conduc la concluzia că în deplasarea spre Constantinopol, forțele bizantine, care cuceriseră Vidinul, comandate de împăratul Basileios II, s-au deplasat spre miazăzi, urmând, cel mai probabil, malul drept al Moravei, de pe cursul inferior al râului, apoi malul stâng al râului Axios, de pe cursul său inferior, până în zona cetății Skopje, la miazănoapte de oraș. Din știrile transmise de Ioannes Skylitzes și Georgios Kedrenos, în special, deducem că aici forțele bizantine au luat contact cu cele bulgare care, revenite din incursiunea din zona Adrianopolului, campau pe malul drept al râului. Prezența forțelor bulgare în această zonă ne determină să credem că pentru revenirea din zona Adrianopolului, țarul

p. 105; Cf. N. Bănescu, *op. cit.*, p. 523; Cf. S. Runciman, *A History of the First Bulgarian Empire*, London, 1930, p. 186; Cf. G. Ostrogorsky, *History*, p. 309; [sau ediția: G. Ostrogorsky, *Storia*, p. 268]; Cf. R. Browning, *The Byzantine Empire*, Washington, D.C., 1992, p. 115; Cf. W. Treadgold, *A History of the Byzantine State and society*, Stanford, 1997, p. 523; Cf. D.P. Hupchick, *op. cit.*, p. 279.

[26] J. Skylitzès, *Empereurs*, Basile et Constantin, 30; [sau ediția: J. Skylitzes, *Synopsis*, 16.30]; G. Cedrenus, *op. cit.*, p. 454; J. Zonaras, *Militärs und Höflinge*, 17.8; [sau edițiile: J. Zonaras, *Libro de los emperadores*, p. 253; I. Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, XVII.8].

[27] *Ibidem*; [sau ediția: J. Skylitzes, *Synopsis*, 16.30]; G. Cedrenus, *op. cit.*, p. 454; J. Zonaras, *Militärs und Höflinge*, 17.8; [sau edițiile: J. Zonaras, *Libro de los emperadores*, p. 253; I. Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, XVII.8].

[28] *Ibidem*; [sau ediția: J. Skylitzes, *Synopsis*, 16.30]; G. Cedrenus, *op. cit.*, p. 455; J. Zonaras, *Militärs und Höflinge*, 17.8 [sau edițiile: J. Zonaras, *Libro de los emperadores*, p. 254; I. Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, XVII.8].

Samuel a adoptat un traseu pe valea râului Hebros (Maritsa), prin trecătorile nordice ala Munților Rhodopi, până pe cursul inferior al Axiosului, *„pe malul celălalt”*, respectiv pe cel drept[29].

Poziția deținută de Samuel pe malul drept al râului Axios i-ar fi permis să rupă, fără probleme, contactul cu forțele bizantine și să se replieze spre centrul puterii sale de la Ochrida. Nu a făcut acest lucru deoarece înșelat de factorii meteorologici și climatologici care au avut cu manifestări semănătoare celor din 996, avea să comită aceleași greșeli tactice ca și atunci[30].

Din această fază, evenimentele militare, în care aveau să se angajeze beligeranții, aveau să înregistreze o derulare similară celor din anul 996. Împăratul Basileios II avea să aplice o tactică identică cu cea pusă în practică de Nikephoros Ouranos, a obținut o victorie zdrobitoare[31].

O datare exactă a bătăliei de pe râul Axios este dificil de realizat. Considerăm, însă, că putem oferi o datare aproximativă a confruntării bizantino-bulgare de pe râul Axios, prin raportarea distanțelor parcurse de beligeranți, la ritmul de deplasare a trupelor, propus de diferiți specialiști[32]. În temeiul acestor constatări, suntem de părere că bătălia bizantino-bulgară de pe râul Axios a avut loc, cel mai probabil, pe la mijlocul lunii septembrie 1002[33].

Consecința imediată a victoriei bizantine a fost predarea fără luptă a cetății Skopje, de către comandantul instalat în fruntea ei de către țarul Samuel, prințul bulgar Roman, fiul fostului țar Petăr și fratele fostul țar Boris II. În schimbul predării cetății, Roman, care era eunuc, a fost ridicat de împăratul Basileios II la rangul de *patrikios* și *praipositos* și învestit strategos la Abydos[34].

La revenirea spre Constantinopol, împăratul asediază Pernikos, apărată de comandantul bulgar Krakras. Cetatea nu a putut fi însă cucerită, forțele bizantine înregistrând pierderi la asediul acesteia, fapt semnalat de autorii bizantini în operele lor. Astfel, aceștia consemnează că după ce *„a pierdut un număr destul de mare de*

[29] V. Mărculeț, *Două confruntări bizantino-bulgare*, p. 13-14.

[30] J. Skylitzès, *Empereurs*, Basile et Constantin, 30; [sau ediția: J. Skylitzes, *Synopsis*, 16.30]; G. Cedrenus, *op. cit.*, p. 455; J. Zonaras, *Militärs und Höflinge*, 17.8 [sau edițiile: J. Zonaras, *Libro de los emperadores*, p. 254; I. Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, XVII.8]; Cf. V. Mărculeț, *Două confruntări bizantino-bulgare*, p. 14.

[31] *Ibidem*; [sau ediția: J. Skylitzes, *Synopsis*, 16.30]; G. Cedrenus, *op. cit.*, p. 455; J. Zonaras, *Militärs und Höflinge*, 17.8 [sau edițiile: J. Zonaras, *Libro de los emperadores*, p. 254; I. Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, XVII.8]; Cf. V. Mărculeț, *Două confruntări bizantino-bulgare*, p. 14.

[32] J. Haldon, *op. cit.*, p. 164-165; P. Sophoulis, *Byzantium and Bulgaria, 775-831*, Leiden-Boston, 2012, 198.

[33] V. Mărculeț, *Două confruntări bizantino-bulgare*, p. 15.

[34] J. Skylitzès, *Empereurs*, Basile et Constantin, 30; [sau ediția: J. Skylitzes, *Synopsis*, 16.30]; G. Cedrenus, *op. cit.*, p. 455; J. Zonaras, *Militärs und Höflinge*, 17.8 [sau edițiile: J. Zonaras, *Libro de los emperadores*, p. 254; I. Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, XVII.8]; Cf. D. Galevski, *op. cit.*, p. 55.

oameni”, a ridicat asediul cetății și, prin Philippopolis, s-a deplasat la Constantinopol[35].

Urmări. La finalul campaniei militare din 1000-1002, derulate în mai multe etape, împăratul Basileios II readucea sub stăpânirea Imperiului Bizantin, teritoriile întregii Bulgarii dunărene, de la Gurile Dunării până la vest de Vidin și până la limita nordică a Munților Balcani. Teritoriile cucerite sau recucerite de imperiu în această regiune au fost organizate în mai multe unități militar-administrative, numite theme.

În condițiile unei organizări provizorii a stăpânirilor bizantine, între anul 1000, cel al cuceririi teritoriilor Bulgariei răsăritene și 1002, în Bulgaria răsăriteană și în spațiul istro-pontic s-au succedat: *Strategia de Preslav*, în Bulgaria răsăriteană, *Strategia Thracia și Dristra*, care ocupa teritoriile sud-vestice ale spațiului istro-pontic și cele dintre Dunăre și Balcani din amonte de centrul omonim, și *Ducatul Thracia și Mesopotamia*, în spațiul istro-pontic. După 1002, în urma cuceririi întregii Bulgarii dunărene, Basileios II a conferit o nouă organizare militar-administrativă teritoriilor încorporate imperiului. În Bulgaria răsăriteană și-a continuat funcționarea *Strategia de Preslav*, iar la Dunărea de jos și au fost organizate *Strategia de Presthlavitza*, în spațiul istro-pontic, și *Strategia de Distra*, ale cărei teritorii ocupau regiunile dintre Dunăre și Munții Balcani, din aval de centrul omonim și până în amonte de Vidin[36]. Cele trei unități militar-administrative aveau să funcționeze până după 1020, când, în urma desființării Țaratului Bulgar, în 1018, Basileios II, proceda la organizarea militar-administrativă definitiva a fostelor teritorii ale acestuia.

Organizarea militar-administrativă în Bulgaria răsăriteană și la Dunărea de jos după 1002

[35] *Ibidem*, *Empereurs*, Basile et Constantin, 31; [sau ediția: J. Skylitzes, *Synopsis*, 16.31]; G. Cedrenus, *op. cit.*, p. 455-456; J. Zonaras, *Militärs und Höflinge*, 17.8 [sau edițiile: J. Zonaras, *Libro de los emperadores*, p. 254; I. Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, XVII.8].

[36] V. Mărculeț, *Imperiul Bizantin la Dunărea de Jos*, p. 101-110.

PROBLEMA ATRIBUIRII UNOR MANUSCRISE DIN BIBLIOTECA LUI IOAN VITÉZ: CAZUL LUI BRICCIUS DE POLANKA

Laura ARDELEAN*

Abstract: The Problem of Attributing Manuscripts from the Library of John Vitéz: The Case of Briccius de Polanka. *This article examines the documentary evidence concerning Briccius de Polanka and the attribution to him of manuscripts associated with the library of John Vitéz. Its starting point is the colophon of Tertullian's Apologeticus, copied at Oradea in 1455, which identifies the copyist as a priest and names the bishop as the recipient. The study explores the proposed identification of Briccius with a custos of the Oradea chapter and the arguments advanced for attributing additional manuscripts to him. The discussion encompasses the sermons of Pope Leo the Great, an astronomical manuscript preserved in Kraków, and Caius Marius Victorinus's commentary on Cicero's De inventione. Particular attention is paid to scholarly assessments of handwriting, decoration, and bindings, alongside explicit bibliographical references that reveal the transmission and reconsideration of earlier interpretations. The analysis distinguishes the secure evidence provided by the 1455 colophon from the uncertain identification of the copyist with the chapter dignitary and the disputed attribution of other manuscripts. It thus clarifies the evidential foundations and limitations of successive attempts to reconstruct Briccius's identity and copyist activity.*

Keywords: *Renaissance book culture, John Vitéz's library, medieval copyists, Briccius de Polanka, Oradea, manuscript attribution*

Introducere

În anii episcopatului său orădean (1444-1465), Ioan Vitéz de Zredna a îmbinat îndatoririle demnității ecleziastice cu preocupările cărturărești, întreținând legături cu marile centre umaniste ale Europei și adunând în preajma sa personalități de seamă ale vieții intelectuale contemporane. În acest mediu s-a alcătuit cercul umanist cunoscut sub numele de *Literarum asylum*, iar interesul episcopului pentru scrierile care circulau între cărturari ne îngăduie să observăm statornicia preocupărilor sale. Deși, după toate aparențele, nu izbutise să-și încheie studiile universitare începute în străinătate, Vitéz a urmărit în mod constant noutățile intelectuale, îmbogățindu-și biblioteca printr-o stăruitoare căutare a cărților. Alături de codexurile medievale rămase de la predecesorii săi, în biblioteca sa se regăseau și lucrări contemporane, precum și opere ale autorilor antici, pe care a dorit să le aibă în versiuni cât mai fidele cu originalul. Mărturia lui Vespasiano da Bisticci este grăitoare în această privință. Episcopul își procura volume din Italia și din afara ei, iar atunci când nu le găsea, le comanda la Florența. Ceea ce urmărea, după precizarea

* Lector univ. dr., Universitatea din Oradea; e-mail: lala_ardelean@yahoo.com.

librarului florentin, era ca acestea să fie „belli ed emendati" (frumoase și cu textul corectat)[1].

În jurul acestor cărți se întâlneau și cărturarii care ajungeau la Oradea, biblioteca devenind locul unor preocupări împărtășite. Nicolae de Modruš, episcop ce îndeplinea o misiune de legat apostolic al papei Pius al II-lea în Regatul Ungariei, avea să evoce iarna petrecută aici în 1463, alături de mai mulți eruditi, „in bibliotheca illa tua dignissima inter innumera clarissimorum virorum volumina" („în acea minunată bibliotecă a ta, printre nenumăratele volume ale unor autori iluștri")[2].

Alcătuirea unei asemenea biblioteci întâmpina, firește, dificultățile procurării unor scrieri greu accesibile, uneori deosebit de rare și costisitoare, împrejurări în care se apela adesea la munca unor copiști. Activitatea lor este atestată și la Oradea, sub păstorirea lui Vitéz, deși mărturiile cunoscute nu lămuresc îndeajuns felul în care era organizată. De aici și deosebirea dintre interpretarea lui Kristóf Ilona, care socotește plauzibilă funcționarea neîntreruptă a unui *scriptorium*[3], și poziția mai reținută a lui Földesi Ferenc, pentru care dovezile îngăduie constatarea copierii cărților, fără a presupune existența unui atelier[4]. În 1445, Johannes de Gordowa încheia o copie a *Revelațiilor* Sfintei Brigita „In scola Waradiensi", adică la școala din Oradea, sub îndrumarea magistrului Ladislau de Seghedin, după cum el însuși consemna în colofon. Nouă ani mai târziu, în 1454, Jenei Pál transcria aici un breviar pentru Imre[5], membru al capitlului și paroh la Gyula[6].

[1] Földesi Ferenc, „Tudósok és könyvek társasága. Vitéz János könyvtára" [„Societatea savanților și a cărților. Biblioteca lui Ioan Vitéz"], în Földesi Ferenc (coord.), *Csillag a holló árnyékában. Vitéz János és a humanizmus kezdetei Magyarországon* [*Stea în umbra corbului. János Vitéz și începuturile umanismului în Ungaria*], Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2008, p. 88, 93. Textul italian al mărturiei lui Vespasiano da Bisticci este reprodus în Kristóf Ilona, *Egyházi középréteg a késő középkori Váradon (1440-1526)* [*Pătura ecleziastică de mijloc în Oradea Evului Mediu târziu (1440-1526)*], Pécs, 2014, p. 152, n. 294, *apud* Ábel Jenő, *Adalékok a humanismus történetéhez Magyarországon* [*Contribuții la istoria umanismului în Ungaria*], Budapest, 1880, p. 221.

[2] *Ibidem*. Pentru datarea ședерii și împrejurările în care a fost evocată: Földesi Ferenc, „Tudósok és könyvek társasága", p. 92-93. Vezi și Bunyitay Vincze, *A váradi püspökség története* [*Istoria episcopiei orădene*], I, Nagyvárad, 1883, p. 281.

[3] Kristóf Ilona, *Egyházi középréteg*, p. 140.

[4] Földesi Ferenc, „Tudósok és könyvek társasága", p. 94.

[5] Adrian Papahagi, „'Qui scripsit scripta, manus eius sit benedicta': Scribes and Colophons from the Medieval Dioceses of Oradea and Transylvania", *Transilvania*, 2016, nr. 4-5, p. 3, nr. 7, și p. 8, fig. 4. Pentru titlul dezvoltat al *Revelațiilor*, *Libri coelestes revelationum Dei beatae Brigittae*, vezi Jakó Zsigmond, *Philobiblon transilvan*, trad. Livia Bacâru, București, 1977, p. 52. Anul 1445 este indicat în transcriere și se citește în colofonul reprodus. Kristóf Ilona, *Egyházi középréteg*, p. 54, 140-141; Földesi Ferenc, „Tudósok és könyvek társasága", p. 94.

[6] Kristóf îl identifică drept Gyulai Imre, paroh la Gyula încă din 1445 și canonic orădean atestat între 1454 și 1478. Autoarea citează și un act din 1458 în care apare cu ambele calități. Prin urmare, cumularea lor este susținută de informațiile documentare prezentate în Kristóf Ilona, *Egyházi középréteg*, p. 207.

Colofonul manuscrisului lui Briccius de Polanka

Dintre cărțile bibliotecii lui Vitéz, care potrivit estimărilor din literatura de specialitate cuprindea la un moment dat aproximativ 500 de volume[7] copia operei lui Tertulian, *Apologeticus*, încheiat în 1455, ne facilitează stabilirea cu precizie a numelui celui care a realizat textul și cel căruia îi era destinat. Formula „Ex Waradino per Briccium pr[esbyter]um de Polanka" păstrează numele preotului și locul transcrierii, în vreme ce colofonul îl indică pe episcop drept destinatar, iar însemnările cu cerneală roșie relevă emendarea realizată de acesta din urmă. Această mărturie documentară constituie punctul de plecare al studiului de față, consacrat lui Briccius, care a fost copist la Oradea către mijlocul secolului al XV-lea[8] și a cărui manuscris semnat a ajuns în atenția lumii științifice, prilejuind o serie de interpretări și reinterpretări. Încă de la sfârșitul veacului al XIX-lea, cercetătorii au căutat să recunoască aceeași „mână" în alte exemplare, comparând scrisul sau luând în seamă pergamentul, decorul și legătura. numele păstrat în colofon a deschis, de asemenea, calea unei posibile identificări cu un demnitar al capitlului.

Mărturii și ipoteze privind identitatea copistului

Colofonul exemplarului aflat astăzi în Austria, la Biblioteca Abației Benedictine Sfântul Petru din Salzburg (Stiftsbibliothek Sankt Peter), sub cota MS A. VII. 39, constituie cea mai veche mărturie directă despre Briccius de Polanka. La sfârșitul lucrării sunt consemnate numele său și calitatea de preot, alături de locul și anul copierii, Oradea, 1455, și de numele destinatarului, episcopul Ioan de Zredna. Pe aceeași filă, o însemnare cu cerneală roșie, atribuită de primii editori lui Ioan Vitéz, reia anul 1455, cele două mărturii putând fi confruntate în facsimil[9]. În ansamblul manuscriselor păstrate din biblioteca episcopului, acest volum este singurul despre care știm sigur că a fost copiat la Oradea. Canonicul de la Oradea, istoricul maghiar Fraknói Vilmos, care s-a preocupat îndeaproape de biblioteca lui Vitéz, îl considera pe Briccius ca făcând parte din cercul de copiști aflați în serviciul curții episcopale. Istoricul de artă Hoffmann Edith, cercetătoare a manuscriselor medievale și renascentiste, aprecia, la rândul ei, că în preajma lui Vitéz lucrau scribi instruiți[10].

Lectura însemnărilor nu a condus însă întotdeauna la aceeași datare. În istoriografia românească, E. Glück indică anul 1477 pentru încheierea lucrului la codex, bazându-se pe nota cu cerneală roșie pe care o atribuie unui corector. În aceeași împrejurare, îl identifica pe preotul din colofon cu un demnitar orădean,

[7] Kristóf Ilona, *Egyházi középréteg*, p. 149-150; Földesi Ferenc, „Tudósok és könyvek társasága", p. 99-100.

[8] Salzburg, Stiftsbibliothek St. Peter, A. VII. 39, f. 53r. (https://www.tertullian.org/manuscripts/salzburg.htm, ultima accesare 03.11.2026, ora 20.30). Pentru transcriere, Földesi Ferenc, „Tudósok és könyvek társasága", p. 94. Pentru facsimil Földesi Ferenc, „Tertullianus: Apologeticus", în Idem (coord.), *op. cit.*, p. 143, fișa 21. Pentru emendări și însemnări, Fraknói Vilmos, „Váradon írt Vitéz-codex" [„Un codice al lui Vitéz copiat la Oradea"], în *Magyar Könyvszemle*, V, nr. 4, Budapesta, 1880, p. 245-246.

[9] Salzburg, Stiftsbibliothek St. Peter, A. VII. 39, f. 53r, reprodus în Földesi Ferenc (coord.), *op. cit.*, p. 142-143, fișa 21. Fraknói Vilmos, „Váradon írt Vitéz-codex", p. 244-247.

[10] Hoffmann Edith, *Régi magyar bibliofilek* [*Bibliofili maghiari de odinioară*], Budapest, 1929, p. 60 și p. 196, n. 86; Adrian Papahagi, *op. cit.*, p. 3, 7, fig. 1.

custode al capitlului, atestat chiar în două rânduri, în 1464 și 1466.[11] Anul 1477 reapare la Virgil Cândea ca dată a copierii, împreună cu informația că Briccius ar fi provenit din ținutul Sătmarului[12].

La rândul ei, precizarea *de Polanka* a fost pusă în legătură fie cu originea preotului, fie cu localitatea în care acesta slujea. Fraknói Vilmos, cel dintâi care a lansat această interpretare, atrăgea atenția că existau mai multe așezări cu acest nume, observație care este importantă pentru încercarea de a stabili proveniența copistului sau de a găsi o legătură cu vreun loc anume. Literatura maghiară a folosit formele Polánkai Bereck, Polánkai Bereczk și Palánkai Bereczk, iar un lexicon elaborat la începutul secolului al XX-lea îl prezenta drept preot la Polánka, atribuindu-i și îndeletnicirea de miniaturist. Răspândirea toponimului în regiuni diferite ale Europei Centrale și de Est, discutată de Adrian Papahagi, explică de ce stabilirea unei localități anume rămâne dificilă și, odată cu ea, precizarea originii lui Briccius sau locul unde și-a desfășurat o vreme activitatea[13].

O altă posibilitate de reconstituire biografică este oferită de actele care, la aproape un deceniu după copierea lui *Apologeticus*, înregistrează la Oradea un demnitar cu același prenume. Într-un document datat]n 5 iunie 1464 întâlnim forma „*Briccio custode*", iar regestul celui din 16 septembrie 1466 îl numește Bereck și îi atribuie aceeași funcție. În ierarhia capitlului, custodele avea în grijă tezaurul, arhiva și sigiliile. Cele două mărturii nu adaugă însă numelui său apelativul *de Polanka*, lipsă care trebuie luată în seamă în identificarea cu preotul din colofon[14].

Fraknói a fost cel care a comparat aceste atestări, formulând, în 1880, ipoteza că preotul care executa-se manuscrisul cu opera lui tertulian pentru Vitéz ar fi primit demnitatea drept răsplată a muncii sale. Tot ca pe o recompensă acordată de episcop a înțeles-o Bunyitay Vincze dobândirea canonicatului. O atestare distinctă a custodelui se află în regestul din septembrie 1466, privitor la punerea în stăpânire de la Bela[15].

---

[11] E. Glück, „Manuscrise provenite din părțile Aradului și Bihorului", în *Familia*, CXVI, Oradea, 1980, nr. 1, p. 15.

[12] Virgil Cândea, *Mărturii românești peste hotare*, serie nouă, I, București, 2010, p. 41, nr. 73, p. 39, nr. 64.

[13] Fraknói Vilmos, „Váradon írt Vitéz-codex", p. 245-246. Adrian Papahagi, *op. cit.*, p. 6, 15: menționează localități cu acest nume în Ungaria, Polonia, Serbia și Moldova. Kristóf Ilona, *Egyházi középréteg*, p. 239. Szendrei János, Szentiványi Gyula, *Magyar képzőművészek lexikona* [*Lexiconul artiștilor plastici maghiari*], I, Budapest, 1915, p. 179: „Bereczk (Briccius de Polanka)". Pentru formele maghiare, vezi și Bunyitay Vincze, *op. cit.*, I, p. 286; Molnár Antal, „Culturánk a Hunyadiak korában" [„Cultura noastră în epoca Huniazilor"], în *Magyar Salon*, VI, Budapesta, 1886-1887, p. 272.

[14] *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára* [*Colecția de documente a familiei conților Károlyi de Carei*], ed. Géresi Kálmán, II, Budapest, 1883, nr. CCXX, p. 360-361. Magyar Nemzeti Levéltár – MOL [Arhivele Naționale Maghiare], regestul actului din 16 septembrie 1466, DL-DF 16386. Kristóf Ilona, *Egyházi középréteg*, p. 24, n. 73, reconstituie prin analogie atribuțiile custodelui, deoarece capitolul corespunzător lipsește din textul păstrat al statutelor orădene.

[15] Fraknói Vilmos, „Váradon írt Vitéz-codex", p. 246, n. 1, face trimitere la lista lui Bunyitay din schematismul diecezan pe 1880. Bunyitay Vincze, *op. cit.*, I, p. 287; II, Nagyvárad, 1883, p. 145. Szirmay Antal, *Szathmár vármegye fekvése, történetei és*

În literatura ulterioară, răsplătirea prin canonicat a ajuns să fie prezentată ca fapt, interpretarea fiind preluată până în cercetările recente, chiar și atunci când identitatea persoanei era formulată cu oarecare rezervă. Kristóf Ilona a reunit cinci atestări ale custodelui și le-a folosit pentru reconstituirea carierei copistului. Monografia sa consemnează data de 16 septembrie 1466, întâlnită în regestul actului privitor la Bela, dar, pentru același document, în pasajul referitor la Bereck, indică și ziua de 16 noiembrie[16].

Identificarea se întemeiază, așadar, pe concordanța prenumelui și pe apropierea în spațiu și în timp a mărturiilor. Dacă s-ar dovedi cu exactitate că se referă la aceeași persoană, am putea urmări parcursul unui preot de la copierea cărților destinate episcopului până la ocuparea unei demnități capitulare. Documentarea de care dispunem ne îngăduie deocamdată păstrarea acestei reconstituiri ca ipoteză biografică, fără a fi cunoscute împrejurările în care ar fi fost dobândit canonicatul.

Cât despre proveniența geografică, nici aici nu putem înainta dincolo de indiciul păstrat în colofon, *de Polanka*, a cărui localizare nu a putut fi stabilită cu siguranță[17].

Particularitățile manuscrisului

Cele 53 de file de pergament ale manuscrisului păstrează intervențiile atribuite lui Vitéz, de la adăugarea cuvintelor omise și ajustarea punctuației până la sublinierile și adnotările unor pasaje. Fraknói Vilmos a numărat nu mai puțin de 121 de note marginale referitoare la conținut. Pe ultima filă, la încheierea textului, anul 1455, scris cu cerneală roșie, îl repetă pe cel al colofonului, astfel încât avem, pentru același an, data finalizării copiei și pe aceea a emendării episcopului, adică a revizuirii textului. Reproducerea filei a îngăduit și o observație mai restrânsă, dar precisă.

polgári esmérete [*Așezarea geografică, istoria și descrierea civilă a comitatului Sătmar*], II, Buda, 1810, p. 323. Pentru actul privitor la Bela, vezi regestul nr. 188608 (https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/188608/ – ultima accesare la 04.11.2026, ora 21.45).

[16] Szendrei János, Szentiványi Gyula, *op. cit.*, p. 179. Balla Tünde, Lakatos Attila, „Megjegyzések Fraknói Vilmos nagyváradi kanonikátusához" [„Observații privind canonicatul lui Fraknói Vilmos la Oradea"], în Tusor Péter, Kanász Viktor (coord.), *Fraknói emlékkönyv* [*Volum comemorativ dedicat lui Fraknói*], Budapesta-Róma, 2024, p. 109. Jakó Zsigmond, *op. cit.*, p. 53, 414. Földesi Ferenc (coord.), *op. cit.*, p. 142. Adrian Papahagi, *op. cit.*, p. 15. Kristóf Ilona, „Személyes kapcsolatok Váradon (1440-1526)" [„Relații personale la Oradea (1440–1526)"], în *Fons*, VIII, nr. 1, Budapesta, 2001, p. 72-73; Idem, „A váradi káptalan méltóságviselői 1440-1526 között" [„Demnitarii capitlului orădean în perioada 1440-1526".], în *Turul*, 77, Budapesta, 2004, nr. 1-2, p. 14, 17-18; Idem, *Egyházi középréteg*, p. 54, 205, 239. Mai apar în plus trei acte datate la 6 iunie 1464, 21 aprilie 1465 și 9 august 1466.

[17] Csontosi János, „Ismeretlen magyarországi könyvmásolók és betűfestők a középkorban. IV. közlemény" [„Copiști și miniatori necunoscuți din Ungaria în Evul Mediu. A patra comunicare"], în *Magyar Könyvszemle*, V, nr. 4, Budapesta, 1880, p. 248. Vezi și Christian Gastgeber, *Miscellanea Codicum Graecorum Vindobonensium II. Die griechischen Handschriften der Bibliotheca Corviniana in der Österreichischen Nationalbibliothek*, Wien, 2014, p. 25.

Christian Gastgeber a remarcat ductul de începător al cuvântului grecesc *Τελος*, cu înțelesul de „sfârșit", pe care Vitéz îl notase fără accent[18].

Examinarea scrierii a generat rezultate a căror nuanțe merită urmărite. Fraknói Vilmos reținea caracterul gotic, unghiular, al literelor, prin comparație cu formele rotunjite din manuscrisele italiene, în vreme ce Földesi Ferenc indică spre o scriere umanistă care păstrează trăsături gotice. Adrian Papahagi adoptă denumirea de *gothico-antiqua*, folosită de Csapodi-Gárdonyi Klára, subliniind că predominanța formelor gotice este încă vădită în litera *d* uncială și în *s*-ul final rotunjit. Diferențele și asemănările capătă însemnătate în cercetarea celorlalte exemplare atribuite lui Briccius, de vreme ce tocmai literele considerate a fi scrise în aceeaȘi manieră au fost invocată pentru recunoașterea aceleiași „mâini"[19].

Interesul cercetătorilor s-a îndreptat și asupra modului în care s-a realizat legarea filelor. Fraknói socotea că legarea a fost executată la Oradea, descriindu-i pielea brună cu arabescuri, tranșele aurite și închizătorile de aramă. După ce primise volumul spre examinare și ceruse fotografierea coperților, Ráth György aprecia că pielea era, dimpotrivă, roșie și a lansat ideea ca legarea să fi fost realizată de către Briccius însuși. El remarcă decorul împletit al coperților și tehnica ștanțării[20]. La rândul ei, Sz. Koroknay Éva considera că legătura fusese realizată la Oradea, după 1455, ornamentația aparținând tipului împletit italo-arab. Proveniența orădeană a legăturii a fost considerată probabilă și de către Földesi Ferenc și Rozsondai Marianne.

Încadrarea stilistică se sprijină, prin urmare, pe decor și pe particularitățile execuției, fără ca aceste argumente să lămurească numele executantului. Într-o sinteză de istoria artei apărută în 1987, legarea era socotită una dintre cele mai vechi realizări renascentiste de acest fel cunoscute în Ungaria[21].

---

[18] Fraknói Vilmos, „Váradon írt Vitéz-codex", p. 244-246; Földesi Ferenc (coord.), *op. cit.*, p. 143; Christian Gastgeber, *op. cit.*, p. 25, n. 74, cu trimitere la facsimilul publicat în catalogul lui Földesi.

[19] Fraknói Vilmos, „Váradon írt Vitéz-codex", p. 246; Földesi Ferenc (coord.), *op. cit.*, p. 142; Adrian Papahagi, *op. cit.*, p. 5, 15, n. 38, cu trimitere la Csapodi-Gárdonyi Klára, *Die Bibliothek des Johannes Vitéz*, Budapest, 1984, p. 140.

[20] Fraknói Vilmos, „Váradon írt Vitéz-codex", p. 246-247. Bunyitay Vincze, *op. cit.*, I, p. 286; Ráth György, „*A Korvina önálló könyvkötési stílusa"*, p. 253-255; Idem, „Magyarországi könyvtáblák a történelmi kiállításon" [„Coperți de carte din Ungaria la expoziția istorică"], în *Az iparművészet 1896-ban. Millénniumi emlékkönyv* [*Artele aplicate în 1896. Volum comemorativ al Mileniului*], Budapesta, 1897, p. 85–86; Jaschik Álmos, „Fejezetek a könyvkötőipar történetéből" [„Capitole din istoria legătoriei de carte"], în *Magyar Iparoktatás*, XXI, Budapesta, 1916-1917, p. 433.

[21] Sz. Koroknay Éva, *Magyar reneszánsz könyvkötések. Kolostori és polgári műhelyek* [*Legături de carte renascentiste maghiare. Ateliere monastice și orășenești*], Budapest, 1973, p. 97, p. 107, fig. 1; Török Gyöngyi, „Könyvfestészet (1430-1470 körül)" [„Pictura de carte (circa 1430-1470)"], în Marosi Ernő (coord.), *Magyarországi művészet 1300–1470 körül* [*Arta din Ungaria (circa 1300–1470)*], I, Budapest, 1987, p. 725-733; Földesi Ferenc (coord.), *op. cit.*, p. 142; Rozsondai Marianne, *A magyar könyvkötés a gótikától a művészkönyvekig* [*Legătoria de carte maghiară, de la gotic la cărțile de artist*], Budapest, 2019, p. 101.

Dezbateri legate de manuscrisele atribuite lui Briccius

Drumul parcurs de codex până la Salzburg a fost pus de Fraknói, în relatarea din 1880, în legătură cu acele cărți pe care Beckensloer, succesorul lui Vitéz, le-ar fi luat de la Strigoniu (Esztergom). Explicația a fost reluată de Ráth György, fără ca intervalul dintre moartea episcopului și intrarea volumului în biblioteca benedictinilor să ne fie cunoscut. Pentru această din urmă împrejurare, dispunem de informația publicată de Fraknói, potrivit căreia mănăstirea Sfântul Petru îl cumpărase, în 1846, de la un anticar din Salzburg[22].

Aducerea manuscrisului în atenția cercetătorilor i se datorează lui Csontosi János, care l-a identificat în biblioteca amintită la începutul lunii iulie 1880. În publicațiile cercetate, cea mai veche știre datată pe care am găsit-o este cea din 18 iulie; ea îl numește deja pe Briccius drept copist și redă datele esențiale ale colofonului. Descrierea lui Fraknói, însoțită de facsimilul ultimei file, a apărut în fascicula din iulie–august a revistei *Magyar Könyvszemle*. Csontosi János a inclus exemplarul în repertoriul său de copiști și miniaturiști, oferind o transcriere proprie. Asupra împrejurărilor descoperirii avea să revină în 1895[23].

În 1882, reproducerea filei finale a fost expusă publicului cu ocazia expoziției de carte organizate la Budapesta, catalogul acesteia indicând pentru manuscris anul 1445.

Referințele din lucrările ulterioare ne permit să urmărim receptarea sa. Hoffmann Edith trimite explicit la articolul lui Fraknói Vilmos, monografia comitatului Bihor, coordonată de Borovszky Samu, reține copierea la Oradea în 1455, iar Leslie S. Domokos citează studiul din 1880 alături de o lucrare a lui Berkovits. Zsupán Edina a confruntat știrile publicate în anul descoperirii manuscrisului cu catalogul expozițional, iar Földesi Ferenc și Adrian Papahagi au oferit reproduceri ale colofonului[24].

Înainte ca exemplarul operei lui Tertulian să fie descoperit, cercetătorii descpăeriseră deja manuscrisul predicilor papei Leon cel Mare, aflat în secolul al

[22] Fraknói Vilmos, „Váradon írt Vitéz-codex", p. 247. Ráth György, „A Korvina önálló könyvkötési stílusa" [„Stilul distinct al legăturilor de carte ale bibliotecii Corvina"], în *Magyar Könyvszemle*, serie nouă, V, nr. 3, Budapesta, 1897, p. 253-255; Földesi Ferenc (coord.), *op. cit.*, p. 142.

[23] „Uj kódexek" [„Codexuri noi"], în *Vasárnapi Ujság*, XXVII, nr. 29, Budapesta, 18 iulie 1880, p. 472-473; Fraknói Vilmos, „Váradon írt Vitéz-codex", p. 244-246; Csontosi János, „Ismeretlen magyarországi könyvmásolók", p. 247-254;. Idem, în *A Pallas nagy lexikona* [*Marele lexicon Pallas*], X, 1895, p. XXIII.

[24] *Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum részéről rendezett könyvkiállításhoz* [*Ghidul expoziției de carte organizate de Muzeul Național Maghiar de Arte Aplicate*], ediția I, Budapesta, 1882, p. 14, nr. 27; Hoffmann Edith, *op. cit.*, p. 60, 196; Borovszky Samu (coord.), *Bihar vármegye és Nagyvárad* [*Comitatul Bihor și Oradea*], Budapesta, 1901., „Irodalom és tudomány" [„Literatură și științe"], p. 360; Elena Berkovits, „Lo sviluppo della miniatura nella corte di Mattia Corvino. Ferrara ed il rinascimento ungherese", în *Corvina*, serie nouă, IV, nr. 8, Budapesta, 1941, p. 517. Leslie S. Domokos, „János Vitéz, the Father of Hungarian Humanism", în *The New Hungarian Quarterly*, XX, nr. 74, Budapesta, 1979, p. 150; Zsupán Edina, „Csontosi János szerepe Vitéz János könyvtárának rekonstruálásában", *Magyar Könyvszemle*, 125, nr. 2, Budapesta, 2009, p. 244-245. Földesi Ferenc (coord.), *op. cit.*, p. 143; Adrian Papahagi, *op. cit.*, p. 3, 7.

XIX-lea la mănăstirea franciscană din Szentantal. Și a acest document se implicase direct Vitéz, care a început emendarea textului și numerotarea filelor la Strigoniu, în 1457, încheindu-le în anul următor, la Oradea[25].

Abia în 1880, după ce manuscrisul operei lui Tertulian a fost publicat, a fost lansată ideea că și acest manuscris s-ar putea să fie realizat tot de copistul Briccius. După ce a examinat exemplarul salzburghez, Fraknói a sesizat asemănări între cele două, de unde a dedus că este posibil ca ambele să fie scrise de aceeași mână. Opiniile ulterioare au fost împărțite, atribuirea aceluiași autor a acceptată de unii, dar contestată de alții. În schimb, documentul predicilor ne oferă mărturii sigure atât legate de datarea emendărilor, cât și pentru prezența volumului la Oradea în 1458[26].

La extinderea numărului de manuscrise puse în legătură cu Briccius a contribuit și un catalog amintitei expoziții de la Budapesta din 1882, în care îi era atribuit și un alt manuscris păstrat la Biblioteca Jagiellonă din Cracovia. Argumentele proveneau de această dată din examinarea scrisului, a materialului-suport și a legăturii, ale căror particularități îndemnau aveau elemente asemănătoare cu copia semnată de la Salzburg. Trimițând explicit la catalog, Bunyitay Vincze a reluat aceste observații aproape în aceeași succesiune, adăugând precizarea că ultima filă lipsea. În descrierea din 1882, Csontosi înregistrase însă volumul fără să numească autorul, a reluat însă discuția în 1886, când descrie manuscrisul *Victorinus*[27].

Hoffmann Edith vine cu o altă explicație, după identificarea volumului pe baza catalogului alcătuit de Wisłocki în anii ’80 ai secolului al XIX-lea. Apreciind că scrisul „arată o cu totul altă mână”, cercetătoarea consideră că autorul este același cu cel care a realizat exemplarul vienez al *Almagestului* lui Claudiu Ptolemeu, transcris în 1467[28]. În opinia sa, *Apologeticusul* lui Tertulian era singura lucrare a copistului Briccius de Polanka.

---

[25] Csontosi János, „A pozsonyi sz. Ferencziek tartományi könyvtárának codexei” [„Codicele bibliotecii provinciale a franciscanilor din Bratislava”]., în *Magyar Könyvszemle*, III, Budapesta, 1878, p. 44-54;. Fraknói Vilmos, „Vitéz János könyvtára” [„Biblioteca lui Vitéz János”], în *Magyar Könyvszemle*, III, Budapesta, 1878, p. 13-14, 19, 79-80. Földesi Ferenc, „Tudósok és könyvek társasága”, p. 94; Idem (coord.), *op. cit.*, p. 156-158, sub titlul *Liber sermonum*. Fotografia ultimei file este la Biblioteca Națională Széchényi din Budapesta. Csapodi-Gárdonyi Klára, „Vitéz János neve” [„Numele lui Vitéz János”], în *Turul*, LXXI, nr. 1-2, 1998, Budapesta, p. 25-26, 28.

[26] Fraknói Vilmos, „Váradon írt Vitéz-codex”, p. 246. Csontosi János, „Uj Korvin-kodex Budapesten” [„Un nou codex corvinian la Budapesta”], în *Pesti Hírlap*, Budapesta, 22 aprilie 1886, p. 4; Jakó Zsigmond, *op. cit.*, p. 53, 414; Hoffmann Edith, *op. cit.*, p. 60, 196; Földesi Ferenc (coord.), *op. cit.*, p. 156. Csapodi-Gárdonyi Klára, *Die Bibliothek des Johannes Vitéz*, p. 140-141; Zsupán Edina, „Csontosi János szerepe”, p. 245.

[27] *Kalauz*, 1882, p. 50; Bunyitay Vincze, *op. cit.*, I, p. 286-287; Csontosi János, „A krakkói könyvtár hazai vonatkozású kéziratai” [„Manuscrisele referitoare la Ungaria din biblioteca din Cracovia”], în *Magyar Könyvszemle*, VII, Budapesta, 1882, p. 386; idem, Uj Korvin-kodex Budapesten”, p. 4.

[28] Hoffmann Edith, *op. cit.*, p. 60, 196; Władysław Wisłocki, *Katalog rękopisów Biblijoteki Uniwersytetu Jagiellońskiego* [*Catalogul manuscriselor Bibliotecii Universității Jagiellone*], Kraków, 1877-1881. *Magnae compositionis libri Georgio Trapezuntio interprete* – fișa întocmită de Zsupán Edina în Maria Theisen (coord.), *Mitteleuropäische*

Jakó Zsigmond, dimpotrivă, a susținut posibilitatea ca transcrierea lui *Apologeticus*, a predicilor papei Leon și a tratatului de la Cracovia să-i aparțină aceluiași copist[29].

Comparația lui Hoffmann a fost reluată în cercetările ulterioare, care au reluat comparația tratatului astronomic cracovian cu *Almagestul* vienez al lui Ptolemeu, atribuind textul principal al celor două volume unui singur copist, rămas anonim. Acest rezultat susține obiecțiile cercetătoarei față de includerea manuscrisului de la Cracovia între lucrările lui Briccius. Examinarea a permis totodată distingerea unei a doua mâini, responsabilă pentru desene, tabele și adnotări, probabil realizate de astronomul Marcin Bylica.

Literatura de specialitate nu a fost unitară nici în identificarea operei cuprinse în manuscrisul cracovian. Sz. Koroknay înregistra în 1973 lucrarea sub numele lui Georg Peuerbach, lucrarea figurând așa și în catalogarea ulterioară, cu titlul *Theoricae novae planetarum*, deși tratatul respectiv fusese considerat a fi a lui Regiomontanus. Este vorba, în acest caz, despre autorul operei, o chestiune distinctă de stabilirea persoanei care a transcris textul și de eventuala identificare a acesteia cu Briccius.

Nici analiza tehnicii de legare a exemplarelor de la Salzburg și Cracovia nu a oferit clarificări. Sz. Koroknay Éva stabilește că legarea volumului lui Tertulian a fost realizată la Oradea după 1455, în vreme ce cea a manuscrisului cracovian aparține grupului Egidus, asociat cu Buda și, cu titlu ipotetic, cu mănăstirea dominicană de acolo[30]. Asemenea localizări se referă la executarea legăturilor, motiv pentru care valoarea lor în argumentarea atribuirii copiilor trebuie apreciată separat[31].

Emendările lui Vitéz din codexul *Caius Marius Victorinus, Commentarii in Ciceronis librum De inventione*, aflat la Biblioteca Națională Széchényi din Budapesta, consemnează încheierea revizuirii la Sibiu, la 27 septembrie 1462, constituind mărturia directă asupra acestui moment. Problema copistului a fost abordată în 1886 de Fraknói, care a comparat scrisul cu acela al predicilor papei Leon, fără însă să numească copistul. Tot în 1886, Csontosi, pe baza asemănărilor de scriere și de decor marginal cu exemplarul de la Cracovia, consideră că au fost realizate de către Briccius. În cercetările de mai târziu, Elena Berkovits a menționat cele două opere, *Apologeticus* și *Victorinus*, transcrise pentru curtea orădeană, și l-a amintit pe Briccius printre copiștii care lucrau aici[32].

Schulen VII (ca. 1400–1500). Böhmen – Mähren – Schlesien – Ungarn, Wien, 2022, p. 381 în care descrie manuscrisul vienez.

[29] Jakó Zsigmond, *op. cit.*, p. 53, 414; Kristóf Ilona, *Egyházi középréteg*, p. 141, 239.

[30] Sz. Koroknay Éva, *op. cit.*, p. 93; *Catalogus codicum manuscriptorum medii aevi Latinorum*, IV, 1988, p. 161-163. Török Gyöngyi, „Könyvfestészet", p. 732

[31] Zsupán Edina, „A Corvina könyvtár budai műhelye" [„Atelierul din Buda al bibliotecii Corvina"], în *Századok*, 153, nr. 5, Budapesta, 2019, p. 1027. Vezi și descrierea manuscrisului vienez în *Mitteleuropäische Schulen VII*, p. 381. Pentru Cracovia, *Catalogus codicum manuscriptorum medii*, p. 161-163. Sz. Koroknay Éva, *op. cit.*, p. 93, 97, 107, fig. 1, 6; Török Gyöngyi, „Könyvfestészet", p. 732.

[32] Fraknói Vilmos, „Vitéz János által emendált Corvin-codex" [„Un codex corvinian emendat de Ioan Vitéz"], în *Magyar Könyvszemle*, XI, Budapesta, 1886, p. 1-7; Csontosi János, „Uj Korvin-kodex Budapesten", p. 4. Articolul apăruse în *Nemzet* la 21 aprilie 1886,

Atribuirea propusă de Csontosi depindea, așadar, de acceptarea manuscrisului cracovian ca lucrare a lui Briccius, tocmai premisa pe care Hoffmann o contestase. În privința codexului *Victorinus*, aceasta admitea o probabilă copiere în Regatul Ungariei, lăsând însă neidentificat autorul, în vreme ce Jakó respinge explicit, în acest caz, asocierea cu Briccius. Földesi Ferenc situează realizarea copiei în Regatul Ungariei și ia în considerare posibilitatea unei proveniențe orădene. Kristóf Ilona consideră această origine probabilă, având în atenție trăsăturile gotice și renascentiste ale volumului, dar și opiniile divergente legate de comanda lui Vitéz. Dincolo de deosebirile dintre interpretări, însemnarea episcopului atestă că manuscrisul îi era disponibil la Sibiu în 1462; cine l-a copiat și în ce împrejurări a fost comandat sunt întrebări rămase fără un răspuns concret[33].

Concluzii

Pentru anul 1455, activitatea lui Briccius de Polanka la Oradea poate fi așezată pe un temei documentar precis. În exemplarul operei lui Tertulian, aceeași filă reunește mărturia transcrierii și pe aceea a emendării, făcând posibilă urmărirea trecerii de la lucrul copistului la lectura atentă a lui Ioan Vitéz, episcopul realizând corecturile chiar în anul în care fusese copiat. Într-o bibliotecă ale cărei cărți erau procurate pe căi diferite, este un lucru foarte important, cazul permițând cunoașterea deopotrivă a celui care a transcris textul și a cititorului căruia îi era destinat.

Dincolo de acest reper, reconstituirea unei activități de copist mai întinse a lui Briccius se sprijină pe comparații pe care cercetătorii le-au reconsiderat treptat, revenind la manuscrise. Dacă însemnările lui Vitéz oferă repere pentru revizuirea predicilor papei Leon și a codexului *Victorinus*, confruntarea tratatului de la Cracovia cu exemplarul vienez a dus la schimbarea atribuirii scrisului, fără ca numele copistului să fi putut fi stabilit. Nici identificarea cu Bereck nu poate fi considerată lămurită în absența unei mărturii care să lege explicit numele din colofon de demnitatea de custode.

potrivit notei lui Fraknói, p. 7. Molnár Antal, „Culturánk a Hunyadiak korában", p. 272. Elena Berkovits, *op. cit.*, p. 517.

[33] Hoffmann Edith, *op. cit.*, p. 61. Jakó Zsigmond, *op. cit.*, p. 414. Földesi Ferenc (coord.), *op. cit.*, p. 184, nr. 36, sub titlul: *Commentarii in Ciceronis librum De inventione*; Kristóf Ilona, *Egyházi középréteg*, p. 141-142.

HANURILE ȘI LOCURILE DE POPAS DIN PRINCIPATELE ROMÂNE ÎNTRE SECOLELE XVII–XIX. PERCEPȚII, REPREZENTĂRI ȘI EXPERIENȚE ALE CĂLĂTORILOR STRĂINI

Raluca Gabriela BLAGA*

Abstract. Inns and resting places in the Romanian Principalities from the 17th to the 19th Centuries: perceptions, representations and experiences of foreign travellers. *Drawing on the methodological perspectives of the Annales School, this study examines a substantial corpus of travel accounts produced by more than one hundred foreign travelers who visited the Romanian Principalities during the eighteenth and nineteenth centuries. It focuses on inns and roadside resting places, exploring their multifaceted role within the infrastructure of travel and mobility. Beyond accommodation and the secure storage of travelers' goods, these establishments provided facilities for the repair and maintenance of transport vehicles and animals. Along the principal routes of Wallachia, Moldavia, and Transylvania, as well as at crossroads, rural roads, and major urban centers, inns offered taverns, heated rooms, spacious courtyards, stables, and wells, providing travelers and their animals with shelter, food, and essential services. By combining comparative analysis, discourse analysis, and cross-source verification, the study reconstructs long-term patterns in the ways these establishments were perceived and represented by foreign travelers. It also approaches inns as dynamic spaces of encounter, where people, goods, information, customs, fashions, and ideas intersected. Such encounters facilitated cultural exchange and the circulation of ideas, practices, fashions, and forms of social behavior across geographical and cultural boundaries.*

Keywords: *inns, roadside resting places, travel accounts, Romanian Principalities, cultural exchange*

Călătoria constituie o experiență care lărgește orizontul cultural al călătorului și îi stimulează percepția și trăirile prin confruntarea cu obiceiuri, filosofii și religii diferite. Contactul cu alte spații și comunități poate genera confruntare, îndoială, acceptare și, uneori, admirație pentru ceea ce este necunoscut sau diferit. Lectura jurnalelor de călătorie presupune, la rândul ei, o trecere de la stabilitatea universului familiar către dinamica întâlnirii cu alteritatea. Deși Orientul ne este prezentat printr-o perspectivă subiectivă și uneori deformată, acesta a suscitat un interes deosebit în

* Drd., Școala Doctorală de Istorie, Universitatea din Oradea; e-mail: ralufanea@yahoo.com.

rândul europenilor, mai ales la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea[1].

Inspirat de paradigma metodologică a Școlii Analelor, demersul de față se bazează pe analiza unui corpus extins de jurnale, memorii și relatări de călătorie aparținând unui număr de peste o sută de autori, de origini etnice, confesionale și socioprofesionale diferite. Intervalul cronologic, de aproximativ două secole, permite surprinderea unor evoluții de durată lungă în reprezentarea locurilor de popas din spațiul românesc. Din perspectivă metodologică, au fost utilizate analiza comparativă a surselor, confruntarea discursurilor externe cu realitățile interne documentate și identificarea unor regularități discursive recurente. Relatările călătorilor sunt abordate nu doar ca simple descrieri, ci ca produse culturale, marcate de propriile cadre mentale, de formația intelectuală și de poziția geopolitică a spațiilor de origine. Călătorii compară constant realitățile observate în Principate cu cele ale propriilor societăți, generând astfel o paletă de interpretări ce oscilează între admirație și condamnare.

Rutele de călătorie și destinațiile alese sunt influențate în mod direct de tipologia călătorului. Potrivit lui Adrian Anghelescu, clasificarea călătorilor care au vizitat spațiul românesc de-a lungul secolelor trebuie să țină seama de înzestrarea, natura preocupărilor și formația acestora, elemente care se reflectă în valoarea mărturiilor pe care ni le-au lăsat[2]. Perioada premodernă se înscrie în fenomenul denumit de specialiștii în istorie economică „prima globalizare", marcat de intensificarea comerțului la mare distanță și de expansiunea imperiilor, care au creat legături între regiuni tot mai îndepărtate. Extinderea orizontului geografic a fost însoțită de creșterea mobilității oamenilor și a circulației mărfurilor, susținută de negustori, navigatori, soldați și funcționari imperiali[3]. Diversitatea călătorilor, atât etnică — austrieci, elvețieni, englezi, francezi, germani, italieni etc. —, cât și profesională — diplomați, soldați, preoți, pedagogi, cărturari, medici etc. —, confirmă integrarea Țărilor Române în marile circuite comerciale și rolul lor de spațiu de legătură între Europa Occidentală și cea Orientală.

O hartă a „Drumurilor de poștă din Europa", realizată în 1758 de John Rocque, topograful prințului de Wales, indica două principale rute de circulație către est. Prima pornea din Viena și se îndrepta spre sud-est, de-a lungul Dunării, către Buda și Belgrad, de unde continua spre Imperiul Otoman; cea de-a doua urma direcția nord-estică, legând Viena de Varșovia[4].

Călătoriile erau anevoioase, având în vedere caracteristicile mijloacelor de transport ale epocii. Pentru un negustor care parcurgea pe uscat distanța dintre Liov și Constantinopol, transportând mărfuri prin Moldova, Țara Românească și Edirne,

[1] Paul Hazard, *Criza conștiinței europene 1680-1715*, Editura Univers, București, 1973, p. 5, 27-28.

[2] Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, Editura Eminescu, București, 1981, p. 19.

[3] Michał Wasiucionek, „Călătorind prin sud-estul Europei în epoca premodernă", în Constanța Vintilă, Giulia Calvi, Mária Pakucs-Willcocks, Nicoleta Roman, Michał Wasiucionek, *Lux, modă și alte bagatele politicești în Europa de Sud-Est în secolele XVI-XIX*, Editura Humanitas, București, 2021, p. 78-79.

[4] Larry Wolff, *Inventarea Europei de Est. Harta civilizației în Epoca Luminilor*, Editura Humanitas, București, 2000, p. 235.

călătoria putea dura între 37 și 50 de zile, în funcție de vreme și de starea drumurilor. Un asemenea parcurs presupunea resurse financiare considerabile pentru acoperirea cheltuielilor de cazare și hrană, la care se adăuga insecuritatea generată de prezența bandelor de tâlhari. Caravanele ofereau, în acest context, o protecție sporită față de călătoriile întreprinse individual. Sultanul și înalții funcționari au susținut îmbunătățirea infrastructurii rutiere prin construirea numeroaselor poduri peste râurile din Balcani, iar pentru sporirea confortului și siguranței călătorilor au fost ridicate caravanseraiuri.

Acestea dispuneau de personal permanent pentru întreținerea clădirilor, iar serviciile oferite variau considerabil. Porțile se închideau la miezul nopții, accesul fiind interzis ulterior, iar administratorul avea responsabilitatea de a asigura securitatea oaspeților. Aceste hanuri erau apreciate de unii călători, în timp ce alții preferau găzduirea în locuințe particulare[5]. La Defcea[6], Robert Bargrave (un tânăr negustor englez ce își încheiase afacerile la Constantinopol și se îndrepta spre Vest, trecând și prin Dobrogea) distingea între locuințele și conacele de găzduire, cu odăi separate de grajduri, și hanurile turcești sau caravanseraiurile, asemănate unei șuri uriașe, în care oamenii și animalele se adăposteau împreună[7].

Rutele comerciale și de călătorie conectau principalele orașe ale spațiului românesc, care deveneau adesea locuri de popas pentru călătorii aflați în drum spre marile capitale ale imperiilor vecine sau, în cazul unor funcționari și clerici străini, destinații pentru șederi îndelungate. Diversitatea vieții urbane din cele trei Țări Române a fost remarcată de numeroși călători străini care au traversat aceste teritorii între 1600 și 1821[8]. Dezvoltarea rețelei comerciale și de călătorie, stimulată de cererea de produse și mărfuri și de activitatea negustorilor, a favorizat intensificarea schimburilor și apariția hanurilor. Totodată, poziția spațiului românesc la confluența intereselor marilor puteri a contribuit la creșterea numărului diplomaților și militarilor care îl traversau sau se stabileau temporar aici.

Locurile de popas, fie că purtau numele de „han", „ratoș", „rateș", „cârciumă-han" sau „ospeție", constituiau adevărate oaze de refacere după drumuri îndelungate. Funcțiile lor erau complexe: ofereau cazare și depozitarea în siguranță a mărfurilor, dar și posibilitatea reparării atelajelor de transport[9]. Hanurile reprezentau spații de întâlnire și interacțiune, favorizând circulația ideilor și influențând, uneori, comportamente și practici[10]. Termenul „han", de origine turcească („handjy"), a intrat în uzul curent al limbii române în secolul al XVII-lea, desemnând un local cu ospătărie destinat adăpostirii peste noapte a drumeților, împreună cu caii și căruțele lor. Pe principalele drumuri din Țara Românească, Moldova și Transilvania, la

[5] Michał Wasiucionek, *op. cit.*, p. 79-82.

[6] Azi, localitatea Gherghina, județul Constanța.

[7] Robert Bargrave, „Povestirea unei călătorii pe uscat de la Constantinopol la Dunkircke (1652)" în M.M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu (coord.), *Călători străini despre Țările Române. Vol. V*, Editura Științifică, București, 1973, p. 483.

[8] Paul Cernovodeanu, *Societatea feudală românească văzută de călători străini (secolele XV-XVIII)*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1973, p. 176.

[9] Constantin Botez, Adrian Pricop, *Tradiții ale ospitalității românești. Prin hanurile Iașilor*, Editura Sport-Turism, București, 1989, p. 21.

[10] *Ibidem*, p. 5.

marginea drumurilor de țară, în apropierea răspântiilor și în marile orașe, au fost ridicate hanuri prevăzute cu cârciumi, odăi încălzite, curți spațioase, grajduri și fântâni, oferind călătorilor și animalelor lor adăpost și hrană[11].

Aflat la intersecția drumurilor care legau vestul, nordul și estul Europei de Constantinopol, Bucureștiul a cunoscut o dezvoltare remarcabilă în secolele XVII – XIX. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea apar aici primele hanuri, care, în veacurile următoare, au contribuit semnificativ la dezvoltarea economică și comercială a capitalei muntene[12]. Potrivit lui George Potra, hanurile din Țările Române pot fi grupate în mai multe categorii: domnești (Hanul „Șerban-Vodă", Hanul lui Constantin-Vodă), mănăstirești (Hanul „Colțea", Hanul „Golgota"), boierești (Hanul Câmpineanu-Serafim-Villacrosse) și negustorești (Hanul lui Manuc), acestea din urmă fiind mai numeroase și adesea prevăzute cu prăvălii. Hanurile domnești, ridicate din porunca domnitorilor, se distingeau prin amploare și printr-un grad sporit de fortificare. De regulă, parterul era destinat prăvăliilor, în timp ce încăperile de la etaj serveau drept locuințe pentru negustorii care le ocupau, familiile acestora sau pentru chiriași[13].

Florentinul Anton Maria del Chiaro, evreu convertit la catolicism, a ajuns în Țara Românească în 1710, ca secretar al lui Constantin Brâncoveanu, funcție păstrată și în timpul domniei lui Nicolae Mavrocordat. Familiarizat cu realitățile muntenești, acesta oferă descrieri detaliate ale hanurilor. Identificând hanurile domnești „Șerban-Vodă" și „Sfântul Gheorghe", le consideră „mari și frumoase", vrednice de văzut. Hanurile bucureștene erau înconjurate de „ziduri puternice și înalte", asemenea marilor mănăstiri catolice, și cuprindeau „prăvălii boltite", protejate împotriva incendiilor și ocupate de negustori creștini sau turci, care plăteau chirie paznicului. Acesta avea, la rândul său, obligația de a închide seara porțile hanului pentru siguranța celor adăpostiți[14].

Hanurile mănăstirești au fost ridicate în apropierea mănăstirilor, la inițiativa egumenilor, adesea de origine greacă. Construite în jurul unei biserici, acestea aveau, de regulă, o formă dreptunghiulară și un aspect fortificat: din exterior se distingea un zid înalt, prevăzut cu creneluri și cu un turn de veghe deasupra porții de intrare, masivă și închisă cu grijă la lăsarea serii. În jurul curții se desfășurau galerii boltite, sub care au fost amenajate, în timp, prăvălii pentru negustorii aflați în trecere. Căruțele erau adăpostite în curte, grajdurile ocupau una dintre aripi, iar pivnițele boltite serveau drept depozite. La etaj se aflau camerele pentru oaspeți, de obicei precedate de un pridvor cu stâlpi, accesibil prin una sau două scări exterioare. Pentru sporirea veniturilor, călugării au deschis treptat prăvălii și în zidurile exterioare, unele

[11] George Potra, *Istoricul hanurilor bucureştene*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985, p. 27.

[12] *Ibidem*, p. 26.

[13] Ioana Ancuța, *Conversia funcțională a hanurilor. Studiu de caz – Hanul Solacolu*, p. 20. Disponibil la: https://www.academia.edu/24251286/CONVERSIA_FUNCTIONAL%C4%82_A_HANURILOR. Accesat în 20.12.2025.

[14] Anton Maria del Chiaro, „Descrierea Țării Românești", în M.M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu (coord.), *Călători străini despre Țările Române. Vol. VIII*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 373.

dintre acestea ajungând să aibă fațada către stradă[15]. Del Chiaro menționează, de asemenea, hanul mănăstiresc din Craiova, ridicat de starețul mănăstirii Hurez într-un „loc minunat”[16].

Hanurile boierești din București au fost numeroase, fără ca vreunul să dobândească însă o importanță economică sau arhitecturală deosebită. Această situație s-a datorat, în parte, reticenței boierilor față de investițiile în astfel de așezăminte, cele mai multe fiind construite după 1750 de către boierii de rang mai modest, cu resurse financiare limitate[17]. Unii mari boieri, proprietari ai unor întinse suprafețe din oraș, au permis însă amenajarea unor hanuri pe propriile domenii, administrate de hangii[18]. Dintre hanurile negustorești, cel mai impunător a fost Hanul lui Manuc. La etaj se aflau camere destinate călătorilor, prevăzute cu balcoane și logii, în timp ce parterul adăpostea cârciuma, sălile de mese, bucătăriile, depozitele de mărfuri și grajdurile. Pivnițele compartimentate de la subsol puteau fi închiriate, iar în centrul curții erau adăpostite carele și căruțele, împreună cu animalele de tracțiune[19].

Consulul Franței în Crimeea, Charles-Claude de Peyssonnel, a traversat Moldova în 1758, ajungând la București la sfârșitul aceluiași an, unde a rămas până la începutul celui următor. El descrie capitala munteană drept un „oraș mare și frumos”, remarcând „clădiri publice foarte frumoase” și, mai ales, hanurile sau casele de găzduire impunătoare, frecventate de negustori bogați și aprovizionate cu mărfuri provenite din diverse regiuni ale lumii[20]. Peyssonnel distinge între hanurile din Țara Românească, mai ample și prevăzute cu bazaruri, și cele din Moldova, de dimensiuni mai reduse, unde prăvăliile negustorilor funcționau independent[21].

Colecționarul de antichități și mineralogul englez, Edward Daniel Clarke, deplasându-se din direcția Constantinopol spre Franța împreună cu ambasadorul turc, străbate la 1802 Țara Românească, Transilvania și Banatul. Este de-a dreptul impresionat de mărimea hanurilor și prăvăliilor bucureștene care ofereau, conform acestuia, o varietate de produse mai mare decât la Constantinopol[22]. Christine Reinhard, soția consulului general al Franței în ambele principate, i-a scris mamei sale despre locurile de găzduire întâlnite în spațiul românesc. În Țara Românească înnoptează în conacul unui boier pe care îl consideră modest dotat cu „un vestibul mare și câteva odăițe întunecoase, mobilate cu o singură canapea și o sobă mare”. Dintre locurile în care au fost cazați, Christine pomenește de găzduirea oferită de

[15] Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident, Țările române la începutul epocii moderne (1800-1848),* Editura Humanitas, București, 2013, p. 193-194.
[16] Anton Maria del Chiaro, *op. cit.*, p. 374.
[17] Ioana Ancuța, *op. cit.*, p. 22.
[18] Neagu Djuvara, *op. cit.*, p. 194.
[19] Constantin Botez, Adrian Pricop, *op. cit.*, p. 23.
[20] Charles-Claude de Peyssonnel, „Comerțul Mării Negre”, în M.M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu (coord.), *Călători străini despre Țările Române. Vol. IX*, Editura Academiei Române, București, 1997, p. 394.
[21] *Ibidem*, p. 400.
[22] Edward Daniel Clarke, „Călătoria în Țara Românească și Transilvania (1802)”, în Georgeta Filitti, Beatrice Marinescu, Șerban Rădulescu-Zoner (coord.), *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*. Serie nouă, Vol. I (1801-1821), Editura Academiei Române, București, 2004, p. 63-64.

mănăstirea de la Argeș și locuința de protocol din București care i se înfățișează după moda turcească, datorită divanurilor și absenței mobilierului[23].

La Iași se aflau în trecere sau se stabileau numeroși negustori, misionari și curieri veniți din Imperiul Otoman, Polonia, Imperiul Țarist și alte regiuni[24]. Pentru hanurile moldovenești, Constantin Botez și Adrian Pricop propun o clasificare geografică: hanurile din capitala Iași și cele din provincii. În afara localităților, locurile de popas purtau denumirea de ratoșe/rateșe[25] și aveau particularități arhitecturale distincte. Construite după principiul „acoperișul adăpostește totul", acestea nu dispuneau de curte interioară, camerele pentru călători și adăposturile pentru care și animale fiind reunite sub același acoperiș. Erau construcții masive, dreptunghiulare și alungite, cu ziduri groase, ferestre mici zăbrelite și acoperiș în două ape. Cele două intrări, amplasate pe laturile înguste, permiteau circulația atelajelor, fiind închise noaptea cu porți de lemn, zăvoare și drugi masivi[26]. Pentru a fi ușor de remarcat și a semnala serviciile oferite, la exterior era agățată o roată pe o prăjină bine ancorată[27].

Iezuitul și parohul catolicilor din Iași, Paul Beke, care a locuit în Moldova între 1644 și 1650, nota că „nici un sat sau târg nu are vreun han, ci fiecare casă este loc de găzduire"[28], subliniind ospitalitatea și generozitatea moldovenilor, care își primeau oaspeții fără plată. La rândul său, solul polon Ioan Gninski, ajuns în Moldova în 1677, menționează locurile de popas destinate solilor poloni, amenajate lângă mănăstirea Cetățuia sub forma unor corturi somptuoase, împodobite cu „frumoase covoare turcești"[29].

Dintre hanurile Iașiului din secolul al XVIII-lea pot fi menționate Hanul „Bolta Rece"[30] și Hanul Bisericii Catolice[31], iar pentru secolul al XIX-lea, Hanul lui Manole[32] și Rateșul de la Copou[33]. În Suceava secolului al XVII-lea este atestat Hanul domnesc, urmat în secolul al XVIII-lea de Hanul-cârciumă, devenit ulterior Hanul Capri[34]. Orașul Botoșani avea atât hanuri — Hanul din Târgul Vitelor, devenit Hanul

[23] Christine Reinhard, „Scrisori (1806)", în Georgeta Filitti, Beatrice Marinescu, Șerban Rădulescu-Zoner (coord.), *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*. Serie nouă, Vol. I (1801-1821), Editura Academiei Române, București, 2004, p. 285-287.

[24] Constantin Botez, Adrian Pricop, *op. cit.*, p. 77.

[25] Ratoș/Rateș provine din limba germană, *Rathaus* însemnând Primărie, însă termenul a fost generalizat în spațiul românesc, referindu-se la un han sau la o casă mare aflată la drum, care oferea cazare.

[26] Ioana Ancuța, *op. cit.*, p. 16.

[27] Constantin Botez, Adrian Pricop, *op. cit.*, p. 22.

[28] Paul Beke, „Relație despre Moldova (1644)" în M.M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu (coord.), *Călători străini despre Țările Române. Vol. V*, Editura Științifică, București, 1973, p. 279.

[29] Ioan Gninski, „Relația solului (1677-1678)" în M.M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu (coord.), *Călători străini despre Țările Române. Vol. VII*, Editura Științifică, București, 1980, p. 362.

[30] Constantin Botez, Adrian Pricop, *op. cit.*, p. 125.

[31] *Ibidem*, p. 53.

[32] *Ibidem*, p. 37.

[33] *Ibidem*, p. 54.

[34] *Ibidem,* p. 78.

„La trei frați”[35] și Hanul de la Flămânzi[36] —, cât și ratoșe, precum Ratoșul Mihăileni[37]. La intersecția drumurilor către Neamț și Roman se afla Hanul Ancuței, ridicat la începutul secolului al XVIII-lea și devenit celebru și prin opera lui Mihail Sadoveanu[38]. Alte asemenea așezăminte sunt atestate la Târgu Neamț (Hanul din Bălțătești[39]), Bacău (Hanul Spătăresei[40]), Vaslui (Hanul de la Pod, devenit Hanul Ars după incendiul din 1795[41]), Bârlad (Hanul-cârciumă Gârbu[42]), Huși (Hanul Mârzoaia[43]), Galați (Hanul Conachi[44]) și Focșani (Hanul mănăstiresc[45]).

Contele Alexandre-Maurice D'Hauterive ajunge în Moldova în 1785, în calitate de secretar al domnului Alexandru Mavrocordat. În memoriile sale despre principatul moldovean, precizează că de la Vaslui la Iași singurele posibilități de cazare erau cele oferite de stațiile de poștă[46]. Pentru începutul secolului XIX avem două mărturii inedite, îngrijite de Alexandru-Florin Platon, aparținând elveților Léonard Revilliod și Charles René Pictet de Rochemont, camarazi și parteneri de afaceri care s-au stabilit pentru o vreme în Rusia. În căutarea oilor de rasă merinos, afacere pe care și-o dorea prosperă, Rochemont poposește pe plaiuri moldave. Însoțindu-l pe ducele Richelieu, guvernator al Odesei, ajunge într-un sat moldovean unde înnoptează în conacul unui boier. Locuința i se pare „somptuoasă” cu un salon „drăguț” și o ceată de slujnici gata să-i servească[47]. Călătorul elvețian ajunge în spațiul românesc într-un moment de răscruce culturală în care straiele orientale sunt lepădate de boieroaicele dornice să fie în ton cu moda europeană, în timp ce soții lor rămân tributari calpacului și anteriului. Această lume stranie între Orient și Occident îi apare ca un spectacol ridicol, în ciuda străduinței gazdei de a vorbi franțuzește.

Trei ani mai târziu, în 1811, Léonard Revilliod călătorește și el în Basarabia și Moldova cu scopul de a achiziționa oile necesare pentru prelucrarea lânii merinos, afacere pe care o extinde în Odesa. În Iași a avut parte de o cazare bună, în apartamentul unui negustor de cai. Se mută mai apoi la un anume Antonachi care îi oferă o cazare mai ieftină[48]. Asemenea camaradului său, observă schimbările produse în societatea moldoveană, însă critica sa este făcută cu blândețe și înțelegere. După părăsirea satului Taraclia (în Basarabia), în lipsa unor așezăminte, poposește în

[35] *Ibidem*, p. 84.
[36] *Ibidem*, p. 87.
[37] *Ibidem*, p. 83.
[38] *Ibidem*, p. 88.
[39] *Ibidem*, p. 93.
[40] *Ibidem*, p. 97.
[41] *Ibidem*, p. 104.
[42] *Ibidem*, p. 107.
[43] *Ibidem*, p. 109.
[44] *Ibidem*, p. 115.
[45] *Ibidem*, p. 119.
[46] Alexandre-Maurice D'Hauterive, „Călătoria prin Țara Românească și Moldova”, în Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru (coord.), *Călători străini despre Țările Române*. *Vol. X*, Partea I, Editura Academiei Române, București, 2000, p. 688.
[47] Alexandru-Florin Platon, *Doi călători elvețieni și lumea românească la începuturile modernității (1808-1811): Léonard Revilliod și Charles René Pictet de Rochemont. Mărturii inedite*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2021, p. 139.
[48] *Ibidem*, p. 271.

mijlocul unor „pășuni bune”[49]. În unele cazuri s-a adăpostit la stâna ciobanilor despre care, dincolo de aparențe, are cuvinte de apreciere: „fie frig, fie cald, acești oameni sărmani n-au alt adăpost decât aceste colibe de stuf” adăugând că în toată perioada șederii lor la stână „tot ce aveau era la dispoziția noastră” și chiar dacă peste zi părăseau stâna, lăsându-și lucrurile în urmă „nu ne-a lipsit vreodată nici un ac”[50]. Ajuns la Căușeni, Revilliod împreună cu însoțitorii săi se cazează la o bătrână evreică, însă prinde Sabatul, motiv pentru care condițiile de cazare devin problematice: nu se aprinde focul, nu se gătește și nu se face comerț timp de 24 de ore, cât ține Sabatul[51].

Habitatul urban transilvănean era strâns legat de activitatea breslelor, meșteșugarilor și negustorilor, fapt reflectat și în arhitectura specifică a orașelor, dominată de ateliere, prăvălii, hanuri și piețe[52]. Acestea reprezentau și locuri de popas pentru călătorii străini aflați în trecere sau stabiliți temporar în regiune. Hanurile transilvănene, construite inițial după modele renascentiste, au fost ulterior adaptate noilor cerințe, astfel încât puține și-au păstrat forma originară, supraviețuind însă elemente precum bolțile și ancadramentele de uși și ferestre. Realizate din materiale solide, cu acoperișuri de țiglă, aceste construcții reflectau prosperitatea și stabilitatea economică a comunităților urbane și erau mai puțin vulnerabile la incendii. Un exemplu bine conservat este fostul han din Mediaș, actuala Casă Schuller, datând de la sfârșitul secolului al XVI-lea. Edificiul este alcătuit din două aripi unite printr-un portal semicircular, flancat de doi lei sculptați în calcar. Ferestrele dreptunghiulare prezintă ancadramente și cornișe profilate din piatră, iar curtea interioară păstrează o galerie cu bolți în cruce și arcade sprijinite pe stâlpi cu muchii teșite, care asigură accesul către sala mare de la etaj[53].

Încă din secolul al XVI-lea, Clujul a cunoscut o dezvoltare remarcabilă, importanța și poziția sa strategică atrăgând numeroși străini din spații culturale diverse: polonezi, italieni, germani, români din Moldova și Țara Românească, tătari, turci și maghiari. Soliile fără o importanță deosebită pentru oraș erau, de regulă, găzduite în casa de oaspeți a acestuia, a cărei existență este atestată în repetate rânduri de registrele de socoteli. În schimb, persoanele de rang înalt, precum principii sau trimișii Sfântului Scaun, erau primiți în locuințele cetățenilor de vază ori ale conducătorilor orașului. Ospitalitatea devenea astfel și o formă de reprezentare a intereselor comunității, iar oaspeții importanți primeau daruri precum pocale de argint, țesături fine, blănuri, bijuterii sau portocale[54]. Domnitorii Țării Românești și Moldovei, precum Mihai Viteazul în 1595, beneficiau de primiri fastuoase, însoțite de mese bogate și daruri[55].

[49] *Ibidem*, p. 277.
[50] *Ibidem*, p. 284-285.
[51] *Ibidem*, p. 288.
[52] Paul Cernovodeanu, Nicolae Edroiu (coord.), *Istoria Românilor,* vol. VI*, Românii între Europa Clasică și Europa Luminilor (1711-1821)*, Editura Enciclopedică, București, 2002, p. 138.
[53] Ioana Ancuța, *op. cit.*, p. 16.
[54] Enikö Fogarasi Rüsz, „Alteritate și ospitalitate în Cluj la turnura secolului al XVII-lea”, în *Identitate și alteritate. Studii de imagologie*, vol. II, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1998, p. 56-57.
[55] *Ibidem*, p. 60.

Péter Apor, baron de Altorja, evocă într-o notă nostalgică modalitățile de cazare practicate în Transilvania, înainte de instaurarea stăpânirii habsburgice: „Dacă mergeai la drum, trimiteai fân și nutreț pentru calul tău și hrană pentru tine însuți, în satul în care voiai să înnoptezi. […] dacă te-ai hotărât să înnoptezi la niște oameni umili sau la vreun nobil cinstit, cu intenții curate, așa de tare se bucurau, de-și puneau sufletele pe tavă”[56]. Mărturia surprinde o formă de ospitalitate întemeiată mai degrabă pe disponibilitatea gazdelor decât pe existența unor structuri specializate de cazare.

În secolul al XVIII-lea, peisajul arhitectural al Clujului s-a îmbogățit prin apariția palatelor nobiliare ale familiilor Bánffy, Teleki, Rédey ș.a., construite în stil baroc. Monumentalitatea și amploarea acestora, precum și spațiile interioare generoase, răspundeau noilor funcții sociale, dominate de saloane largi, baluri și carnavaluri, asemenea celor descrise de călătorii străini în palatul baronului Rédey[57]. În același timp, străzile au fost lărgite, pavajele de lemn ale principalelor artere au fost înlocuite cu cele din piatră, iar construcțiile din lemn au cedat treptat locul celor din cărămidă[58].

Împăratul habsburgic, Iosif al II-lea, în periplul său transilvan a evitat fastul și găzduirea la nobili, preferând să fie cazat în „hanuri și case țărănești, clădiri camerale și case parohiale”[59]. Alege să doarmă în cort, altădată înnoptează într-o șură țărănească, pe paie, mulțumindu-se cu mese frugale[60]. Însă au existat și excepții, astfel că la începutul lunii mai a anului 1773 îl găsim cazat la hanul „Rother Hirsch” (Cerbul roșu) din Arad[61]. Arheologul și numismatul italian Domenico Sestini, ajuns în Transilvania, se oprește la Sibiu, cazându-se la hanul „Leul de Aur”, vizitat recent și de împăratul Iosif al II-lea. Profitând de acest lucru hanul a mărit tarifele, nejustificat în opinia lui Sestini, deoarece calitatea serviciilor lăsa de dorit: personalul era lent și zăpăcit, iar paturile inexistente[62]. Continuându-și călătoria, arheologul italian se cazează la un alt han de data aceasta din Miercurea Sibiului, pe care îl găsește ca fiind bun, însă lipsit de pâine și pat, în locul paturilor fiind doar lavițe[63]. Face un scurt popas într-o ospătărie din Sebeș, iar la Zlatna este găzduit la sediul directorului minelor, unde i s-a oferit și prânzul, apoi la chirurgul orașului, pe numele său Kubin. La Orăștie, este invitat în casa unui localnic, având o experiență extrem

[56] Péter Apor, *Metamorphosis Transylvaniae*, traducere și note de Enikö Goga; traducere îngrijită și studiu introductiv de Erika-Mária Tódor și Valentin Trifescu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2022, p. 76.

[57] Avram Andea, *Iluminism și modernizare în societatea românească*, Editura Inter Tonic, Cluj-Napoca, 1996, p. 111-112.

[58] *Ibidem*, p. 109-110.

[59] Ileana Bozac, Teodor Pavel, *Călătoria împăratului Iosif al II-lea în Transilvania la 1773*, Vol. I, Ed. a II-a, Editura Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2007, p. 13.

[60] *Ibidem,* p. 33.

[61] Iosif al II-lea, „Jurnal de călătorie prin Ungaria, Banat, Transilvania și Maramureș (1773)”, în Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru (coord.), *Călători străini despre Țările Române*. *Vol. X*, Partea I, Editura Academiei Române, București, 2000, p. 125.

[62] Domenico Sestini, „Descrierea călătoriei din anul 1780”, în Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru (coord.), *Călători străini despre Țările Române*. *Vol. X*, Partea I, Editura Academiei Române, București, 2000, p. 355.

[63] *Ibidem*, p. 364.

de neplăcută din cauza puricilor[64]. Ajuns în Timișoara înnoptează la Hanul Cerbului, despre care nu oferă detalii, concentrându-se mai degrabă asupra cetății Timișoarei[65].

Călătoria în Transilvania este ocazia perfectă pentru Christopher Seipp (Johann Lehmann) de a evalua hanurile de aici, pe unele găsindu-le într-o stare deplorabilă (de exemplu, hanul de la Beba), pe altele bine aprovizionate și îngrijite (de exemplu, hanul de la Cetad, azi Lenauheim, comună în județul Timiș)[66]. Ajuns la Timișoara, din multele hanuri din oraș îl preferă pe cel numit „La Trâmbiță”[67]. Hanul de la Recaș, pe lângă faptul că ofere bune condiții de cazare și un personal politicos este și ieftin pe deasupra. La pol opus Chizătăul (sat din comuna Belinț, județul Timiș) „are un han peste măsură de prost” în care „servesc oameni murdari, ursuzi și respingători”. Aflăm că în partea nemțească a Lugojului se afla castelul de vară al contesei von Soro (von Saren), soția generalului și comandantului cetății din Timișoara, proprietară și ea la rându-i a mai multor hanuri din zonă (de exemplu, hanul Făget bine îngrijit, însă scump), dar și a unor însemnate vii din Banat, care conform lui Seipp, produc vin de Burgundia asemănător celui franțuzesc și la fel de calitativ ca cel de Tokaj[68]. Ajuns la Sebeș, poposește la hanul „La mielul alb”, pe care îl găsește curat, cu o servire foarte bună, însă scump. Adaugă că în toate hanurile din Transilvania se servesc vinuri tari, din producția anului respectiv[69].

Despre hanul din Dobra (comună în județul Hunedoara), Christine Reinhard menționează că li s-a pus la dispoziție o singură cameră și aceea fără paturi, fiind nevoiți să-și așeze saltele pe fân, în timp ce servitorii dormeau în trăsuri pentru a le păzi. Ajunsă la Orăștie se declară mulțumită, atât de „aspectul civilizat” al orașului construit „în stil nemțesc”, cât și de ospătăria acestuia, hangița fiind „prietenoasă”. Fiind la acea vreme locuit de sași, pentru călătoarea de etnie germană, orașul emană familiaritate și prietenie, probabil și datorită faptului că limba nu mai reprezenta o barieră în conversație[70].

Între 1600 și 1821, locurile de popas – ratoșe, case de oaspeți și hanuri – erau prezente în toate provinciile românești, reunind trăsături arhitecturale și funcționale comune, dar și particularități regionale. Hanurile de la sud de Carpați aveau, în general, dimensiuni mai impunătoare, mai ales la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, în timp ce cele din Moldova erau mai modeste. Dacă la București construirea hanurilor în jurul unei biserici, îndeosebi a celor mănăstirești, reprezenta o practică frecventă, la Iași aceasta nu era întâlnită. Lemnul și șindrila, folosite inclusiv pentru acoperișurile prelungite peste ziduri, constituiau elemente constructive comune. Totodată, asemănările dintre ratoșul de la Ruginoasa și hambarul de la Cisteiul de Mureș, atât în privința structurii, cât și a stilului

[64] *Ibidem*, p. 370-371.
[65] *Ibidem*, p. 374.
[66] Johann Lehmann, „Călătorie în Transilvania, de la Bratislava la Sibiu (1782)”, în Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru (coord.), *Călători străini despre Țările Române*. *Vol. X*, Partea I, Editura Academiei Române, București, 2000, p. 561-562.
[67] *Ibidem*, p. 563.
[68] *Ibidem*, p. 568-569.
[69] *Ibidem*, p. 576-577.
[70] Christine Reinhard, *op. cit.,* p. 281-282.

arhitectural, sugerează circulația modelelor constructive peste Carpați și prezența în Moldova a unor meșteri „de peste munți".

Privite prin mărturiile călătorilor străini, locurile de popas – de la stațiile de poștă, conace și colibe până la hanuri – alcătuiesc un univers al experiențelor contrastante, în care dificultățile drumului alternează cu momentele de odihnă și întâlnirile neașteptate. Calitatea relatărilor depinde de motivația scrierii, formația culturală, starea afectivă și capacitatea fiecărui autor de a înțelege realitățile întâlnite. Dincolo de funcția lor practică, aceste așezăminte deveneau spații ale întâlnirii și schimbului de informații, idei și obiceiuri, contribuind la circulația influențelor între Orient și Occident.

Condițiile de găzduire erau adesea precare: frigul, igiena deficitară și hrana insuficientă îi obligau uneori pe călători să-și transporte propriile așternuturi. Cu toate acestea, mărturiile consemnează și experiențe favorabile, evocând ospitalitatea hangiilor și condițiile oferite de marile hanuri din București, Moldova și Transilvania. Generozitatea nu se limita însă la aceste așezăminte, fiind întâlnită și în rândul oamenilor din categoriile sociale modeste, care îi găzduiau și îi ospătau pe peregrinii aflați în trecere.

Aceste relatări trebuie interpretate ținând seama de caracterul lor subiectiv, determinat de percepțiile individuale, așteptările culturale și experiențele personale ale autorilor, factori care puteau nuanța sau chiar deforma imaginea realităților întâlnite. Dincolo de limitele lor, mărturiile călătorilor străini rămân surse documentare valoroase pentru reconstituirea condițiilor de călătorie, a practicilor de ospitalitate și a vieții sociale din spațiul românesc.

EVOLUȚIA COMUNITĂȚILOR DE SLOVACI DIN JUDEȚELE BIHOR ȘI SĂLAJ (SEC. XIX–PREZENT)

Sorin ȘIPOȘ[*]
Cosmin PATCA[**]
Ioana TÂRB BLAJEC[***]
Manuela BÂRZA[****]

Abstract. The Evolution of Slovak Communities in Bihor and Sălaj Counties (19th Century–Present)[1]**.** *Bihor and Sălaj counties are currently home to the largest Slovak community in Romania. Slovaks were settled in the highland areas of the Plopiș Mountains between the late 18th century and the first half of the 19th century, primarily for economic reasons. An analysis of demographic sources reveals a significant decline in the Slovak population of the two counties after the Second World War and, particularly, after 1989. The study traces the evolution of Slovak communities in Bihor and Sălaj counties from the 19th century to the present, based on data provided by official population censuses, and proposes a classification of Slovak communities according to demographic criteria. The research confirms two fundamental hypotheses: the existence of a historical trend of migration of the Slovak population from the high forested areas towards the lowland and valley areas, as well as the process of structural fragmentation of the community.*

Keywords: *Bihor and Sălaj counties, Slovak settlements, demography, habitat, migration*

1. Introducere

Conform datelor statistice oficiale, în anul 2011, în România trăiau 13.654 de slovaci[2]. Județele cu cele mai ridicate valori ale etnicilor slovaci erau: Bihor

[*] PhD Professor at the University of Oradea, Department of History, Vice-Rector of the University of Oradea; e-mail: sorin.sipos@yahoo.com.
[**] PhD Lecturer at the University of Oradea, Department of History; e-mail: cosminpatca@yahoo.com.
[***] Architect at Ioana Blajec Architecture SRL; e-mail: ioana.blajec@yahoo.com.
[****] Professor at the Colegiul Național „Octavian Goga" Marghita; e-mail: mscb25@yahoo.com.

[1] O formă apropiată acestui studiu a apărut în anul 2026, în limba engleză: Sorin Șipoș, Cosmin Patca, Ioana Târb Blajec, Manuela Bârza, *Slovak communities in Bihor and Sălaj counties (19th Century – present). Demography and settlement patterns*, în *Identity, Security and Inclusivity in Border Areas of South East Europe*, Mircea Brie, Istvan Polgar (Coordinators), *Annals of The University of Oradea. International Relations and European Studies*, Tom XVIII, Supplement no. 1, 2026, p. 89-106;

[2] *Recensământul Populației și Locuințelor din 20 octombrie 2011, defalcată pe localități, pe etnii, religii, grupe de vârstă, sexe și stare civilă*, informații provenite, la cerere, de la Institutul Național de Statistică (INS), 31 iulie 2020.

(6.091), Arad (4.462), Timiș (1.424) și Sălaj (1.118). Zona care concentrează cea mai numeroasă comunitate de slovaci este cea a județelor Bihor și Sălaj. Coloana principală a acestei zone este reprezentată de Munții Plopișului, situați în partea de nord-vest a Munților Apuseni, cu altitudini reduse, acoperiți în majoritate de păduri de foioase.

Migrarea slovacilor pe teritoriul actual al României s-a produs în mai multe etape și a avut în principal rațiuni economice. A început în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și a continuat în prima jumătate a secolului al XIX-lea, slovacii așezându-se mai ales în patru regiuni ale României de azi: zonele de câmpie din Banat, zonele împădurite ale județelor Bihor și Sălaj, zonele de câmpie și așezările miniere ale județelor Satu-Mare și Maramureș și Bucovina de nord-est[3].

În urma analizei datele din recensămintele oficiale ale populației, putem observa că în perioada 1880-2011 populația slovacă din regiunea Bihor-Sălaj crește de la 6.224 în 1880, la 7.209 în 2011. Creșterea procentuală este de 15,8%, iar cea numerică efectivă de 985; rata anuală de creștere fiind de doar 0,12%. Valorile sunt net inferioare în comparație cu valorile referitoare la întreaga populație din județele Bihor și Sălaj (creștere numerică efectivă 317.546, creștere procentuală 95,8%, rată medie anuală de creștere 0,5%). Valorile inferioare de creștere ale populației slovace nu sunt însă identice de-a lungul perioadei analizate. În perioada 1880-1930, valorile de creștere ale slovacilor sunt peste cele ale populației totale din cele două județe. În această perioadă nu au mai avut loc colonizări (semnificative), prin urmare creșterea populației slovace poate fi pusă pe seama unui spor natural pozitiv. Rata medie anuală de creștere cea mai mare, de 2,2%, este întâlnită atât în perioada 1880-1890, cât și în perioada 1910-1930. Creșterea numerică efectivă cea mai consistentă este de 5.239, în perioada 1910-1930. După 1930 se instalează regresul demografic în rândul comunității slovace, cu excepția perioadei 1956-1966. Analiza comparativă a ratelor medii anuale de creștere/scădere ale populației totale din Bihor-Sălaj și a slovacilor din Bihor-Sălaj, ne arată că ritmul de scădere al populației slovace este peste cel al populației totale din Bihor-Sălaj. Rata medie anuală de scădere a populației slovace atinge valoarea maximă în perioada 2002-2011 (-1,9%). Intrarea României în Uniunea Europeană a deschis calea muncitorilor slovaci spre piața de muncă europeană, majoritatea migrând spre Republica Slovacă și Republica Cehă[4].

[3] Ondrej Štefanko, *Slovenské osídlenie v Rumunsku/Așezarea slovacilor în România*, în *Atlas ľudovei kultúry Slovákov v Rumusku/Atlasul culturii populare a slovacilor din România*, Vydavatel'stvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku/Editura Societății Culturale și Științifice „Ivan Krasko", Nadlak – Nădlac, 1998, p. 22 (citat în continuare: O. Štefanko, *Așezarea slovacilor*...).

[4] Sorin Șipoș, Cosmin Patca, Ioana Blajec, Manuela Bârza, *Active citizenship in the new rural Slovakianspace in Bihor and Sălaj counties (Romania). Threats and opportunities*, în *Civil Review International*, Special Issue IV. *The Role of Civil Society in the Democratization and European Integration Process of Central and Eastern Europe*. Mircea Brie, Istvan Jozsef Polgar, Istvan Petr Nemeth, Laurențiu Petrila, Orsolya Falus, Zoltan Zakota (Eds.), 2023, p. 9-10 (citat în continuare: S. Șipoș și alții, *Active citizenship...*, 2023).

2. Aspecte metodologice

Studiul de față își propune să prezinte evoluția demografică a comunităților de slovaci din regiunea Bihor-Sălaj, adică din județele Bihor și Sălaj, pe baza recensămintelor oficiale de populație realizate de diferite state (statul austro-ungar, statul maghiar, statul român) și în perioade diferite (secolul al XIX-lea – începutul secolului al XXI-lea). Pe baza analizei cantitative și calitative a acestor surse am încercat să identificăm câteva categorii de comunități slovace (ținând cont de criteriul numeric) și să observăm modul în care aceste comunități evoluează de-a lungul secolelor, sub diferite autorități statale și regimuri politice, de la întemeierea acestor comunități și până în prezent. Datele din recensămintele oficiale din perioada 1850-2002 au fost publicate, parțial, în colecția Studia Censualia Transsilvanica, la Cluj-Napoca, sub coordonarea lui Traian Rotariu și de către cercetătorul Varga E. Árpád[5]. Informațiile referitoare la recensământul din 2011 provin de la Institutul Național de Statistică (INS), furnizate la cerere. De asemenea, au fost utilizate date de la INS pentru a ilustra evoluția populației totale din Bihor și Sălaj în perioada de timp analizată.

Am avut în vedere în studiul nostru două ipoteze de lucru: 1. Comunitatea slovacă din regiunea Bihor-Sălaj a avut tendința de a migra din zona înaltă a Munților Plopișului spre zonele de vale. În acest sens, în ce măsură migrația a urmat cauze în principal economice? Pot fi identificate etape distincte în evoluția acestor comunități din secolul al XIX-lea și până în prezent? 2. Comunitatea slovacă din județele Bihor și Sălaj a avut tendința de fărâmițare în secolul al XX-lea și la începutul secolului al XXI-lea. Ținând cont de acest lucru, în ce măsură procesul de asimilare etnică a slovacilor afectează scăderea generală a comunității slovace? Cum ar putea datele demografice obținute în urma analizei să contribuie la identificarea unor soluții de consolidare a comunităților de slovaci din județele Bihor și Sălaj?

Arealul cercetat se referă la județele Bihor și Sălaj. Aceste două județe sunt situate în prezent în partea de nord-vest a României. Până la destrămarea Austro-Ungariei din anul 1918, acest areal corespundea în linii generale comitatelor Bihor și Sălaj. Analiza noastră s-a concentrat pe toate așezările situate în acest areal, în care ne-a fost semnalată prezența cel puțin a unui locuitor slovac, pe baza recensămintelor oficiale de populație desfășurate în perioada 1880-2011. Am avut în vedere doar așezările care din punct de vedere administrativ-teritorial fac parte în prezent din județele Bihor și Sălaj, așa cum au fost ele identificate și clasificate de către cercetătorul Varga E. Árpád. Mozaicul etnic și confesional din județele Bihor și Sălaj dă o notă aparte acestui areal și ajută la înțelegerea modului în care slovacii au interacționat de-a lungul secolelor cu celelalte grupuri etnice conlocuitoare.

3. Aspecte istoriografice: slovacii din regiunea Bihor-Sălaj

Istoriografia referitoare la slovacii din zona Bihor-Sălaj poate fi clasificată în două categorii importante: lucrări publicate în Cehoslovacia/Republica Slovacă, în limba slovacă și/sau engleză, și lucrări publicate în România, în limba română și slovacă. O primă lucrare importantă pentru cunoașterea trecutului slovacilor din

[5] Varga E. Árpád (2002), *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. Népszámlálási adatok 1850-2002 között*/Statistica etnică și religioasă a Transilvaniei. Date de recensământ între 1850-2002, http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm (accesat la 15.05.2025).

România a fost publicată de către Rudolf Urban în perioada interbelică. Ea aduce informații prețioase cu privire la colonizarea slovacilor în zona Munților Plopișului, dar multe dintre acestea nu sunt validate de izvoare istorice[6]. După semnarea acordului cultural dintre România și Cehoslovacia în 1936, numărul materialelor despre istoria și cultura slovacilor din România și implicit a celor din zona Bihor-Sălaj a crescut semnificitativ, fiind publicate în ambele state. În perioada comunistă, numărul studiilor și publicațiilor referitoare la slovacii din Bihor-Sălaj a fost redus, acestea au apărut în România mai ales în anuarul științific *Slováci v zahraničí*. Revenirea României la democrație după 1989 a determinat o creștere spectaculoasă a cercetărilor și publicațiilor referitoare la slovaci. Un rol important în cunoașterea istoriei și culturii slovacilor din România l-a avut Societatea Culturală și Științifică „Ivan Krasko" înființată în 1994, care avea ca scop păstrarea și apărarea identității culturale a minorității slovace din România. Ondrej Štefanko, poet și scriitor de origine slovacă, este unul dintre cei care s-a preocupat cel mai mult de studierea și publicarea materialelor în legătură cu istoria și cultura slovacilor din România, fiind coordonatorul mai multor publicații[7]. O lucrare foarte importantă pentru istoria și cultura slovacilor din zona Bihor-Sălaj este *Atlasul culturii populare a slovacilor din România*, apărut în 1998, în română și slovacă. Atlasul cuprinde studii științifice scrise de mai mulți autori, despre așezarea slovacilor în România (Ondrej Štefanko), cultura populară a slovacilor din România (Ondrej Štefanko), istoria și demografia localităților cu etnie slovacă (Bianca Pasková, Pavel Hlásnik). Informații generale despre cauzele migrării slovacilor în secolele XVII-XVIII și etapele migrării au fost publicate în limba română de un colectiv de autori de origine slovacă, de către Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale[8].

Lucrarea *Perspectivele minorității slovace din România în contextul migrației și al provocărilor socio-demografice*, scrisă de Claudia Cardoș, Ștefan Herchi, Radu Carp și Cristina Matiuța și apărută la Editura Eikon, București, în anul 2020, analizează evoluția și perspectivele minorității slovace din România, concentrându-se pe migrație și provocările socio-demografice[9].

În ultimii ani, cercetători de la Universitatea din Oradea, în cadrul Școlii Doctorale de Istorie și a Centrului de Studii Interdisciplinare „Silviu Dragomir", s-au aplecat tot mai mult asupra cercetării istoriei și culturii slovacilor din județele Bihor și Sălaj. Stelian Nistor și Sorin Șipoș au elaborat câteva considerații istorice și demografice despre comunitatea de slovaci de pe Valea Superioară a Bistrei[10].

---

[6] Rudolf Urban*, Cehoslovaci v Rumonsku* (Cehoslovacii din România), București, 1930.

[7] Cosmin Ionuț Patca, *Așezările de pe Valea Bistrei de la primele atestări documentare până la instaurarea administrației românești (secolele XIII-XX). Studiu monografic*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2022, p. 73 (citat în continuare: C. Patca, *Așezările*...).

[8] Jakab Albert Zsolt, Peti Lehel, *Slovacii din România*, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2018.

[9] Claudia Cardoș, Ștefan Herchi, Radu Carp, Cristina Matiuța*, Perspectivele minorității slovace din România în contextul migrației și al provocărilor socio-demografice*, Editura Eikon, București, 2020, 100 p.

[10] Stelian Nistor, Sorin Șipoș, *Historical and Geographical Considerations about Slovak Communities in the Villages of Upper Bistra Valley*, în *Ethnicity, Confession and Intercultural Dialogue at the European Union Eastern Border*, coordonatori Mircea Brie, Ioan Horga, Sorin Șipoș, Cambridge Scholars Publishing, 2013, p. 184-194.

Cosmin Patca s-a aplecat asupra analizei comunității slovace din satele de pe Valea Bistrei[11] și asupra aspectelor demografice referitoare la slovacii din județele Bihor și Sălaj[12]. Ioana Blajec a analizat cu precădere arhitectura tradițională slovacă din această regiune[13]. Alte materiale științifice realizate de un colectiv de autori pun în valoare patrimoniul istoric și cultural al slovacilor din Munții Plopișului[14] sau încearcă să găsească modalități de salvare a patrimoniului cultural slovac[15].

Dintre cercetătorii și autorii din Slovacia care au scris și publicat materiale importante pentru cunoașterea istoriei și culturii slovacilor din zona Bihor-Sălaj se remarcă Eva Michalčaková (despre migrația internă a slovacilor din Munții Plopișului) și Javor Pavol (despre fabricile de sticlă în care au muncit slovacii)[16].

[11] C. Patca, *Așezările..., passim.*

[12] Cosmin Patca, *The Slovak Community of Bihor-Sălaj area. Aspects of Historical Demography*, în *The Shades of Globalisation Identity and Dialogue in an Intercultural World. History, Political Sciences, International Relations.* Iulian Boldea (editor), Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureș, 2021, p. 236-247 (citat în continuare: C. Patca, *The Slovak...*).

[13] Ioana Blajec, *The Slovak Cultural Landscape – Aspects of Traditional Slovak Architecture in the Bihor-Sălaj Region*, în Iulian Boldea (Editor), *The Shades of Globalisation Identity and Dialogue in an Intercultural World. History, Political Sciences, International Relations*, Editura Arhipelag XXI Press, Tîrgu-Mureș, 2021, p. 168-179 (citat în continuare: I. Blajec, *The Slovak...*).

[14] Sorin Șipoș (coordonator/koordinátor), Ioana Blajec, Cosmin Patca, Manuela Bârza, *Povestea slovacilor din Huta/Pribeh slovákov z Huty,* Editura Primus, Oradea, 2022; Sorin Șipoș (coordonator/koordinátor), Miroslav Iabloncsik, Ioana Târb-Blajec, Cosmin Patca, Manuela Bârza, *Povestea slovacilor din Huta/Pribeh slovákov z Huty,* Editura Primus, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2025.

[15] S. Șipoș și alții, *Active citizenship...*, 2023, p. 5-26; S. Șipoș și alții, *Cetățenie activă...*, 2023, p. 80-97.

[16] C. Patca, *Așezările...*, p. 65-66.

4. Evoluția comunităților de slovaci din județele Bihor și Sălaj

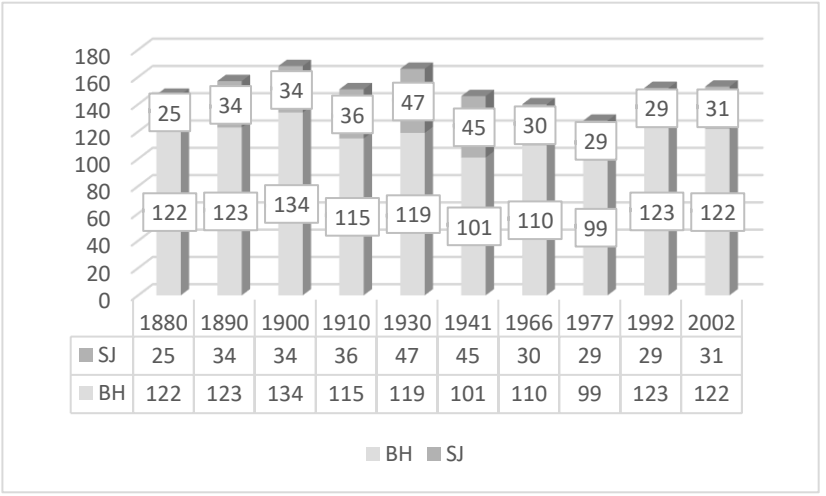

Fig. 1. Evoluția numerică a comunităților de slovaci din județele Bihor și Sălaj (1880-2002)
(Sursa: datele recensămintelor oficiale furnizate de Varga, 2002)

În privința realizării acestei analize, am avut în vedere acele așezări în care apar consemnați etnici slovaci (cel puțin unul), pe baza recensămintelor oficiale de populație din perioada 1880-2002, realizate în funcție de limba maternă (a) și/sau după naționalitate (n). Ținând cont de acest criteriu, numeric, am identificat, din punct de vedere metodologic, mai multe categorii de comunități cu etnici slovaci: comunități cu peste 2000 de locuitori (comunități foarte mari), comunități între 1000 și 1999 loc. (comunități mari), între 500 și 599 loc. (comunități medii), între 200 și 499 loc. (comunități mici), între 40 și 199 loc. (comunități foarte mici). Clasificarea a fost făcută la recomandarea Organizației Națiunilor Unite, în conformitate cu clasificarea din anul 1957[17]. Pentru a cuprinde și comunitățile foarte mici de slovaci, am stabilit din punct de vedere metodologic încă două categorii: comunități între 3 și 39 loc. și comunități sub 3 loc. Am încercat să urmărim evoluția categoriilor de comunități în patru momente de timp reprezentative pentru intervalul de timp analizat: 1880 (primul recensământ care oferă date certe despre prezența slovacilor în localitățile din Bihor și Sălaj, realizat de către autoritățile austro-ungare), 1930 (recensământ realizat de autoritățile statului român, singurul din perioada interbelică), 1977 (recensământ realizat de autoritățile statului român în perioada comunistă) și 2002 (recensământ realizat de autoritățile democratice ale statului român). Depășind diferențele legislative în privința organizării administrativ-teritoriale din perioada 1880-2011, ne-am concentrat atenția asupra identificării elementului etnic slovac în așezările rurale și urbane din județele Bihor și Sălaj.

Urmărind evoluția numerică a comunităților de slovaci din județele Bihor și Sălaj în perioada 1880-2002 (Fig. 1), putem observa o dezvoltare fluctuantă. În anul

[17] Ioan Bolovan, *Transilvania între Revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice*, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 2000, p. 95.

1880, au fost identificate 147 de așezări în care a fost semnalată prezența etnicilor slovaci. Dintre acestea, 122 în comitatul Bihor (reprezentând aproape 83% din total) și 25 de așezări în comitatul Sălaj (reprezentând aproximativ 17% din total). Prezența numeroasă a așezărilor în Bihor în raport cu Sălajul se menține de-a lungul perioadei de timp analizate, dar valorile oscilează de la un moment la altul. În anul 1930, sunt identificate166 de așezări în care trăiau slovaci, apogeul numeric al acestor așezări de-a lungul perioadei analizate. Dintre acestea, 119 așezări erau situate în județul Bihor (71,6%), iar 47 în județul Sălaj (28,4%). În anul 1977, sunt consemnate 128 de așezări în care trăiau etnici slovaci: 99 în județul Bihor (77,3%), iar 29 în județul Sălaj (22,7%). În anul 2002, din totalul de 153 de așezări în care trăiau etnici slovaci, 122 de așezări erau situate în Bihor (79,7%), iar 31 în județul Sălaj (20,3%). Urmărind evoluția așezărilor în care trăiau etnici slovaci din comitatul/județul Bihor, constatăm că în perioada 1880-1900 se înregistrează o creștere a numărului acestora; în anul 1900 se atinge apogeul numeric; în perioada 1900-1977 evoluția este una oscilantă, cu tendința generală de scădere, iar după 1977 tendința este una de creștere. La nivelul Sălajului, evoluția numerică este puțin diferită: apogeul numeric al așezărilor în care trăiau etnici slovaci este atins în anul 1930; perioada 1880-1930 este una de creștere constantă; perioada 1930-1977 este una de scădere, iar după 1977 se observă și aici o tendință de creștere.

Evoluția numerică a așezărilor în care sunt consemnați etnici slovaci este determinată în primul rând de gradul de mobilitate al comunității slovace. Nu este însă singurul factor care influențează această evoluție. Tot aici trebuie să amintim și modul în care au fost realizate recensămintele de populație, influențate de trăsăturile regimurilor politice din perioadele respective.

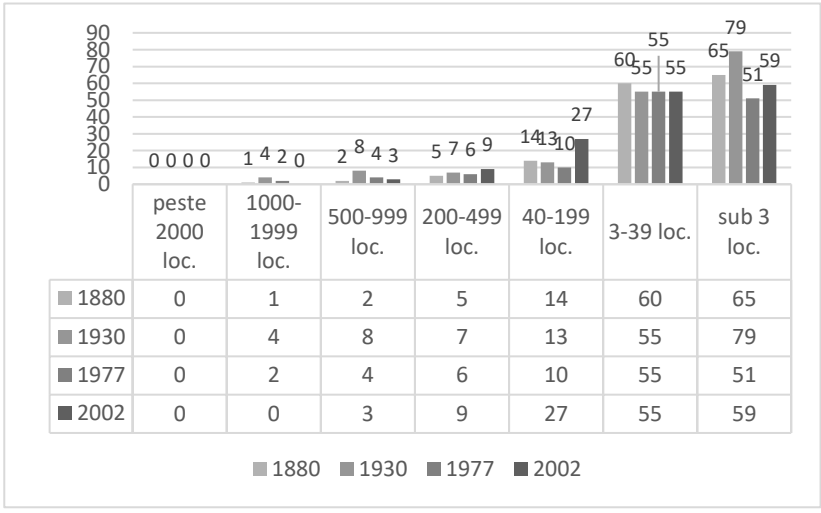

Fig. 2. Evoluția categoriilor de comunități slovace din Bihor și Sălaj (1880-2002) (Sursa: datele recensămintelor oficiale furnizate de Varga, 2002)

Analizând evoluția categoriilor de comunități slovace din județele Bihor și Sălaj în cele patru momente importante, pe baza criteriului demografic (Fig. 2), constatăm că cele mai numeroase comunități sunt cele foarte mici (având sub 3 locuitori sau între 3 și 39 de locuitori slovaci). Prezența numeroasă a acestora în toate

cele patru momente de recenzare a populației ne certifică existența fenomenului de migrație internă în întreaga perioadă 1880-2002. Epuizarea materialului lemnos, randamentul slab al solului din zonele înalte, dar și creșterea spectaculoasă a populației în zona Munților Plopișului i-au determinat pe slovaci să migreze spre zonele de vale, în așezările cu populație preponderent românească sau maghiară, în căutarea unui trai mai bun. Comunități foarte mari de slovaci (peste 2000 de loc.) nu au existat în zona Bihor-Sălaj, iar numărul comunităților mari (între 1000 și 1999 loc.) a fost redus. Condițiile naturale din zona Munților Plopișului, precum și specializarea slovacilor în tăierea lemnului și defrișarea pădurilor au împiedicat dezvoltarea acestor tipuri de așezări.

În schimb, reprezentative pentru habitatul slovac din Bihor și Sălaj rămân așezările medii (între 500 și 999 loc.) și mici (între 200 și 499 loc.). Cele mai multe sunt consemnate în anul 1930, atunci când asistăm la apogeul numeric al comunității slovace din județele Bihor și Sălaj: opt comunități medii și șapte comunități mici. În aceste comunități a trăit de-a lungul perioadei analizate majoritatea populației slovace din zona Bihor-Sălaj. În 1880, primele opt comunități de slovaci (una mare, două medii și cinci mici) reprezentau aproximativ 67% din totalul slovacilor din Bihor și Sălaj. În 1930, comunitățile mari, medii și mici (4 mari, 8 medii și 7 mici) reprezentau peste 82% din totalul slovacilor. În 1977, două comunități mari, patru medii și șase mici reprezentau împreună aproximativ 64% din totalul slovacilor, iar în anul 2002, cele trei comunități medii și nouă comunități mici reprezentau doar circa 60% din totalul populației slovace de la nivelul județelor Bihor și Sălaj. O categorie de asemenea emblematică pentru habitatul slovac este reprezentată de comunitățile foarte mici, având valori între 40 și 199 de locuitori fiecare. Zona forestieră din Munții Plopișului și specializarea slovacilor în tăierea pădurilor a favorizat dezvoltarea acestor comunități în rândul slovacilor. Multe astfel de așezări aveau un caracter temporar și erau abandonate ca urmare a epuizării resurselor forestiere.

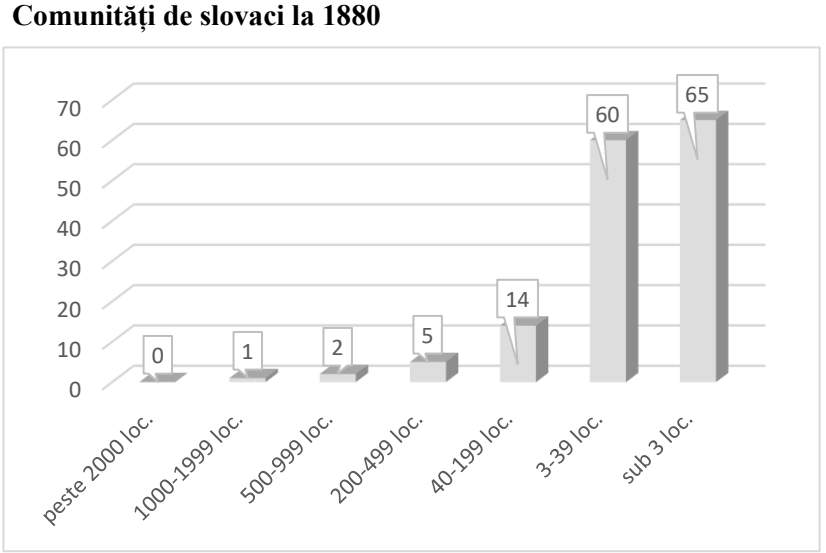

Fig. 3. Categorii de comunități slovace la 1880
(Sursa: datele recensămintelor oficiale furnizate de Varga, 2002)

Recensământul realizat de autoritățile statului austro-ungar în anul 1880 este prima recenzare oficială de populație care ne oferă date clare în legătură cu prezența etnicilor slovaci în așezările din comitatele Bihor și Sălaj. Recensământul din 1880 structurează populația după criteriul limbii materne. Conform datelor oficiale, în comitatele Bihor și Sălaj trăiau 6.224 de etnici slovaci, reprezentând 1,2% din totalul populației celor două comitate[18]. Din totalul celor 147 de așezări care consemnează prezența slovacilor, cele mai multe sunt comunități foarte mici de slovaci: 65 de comunități formate din mai puțin de 3 locuitori fiecare, 60 de comunități cu valori între 3 și 39 de etnici slovaci și 14 comunități cu valori între 40 și 199 de slovaci (Fig. 3). Aceste valori ne arată o manifestare deja a procesului de fărâmițare a comunității slovacilor din județele Bihor și Sălaj, ca urmare a manifestării procesului de migrație internă. Este consemnată o singură comunitate mare de slovaci, în localitatea Făgetu din comitatul Sălaj. De asemenea, întâlnim două comunități medii de slovaci (în localitățile Valea Târnei și Peștiș) și cinci comunități mici (în localitățile: Budoi, Bicaci, Oradea, Huta Voivozi, Borumlaca). Din cele 147 de localități în care trăiau etnici slovaci conform recensământului din 1880, zece cuprindeau 73% din totalul slovacilor din regiunea Bihor-Sălaj.

Pe baza graficului ce prezintă principalele așezări în care trăiau etnici slovaci la 1880 (Fig. 4), putem constata că cele mai multe comunități de slovaci sunt în zona Văii Bistrei și mai puțin pe Valea Barcăului și Valea Crișului Repede. Acest fapt demonstrează că în această perioadă majoritatea slovacilor aveau ca ocupație de bază activitatea forestieră (zona centrală a Plopișului era acoperită aproape în totalitate de păduri de foioase). Pe lângă munca la pădure, slovacii sunt prinși în activitățile meșteșugărești și industriale specifice perioadei (hute de potasă și hute de sticlă, atestate la Huta Voivozi, Șinteu și Pădurea Neagră) și în activitățile pastorale (creșterea vacilor). Chiar dacă numărul muncitorilor era redus în hutele de sticlă, utilizarea lemnului ca resursă principală pentru topirea sticlei asigura tăietorilor de lemne slovaci o cerere crescândă pentru obținerea materialului lemnos.

[18] C. Patca, *The Slovak...*, p. 240.

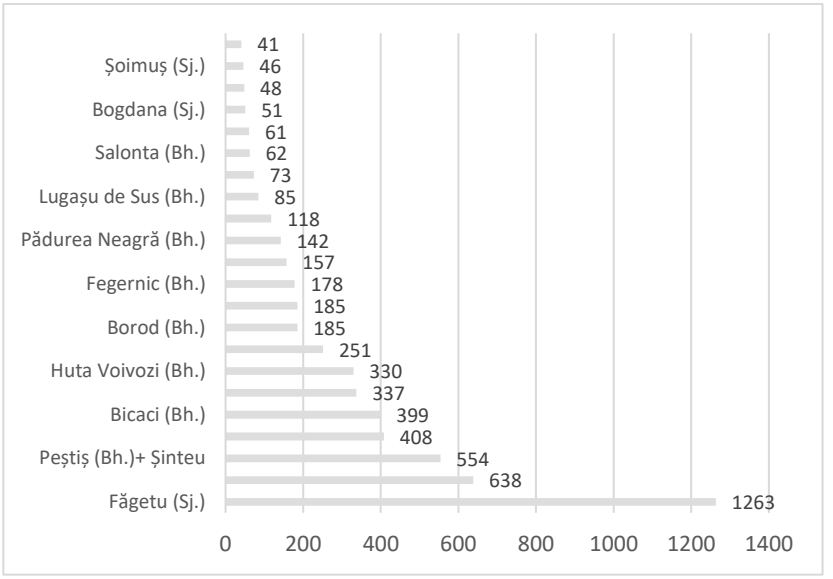

Fig. 4. Principalele comunități de slovaci din Bihor și Sălaj la 1880 (Sursa: datele recensămintelor oficiale furnizate de Varga, 2002)

Apariția slovacilor în zona Bihor-Sălaj este direct legată de marii stăpâni de pământ din zonă. Patru mari familii nobiliare aveau posesiuni în arealul Munților Plopișului: Bárányi, Bánffy, Batthyány și Kereszegi. Înainte de sosirea slovacilor, tot acest platou montan era acoperit aproape în totalitate de păduri de foioase. Inițial, colonizarea Munților Plopiș cu slovaci a avut preponderent cauze economice. Slovacii erau specializați în munca forestieră și tăierea lemnului. Nobilii locali, influențați de ideile cameralismului austriac, doreau să obțină venituri suplimentare prin valorificarea resurselor locale. Întinsele păduri puteau aduce venituri importante stăpânilor locali. Creșterea spectaculoasă a populației Europei în secolul al XVIII-lea a sporit cererea de lemn de construcție în marile orașe. De asemenea, era o cerere mare pentru potasă, ce se obținea din cenușa lemnului de foioase. Potasa (carbonatul de potasiu) era o materie primă utilizată atât la obținerea săpunului, cât și a sticlei. Slovacilor colonizați li s-a promis lemn pentru construcția caselor, pământul rezultat în urma defrișării și un fel de soldă. O parte dintre ei au fost colonizați și ca forță de lucru calificată pentru nou-înființatele manufacturi de sticlă. Așa au luat ființă așezările locuite de slovaci din zona de platou a Munților Plopiș: Șinteu (slov. Nova Huta, magh. Sólyomkő), Huta Voivozi (slov. Stara Huta, magh. Almaszeghuta), Socet (slov. Sočet, Zachotar, magh. Forduló), Valea Târnei (slov. Židáreň, Židarňa, magh. Hármaspatak), Făgetu (slov. Gemelčička, magh. Magyarpatak), Șerani (slov. Šarany, magh. Sárán)[19].

[19] Vezi Radek Ocelák (2017), *Počátky slovenského osídlení v bihorsko-salajské oblasti Rumunska: osídlení vrchu (Stará Huta, Gemelčička, Nová Huta, Židáreň, Sočet)*, disponibil la http://www.ocelak.cz/wp-content/uploads/2017/07/pocatky_osidleni.pdf, accesat la 11.02.2021, și Sorin Șipoș (coordonator/koordinátor), Miroslav Iabloncsik, Ioana Târb-Blajec, Cosmin Patca, Manuela Bârza, *Povestea slovacilor din Huta/Pribeh*

Sunt așezări de munte, de tip răsfirat, caracterizate prin existența unei distanțe relativ mari între gospodării. Fiecare familie și-a ales un loc de casă în apropierea unei surse de apă (izvor). Condițiile de colonizare în zonă au fost foarte dificile, fiind dependente de defrișarea prealabilă a pădurilor și de obținerea parcelelor de terenuri arabile. În urma primirii în folosință a pământului defrișat, s-a dezvoltat caracterul regional al așezării, de tip răsfirat, cu gospodării dezvoltate concentric, în jurul unei curți, la distanțe semnificative unele față de celelalte, în funcție de bucata de teren pe care și-a ales-o fiecare pentru defrișat[20].

Din punct de vedere confesional, majoritatea slovacilor colonizați în Bihor-Sălaj au fost romano-catolici. La început ei au fost arondați parohiilor romano-catolice existente în apropiere: Aleșd, Mișca, Suplacu de Barcău. După ce numărul coloniștilor a crescut foarte mult, au fost înființate noi parohii, constituite în majoritate din etnici slovaci. Așa au luat ființă parohiile Budoi, în 1829, și Șinteu, în 1839-1844. Ambele parohii făceau parte din Episcopia Romano-Catolică de Oradea.

Comunități de slovaci la 1930

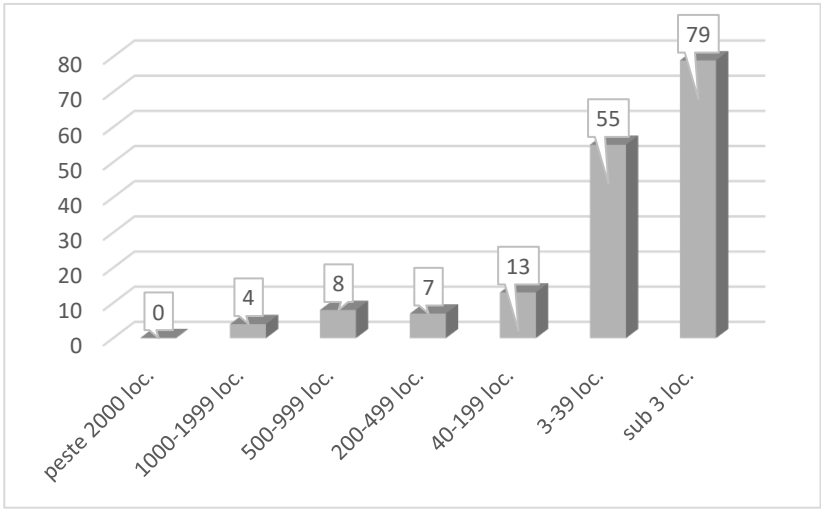

Fig. 5. Categorii de comunități slovace la 1930
(Sursa: datele recensămintelor oficiale furnizate de Varga, 2002)

În perioada 1880-1930, valorile de creștere ale populației slovace din Bihor și Sălaj sunt peste cele ale populației totale din cele două județe. Nu avem cunoștință în această perioadă de existența unor colonizări importante cu etnici slovaci. Prin urmare, creșterea populației slovace poate fi pusă pe seama unui spor natural pozitiv. Rata medie anuală de creștere cea mai mare, de 2,2%, este întâlnită atât în perioada 1880-1890, cât și în perioada 1910-1930. Creșterea numerică efectivă cea mai consistentă este de 5.239, în perioada 1910-1930. Așadar, anul 1930 reprezintă apogeul numeric al comunității slovacilor din județele Bihor și Sălaj: 16.904

slovákov z Huty, Editura Primus, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2025, p. 18-19.

[20] I. Blajec, *The Slovak...*, p. 171-175.

locuitori. Valoarea ridicată a comunității slovace din 1930 are, pe lângă creșterea constantă a populației slovace din perioada anterioară, și alte două explicații. Prima se referă la faptul că, la recensământul din 1930, etnia cehă a fost recenzată împreună cu etnia slovacă. Prin urmare, cei 16.904 locuitori din 1930 sunt nu doar slovaci, ci și cehi. Numărul cehilor era însă redus în această regiune. Nu știm valoarea lor exactă la 1930, dar știm că în 1956 erau 108 în Bihor (reprezentând 1,6 % din populația slovacă din Bihor la 1930) și 22 în Sălaj (reprezentând 1 % din populația slovacă din Sălaj). A doua explicație se referă la faptul că în 1930, anul primului recensământ efectuat de autoritățile statului român în aceste locuri, județul Bihor avea o suprafață redusă în comparația cu fostul comitat Bihor; o parte din localitățile fostului comitat, mai puțin locuite de slovaci, au rămas în granițele statului maghiar[21].

Analiza statistică (Fig. 5, Fig. 6) ne arată existența a patru comunități mari de slovaci (în localitățile Borod, Făgetu, Șinteu și Budoi), în creștere față de 1880. De asemenea, recensământul consemnează existența a opt comunități medii (în localitățile Sacalasău, Valea Târnei, Halmășd, Borumlaca, Huta Voivozi, Plopiș, Sâniob și Bicaci) și a șapte comunități mici, în localitățile Ip, Suplacu de Barcău, Vărzari, Cuzap, Boianu Mare, Fegernic și Socet. Borodul este localitatea cu cea mai numeroasă comunitate de slovaci, intrând aici cătunele din zona înaltă (în special Șerani), chiar dacă localitatea era una mixtă. Toate localitățile au valori ridicate, aproape în cazul tuturor comunităților de slovaci vorbim de un apogeu din punct de vedere numeric pentru întreaga perioadă analizată.

Comunitățile de pe Valea Bistrei rămân mari și importante (în localitățile Șinteu, Huta Voivozi, Budoi și Socet sau în imediata apropiere, dar tot în zona înaltă: Sacalasău, Făgetu). Se dezvoltă însă comunități importante de slovaci atât pe Valea Barcăului (mai ales în localități cu populație mixtă: Halmășd, Borumlaca, Plopiș, Ip, Suplac), cât și pe Valea Crișului Repede (tot localități cu populație mixtă: Borod, Groși, Lugaș) și în zona de câmpie din sud-vestul și vestul județului (Bicaci, Sâniob, Fegernic, Chioag).

Pe baza datelor statistice analizate, putem deduce că principala ocupație a slovacilor rămâne în această perioadă cea forestieră, specifică zonei înalte a Plopișului. Totodată, epuizarea pădurilor, creșterea spectaculoasă a populației slovace din zona de munte și înlocuirea treptată a lemnului cu cărbunele ca sursă de energie pentru hutele/fabricile de sticlă determină o sporire a migrației slovacilor din zona înaltă spre zonele de vale și câmpie, care ofereau posibilități economice mai multe și mai variate (cultura plantelor) și un nivel de trai superior. Numărul comunităților foarte mici de slovaci este în creștere față de anul 1880: 79 de comunități având sub 3 locuitori slovaci fiecare și 55 de comunități cu o populație cuprinsă între 3 și 39 de slovaci. Sporirea numărului de comunități slovace foarte mici este o consecință a creșterii demografice a comunității slovace din aceste două județe, dar și a sporirii fenomenului de migrație internă.

[21] S. Șipoș și alții, *Active citizenship...*, 2023, p. 9-10.

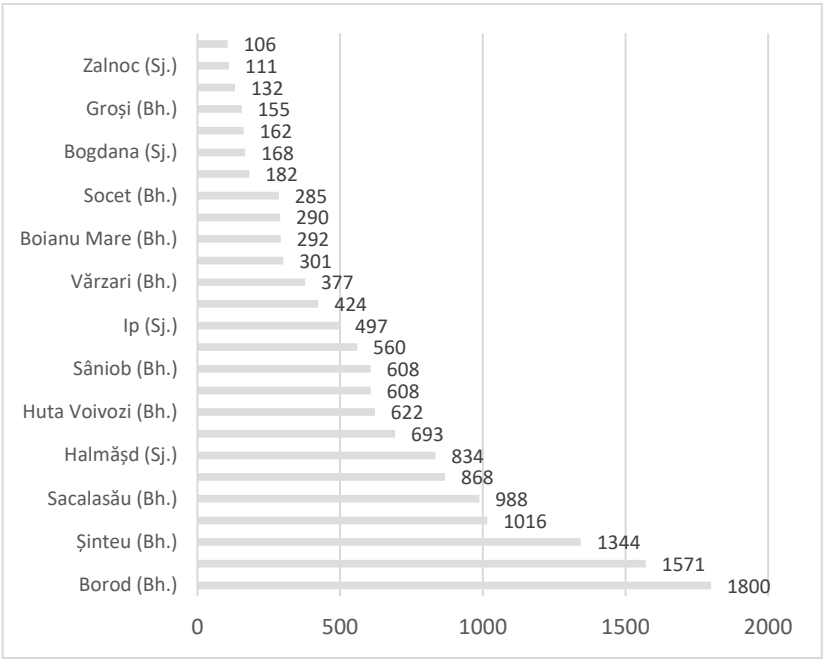

Fig. 6. Principalele comunități de slovaci din Bihor și Sălaj la 1930
(Sursa: datele recensămintelor oficiale furnizate de Varga, 2002)

Comunități de slovaci la 1977

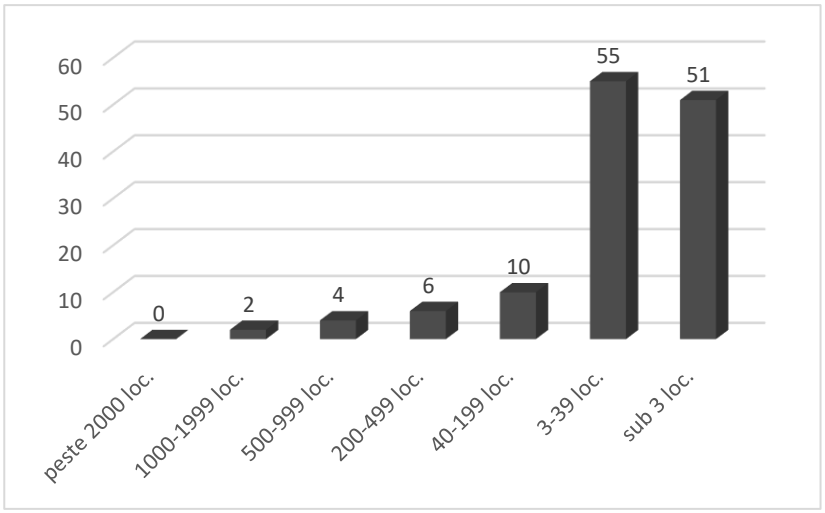

Fig. 7. Categorii de comunități slovace la 1977
(Sursa: datele recensămintelor oficiale furnizate de Varga, 2002)

După anul 1930 se instalează regresul demografic în rândul comunității slovace, cu excepția perioadei 1956-1966[22]. În perioada 1941-1966, numărul

[22] C. Patca, *The Slovak...*, p. 241.

slovacilor scade puternic, mai ales ca urmare a procesului de *re-emigrare* manifestat cu precădere în perioada 1945-1948. Rata medie de creștere a întregii populații slovace din zona Bihor-Sălaj înregistrează valori negative, foarte scăzute, pentru perioada 1930-1956. După 1966, în anii comunismului, se înregistrează o creștere a numărului slovacilor în zonele de vale (Budoi, Derna, Voivozi, Popești, Ciutelec, Cuzap, Pădurea Neagră) datorită exploatării cărbunelui în bazinul Bistrei și al Barcăului și a asfaltului la Budoi-Derna. Scade însă numărul slovacilor din așezările aflate în parohia Șinteu unde dezvoltarea economică era incipientă. Lemnul fusese exploatat în mare parte, iar terenurile agricole aveau un randament scăzut[23].

Analiza statistică a comunităților de slovaci (Fig. 7, Fig. 9) ne arată o diminuare majoră a acestora, în raport cu anul 1930. Această reducere este însă în acord cu scăderea populației slovace din județele Bihor și Sălaj în perioada 1930-1977: 10.008 slovaci sunt consemnați în 1977, față de cei 16.904 consemnați în 1930; scădere numerică efectivă în valoare de 6.896 locuitori[24]. Comunitățile foarte mici de slovaci se reduc semnificativ conform datelor statistice: 46 de comunități sub 3 locuitori fiecare în 1977 față de cele 79 menționate în 1930. Situația ar putea fi cauzată de asimilarea etnicilor slovaci în cadrul așezărilor majoritar românești sau maghiare și cu mobilitatea externă a slovacilor, dar ar putea avea legătură și cu modul în care autoritățile comuniste au efectuat recenzarea de populație la 1977. Se constată existența a două comunități mari de slovaci (în localitatea Budoi din județul Bihor și în localitatea Făgetu din județul Sălaj), patru comunități medii (în localitățile Șinteu, Șerani, Valea Târnei și Sacalasău Nou) și șase comunități mici (în localitățile Valea Cerului, Huta Voivozi, Vărzari, Foglaș, Fegernic și Borumlaca). Se observă scăderea populației în așezările din zona înaltă (Șinteu, Făgetu etc.) și creșterea populației în așezările de vale, mai ales în localitățile cu un pronunțat caracter industrial (zona Budoi-Derna, specializată în exploatarea șisturilor bituminoase și a uleiurilor polare; zona Voivozi-Popești, specializată în exploatarea lignitului), dar și în alte localități cu caracter agricol, pe toate cele trei văi principale (Bistra, Barcău, Crișul Repede).

[23] S. Șipoș și alții, *Cetățenie activă...*, p. 90.
[24] C. Patca, *The Slovak...*, p. 239.

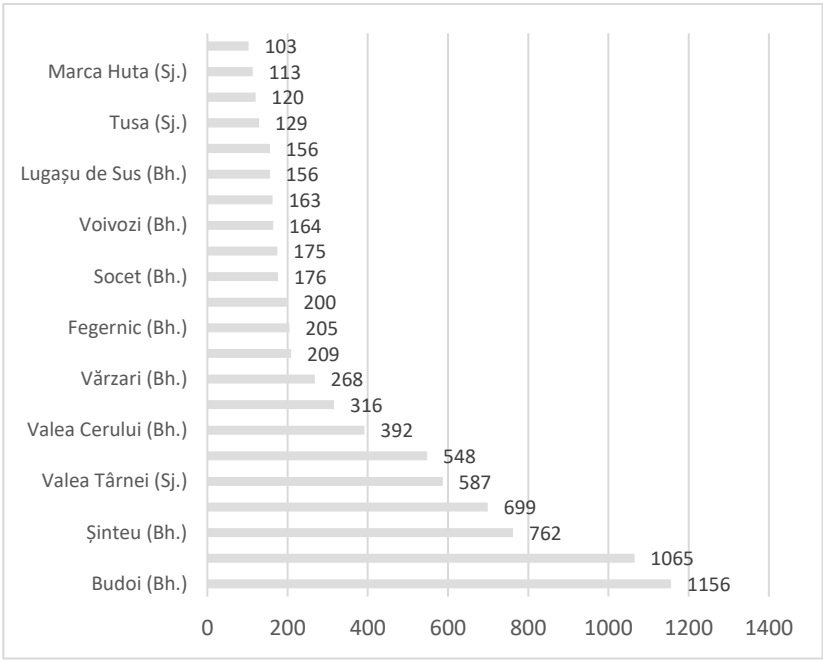

Fig. 8. Principalele comunități de slovaci din Bihor și Sălaj la 1977
(Sursa: datele recensămintelor oficiale furnizate de Varga, 2002)

Comunități de slovaci în anul 2002

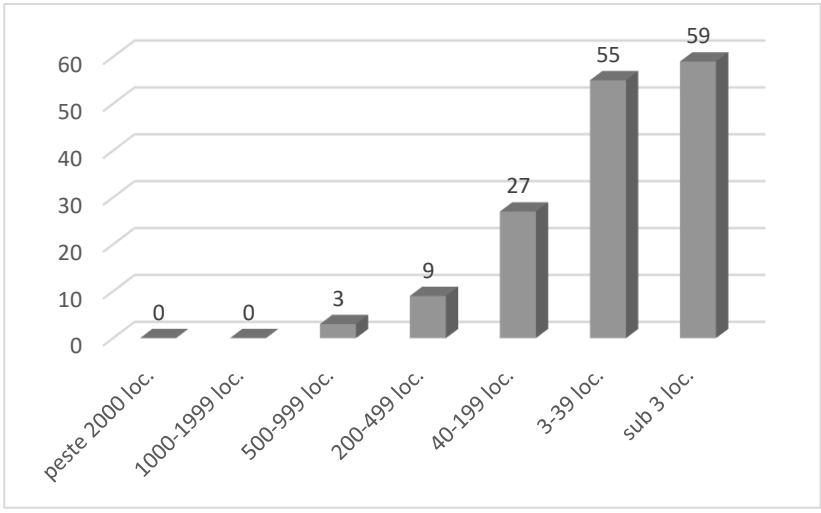

Fig. 9. Categorii de comunități slovace în anul 2002
(Sursa: datele recensămintelor oficiale furnizate de Varga, 2002)

După 1977, regresul demografic se instalează în cadrul comunității slovacilor din județele Bihor și Sălaj: 9.401 etnici slovaci sunt consemnați în 1992; în 2002 sunt menționați 8.736, iar în anul 2011 doar 7.209. Retele medii anuale de creștere a populației slovace sunt negative între 1977 și 2011: -0,4% în perioada 1977-1992, -

0,7% în perioada 1992-2002 și -1,9% în perioada 2002-2011[25]. După 1989, odată cu redobândirea libertății de mișcare, comunitățile slovace se reduc numeric în toate așezările, atât în cele majoritar slovace, cât și în cele cu minorități slovace. Foarte mulți slovaci au reemigrat spre Republica Slovacă. În principal au fost tineri, fapt dovedit și de numărul redus al căsătoriilor din parohia Budoi între 1992 și 2000[26].

Analiza statistică a datelor referitoare la comunitățile de slovaci din anul 2002 (Fig. 9, Fig. 10) ne oferă următoarea imagine: nu mai avem nici o comunitate mare de slovaci, doar trei comunități medii (în localitățile Budoi, Făgetu și Șinteu) și nouă comunități mici (în localitățile Șerani, Oradea, Valea Cerului, Valea Târnei, Aleșd, Sacalasău Nou, Derna, Vărzari, Huta Voivozi), ceea ce arată o reducere drastică a populației slovace. Evident, crește numărul localităților foarte mici (între 40 și 199 loc.), ca urmare a reducerii demografice. De asemenea, crește și numărul comunităților având sub trei locuitori fiecare, pe fondul scăderii generale a populației slovace, a asimilării etnice prin intermediul căsătoriilor mixte, dar și a migrației interne și externe.

Scăderea demografică este generalizată. Tendința este de răspândire a comunității slovace spre zonele de vale și câmpie, mai ales spre centrele urbane (pe Valea Crișului Repede, în direcția Oradea-Aleșd; pe Valea Barcăului, între Marghita și Suplacu de Barcău; pe Valea Bistrei, în zona comunei Popești).

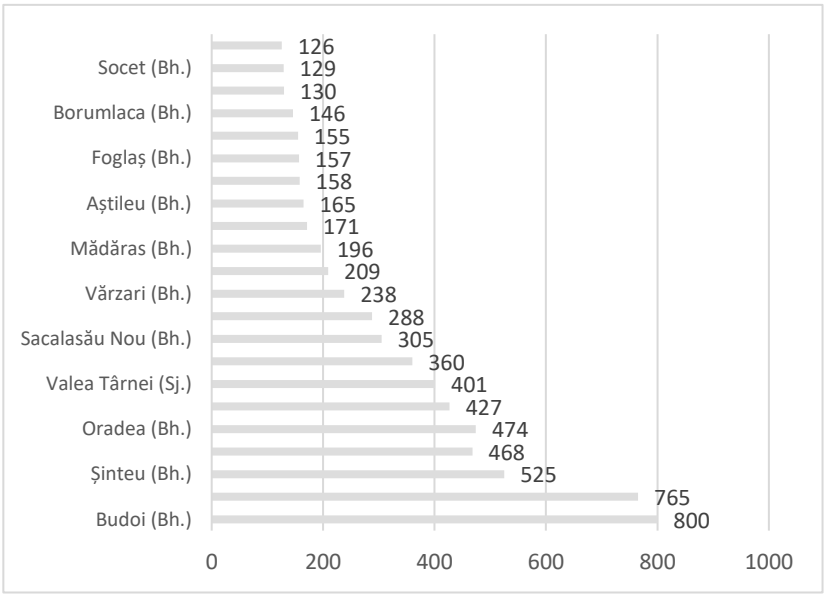

Fig. 10. Principalele comunități de slovaci din Bihor și Sălaj în 2002 (Sursa: datele recensămintelor oficiale furnizate de Varga, 2002)

5. Concluzii

Colonizarea platoului Munților Plopișului cu slovaci spre sfârșitul secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea a avut în principal cauze

[25] *Ibidem*, p. 239-240.
[26] S. Șipoș și alții, *Cetățenie activă...*, p. 90.

economice. Slovacii au fost aduși inițial ca tăietori de lemne în vastele păduri de foioase și ulterior ca muncitori în hutele de potasă și de sticlă. Specializarea slovacilor în exploatarea lemnului și așezarea lor într-un cadru montan nelocuit au favorizat dezvoltarea unui habitat specific. Slovacii au înființat așezări noi, de tip răsfirat în zonele înalte, sau de tip adunat în zonele de vale. Acest fapt le-a permis o relativă omogenitate și păstrarea identității culturale proprii. Cele mai mari comunități de slovaci au trăit întotdeauna în zona înaltă a Munților Plopișului, la limita dintre județele Bihor și Sălaj, indiferent de regimurile politice sau autoritățile statale sub care s-au aflat în secolele următoare. Izolarea relativă a comunităților de slovaci din zona montană a favorizat păstrarea identității etnice și culturale. Condițiile economice au favorizat creșterea demografică a comunității slovace, astfel că va atinge apogeul numeric în anul 1930.

Factorul economic a jucat un rol foarte important în migrația internă și externă a slovacilor: dacă până în 1930 majoritatea slovacilor erau prinși în activitățile forestiere din zona înaltă a Plopișului, în perioada comunistă, tendința comunității slovace a fost de a migra mai ales spre centrele industriale și agricole din zonele de vale și de câmpie. Migrația internă este observată în cadrul comunității slovace încă din 1880. Se observă existența unui număr mare de comunități foarte mici, pe fondul randamentului slab al terenurilor agricole din zona înaltă și a dorinței de a avea un trai mai bun. După 1930, tendința generală a comunității slovace este de restrângere, din cauza migrației externe. După 1990, fenomenul de reemigrare se accentuează în cadrul comunităților slovace din Bihor și Sălaj, cu efecte negative asupra evoluției demografice. În ultimii o sută de ani, tendința de reducere a comunității slovace este o constantă. Factorul economic este cel care a determinat deplasarea comunității slovace dinspre zonele înalte, de munte, spre zonele de vale. Această migrație internă a determinat fărâmițarea comunităților de slovaci și deplasarea grupurilor de slovaci spre zonele de câmpie, pentru practicarea agriculturii și a activităților industriale. În acest fel, comunitatea slovacă a fost și este supusă unor noi amenințări și vulnerabilități: reducerea numerică ca urmare a unei natalități scăzute, creșterea riscului de asimilare etnică pe fondul unor comunități slovace restrânse și a unor influențe superioare din partea grupurilor etnice conlocuitoare, pierderea identității etnice ca urmare a căsătoriilor mixte, pierderea limbii materne și a tradițiilor specifice.

Scăderea generală a populației a afectat toate comunitățile de slovaci, inclusiv cele în care slovacii sunt majoritari. S-a ajuns în situația în care comunitățile mari de slovaci (între 1000 și 1999 locuitori) au dispărut din cadrul județelor Bihor și Sălaj. Comunitățile medii și mici de slovaci reprezentau în anul 2002 doar 60% din totalul comunității slovace din Bihor și Sălaj. A crescut în schimb numărul comunităților foarte mici, având între 40 și 199 de locuitori, ceea ce ar putea vulnerabiliza comunitatea slovacă.

Cercetarea validează cele două ipoteze formulate: tendința istorică de migrație a populației slovace din arealul forestier înalt spre zonele joase, de vale, și procesul de fărâmițare structurală a comunității. În prima etapă (1880-1930), colonizarea inițială bazată pe activități forestiere și manufacturi de sticlă a generat o rețea de așezări răsfirate, populația atingând apogeul numeric în anul 1930, pe fondul unui spor natural pozitiv pronunțat. Ulterior, industrializarea din perioada comunistă,

orientată spre bazinele miniere și carbonifere din zonele de vale, a redirecționat fluxurile migratorii interne, determinând declinul habitatelor montane izolate și apariția unor comunități mixte dispersate.

THE ZIONIST MOVEMENT: ITS GENESIS, TYPOLOGY AND PROMOTERS. ZIONISM BETWEEN ANTI-SEMITISM AND THE FORMATION OF THE STATE OF ISRAEL

BALÁZS – SZÉLES Enikő*

Abstract. *Zionism, respectively the Zionist movement, was born at the end of the nineteenth century, from the desire to re-establish the state of Israel. This study aims to examine the reasons for its emergence, the factors influencing it, the evolution of this current, and its promoters - some of them. The research is based on a historical approach; we use primary and secondary sources, as well as previous studies. The study focuses primarily on the European geographical space, but not only-in general and in detail - on Romania, Hungary, Germany, Austria, and France. The historical periods addressed in this paper are specific to this orientation.*

Keywords: *Zionism, antisemitism, Jewish nationalism, Zionist movement, State of Israel.*

1. Etymology of the word „Zionism"

The authorship of the word belongs to the Austrian journalist Natan Birnbaum (1864-1937). He designated it in 1890 as the policy of revival of the Jewish state. The expression „sion" comes from the name of a fortress conquered by Emperor David. Later, by expanding its meaning, the term came to refer to Jerusalem, and then to Judea. The same notion at the end of the nineteenth century suggested a return to the historical space of origin[1].

2. Scientific development and anti-Semitism

Technological progress and the development of science-especially biology, psychology, and genetics-in the last quarter of the nineteenth century resulted in racist thinking toward Jews. Some intellectuals and politicians who had this mentality developed a belief based on notions of the „inequality" of „races" and the „superiority of the white race" over other „races". The ideology of „white race" supremacy became more and more widespread and was called *Social Darwinism*; It argued that human beings were not a single species, but several different races, biologically motivated to fight against each other to ensure their survival, but only races with superior qualities could win this confrontation. Social Darwinism was the result of a false science; although racists tried for a century and a half to find a biological science that supported their theory, they failed. But unfortunately, these *new anti-Semites* - as they called themselves - were based on much older stereotypes that Jews would

* PhD student, Faculty of History and Philosophy, „Babeș-Bolyai" University, Cluj-Napoca; e-mail: eniko.balazs.szeles@gmail.com.

[1] Corneliu Crăciun, *Documentary Contributions to the History of the Jews in Bihor*, Ed. Arca, Oradea, 2009, p. 87.

never change because of the innate racial qualities „inherited from the dawn of time". At the same time, taking as their starting point the „pseudoscience of racial eugenics," they spread the idea that Jews had spread dangerous influence in order to weaken the nations of Central Europe through political and economic methods, as well as through the media. They also believed that pure Aryan blood was „polluted" through intermarriage and intimate relationships with non-Jews. They propagated that „racial admixture" was part of a conscious plan of the Jews for world domination[2].

Politicians in the late nineteenth century, in Germany and Austria, took advantage of both traditional and racist anti-Semitism to win votes. In 1920, as an active member of the Nazi Party, Adolf Hitler appointed two Austrian politicians: Georg von Schönerer (1842–1921) and Karl Lüger (1844–1910), who greatly influenced his own political vision. Schönerer spread racist anti-Semitism, and Lüger spread traditional anti-Semitism; for the latter, anti-Semitism was a political tool, and, thanks to his oratorical skills and populist charisma, he could convey the message to large segments of the population. In 1897, he was elected mayor of Vienna[3].

The Platform of the Nazi Party was a program describing the political objectives of this orientation in 25 points, published in late 1919 and early the following year, when the official name of the party was still *Deutsch Arbeiterpartei* (German Workers' Party). The program was a combination of ultranationalism and extreme anti-Semitism, as well as criticism of capitalism and social policies. Adolf Hitler was not yet the leader of the party, but he was a propagandist and an important speaker within it. Later, the name of the party was changed to *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei* (National Socialist German Workers' Party), later known as the Nazi Party[4].

2. Natan Birnbaum

Author and publicist Natan Birnbaum, born in Vienna to moderate Orthodox Jewish parents, declared that this ethnicity constituted a distinct nation, destined to claim Palestine as its national homeland. In 1883, together with Reuven Bierer (1837-1931) and Moritz Schnirer (1860-1942), Birnbaum co-founded the *Kadimah* academic fraternity*,* an early nationalist group, to represent this people. The founding members were students from Galicia, who were studying at university in Vienna. Two years later, Birnbaum launched *Selbstemanzipation*, a civic-oriented periodical in which he introduced his new concept of *Zionism*[5].

[2] United States Holocaust Memorial Museum, Washington, DC, *Antisemitism in History: Racial Antisemitism, 1875-1945, https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/antisemitism-in-history-racial-antisemitism-18751945,* accessed September 14, 2026.

[3] *Ibidem*.

[4] United States Holocaust Memorial Museum, Washington, DC, *Platform of the Nazi Party*, https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/nazi-party-platform, accessed September 14, 2026.

[5] Joshua Shanes, „*Birnbaum, Nathan*," YIVO Encyclopedia of Eastern European Jews, https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Birnbaum_Nathan, accessed September 13, 2026

In 1892, Natan Birnbaum founded the Zionist Union of Austrian Associations for the Colonisation of Palestine and Syria and then toured Galicia to promote the establishment of local branches. The success of this endeavour was remarkable[6]. Until the First International Zionist Congress in 1897, he managed to transform the conception of Zionism into a cultural one. The following year, Birnbaum withdrew from Herzl's organisation to become a leading defender of this nation's national autonomy. He believed that, in Europe, Jewish ethnicity is predominantly in the east of the continent, where its way of life is original and, at the same time, embodies the authenticity of the people in question.

He began advocating for the adoption of Yiddish as the national language of the Jews in 1908; he initiated and was the chief organiser of the Yiddish Language Conference in Chernivtsi, where this came to fruition. Birnbaum himself had mastered this language only years earlier[7]. This leader of considerable significance in 1910 led a successful campaign for the recognition of Yiddish as an official language during the census of that year[8].

His identification with the Jews of Eastern Europe, however, led him to abandon secular Yiddish as he had previously abandoned Zionism. We find a record that Birnbaum returned to Judaism before World War I. Between 1917 and 1919, he wrote many publications on the need to revitalise the Jews as „God's people" and on the need for this national transformation, in preparation for the coming of the Messiah[9].

In 1881, a conference was held in Focșani that remained recorded as „the first Zionist Congress in history". From Galati, in 1882, a ship with 228 Jewish emigrants left the country, and they formed the first agricultural colonies in Palestine. In the same year, a group of 14 students from Halkov left, who landed in Haifa. Through these emigrations, the „path of the first alia" („ascent") was opened. This first wave of emigration lasted from 1882 to 1903 and was encouraged by the first congress of the Zionist movement called *Hovevei Zion* („Lovers of Zion"), convened in Katowice in 1884[10].

Between 1903 and 1915, massive emigration took place; mainly Jews from Russia were among those who laid the foundations for most of the 40 agricultural colonies in Palestine before 1919.

3. Political Zionism

The moment from which the establishment and affirmation of political Zionism began is marked by the publication in 1896 of Theodore Herzl's essay The State of the Jews. In this work, he analysed the phenomenon of anti-Semitism and emphasised the necessity and possibility of creating a Jewish state. The thesis gained the support of the population in question, a result of the positions adopted at the Zionist congresses, the first of which was held in Basel in 1897[11].

[6] *Ibidem*.
[7] *Ibidem*.
[8] *Ibidem*.
[9] *Ibidem*.
[10] Corneliu Crăciun, *op. cit.*, p. 87.
[11] *Ibidem*.

Theodore Herzl was a successful Viennese journalist and playwright. He had no political ambitions and no significant public position, but everything took a different turn when Herzl published the work *The Jewish State,* in which he called for a political-territorial solution to the Jewish problem. A year later, he convened the International Zionist Congress in Basel. As a result, the Zionist Organisation was founded with the aim of establishing a national homeland of the Jewish people in Palestine, recognised and guaranteed by international law[12].

Herzl was not the first to call for the creation of a nation-state for this ethnic group; before him were the socialist Moses Hess, the Russian intellectual and physician Leo Pinsker, in *Self-Emancipation,* a work published in 1882*,* and the *Hoveva* movement appeared in Odessa in 1880.

Herzl's work was crucial because he created an institutional and organizational structure that brought the idea of the Jewish state to the attention of world leaders and international public opinion, and finally this process made it possible to proclaim Israel in 1948[13].

Theodore Herzl or Herzl Tivadar, as he was called in Hungarian, was born into a bourgeois Jewish family well established in Budapest's society and business. The Hungarian capital was attractive because the Industrial Revolution was in full swing there, and many families left the country's provinces. At the age of 19, Herzl, together with his parents, settled in Vienna. At home, they spoke Hungarian and German, but in his diaries and writings, linguistic notions from Hebrew and Yiddish appear in places. The future leader of the Zionist movement graduated, in 1884, from the Faculty of Law of the University in the city where his family resided at the time. He stands out for his intense reading activity, including French-language literature[14].

In March 1883, while Herzl was writing his doctoral thesis, for the first time he took a public position against the anti-Semitism that had arisen among the students of Vienna, but, unfortunately, the phenomenon in question did not manifest itself in isolation; there was a growing anti-Semitic manifestation in the German-speaking territories and beyond[15].

He wrote: „During the celebration, the situation degenerated into an anti-Semitic manifestation. It would not occur to me to launch into a discussion against this ignorant tendency that has become fashionable. I just want to note that, from the point of view of freedom, non-Jews should also denounce this tendency, because if you do not protest resolutely against such actions, then you seem to identify with them (*Qui tacet, consente videtur* – „He who is silent, consents".)[16].

Teodor Herzl was travelling through the south of France when he received an offer from the influential liberal-minded Viennese daily, *Neue Freie Presse,* to transmit correspondence from Paris. He took advantage of this opportunity to secure an influential position in journalism, consolidating his career in the French capital between 1891 and 1895.

[12] Shlomo Avineri, *Theodor Herzl and the Establishment of the Jewish State,* Ed. Hasefer, București, 2018, p. 15.
[13] *Ibidem*, p. 9.
[14] *Ibidem*, p. 89-90.
[15] *Ibidem*, p. 95.
[16] *Ibidem*, p. 95-96.

The patrons and editors of the daily were Jews or Jews converted to Christianity, and a large part of the readers, both in Vienna and in the Habsburg Empire in general, were educated Jews from the upper stratum of the middle class. They considered themselves integrated into the culture and economy of the Habsburg Empire. Theodore Herzl was also part of this category, as were the circles he frequented[17].

The fact that anti-Semitism was gaining ground in Germany and Austria was not a surprise to Herzl; it corresponded to the stance of some Austrian public figures who sought to combat this tendency on moral grounds. Herzl's letters show that he was sceptical of the success of these attempts, but he could not offer any other alternative either. And when anti-Semitic manifestations occur in France, Herzl is not taken by surprise[18].

French anti-Semitism, however, is incomprehensible if we take into account two aspects: France was the first country to grant Jews equal rights and the French Jewish population was tiny[19]. During this period, there were two Jewish financiers who „were assigned the archetypal roles of cosmopolitan Jews who speculated with the assets of honest and hardworking French citizens"[20]. Herzl writes about all these events.

In May 1893, Theodore Herzl reported on a book published by the French historian Leroy Beaulieu, entitled Israel among the Nations: a study on Jews and anti-Semitism, in which the author condemns anti-Semitism and says, „it is incompatible with our principles and our national spirit"[21].

Later, Herzl writes: „Then Marx's son-in-law would launch the attack on the Jews: 'Comrades,' he had said, 'you have chosen me to put an end to the bloodshed caused by Jews and entrepreneurs"[22].

The first article written by Theodore Herzl about the arrest and accusation of Captain Alfred Dreyfus of selling secrets to Italy appears on November 1, 1894[23]. The following year, on January 6, Herzl describes the humiliating ceremony in which the convicted spy was stripped of his military rank, a ceremony in which Dreyfus raised his right hand and said aloud: „I swear that you are an innocent person. Vive la France!"[24].

It is assumed that Herzl, seeing the innocent Dreyfus expelled from the army and French society, convinced him that the Jews needed a homeland of their own[25].

Teodor Herzl also followed the emergence of racist anti-Semitism in Hungary, „in his native country", as it manifested itself in Austria: hatred of Jews was a product of Jewish success in business, culture and the press. And in Romania,

[17] *Ibidem*, p. 98-99.
[18] *Ibidem*, p. 99.
[19] *Ibidem*, p. 102-103.
[20] *Ibidem*, p. 103.
[21] *Ibidem*, p. 104-105.
[22] *Ibidem*, p. 105.
[23] *Ibidem*, p. 109.
[24] *Ibidem*, p. 115.
[25] *Ibidem*, p. 118.

Hertz wrote in his diary, if a Jew applied for citizenship in that kingdom, after passing all the phases of cumbersome bureaucracy, his application was rejected[26].

In 1895, Dr. Karl Lueger became a nationalist and anti-Semitic mayor in Vienna, under the wing of the Christian Social Party, which accused Jews of having taken control of the Austrian economy and press[27].

Some analysts argue that what triggered Herzl's commitment to the Jewish problem was, in fact, the deterioration of the Austrian political situation and not the Dreyfus trial. In Herzl's view, Jews were in danger both in Austria and in Europe. Moreover, from time to time Theodore Herzl wrote about his fears about the outbreak of a new war in Europe; these thoughts, of course, seemed completely illusory[28].

Herzl once argued that the exemplary society of the Jews would achieve the goals of socialism; he wrote: „As long as the state does what is right and just, that is, does not pursue the advantages of any group or sect, which strives to strive for a progressive improvement for all". Likewise, his opinion was that „the Jews produce an excess of intellectuals" who did not find their place in European society, would be absorbed into the new Jewish community where they would work with ordinary people and Jewish capital, such as the Rothschild family, which contributes to the world economy and the growth of anti-Semitism[29].

On June 11, 1895, Herzl wrote in his diary: „If I can mobilise neither the Rothschild family nor the dwarf millionaires, I will publish the plan of a book: *The Solution to the Jewish Question.* So it happened; it appeared in the form of a political pamphlet"[30].

In the summer and autumn of 1895, first in Paris, then in Vienna, Herzl met with dozens of people to present his ideas, sought the advice of the Jews and established connections, asking for support and help. It was also during this period that he met Jewish activists from various European countries, learned about Jewish organisations, and had his first contact with the Hoveva Zion movement, which had supported Jewish emigration to Palestine since 1880.

Thus, when Hetzl published The Jewish State, which was actually a revised version of the memorandum he had prepared to send to the Rothschild family, the appearance of the Jewish State was already awaited by many people[31].

The work *The Jewish State* was critically analysed and commented on in dozens of Jewish newspapers in Central and Eastern Europe[32]. After only a few months, the book was translated into several languages. In 1896 it was translated into English in London, into Hebrew in Warsaw, in Galicia a version appeared in Yiddish, in Romanian in Botoşani, in Bulgarian in Sofia, in Russian in St. Petersburg and in French in Paris[33].

[26] *Ibidem*, p. 144-145.
[27] *Ibidem*, p. 145.
[28] *Ibidem*, p. 147-148.
[29] *Ibidem*, p. 155.
[30] *Ibidem*, p. 174-175.
[31] *Ibidem*, p. 177.
[32] *Ibidem*, p. 178.
[33] *Ibidem*, p. 179.

The Hebrew translation was done by Michael Berkowitz, who later became Herzl's secretary. A copy of D'Avigdor's English translation was sent to former Liberal Prime Minister William Gladstone, who expressed support for the Zionist movement[34].

The Neue Freie Presse published an article about Glenstone's positive reaction, although the owners of the newspaper did not agree with the idea promoted by their best-known correspondent; but they could not ignore the impact of the book, especially when this work was supported by such a prominent personality as Glenstone[35]. An English translation was sent to Herbert Spencer, the British philosopher. A Russian version, accompanied by a long letter of recommendation, reached Grand Duke Vladimir, the youngest son of Tsar Alexander II. The members of *Hoveva Sion* would not have dared to approach it in this way[36].

A statement of support for Theodore Herzl was published; the support was offered by several student brotherhoods of Jews in the Austro-Hungarian Empire – Kadima, Ivria, Gamala, Lebanon, who were in Vienna, and Hasmonea in Chernivtsi. The Hebrew names of these organisations reflect a reawakening of Jewish identity among the hundreds of students who came from all corners of the Empire to Austro-Hungarian universities[37].

9.4. Basel Zionist Congress

Theodore Herzl's prophetic phrase describes the aftermath of the Congress very well: „If I were to reduce the Basel Congress to a single sentence - which I will be very careful not to do in public — it would be this: *In Basel we established the Jewish state.* If I were to say this out loud today, I would be greeted with general laughter. In five years perhaps, and in fifty years certainly, everyone will agree to it". [38]Herzl fully understood the crucial character of the Congress[39].

At this congress, Max Nordau, the famous German-language essayist, gave a speech in which he pointed out very well the internal ambiguities and contradictions of Jewish emancipation. He states that granting equal rights to Jews does not, in fact, reflect the deep conviction of non-Jews that Jews should be accepted as citizens with equal rights. On the contrary, he declared, the gesture was superficial, perceived as an obligation, fulfilled without any conviction. Max Nordau anticipated that at the first „crisis" emancipation would prove fragile and unstable[40].

The following phrase, spoken by Herzl during the Congress, entered the collective memory: „We have returned home. The synonym means *the return to Judaism* even before the return to the Land of Israel." Theodore Herzl argues that the

[34] *Ibidem*.
[35] *Ibidem*.
[36] *Ibidem*.
[37] *Ibidem*, p. 180.
[38] *Ibidem*, p. 215.
[39] *Ibidem*, p. 234.
[40] *Ibidem*, p. 235.

first step is the development of national consciousness, from which the political will to become a nation that yearns for a territory to be its homeland should spring[41].

The Congress succeeded in uniting, through the Zionist movement, religious and secular Jews, demonstrating that they constituted a nation. Theodore Herzl formulates it thus: „Zionism has succeeded in achieving something wonderful, something that until now was considered impossible: the strong connection between the most modern and conservative elements of Judaism. That this happened without either of these two elements being forced to make certain concessions that would affect its honour or imply profound spiritual sacrifices is yet another proof – if it were necessary – that the Jews are a people. Such unity is possible only on a national background"[42].

The Congress addressed, among other things, the following needs and themes: the stimulation of Jewish agriculture; the need to establish Jewish institutions of mutual aid in order to reduce dependence on funding from wealthy philanthropists; the attainment of international legal recognition of the future Jewish state in Palestine; the encouragement of the emigration of Jewish farmers and craftsmen to Palestine; the establishment in different states of appropriate local and international institutions „in accordance with the laws of each state"; the encouragement of Jewish education in order to stimulate Jewish national consciousness; preparatory activities for obtaining the agreements of European governments for the goals of Zionism[43].

As Theodore Herzl wrote before the Basel Congress, the goal was „the creation of a homeland for the Jewish people, guaranteed by public law"[44].

After World War I, on the basis of the decisions taken at the Paris Conference of 1919, Great Britain was given the mission to exercise the mandate over Palestine, „the responsibility of establishing in the country a political, administrative and economic state of affairs capable of ensuring the building of a Jewish national home"[45].

9.5. Zionism in Transylvania, respectively, in Romania

The Zionist program was supported by the National Union of Jews in Transylvania. Zionist principles were popularised through the press; for example, the Cluj weekly *Új Kelet,* a magazine that existed between December 1918 and September 1940, was banned by the Horthyst authorities. Also, Zionist ideas were spread through educational institutions, sports associations, and publishing houses, where Zionist propaganda pamphlets were printed and distributed. Among them are *Kadima* in Cluj, *Kiryat Sepher* in Lugoj, *Renaissance* in Oradea and the Zionist Library in Timisoara.

[41] *Ibidem,* p. 236.
[42] *Ibidem*, p. 236-237.
[43] *Ibidem*, p. 237-239.
[44] *Ibidem*, p. 239.
[45] Corneliu Crăciun, *op. cit.*, p. 88.

The governments of interwar Romania accepted the functioning of Zionist organizations until 1938, when they were banned, supposedly, because of the Zionists' attachment to communist ideas[46].

Successive waves of *alliances* strengthened the Jewish space of Palestine. Emigration was amplified by the tragedy of the Jews during World War II, when the horrors of the Nazi extermination camps were known and understood.

After August 23, 1944, there was a process of rebuilding and restructuring the Zionist organisations in Romania, as well as dissent. The Federation of Zionist Organisations was reorganised, and the parties and associations of the pre-war period reappeared. On November 29, 1947, by a resolution of the UN General Assembly on Palestine, the creation of two independent states was foreseen: Jewish and Arab. On May 14, 1948, the independence of the State of Israel was proclaimed, and its creation was recognised and supported by the U.S.S.R., which saw it as a factor undermining the British position in the Near East. The change of attitude on the part of Moscow, which decreed Zionism as similar to imperialism, will produce movements of ideological and political realignment among the satellite countries towards the Jews in their own countries and towards the new state, including in the case of Romania[47].

The Zionist organisation in Transylvania turned to its own society, with the objective of preparing it for integration into the future national state. The Tarbut School Association launched a 5-year Hebrew learning program. This program was implemented in kindergartens and schools in 32 Transylvanian cities. A gymnasium in Cluj aims to introduce Hebrew as a language of instruction. In Jewish high schools in Oradea and Timisoara, as well as in vocational schools, Hebrew language and literature become compulsory subjects of study. In 1921, a project for an institute for the training of Jewish teachers was developed in Cluj. The Zionist organization propagates its ideas through daily and weekly newspapers, for example: Új Kelet (New East) in Cluj, between 1918 and 1940, under the leadership of Ernest Marton (Marton Ernő); Neue Zeit – Új Kor (New Times) in Lugoj and Timișoara, edited by Leopold Fleischer; Népünk (Our People) in Oradea; other Hebrew publications appear in Sighet, Vișeul de Sus, Târgu Mureș, Satu Mare, Brașov, Dej etc[48].

Ernest Marton (Marton Ernő) (1896-1960) served as editor-in-chief of the New Orient newspaper from 1920*;* under his leadership, the newspaper „became the standard bearer of the Zionist movement in Transylvania, the main press organ of the Hungarian-speaking Jews in Romania". The newspaper confronted the Hungarian Party, which accused the Jews because, after 1918, the Jews began to assert themselves more and more as a national minority, with their own interests and claims, different from the Hungarian ones. At the establishment of the National Union of Jews in Transylvania (1918), Ernest Marton became actively involved in the Jewish national movement. In 1922, he published a study entitled *„The Jewish National Movement in Transylvania".* In this work, he adopts a critical attitude towards the 1867 law, which has gone down in history as the law of emancipation of the Jews of

[46] *Ibidem*.

[47] *Ibidem*, p. 89.

[48] Ladislau Gyémánt, The Jews *of Transylvania: Historical Destiny = The Jews of Transylvania: a Historical Destiny*, Romanian Cultural Institute, Center for Transylvanian Studies, Cluj-Napoca, 2004, p. 107.

Transylvania, although it did not provide for emancipation in the Western model. According to the law, emancipation referred only to individuals who became Hungarians of the Mosaic religion, thus denying the existence of the Jewish nation[49].

Ernest Marton writes the following: *„Emancipation liberated only the individual Jew, but not the Jewish people, and for this reason its beneficial consequences were felt only by individuals, who were able to develop economically and spiritually, while the nation and the nation consciousness gradually atrophied, heading towards total decline. It is increasingly stated that there is no Jewish nation, that there is only one Israelite confession, and its members, racially and nationally, are Hungarians"*[50].

Zionist organisations of different religious, workers', and youth orientations, women's organisations, and sports associations aim to prepare for emigration, reorient themselves towards useful professions in the new homeland, and promote the physical and mental development of youth. Zionist organisations also raise funds for the colonisation of Palestine, which is under the British mandate. The officials in Transylvania looked at these tendencies with tolerance and even encouraged these tendencies, especially the separation of the Jewish minority from the Hungarian minority in Transylvania[51].

The need for a nation united in its own Jewish state and the suppression of anti-Semitism, up to the genocide committed against this people during the Holocaust, are not the only elements that contributed to the birth and development of the Zionist movement, but we can say decisively that they were two important pillars, and this political orientation played a decisive role in the establishment of the State of Israel in 1948.

[49] Lya Benjamin**,** *Marton Ernő (1896-1960) Writer, publicist, leader of Transylvanian Jewry,* Coordinators Lya Benjamin, Irina Weiner-Spirescu, *Drawer Histories. On the Jews in Romania*, Ed. Hasefer, Bucharest, 2021, p. 118-119.

[50] *Ibidem*, p. 119-120.

[51] Corneliu Crăciun, *op. cit.,* p. 108.

VICTIMELE VIOLENȚEI DIN BIHORUL ANILOR 1918–1919. CORPUS NOMINAL, GEOGRAFIE ȘI TIPOLOGIE. STUDIU DE CAZ: NICOLAE BOGDAN

Gabriela ANTONOVICI*
Iulia VAISĂRHOFER**

Abstract. *This article reconstructs the victims of violence in Bihor County between November 1918 and April 1919, based on the systematic cross-referencing of administrative lists, documentary collections, memorialistic accounts, and recent historiography. By distinguishing between confirmed deaths and non-lethal forms of violence, the study proposes a nominal corpus, verifiable against the sources, of 76 deceased victims (including two cases without individual nomination, retained on contextual grounds) and 213 non-lethal victims, kept separate from 51 ambiguous or unnamed cases. The geographical distribution of violence points to a pronounced concentration in the Beiuș, Vașcău, Aleșd, and Marghita areas, along the retreat routes of Székely and Bolshevik-aligned troops. The victim profile suggests a logic of repression: priests, teachers, notaries and mayors appear mostly among the non-lethal victims, apparently targeted for their visibility in the Romanian national movement, while most of the deceased were peasants caught in indiscriminate violence. A comparative reading drawing on recent post-imperial historiography situates these events within a broader regional framework of state disintegration and reactive violence against national elites. The case study of Nicolae Bogdan (1877–1919), director of the „Șoimul" bank in Vașcău and a prominent figure of the local Romanian movement, illustrates how individual biography articulates the general dynamics of the period: economic and civic visibility, political engagement, and fatal exposure to the repression of April 1919.*

Keywords: *Bihor 1919, victims, political violence, post-imperial transition, Hungarian Soviet Republic, nominal reconstruction, Nicolae Bogdan.*

1. Introducere

Lunile dintre noiembrie 1918 și aprilie 1919 au lăsat urme adânci în memoria comunităților românești din Bihor. Prăbușirea monarhiei austro-ungare, constituirea consiliilor și gărzilor naționale, incertitudinea liniei de demarcație și, mai ales, instalarea regimului bolșevic de la Budapesta (21 martie 1919) au creat condițiile unei perioade de violență sistematică, consemnat cu amărăciune de vicarul ortodox Roman Ciorogariu[1].

* Drd., Școala Doctorală de Istorie, Universitatea din Oradea; e-mail: gabs.antonovici@gmail.com; ORCID iD: 0009-0000-8080-6466.

** Drd., Școala Doctorală de Istorie, Universitatea din Oradea; e-mail: iulia.vaisarhofer06@yahoo.com; ORCID iD: 0009-0006-8766-3297.

[1] Roman R. Ciorogariu, *Zile trăite*, Oradea, Tipografia Diecezană, 1926, p. 206–214. Ciorogariu prezintă 41 de cazuri documentate în secțiunea „Martiriul Crișanei", precizând

Istoriografia română a abordat aceste violențe cu precădere prin câteva cazuri emblematice – asasinarea avocaților Ioan Ciordaș și Nicolae Bolcaș, masacrul de la Sighiștel – și prin surse memorialistice care au fixat imaginea unui martiriu colectiv. Lipsea o evidență nominală sistematică, construită pe criterii explicite și verificabilă prin raportare la surse multiple. Studiul lui Gabriel Moisa din 2005–2007, care a valorificat listele administrative transmise de plășile bihorene Prefecturii Bihor în toamna anului 1920[2], a oferit un punct de ancorare documentar, fără a epuiza problema. Prezentul studiu extinde această bază documentară prin coroborarea sistematică a patru categorii de surse, propune o tipologie a formelor de violență și oferă o analiză cartografică a distribuției geografice a cazurilor nominale — dimensiuni absente din studiile anterioare.

Cercetările recente de istoriografie comparativă a violenței post-imperiale, în special studiul lui Tamás Révész privind soldații demobilizați din fosta monarhie[3], au arătat că violența din toamna lui 1918 a depășit cadrul național, înscriindu-se într-un tipar regional mai larg, legat de dezintegrarea autorității statale și de tensiunile sociale acumulate în anii războiului. Situarea cazului bihorean în acest cadru comparativ permite o lectură mai atentă, fără a diminua caracterul său specific: vizarea sistematică a fruntașilor mișcării naționale române.

Articolul de față urmărește două obiective complementare. Primul constă în constituirea unui corpus nominal al victimelor, prin coroborarea surselor disponibile și prin distingerea riguroasă între categorii de afectare. Al doilea urmărește interpretarea distribuției geografice și sociale a violențelor, prin raportare la dinamica locală a puterii și la tipurile de agresiune consemnate în surse. Studiul de caz dedicat lui Nicolae Bogdan din Vașcău[4], care alcătuiește secțiunea a doua a articolului, aplică aceste concluzii la analiza unui destin individual.

2. Sursele reconstituirii. Tipuri, limite, procedură de lucru

Baza documentară a cercetării se structurează pe mai multe categorii de surse, cu naturi și limite diferite, fiecare cu avantaje și limite proprii, ceea ce face necesară coroborarea lor sistematică.

Prima categorie este reprezentată de listele administrative produse în urma ordinului Ministerului de Interne din 4 septembrie 1920. Prefectura Bihor a solicitat

că acestea nu reprezintă decât „o infimă parte a cruzimilor" petrecute în intervalul noiembrie 1918 – martie 1919.

[2] Gabriel Moisa, *Tulburări bolșevice în Oradea și Bihor în a doua jumătate a anului 1919*, în *Arhiva Someșană*, seria III–IV, 2005–2007, p. 111–114. Studiul reproduce și analizează listele de victime transmise de plășile bihorene Prefecturii Bihor în septembrie–octombrie 1920.

[3] Tamás Révész, *Soldiers in the Revolution: Violence and Consolidation in 1918 in the Territory of the Disintegrating Kingdom of Hungary*, în *Hungarian Historical Review*, 10, nr. 4, 2021, p. 737–767.

[4] Ioan Laza, *Nicolae Bogdan, martirul din Vașcău*, în Ioan Degău, Ioan Laza (coord.), *Martirii bihoreni ai Marii Uniri*, Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2019, p. 124–126.

plășilor întocmirea tabelelor cu victimele violențelor din primăvara anului 1919[5]. La termenul inițial au răspuns trei plăși: Marghita (5 victime), Vașcău (17 victime) și Beiuș (6 victime); celelalte plăși au răspuns doar după somația din 5 octombrie 1920[6]. Plașele din vestul județului – Sălard, Valea lui Mihai, Centrală și Tinca – au declarat absența victimelor mortale. Avantajul acestei surse este oficialitatea: datele sunt consemnate nominal, cu localitate, profesie și, adesea, cu familia rămasă în urmă. Limita ei este structurală: listele reflectă capacitatea și voința fiecărei administrații locale de a raporta, nu totalul *real* al victimelor.

A doua categorie cuprinde volumele documentare și culegerile de mărturii, în principal lucrările Flaminiei Faur, ale lui Viorel Faur și ale lui Stelian Vasilescu[7]. Față de listele administrative, au avantajul acoperirii mai largi și al detaliului circumstanțial; dezavantajul constă în eterogenitatea calității informației și în riscul transmiterii unor variante de nume alterate prin oralitate sau prin copiere succesivă.

A treia categorie este constituită din surse memorialistice, în primul rând *Zile trăite* de Roman Ciorogariu[8] și *Calvarul Bihorului* de Stelian Vasilescu. Valoarea lor constă în transmiterea atmosferei de teroare, în identificarea nominală a unor victime și în reconstituirea împrejurărilor agresiunilor. Utilizarea lor critică este obligatorie, deoarece sursa memorialistică poate suprapune cazuri distincte și poate amplifica sau comprima detaliile cronologice.

A patra categorie grupează contribuțiile din volumul *Cu noi este Dumnezeu... Desăvârșirea Marii Uniri (1919–1920)*[9], în special textul lui Dumitru Noane, care valorifică surse de arhivă și relatări ale misiunilor militare aliate prezente în zonă.

Procedura de lucru a urmărit coroborarea sistematică a acestor categorii. Au fost incluse în corpus numai persoanele nominalizate explicit în surse și asociate unei forme concrete de violență. Acolo unde mai multe surse transmit forme diferite ale aceluiași nume, criteriul de unificare a fost convergența datelor: localitate, dată, profesie, familie, tip de violență. Acolo unde această convergență nu putea fi demonstrată, cazul a fost păstrat separat și nu a intrat în totalul statistic principal. Au fost procesate înregistrări din șase surse principale: Moisa (listele administrative, 1920), Flaminia Faur (1993), Viorel Faur (1993), Vasilescu / *Calvarul Bihorului* (1994), Ciorogariu / *Zile trăite* (1926) și Noane (2024). Pentru verificarea unor cazuri au fost folosite, în plus, registrul de decese al satului Sighiștel, publicat de Viorel Faur (1995), și studiul lui Barbu Ștefănescu despre gărzile naționale (1979). Listele

[5] G. Moisa, Tulburări bolșevice..., p. 111. Ordinul Ministerului de Interne către Prefectura Bihor data din 4 septembrie 1920; răspunsurile plășilor au sosit eșalonat între 9 septembrie și 5 octombrie 1920.

[6] *Ibidem*, p. 112–114. Lista plasei Vașcău cuprinde 17 victime decedate, cea a plasei Beiuș 6, cea a plasei Marghita 5; lista plasei Aleșd anunță 16 victime, dar cuprinde 13 nume.

[7] Flaminia Faur, *Mărturii despre evenimentele din Bihor (noiembrie 1918 – aprilie 1919)*, Oradea, Editura Fundației Culturale „Cele Trei Crișuri", 1993; Viorel Faur, *Generația Marii Uniri. Evenimentele din Bihor (decembrie 1918 – aprilie 1919). Documente*, Oradea, Editura Fundației Culturale „Cele Trei Crișuri", 1993; Stelian Vasilescu, *Calvarul Bihorului (1918–1919)*, Oradea, Editura Galant, 1994.

[8] R. Ciorogariu, Zile trăite, p. 206–213; p. 243–248, cazul Ciordaș–Bolcaș.

[9] Augustin Țărău, Dumitru Noane, *Oradea, ultima jertfă (12 octombrie 1918 – 20 aprilie 1919)*, în Augustin Țărău, Cristina Liana Pușcaș, Dumitru Noane (coord.), *Cu noi este Dumnezeu... Desăvârșirea Marii Uniri (1919–1920)*, Oradea, 2019, p. 326.

administrative furnizează nucleul nominal verificabil; sursele documentare și memorialistice completează sau confirmă intrările, fără a se substitui criteriului de coroborare. Din totalul înregistrărilor brute, 59 au fost identificate ca dubluri sau variante probabile ale unor cazuri deja incluse, de cele mai multe ori aceeași persoană preluată din două surse sub forme diferite ale numelui. Ele au fost păstrate în baza de date pentru control, fără a intra în totalul statistic. Alte 51 de cazuri au rămas în categoria de verificat, din cauza ambiguității, a lipsei de nominalizare individuală sau pentru că identitatea lor cu o persoană deja inclusă nu a putut fi demonstrată.

Au fost excluse din calcul cazurile colective fără nominalizare individuală, mențiunile generice, episoadele strict militare și cazurile care depășesc aria geografică a comitatului Bihor în granițele perioadei cercetate. Localitățile pentru care fișierul de coordonate QGIS nu a putut furniza date de localizare aparțin, în toate cazurile verificate, unor județe vecine și au fost excluse din analiza cartografică, cu menționarea acestui fapt în baza de date.

3. Contextul politico-militar: noiembrie 1918 – aprilie 1919

Dezintegrarea monarhiei austro-ungare, care a decurs în câteva săptămâni din octombrie–noiembrie 1918, a produs pe întreg teritoriul fostului regat ungar o prăbușire rapidă a autorității statale. Révész arată că în zonele periferice – și Bihorul se încadra în această categorie – administrația s-a retras spre centrele urbane, lăsând spațiul rural fără control efectiv[10].

În Bihor, represaliile au fost precedate de militarizarea căilor de comunicație pe văile Crișului Negru și Crișului Repede[11]. Primele violențe grave au lovit localitățile de pe cursul Crișului Negru – Băița, Câmpani, Sighiștel – încă din noiembrie 1918, când trupe maghiare au percheziționat casele românilor, i-au bătut pe săteni și, la 11 noiembrie, au împușcat șapte bărbați pe drumul dintre Sighiștel și Câmpanii de Sus[12]. Sighiștelul a fost lovit a doua oară la 3 martie 1919, când satul a fost înconjurat și incendiat. Estimările contemporane asupra acestui episod variază considerabil, de la 17 la circa 45 de morți, iar într-un raport telefonic chiar 170. Registrul de decese al satului permite o reconstituire mai sigură: opt morți la 3 martie, împușcați sau arși în case, la care se adaugă un cărăuș din Băița, ucis în aceeași zi. În stadiul actual al cercetării, acestea sunt singurele victime ale masacrului pe care le-am putut identifica nominal[13].

---

[10] T. Révész, Soldiers in the Revolution..., p. 741–742.

[11] R. Ciorogariu, Zile trăite, p. 206–207.

[12] Dumitru Noane, *Oradea (octombrie 1918 – mai 1919). Speranță – jertfă – credință în izbândă*, în *Crisia*, LIV, 2024, p. 236; Viorel Faur, *Tragedia de la Sighiștel (decembrie 1918 – martie 1919)*, Beiuș, Editura Buna Vestire, 1995, p. 9 și p. 45 (extras din Registrul răposaților din Sighiștel, nr. 148–154).

[13] Ciorogariu menționează nouă persoane împușcate și opt arse în case; raportul telefonic al lui Ioan Ciordaș, întocmit după informațiile preturii din Beiuș, vorbește de 170 de morți și 30 de răniți; misiunea militară franceză a apreciat numărul morților la circa 45. R. Ciorogariu, Zile trăite, p. 212–213, cazul 36 (datează intrarea soldaților în sat la 2 martie); V. Faur, Generația Marii Uniri..., doc. 137, p. 110; D. Noane, Oradea (octombrie 1918 – mai 1919)..., p. 237; V. Faur, Tragedia de la Sighiștel..., p. 45 (registrul de decese, nr. 13, 22–28) și p. 46 (tabelul notariatului Băița, 1937).

Instalarea regimului bolșevic la Budapesta (21 martie 1919) a adăugat un nou strat de violență. Vicarului Ciorogariu i s-a impus domiciliu obligatoriu; preoți și fruntași locali au fost arestați, maltratați sau uciși. Violența a atins apogeul în primăvara lui 1919, culminând cu asasinarea avocaților Ioan Ciordaș și Nicolae Bolcaș la 4 aprilie 1919[14].

Intrarea armatei române în Oradea la 20 aprilie 1919 a pus capăt acestui interval, dar experiența traumatică a lunilor anterioare a rămas vie în memoria colectivă. Violența nu a fost uniformă pe întreg cuprinsul comitatului: distribuția ei geografică și socială prezintă trăsături specifice, discutate în secțiunile următoare.

4. Corpusul nominal: date, structură, limite interpretative

În urma coroborării surselor descrise, corpusul nominal pe care l-am putut verifica cuprinde 76 de victime decedate[15], 213 de victime cu leziuni nemortale și 51 de cazuri păstrate separat din cauza ambiguității, a lipsei de nominalizare sau a dublării înregistrării.

Prin victime decedate au fost înțelese persoanele despre care sursele indică explicit că au fost împușcate, executate, ucise cu baioneta, arse sau decedate în urma rănilor și a chinurilor. Prin victime cu leziuni nemortale au fost înțelese persoanele bătute, rănite, arestate, torturate, amenințate cu moartea, jefuite, constrânse la transporturi forțate sau afectate prin devastarea gospodăriei. Această din urmă categorie nu constituie o formă minoră de violență: urmărirea și maltratarea unui preot sau a unui notar aveau efecte ce depășeau persoana vizată, intimidând întreaga comunitate.

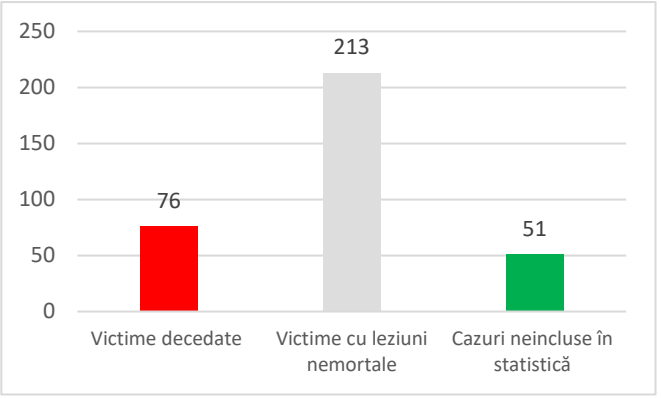

Fig. 1. Structura corpusului nominal verificat
(Sursa: date colectate și prelucrate de Gabriela Antonovici)

[14] R. Ciorogariu, Zile trăite, p. 243–248; S. Vasilescu, Calvarul Bihorului, p. 84.

[15] Două excepții de la criteriul nominalizării individuale: un caz din Bratca și unul din Șiad, păstrate în corpus pe baza convergenței contextuale (localitate, sursă, tip de violență documentat). Frații David și Dumitru (Mitru) Țepele din Bratca, transmiși sub forma Țepelea de F. Faur, Mărturii..., doc. 26, p. 35 și sub forma Țepele de S. Vasilescu, Calvarul Bihorului, p. 85–86, au fost contabilizați o singură dată.

Raportul dintre victimele cu leziuni nemortale și cele decedate (de aproape trei la unu) sugerează că violența a funcționat preponderent ca instrument de intimidare și dezorganizare comunitară, represaliile letale fiind mai rare.

Cifrele propuse nu reprezintă totalul suferinței colective. Ele constituie un inventar nominal verificabil, delimitat metodic de cazurile nenominalizate sau ambigue. Limita principală a corpusului este determinată de caracterul incomplet al surselor administrative, deoarece listele din 1920 lipsesc pentru mai multe plăși, iar mărturiile locale nu acoperă uniform întreg comitatul[16].

Sursele transmit uneori forme divergente pentru aceeași persoană (Castan/Costin Tuduc, Nicolae Baie/Baicu, George Pălcuț/Gheorghe Pălcuțu, Hogea/Horje și altele). Cărăușul din Băița ucis la Sighiștel, de pildă, apare în trei surse sub trei nume diferite, iar registrul de decese al satului a permis identificarea probabilă a altor două femei din lista din 1920. Variațiile pot proveni din transcrieri diferite, din oralitate sau din preluări succesive ale aceleiași informații. Soluția adoptată a fost unificarea numai acolo unde convergența datelor – localitate, context, tip de violență – era suficient de clară; în caz contrar, cazul a fost păstrat ca intrare separată[17].

5. Tipologia violențelor

Prima categorie cuprinde omorurile, execuțiile și decesele produse prin agresiuni directe: împușcări, ucideri cu baioneta, arderi, bătăi urmate de deces. Sursele consemnează și forme extreme: victime obligate să-și sape groapa înainte de execuție (Bălnaca), frații Țepele din Bratca, îngropați, potrivit surselor, pe jumătate vii, cadavre abandonate la locul execuției timp de 24 de ore (Sighiștel, noiembrie 1918), trupuri mutilate[18]. Brutalitatea acestor acte sugerează că, pe lângă eliminarea fizică a victimei, se urmărea și intimidarea comunității în ansamblu.

A doua categorie cuprinde violențele fără deces: bătăi, răniri, arestări, amenințări cu arma, detenții improvizate, escortări sub lovituri, jafuri și rechiziții forțate. Documentele Gărzilor Naționale Române[19], rapoartele Consistoriului episcopal[20] și mărturiile locale arată că aceste forme de violență urmăreau adesea umilirea publică și dezorganizarea comunității. Cazul Gui Rusandei din Tețchea –

[16] G. Moisa, Tulburări bolșevice..., p. 111–114. Plășile din vestul județului – Sălard, Tinca, Valea lui Mihai – au declarat absența victimelor mortale, ceea ce reflectă probabil limitele raportării administrative.

[17] Variantele de nume și deciziile de unificare sunt consemnate în baza de date a cercetării. Cărăușul din Băița apare ca Ștefan Gergor în lista oficială, Ghergar Ștefan în rapoartele notariatului și Ștefan a lui Simion la Corneliu Mezea (*Bihorul, strajă la hotare*, p. 7–8); Onisie Pașca din lista din 1920 ar fi soția lui Ilie Groza, născută Pașca Anisia, iar Ileana Haneș, văduva lui Grigore (Gligor) Haneș.

[18] S. Vasilescu, Calvarul Bihorului, p. 85–95; F. Faur, Mărturii..., doc. 16, p. 26; doc. 57, p. 65–67; doc. 75, p. 92–93; doc. 89, p. 104.

[19] Barbu Ștefănescu, *Gărzile Naționale Românești din Bihor în lupta pentru Unire*, în *Crisia*, IX, 1979, p. 795–806.

[20] V. Faur, Generația Marii Uniri..., doc. 149, p. 117; doc. 91, p. 81–82.

mamă bătută când s-a interpus pentru fiul ei – ilustrează cum violența se extindea dincolo de persoana vizată inițial[21].

A treia categorie cuprinde violențele împotriva proprietății: incendierea gospodăriilor, devastarea caselor parohiale, jaful locuințelor, luarea animalelor. Casa preotului sau a fruntașului local devenea spațiul în care violența politică se traducea în distrugere materială, cu efecte asupra întregii familii.

O formă distinctă o constituie violența simbolică — smulgerea tricolorului, interzicerea limbii române, batjocorirea publică a semnelor identității naționale — înregistrată în surse mai ales în contextul deplasărilor cu trenul, fără a putea fi atribuită nominal în toate cazurile.

6. Geografia violenței

Distribuția geografică a cazurilor nominale arată o concentrare puternică în anumite zone ale Bihorului, corelată cu traseele de mișcare a trupelor.

Zona Vașcău–Sighiștel–Câmpani concentrează cel mai mare număr de victime mortale dintr-o singură localitate: opt victime nominalizate din Sighiștel în lista plasei Vașcău, iar registrul de decese al satului consemnează 15 morți în cele două episoade, șapte la 11 noiembrie 1918 și opt la 3 martie 1919. Masacrul de la Sighiștel (3 martie 1919) este confirmat de mai multe surse independente[22], inclusiv de raportul misiunii militare aliate, care estimează circa 45 de morți[23].

Zona Beiuș include cazurile cu cel mai ridicat impact memorial: asasinarea avocaților Ciordaș și Bolcaș la 4 aprilie 1919, dar și uciderea a trei plugari din Nimăiești, Belegeni și Poeni de Sus, consemnați în lista plasei Beiuș ca omorâți la Beiuș pe 7 noiembrie 1918. Concentrarea temporală a acestora din urmă ar putea indica un episod de violență colectivă organizată.

În zona Aleșd–Tețchea–Lugașu de Jos, lista plasei Aleșd anunță 16 victime, dar cuprinde doar 13 nume. Șapte provin din Fechetău, unde au fost uciși între noiembrie 1918 și ianuarie 1919, iar șase au murit la 17–18 aprilie 1919, în contextul retragerii trupelor bolșevice.

Zona Marghita reunește cazuri cu profil social diferit: preotul Mihai Dănilă din Dijir, împușcat după tortură la 14 februarie 1919; primarul Ioan Farcaș și plugarul Ioan Cheregi din Satul Barbă, executați împreună la 19 aprilie 1919; învățătorul Vasile Filip din Bogeiu, ucis la 8 februarie 1919. Diversitatea ocupațiilor sugerează că violența a vizat mai ales persoanele vizibile în spațiul comunitar, indiferent de categoria socială.

[21] R. Ciorogariu, Zile trăite, p. 210, cazul 24; V. Faur, Generația Marii Uniri..., doc. 97, p. 85–86 (declarația Rusandrei Gui, Oradea, 18 februarie 1919).

[22] G. Moisa, Tulburări bolșevice..., p. 113–114.

[23] D. Noane, Oradea (octombrie 1918 – mai 1919)..., p. 237. Vicecolonelul Douphon a constatat că la Sighiștel au fost uciși circa 45 de români.

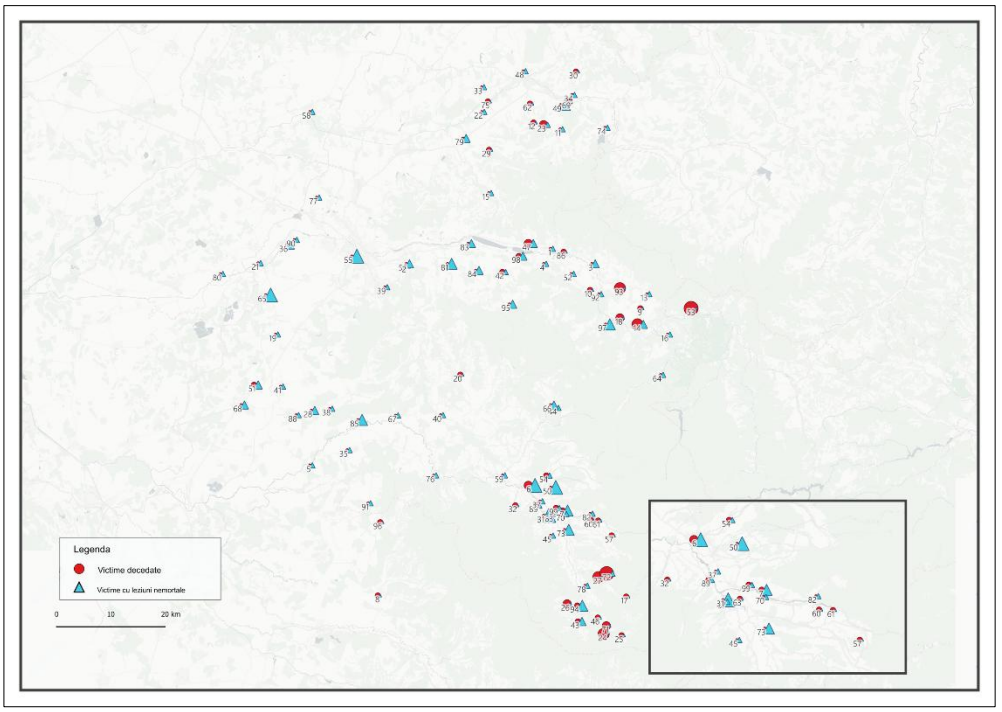

Fig. 2. Distribuția geografică a victimelor nominale în Bihor, noiembrie 1918 – aprilie 1919. Numerotarea corespunde tabelului de mai jos; în casetă, zona Beiuș – Drăgănești – Sudrigiu, mărită.
(Sursa: hartă realizată în QGIS de Gabriela Antonovici pe baza unei baze de date proprii, întocmite prin coroborarea surselor documentare, memorialistice și istoriografice privind violențele din Bihor, noiembrie 1918 – aprilie 1919. Dimensiunea simbolurilor este proporțională cu numărul victimelor nominale pe localitate)

Tabelul 1. Corespondența dintre numerele de pe hartă și localități (D = victime decedate; N = victime cu leziuni nemortale).

Nr.	Localitate	D	N	Nr.	Localitate	D	N	Nr.	Localitate	D	N
1	Aleșd	–	1	34	Ghida	–	1	67	Râpa	–	1
2	Alparea	–	1	35	Girișu Negru	–	1	68	Salonta	–	3
3	Aușeu	–	3	36	Girișu de Criș	–	4	69	Satul Barbă	2	–
4	Aștileu	–	2	37	Grădinari (Negru)	–	1	70	Sebiș	1	1
5	Batăr	–	1	38	Gurbediu	–	1	71	Selište	2	–
6	Beiuș	2	12	39	Haieu	–	1	72	Sighiștel	12	2
7	Belegeni	1	7	40	Holod	–	1	73	Sudrigiu	–	6
8	Beliu	1	–	41	Homorog	–	1	74	Suplacu de Barcău	–	1
9	Beznea	1	–	42	Hotar	1	1	75	Sânlazăr	1	–
10	Birtin	1	–	43	Izbuc	1	4	76	Sânnicolau de Beiuș	–	1
11	Bistra (Spurcani)	–	1	44	Lazuri	–	1	77	Sântăul Mic	–	1
12	Bogeiu	1	–	45	Lazuri de Beiuș	–	2	78	Sârbești	–	1
13	Borod	–	1	46	Leheceni	1	–	79	Sârșig	–	4
14	Bratca	3	5	47	Lugașu de Jos	2	3	80	Săcal	–	1

Nr.	Localitate	D	N	Nr.	Localitate	D	N	Nr.	Localitate	D	N
15	Brusturi	–	1	48	Marghita	–	2	81	Săcădat	–	6
16	Bulz	–	1	49	Margine	–	6	82	Săud	–	2
17	Băița	1	–	50	Mizieș	–	10	83	Tileagd	–	5
18	Bălnaca	2	–	51	Mădăras	1	3	84	Tilecuș	–	4
19	Cefa	–	1	52	Măgești	–	1	85	Tinca	–	6
20	Ceica	1	–	53	Negreni	7	–	86	Tinăud	1	–
21	Cheresig	–	1	54	Nimăiești	1	1	87	Totoreni	–	1
22	Chișlaz	–	1	55	Oradea	–	11	88	Tulca	–	1
23	Ciutelec	2	2	56	Oșorhei	–	4	89	Tărcaia	1	1
24	Cristioru de Jos	4	–	57	Pietroasa	1	–	90	Tărian	–	1
25	Cristioru de Sus	1	–	58	Pocei	–	1	91	Ucuri	–	1
26	Câmp	2	–	59	Pocola	–	1	92	Vadu Crișului	–	2
27	Câmpani	3	–	60	Poeni	1	–	93	Valea Mare	4	–
28	Căuașd	–	4	61	Poeni de Sus	1	–	94	Vașcău	1	6
29	Dernișoara	1	–	62	Poiana	1	–	95	Vârciorog	–	3
30	Dijir	1	–	63	Păntășești	1	–	96	Șiad	1	–
31	Drăgănești	–	15	64	Remeți	–	1	97	Șuncuiuș	–	7
32	Finiș	1	–	65	Roit	–	11	98	Țețchea	1	3
33	Făncica	–	1	66	Roșia	–	4	99	Țigănești de Beiuș	1	2

Notă: Localitățile sunt indicate cu numele actuale; în surse apar sub denumirile din epocă. Fechetău = Negreni (jud. Cluj); Sohodol-Vașcău = Izbuc; Sohodol-Lazuri = Lazuri (com. Roșia); Vadul lui Carol al II-lea = Vadu Crișului; Țigănești = Țigănești de Beiuș (com. Drăgănești); Negru (magh. Kisnyégerfalva) = Grădinari (com. Drăgănești) și Spurcani = Bistra (com. Popești), denumiri schimbate prin Decretul Consiliului de Stat nr. 799 din 17 decembrie 1964, publicat în Buletinul Oficial nr. 20 din 18 decembrie 1964. Pocei (Pocsaj) și Săcal (Körösszakál) se află astăzi în Ungaria, iar Beliu și Șiad în județul Arad; au fost incluse după încadrarea administrativă din 1918–1919. Un caz cu leziuni nemortale, înregistrat la „Sebeș Mare", nu a putut fi localizat și nu figurează pe hartă.

Distribuția cartografică a cazurilor nominale conturează ceea ce poate fi numit o geografie a sacrificiului în Bihorul anilor 1918–1919. Concentrarea victimelor în anumite zone indică faptul că violența nu a avut un caracter aleatoriu și nici uniform distribuit. Ea s-a concentrat de-a lungul unor axe de circulație militară, al unor spații de retragere a trupelor și al unor comunități în care liderii locali români erau ușor identificabili. Prin urmare, harta completează lectura statistică a corpusului nominal: numărul victimelor capătă relevanță prin localizarea lor, deoarece aceasta arată felul în care violența s-a înscris în teritoriu. Zonele Vașcău–Sighiștel–Câmpani, Beiuș, Aleșd–Țețchea–Lugașu de Jos și Marghita apar astfel ca nuclee de concentrare a represiunii, fiecare legat de contexte locale diferite, dar integrat aceleiași dinamici generale a prăbușirii autorității și a violenței de tranziție. Harta permite, deci, trecerea de la simpla enumerare a victimelor la înțelegerea spațială a mecanismelor prin care violența a afectat comunitățile românești din Bihor. Plasele din vestul comitatului – Sălard, Tinca, Valea lui Mihai – au declarat absența victimelor mortale. Lipsa deceselor din listele administrative din 1920 nu exclude însă existența violenței în această zonă. Sursele memorialistice și documentare păstrează totuși numeroase episoade de maltratare, arestare și jaf din această zonă, înregistrate în categoria victimelor cu leziuni nemortale. Plasa Beliu nu figurează între listele oficiale publicate de Gabriel Moisa; cele două cazuri de aici, Nicolae Mateoc din Beliu,

împușcat la 4 noiembrie 1918, și o victimă nenominalizată din Șiad, ucisă la 11 noiembrie 1918, sunt cunoscute din Vasilescu și Ciorogariu[24].

7. Profilul victimelor

Analiza profilului victimelor pune în evidență o logică recognoscibilă a represiunii, îndreptată cu precădere spre persoanele cu vizibilitate în viața comunitară.

Preoții și învățătorii apar mai ales printre victimele cu leziuni nemortale: corpusul înregistrează 29 de preoți și protopopi și nouă învățători bătuți, arestați, jefuiți sau alungați din parohii, în vreme ce printre victimele decedate se numără doar trei, preoții Mihai Dănilă din Dijir și Mihai Popoviciu din Leheceni și învățătorul Vasile Filip din Bogeiu. Raportul Consistoriului episcopal, reprodus de Viorel Faur[25], sugerează același tablou: dintre preoții și învățătorii numiți, doar Popoviciu și Filip apar ca uciși, ceilalți fiind răniți, arestați sau refugiați. Liderii spirituali ai comunităților românești au constituit, așadar, o țintă, iar violența îndreptată împotriva lor pare să fi urmărit mai ales intimidarea comunității.

Primarii, notarii, delegații la Alba Iulia și membrii gărzilor naționale românești formează o altă categorie frecvent reprezentată. Funcția lor oficială sau participarea la actele mișcării naționale îi expunea, indiferent de profilul social. Cazul lui Ioan Ciordaș – avocat, președinte al Consiliului Național Român din Beiuș, delegat la Alba Iulia – arată cum acumularea de roluri publice a amplificat riscul personal[26].

Țăranii și agricultorii sunt predominanți numeric. Mulți apar în listele administrative fără altă identificare decât ocupația și localitatea. Plugarii uciși la Beiuș pe 7 noiembrie 1918 sau victimele de la Sighiștel nu aveau neapărat un rol politic; simpla prezență în calea trupelor, sau rezistența față de rechiziții, a declanșat represalii.

Femeile apar în ambele categorii, deși sursele le individualizează rar. Unele sunt victime directe ale execuțiilor și incendierilor: Maria Roman, soția lui Vasile Boldor, Ileana Haneș, Florica (în registrul de decese, Dolina) Haneș, de 18 ani, și Onisie (Anisia) Pașca, toate din Sighiștel, arse în casele lor. Prezența lor arată că violența a pătruns în spațiul domestic, fără nicio limită de gen sau vârstă.

Corpusul include și minori. Printre victimele decedate se află Ioan Pirțe din Valea Mare și Elena Tomșa din Criștioru de Sus, ambii de 14 ani, precum și Floare Piscoi și Maria Bolba din Fechetău, de 16 ani, ucise în noiembrie 1918. Gaspar Corb din Tețchea, un adolescent străpuns cu baioneta în casa părinților, nu apare în surse ca decedat[27].

---

[24] S. Vasilescu, Calvarul Bihorului, p. 85 (Beliu) și p. 94 (Șiad); R. Ciorogariu, Zile trăite, p. 207, cazul 2 (Șiad). Beliu și Șiad au aparținut comitatului, apoi județului Bihor până la reorganizarea administrativă din 1950; astăzi se află în județul Arad.

[25] V. Faur, Generația Marii Uniri..., doc. 149, p. 117; doc. 91, p. 81–82.

[26] R. Ciorogariu, Zile trăite, p. 243–248; S. Vasilescu, Calvarul Bihorului, p. 13–16; F. Faur, Mărturii..., doc. 13, p. 24; V. Faur, Generația Marii Uniri..., doc. 137, p. 110; A. Țărău, D. Noane, Oradea, ultima jertfă..., p. 326.

[27] G. Moisa, Tulburări bolșevice..., p. 113–114 (Ioan Pirțe, Floare Piscoi, Maria Bolba); S. Vasilescu, Calvarul Bihorului, p. 87 (Elena Tomșa); R. Ciorogariu, Zile trăite, p. 210,

8. Selecția memorială

Violențele din 1919 au intrat rapid într-un proces de construcție memorială diferențiat. Cazurile Ciordaș și Bolcaș au beneficiat de memorializare intensă datorită poziției sociale, documentării contemporane și receptării lor publice, inclusiv la nivel simbolic național, conform relatării lui Noane[28]. Victimele de la Sighiștel au rămas în memoria colectivă ca imagine a unui sat decimat, fără individualizare — ceea ce explică de ce anumite cazuri, numeric mai puțin semnificative, au rămas mai vii în conștiința publică decât altele cu un număr mai mare de victime.

9. Concluzii

Evidența nominală construită în această cercetare confirmă că violența din Bihorul anilor 1918–1919 a precedat instalarea administrației românești printr-o experiență traumatică diferențiată teritorial și social, a cărei memorie s-a construit treptat, prin rapoarte administrative, mărturii locale și sinteze istoriografice.

Cele 76 de victime decedate și 213 de victime cu leziuni nemortale identificate nu epuizează totalul suferinței colective. Ele constituie un corpus verificabil, delimitat metodic de cazurile nenominalizate sau ambigue. Această delimitare este condiția credibilității demersului: orice adăugare nesigură ar transforma reconstituirea istorică în retorică memorială.

Din perspectivă comparativă, situația din Bihor confirmă tabloul regional descris de istoriografia recentă a tranziției post-imperiale: dezagregarea autorității statale în zone periferice, represalii îndreptate împotriva reprezentanților noilor elite naționale, violență reactivă și instrumentalizare politică a forței[29]. Specificul bihorean constă în suprapunerea a două faze distincte: prima (noiembrie 1918 – martie 1919), dominată de trupe maghiare și secuiești în contextul dezintegrării statului dualist, și a doua (martie–aprilie 1919), marcată de excesele regimului bolșevic de la Budapesta.

Rapoartele misiunilor militare aliate[30] confirmă că violențele din Bihor au ajuns la cunoștința forurilor internaționale, contribuind la conturarea imaginii despre situația românilor din teritoriile aflate încă sub administrație maghiară.

Corpusul nominal construit în această cercetare oferă baza empirică pentru o analiză diferențiată a celor două faze, care rămâne un obiectiv al cercetărilor viitoare.

STUDIU DE CAZ: NICOLAE BOGDAN

Nicolae Bogdan s-a născut la 5 decembrie 1877 în localitatea Criștioru de Jos[31]. Primele etape ale formării sale școlare s-au desfășurat la Beiuș, însă un conflict cu unul dintre cadrele didactice, generat de problema utilizării limbii maghiare în procesul de învățământ, a condus la exmatricularea sa. În aceste condiții, și-a reluat

cazul 24, și V. Faur, Generația Marii Uniri..., doc. 97, p. 85–86 (Gaspar Corb). Ciorogariu îi dă lui Gaspar Corb 14 ani, iar mama sa, în declarația dată la spital, 13.

[28] R. Ciorogariu, Zile trăite, p. 243–248; S. Vasilescu, Calvarul Bihorului, p. 13–16. Transmiterea memoriei cazului Ciordaș–Bolcaș și receptarea lui de către Regina Maria sunt documentate în D. Noane, Oradea (octombrie 1918 – mai 1919)..., p. 242.

[29] T. Révész, Soldiers in the Revolution..., p. 760–762.

[30] D. Noane, Oradea (octombrie 1918 – mai 1919)..., p. 237.

[31] *Jurnalul Bihorean*, Oradea, nr. 1438, septembrie 1998, p. 5.

studiile la Școala Comercială Superioară din Brașov, unde l-a cunoscut pe Constantin Toma, viitorul său cumnat, descendent al unei familii de aromâni stabilite la Făgăraș. Cei doi și-au desăvârșit pregătirea profesională în cadrul Academiei Economice din București[32]. În paralel, a cunoscut-o pe Victoria Toma, cea care avea să-i devină soție, căsătorie binecuvântată ulterior cu două fiice, Teodora-Veturia și Stela-Elena.

În ceea ce privește intervalul petrecut la Brașov și Făgăraș, informațiile disponibile sunt limitate și fragmentare. Lipsa unor surse consistente referitoare la activitatea sa din acești ani este confirmată și de mărturia Aurei Săbăduș, strănepoata lui Nicolae Bogdan, care subliniază dificultatea reconstituirii perioadei respective. Potrivit acesteia, nici membrii familiei nu dețineau informații detaliate despre activitatea profesională a lui Nicolae Bogdan, situație explicată, cel mai probabil, prin discreția manifestată de Teodora-Veturia, fiica cea mare, în privința biografiei tatălui său[33].

În anul 1900, Nicolae Bogdan a revenit în Bihor, stabilindu-se la Vașcău. Aici s-a implicat activ atât în viața economică, cât și în cea politică a comunității locale. Din anul 1905 a ocupat funcția de prim director executiv al Băncii „Șoimul", instituție financiară reprezentativă pentru mediul românesc, activitate pe care a desfășurat-o concomitent cu participarea în structurile locale ale Partidului Național Român. În acest sens, se impune conturarea, fie și succintă, a implicării sale în viața economică și politică din Vașcău și împrejurimi.

Din perspectiva activității economice, Nicolae Bogdan și-a legat numele de înființarea Băncii „Șoimul" din Vașcău, creată ca sucursală a Băncii „Bihoreana" din Oradea. Organizată ca institut de credit și economii, banca dispunea inițial de un capital social de 50.229 coroane. Misiunea sa principală era sprijinirea populației românești din Vașcău și din localitățile învecinate prin acordarea de credite accesibile și mobilizarea economiilor locale[34].

Dincolo de funcția sa economică, Banca „Șoimul" a îndeplinit și un important rol național și cultural. Concepută pentru a veni în sprijinul țăranilor români, adesea dezavantajați în raport cu instituțiile financiare străine, aceasta a contribuit la reducerea dependenței de cămătari și la întărirea solidarității economice a comunității românești[35]. Totodată, banca a susținut inițiative culturale, religioase și filantropice, implicându-se activ în viața publică locală.

Sub conducerea lui Nicolae Bogdan, adunările generale ale instituției au depășit cadrul strict financiar și s-au prefăcut în veritabile reuniuni ale elitei românești locale. Acestea conturau un spațiu de dezbatere atât pentru probleme economice, cât și pentru cele de ordin cultural și național, lucru care a arătat în umbră și strânsa legătură dintre emanciparea economică și afirmarea identității românești în Bihor, la început de secol XX.

[32] I. Laza, Nicolae Bogdan, martirul din Vașcău, p. 124–126.

[33] Interviu cu Aura Săbăduș, realizat de Iulia Vaisărhofer, 1 octombrie 2025, în arhiva autoarei.

[34] *Tribuna,* Arad, an XII, nr. 78, aprilie 1908, p. 5; *Anuarele Băncilor Române*, anii VIII–XV, 1907–1914.

[35] Ioan Degău (coord.), *Beiușul și lumea lui*, vol. VI, Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2021, p. 203–204.

În plan politic, Nicolae Bogdan s-a remarcat ca un susținător activ al cauzei naționale românești și al revendicărilor politice ale românilor din Transilvania. Conștiința acestuia s-a format încă din anii studiilor, pe fondul experiențelor directe cu politicile existente în sistemul de învățământ la finele veacului al XIX-lea. Astfel de împrejurări au contribuit la orientarea lui către apărarea identității culturale și a drepturilor politice românești. După stabilirea la Vașcău, Nicolae Bogdan a devenit una dintre figurile impunătoare ale vieții politice locale. Casa sa a servit drept loc de întâlnire pentru reprezentanți ai mișcării naționale din Bihor, între care se numărau Vasile Lucaciu, Aurel Lazăr și Ioan Ciordaș, fiind utilizată pentru organizarea campaniilor electorale și coordonarea acțiunilor politice românești, fără știrea autorităților[36]. Activitatea lui Bogdan s-a concretizat cu speță prin colaborarea apropiată cu Vasile Lucaciu și prin susținerea programului Partidului Național Român. Privită retrospectiv, contribuția sa se înscrie în efortul elitei românești transilvănene care a pregătit terenul politic pentru realizarea Unirii din 1918[37].

În timpul Primului Război Mondial, Nicolae Bogdan a fost mobilizat pe front, prezența lui în teatrul operațiunilor de război fiind atestată de o fotografie realizată în anul 1917 la Scutari, în Albania[38]. După Marea Unire, și-a continuat activitatea publică și s-a implicat în structurile administrative și politice ale statului român. Ca exemplu concludent în acest sens, amintim participarea la lucrările Consiliului Național Român din Oradea, în februarie 1919[39]. O astfel de direcție a constituit dovada continuității angajamentului său în serviciul idealului național.

Destinul lui Nicolae Bogdan a cunoscut un apus tragic în contextul frământărilor politice care au însoțit procesul de consolidare a administrației românești în Bihor. În noaptea de 12 spre 13 aprilie 1919, a fost ridicat cu forța din propria locuință și transportat în localitatea Lunca, unde și-a găsit sfârșitul în împrejurări de o cruzime deosebită. Procesul-verbal întocmit ulterior consemnează amploarea violențelor la care a fost supus, reliefând mărturia unui act represiv îndreptat împotriva unuia dintre reprezentanții de seamă ai comunităților românești sud-bihorene[40].

Moartea sa prematură a ilustrat în esență drama unei generații de lideri locali care, aflați în prima linie a luptei pentru afirmarea drepturilor naționale, au devenit victime ale tensiunilor și conflictelor specifice climatului existent în Bihor, în perioada imediată războiului. Nicolae Bogdan s-a înscris în rândul martirilor bihoreni, simbolul unei elite care și-a asumat, până la capăt, apărarea idealului național.

Sfârșitul lui Bogdan a avut ecouri profunde și în plan familial. În urma sa, au rămas soția, Victoria, și cele două fiice, Teodora-Veturia și Stela-Elena, nevoite să

[36] *Tribuna, Arad,* an XII, nr. 228, octombrie 1908, p. 4.
[37] *Tribuna, Arad,* an XIV, nr. 117, iunie 1910, p. 6; *Gazeta Transilvaniei,* Brașov, an LXXIII, nr. 90, 1910, p. 3.
[38] I. Degău (coord.), Beiușul și lumea lui, vol. VI, p. 205.
[39] Augustin Țărău, *„Cu moartea pe moarte călcând". Românii din vestul Transilvaniei în anii Primului Război Mondial. Documente*, vol. II, București, Editura Academiei Române, 2018, p. 715.
[40] R. Ciorogariu, Zile trăite, p. 246–248.

suporte pierderea violentă a celui care reprezenta principalul sprijin al familiei[41]. Marcată de această dramă, familia a părăsit Vașcăul și s-a stabilit la Făgăraș, unde a încercat să se desprindă de locul asociat unei absențe care avea să rămână în memoria urmașilor.

Cazul lui Nicolae Bogdan a adus în lumină rolul pe care elitele locale românești l-au avut în susținerea dezvoltării economice, culturale și politice a comunităților transilvănene de la începutul secolului al XX-lea. Activitatea lui a demonstrat interdependența dintre inițiativele economice și afirmarea intereselor naționale într-un context marcat de profunde transformări politice. Din această perspectivă, biografia sa reflectă o imagine relevantă asupra realităților politice și sociale ale epocii, la nivel local.

Fig. 3. Nicolae Bogdan (tablou). Sursa: arhiva personală a doamnei Aura Săbăduș, strănepoata lui Nicolae Bogdan.

[41] Interviu realizat cu doamna Mariana Săbăduș, 16 ianuarie 2019, apud I. Laza, Nicolae Bogdan, martirul din Vașcău, p. 126.

Fig. 4. Casa în care a locuit Nicolae Bogdan la Vașcău, între 1900 și 1919. Sursa: fotografie Iulia Vaisărhofer.

Fig. 5. Mormântul lui Nicolae Bogdan din Cimitirul Nou al orașului Vașcău. Sursa: fotografie Iulia Vaisărhofer.

CONSIDERAȚII PRIVIND PREZENȚE ALE AVOCATULUI AUGUSTIN RAȚIU DIN TURDA ÎN ORAȘUL TÂRGU MUREȘ

Răzvan Mihai NEAGU*

Abstract. Considerations regarding the presence of lawyer Augustin Rațiu from Turda in Târgu Mureș*. At the beginning of the interwar period, like the vast majority of cities in Transylvania, the history of Târgu Mureș entered a logic of Romanization, of settling public life on Romanian bases. This was a complex and, not infrequently, very difficult process, especially if we consider the fact that this city was (and still is) a bastion of the Hungarian community in Transylvania. Lawyer Augustin Rațiu (1884-1970) was one of the most prominent figures in the history of Turda in the 20th century. He came from the famous Romanian noble family, Rațiu of Noșlac, and was the son of the Greek Catholic priest from Turda, Nicolae Portos Rațiu (1856-1932). His first connections with Târgu Mureș date back to the pre-war period, where on October 19, 1912, he passed the bar exam (the entrance exam to the profession), obtaining the diploma which allowed him to practice this profession for the rest of his active career. Later, after the Great Union, he returned to this town to establish the technical dates for the entry of the Royal Romanian Army in Turda, which he discussed with Colonel Anton Gherescu (1918). During the interwar period, Augustin Rațiu participated in a series of events in Târgu Mureș, such as the congress of the General Congress of Lawyers (1935).*

Keywords: *lawyer, Turda, Târgu Mureș, Romanization, social involvement.*

Preliminarii. Românizarea orașului Târgu Mureș. La începutul perioadei interbelice, la fel ca marea majoritate a orașelor din Transilvania, istoria Târgu Mureșului a intrat într-o logică a românizării, a așezării vieții publice pe baze românești. Acesta a fost un proces complex și, nu de puține ori, foarte dificil, mai ales dacă luăm în considerare faptul că această urbe a fost (și încă este) un bastion al comunității maghiare din Transilvania. În deschiderea prezentului material vom discuta câteva puncte cheie ale acestui proces. Într-o primă fază, noul curs a cuprins administrația publică locală. Astfel, la începutul lunii ianuarie 1919, Consiliul Dirigent l-a numit în funcția de prefect al județului Mureș-Turda pe avocatul Ioan Vescan (1877-1946), fost bursier „Gojdu", absolvent de studii juridice la Cluj, doctor în drept (1903). El a luptat în Primul Război Mondial, a fost unul dintre redactorii Proclamației de la Darnița (1917), membru și conducător în cadrul Corpului Voluntarilor Români, prin aceste fapte, Vescan aducându-și o contribuție remarcabilă la înfăptuirea Marii Uniri[1]. La 29 ianuarie 1919, Consiliul Dirigent l-a numit primar

* Colegiul Tehnic Turda; e-mail: neagumihai20@yahoo.com.

[1] Răzvan Mihai Neagu, „Personalități ale Marii Uniri: avocatul Ioan Vescan, primul prefect român al județului Mureș-Turda (1877-1946)", în *Crisia*, XLIX, 2019, p. 275

al orașului Târgu Mureș pe avocatul Valer Ghibu (1881-1936), originar din Arad, de asemenea fost bursier „Gojdu", care a studiat științele juridice la Cluj și Budapesta, devenind doctor în drept (1908)[2]. El a îndeplinit mandatul de primar între 1919-1920. La fel ca Ioan Vescan, și Valer Ghibu și-a adus o prețioasă contribuție la trecerea administrației publice locale în cadrele României Mari, fiind primul primar român al urbei mureșene.

Un domeniu de o importanță aparte a fost învățământul. La 5 octombrie 1919, s-au inaugurat cursurile primului liceu românesc din Târgu Mureș, Liceul „Alexandru Papiu-Ilarian" (azi Colegiul Național „Alexandru Papiu-Ilarian"), sub auspiciile directorului Petru Hetco (1881-1924)[3], cu origini bihorene. El a studiat teologia la Budapesta, iar apoi a devenit absolvent al Facultății de Litere și Filosofie a Universității din Cluj (1907)[4]. El a fost profesor la Gimnaziul „Samuil Vulcan" din Beiuș, ulterior având o contribuție esențială la organizarea învățământului târgumureșean pe baze românești.

La sfârșitul anului 1919, județul Mureș-Turda și orașul Târgu Mureș au participat la primele alegeri parlamentare de după Marea Unire. Astfel au fost aleși opt deputați (Aurel Baciu, Gheorghe Pop, Aurel Dobrescu, Nicolae Vulcu, Alexandru Lupeanu, Ioan Montani, Flore Bogdan și Vasile Sava), precum și trei senatori (Vasile Duma, Emil Cormoș-Alexandrescu și Vasile Suciu)[5].

Pe de altă parte, peisajul urban al Târgu Mureșului în perioada interbelică a fost decorat cu monumente de for public, simboluri românești. Un rol important în acest sens l-a avut primarul Emil Dandea. Astfel, un prim monument a fost Monumentul Soldatului Român (sculptor Ion Schmidt-Faur) inaugurat la 2 decembrie 1923, în prezența episcopului Nicolae Ivan al Clujului și a reprezentantul guvernului, ministrul de interne, Gheorghe Tătărescu[6]. Un alt monument cu o încărcătură simbolică deosebită a fost Monumentul Latinității, o replică a statuii Lupa Capitolina (sculptor Ion Schmidt-Faur) dezvelit la 10 mai 1924. Statuia ecvestră a marelui erou național Avram Iancu din Târgu Mureș (sculptor Ion Dimitriu-Bârlad) a fost inaugurată în 10 mai 1930, în prezența episcopului Clujului, Nicolae Ivan și a altor oficialități locale[7]. În același an, la 1 decembrie a fost inaugurat bustul marelui revoluționar și om politic, Alexandru Papiu-Ilarian (sculptor Ion Schmidt-Faur) amplasat în fața liceului care-i poartă numele, în prezența ierarhilor greco-catolici, Alexandru Nicolescu și Alexandru Rusu[8].

Dacă ne raportăm la viața spirituală românească a orașului Târgu Mureș în perioada interbelică, trebuie menționat faptul că funcționau două protopopiate, unul

[2] Cornel Sigmirean, Aurel Pavel, *Elită și națiune. Fundația Gojdu (1871-2008)*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2019, p. 227.

[3] Constantin Pavel, *Școalele din Beiuș 1828-1928. Cu o privire asupra trecutului românilor din Bihor*, Tiparul Tipografiei „Doina", Beiuș, 1928, p. 245.

[4] Cornel Sigmirean*, Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000, p. 585, nr. 4934.

[5] Traian Bosoancă, Ilarie Gh. Opriș, *Alegerile parlamentare din județul Mureș 1919-1939*, Editura Ardealul, Târgu Mureș, 2004, p. 19

[6] *Renașterea*, anul I, Cluj, 9 decembrie 1923, nr. 14, p. 2-3.

[7] *Ibidem*, anul VIII, 18 mai 1930, nr. 20, p. 5.

[8] *Patria*, anul XII, Cluj, 3 decembrie 1930, nr. 260, p. 2.

ortodox și altul greco-catolic. Ele au continuat să activeze, având o bogată și rodnică activitate. Aceste instituții au contribuit la edificarea a două mărețe biserici în centrul orașului. Astfel, la 2 decembrie 1934 a avut loc sfințirea Catedralei ortodoxe „Înălțarea Domnului" din Târgu Mureș (construită după planurile arhitectului Victor Vlad), oficiată de către episcopul Nichita al Argeșului (pe numele mirean Vasile Duma, originar din Săcalu de Pădure, jud. Mureș, fost protopop al Reghinului), ca delegat al episcopului Vadului, Feleacului și Clujului, Nicolae Ivan. A fost prezentă elita românească locală a vremii, în frunte cu Emil Dandea și protopopul ortodox Ștefan Rusu, dar și reprezentanți ai autorităților centrale, ministrul cultelor Alexandru Lapedatu și ministrul instrucțiunii publice, Constantin Angelescu[9]. Ulterior, la 8 septembrie 1936, a avut loc sfințirea Catedralei greco-catolice „Buna Vestire" (realizată după planul bisericii Sfântul Petru de la Vatican) de către mitropolitul Alexandru Nicolescu, alături vicarul capitular Victor Macaveiu și prepozitul Capitlului Catedralei Sfânta Treime din Blaj, Iacob Popa. Au fost prezenți protopopul greco-catolic Elie Câmpeanu, prefectul județului Francisc Porubski, protopopul ortodox Ștefan Rusu sau președintele comisiei interimare Emil Dandea[10].

Debutul legăturilor lui Augustin Rațiu cu orașul Târgu Mureș. Avocatul Augustin Rațiu (1884-1970) a fost una dintre cele mai proeminente personalități din istoria orașului Turda, în secolul al XX-lea. Provenea din celebra familiei nobiliară românească, Rațiu de Noșlac și era fiul preotului greco-catolic turdean, Nicolae Portos Rațiu (1856-1932). Augustin s-a născut la 7 iulie 1884, în localitatea Petreștii de Sus, în apropiere de Turda. El și-a finalizat studiile medii la Gimnaziul Superior Fundațional din Năsăud în anul 1902. Între 1-2 iunie 1902 a susținut examenul de maturitate (bacalaureat) obținând calificativul suficient[11]. În ciuda calificativului obținut, tânărul Augustin și-a continuat studiile, optând pentru domeniul juridic, având ca și alții membri ai familiei sprijinul financiar al Fundației „Alexandru Sterca-Șuluțiu" din Blaj. Astfel, între anii 1902-1906, el a urmat cursurile Facultății de Drept și Științe Politice din cadrul Universității din Cluj. Pregătirea sa academică a fost încununată cu obținerea doctoratului în științe juridice, la 16 iunie 1909, în cadrul universității clujene[12].

Din perioada antebelică datează primele sale legături cu orașul Târgu Mureș, unde la 19 octombrie 1912, el a depus *censura de avocat* (examenul de intrare în profesie), obținând diploma, care i-a permis să exercite această profesie pentru tot restul perioadei cât a fost activ[13]. Precizăm că examenul de avocat avea loc pentru tinerii din Transilvania la Târgu Mureș. Conform Legii LIV din 1868 pe teritoriul Ungariei existau două Table Regești (Curți de Apel), la Budapesta și Târgu Mureș, iar printre atribuțiile acestora era și examinarea absolvenților de studii juridice, care

[9] *Renașterea*, anul XII, Cluj, 9 decembrie 1934, nr. 49, p. 3.

[10] *Unirea*, anul XLVI, Blaj, 12 septembrie 1936, nr. 37, p. 3; *Unirea Poporului*, anul XVIII, Blaj, 20 septembrie 1936, nr. 38, p. 4.

[11] *Tribuna Poporului*, anul VI, Arad 28 mai/10 iunie 1902, nr. 98, p. 3.

[12] Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității...* p. 478, nr. 3044; Vasile Lechințan, *Oficiali de stat români din Transilvania (1368-1918). Dicționar*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2003, p. 296.

[13] Daniela Comșa, Maria Magdalena Jude, *Nicolae P. Rațiu și Augustin Rațiu promotori ai idealului național*, în *Acta Musei Napocensis*, 34/II, 1997-1998, p. 330.

doreau să profeseze ca avocați. Prin Legea XXV din 1890, cele două instanțe au fost dizolvate, în loc lor fiind create 11 curți de apel, din care trei erau în Transilvania și una în Banat (Cluj, Oradea, Târgu Mureș și respectiv, Timișoara)[14]. Continuând puternica tradiție de familie (marele memorandist, Dr. Ioan Rațiu i-a fost unchi), Augustin Rațiu a revenit la Turda, unde în aceeași lună (octombrie 1912) și-a deschis un birou de avocatură (1912), în Piața Kossuth Lajos, nr. 1 (azi Piața 1 decembrie 1918), „La Jelincek", lângă podul cel mic, devenind unul dintre cei mai respectați membrii ai acestei bresle profesionale din urbea de pe Arieș[15]. Tânărul avocat a participat la Primul Război Mondial (în Galiția), iar ulterior a revenit acasă, fiind unul dintre corifeii Marii Uniri din comitatul Turda-Arieș. Un moment deosebit de important al activității lui Augustin Rațiu s-a consumat la 24 noiembrie 1918, când în cadrul adunării electorale a Cercului electoral Turda din comitatul Turda-Arieș, avocatul a fost ales participe la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia programată pentru 1 decembrie 1918, în calitate de delegat titular cu credențional[16].

După consumarea marelui moment de la Alba Iulia, revenit la Turda, Augustin Rațiu s-a preocupat de problema intrării Armatei Regale Române în Turda. În acest sens, el s-a deplasat la Târgu Mureș, unde a discutat cu colonelul Anton Gherescu, modalitățile concrete de intrare a trupelor române în orașul de pe Arieș[17]. Astfel, ilustrul avocat a fost unul dintre cei care au primit Armata Regală Română, care a intrat în Turda la 22 decembrie 1918[18]. A fost surprins într-o fotografie de epocă în centrul Turzii, cu steagul tricolor în mână.

Augustin Rațiu și orașul Târgu Mureș în perioada interbelică. Precizăm faptul că în perioada interbelică ascensiunea socială și profesională a avocatului turdean Augustin Rațiu a fost una fulminantă. Astfel, el a fost: jurisconsult județean (1920-1938; 1940-1943), președinte al Reuniunii Meseriașilor, Comercianților și Muncitorilor din Turda (1920-1938, din 1935 președinte pe viață), decan al Baroului Turda (1929-1937), primar al orașului Turda (1932-1933), președinte al Centralei Reuniunii Meseriașilor, Comercianților, Industriașilor și Muncitorilor Români din

[14] Gheorghe Iancu, *Justiție românească în Transilvania (1919)*, Editura Ecumenica Press, Cluj-Napoca, 2006, p. 25.

[15] *Unirea*, anul XXII, Blaj, 31 octombrie 1912, nr. 114, p. 5; Răzvan Mihai Neagu, *Momente din istoria orașului Turda. Personalități, evenimente, instituții (secolele XV-XX)*, Editura Școala Ardeleană & Editura Mega, Cluj-Napoca, 2017, p. 145.

[16] *1918 la români. Documentele unirii. Unirea Transilvaniei cu România. 1 decembrie 1918*, vol. IX, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p. 464. Nicolae Josan, *Românii din Munții Apuseni de la Horea și Avram Iancu la Marea Unire din 1918*, Editura Altip, Alba Iulia, 2001, p. 394; Răzvan Mihai Neagu, *Contribuția familiei Rațiu din Turda la Marea Unire*, în Marius Câmpeanu (coord.), *Centenarul Unirii (1918-2018), Maramureșul înainte și după Marea Unire a Românilor*, Editura Eurotip, Baia Mare, 2019, p. 183.

[17] Ioan I. Șerban, Dorin Giurgiu, Ionela Mircea, Nicolae Josan, *Dicționarul personalităților unirii*, Editura Altip, Alba Iulia, 2003, p. 188; Gelu Neamțu, Mircea Vaida-Voevod, *1 decembrie 1918. Mărturii ale participanților*, vol. I, Editura Academiei Române, București, 2005, p. 305; Răzvan Mihai Neagu, *Intrarea Armatei Regale Române în Turda (22 decembrie 1918)*, în *Misiunea*, anul VI, nr. 1 (6), 2019, p. 158-163.

[18] Petre Otu, *România în Primul Război Mondial: Marea Unire 1918*, Editura Litera, București, 2017, p. 117.

Ardeal și Banat (1934-1940), precum și șef al contenciosului Ținutului Mureș (1938-1940), în perioada regimului de autoritate monarhică impus de regele Carol al II-lea.

În anii 1930, Augustin Rațiu a revenit la Târgu Mureș pentru a participa la o serie de evenimente cu un puternic impact în viața locală sau asupra propriei sale cariere, pe care, în cele ce urmează, vom încerca să le prezentăm.

Augustin Rațiu a fost invitat să participe la un moment important din istoria orașului Târgu Mureș, care s-a consumat la 10 mai 1930, fiind vorba de dezvelirea statuii lui Avram Iancu[19]. Precizăm că acest monument a fost transferat în 1940 la Câmpeni (jud. Alba), în urma Dictatului de la Viena, fiind astfel salvat de la o distrugere sigură. Subliniem strânsa legătură dintre marele erou național și familia Rațiu din Turda, aceasta fiind păstrătoarea testamentului „crăișorului munților" (până în anul 2015).

Augustin Rațiu a avut o importantă inițiativă, aceea de a federaliza reuniunile de meseriași din Transilvania, fapt care s-a concretizat la nivelul regional cu respectivele asociații din Transilvania și Banat. Astfel, distinsul avocat și-a făcut cunoscută propunerea încă din vara anului 1933, când Reuniunea Meseriașilor din Cluj a efectuat o vizită Reuniunii Meseriașilor din Turda, context în care el a cerut sprijin pentru organizarea unui congres la Cluj, pentru a discuta această posibilitate. Clujenii au fost de acord, astfel că la 19 noiembrie 1933, în Sala Festivă a Camerei de Comerț și Industrie din Cluj, a avut loc un congres regional extraordinar al Reuniunii Meseriașilor, Comercianților și Industriașilor Români din Transilvania, la care au luat parte reprezentanții celor două biserici românești, ai asociaților feminine, ai camerelor profesionale, ai Academiei de Înalte Studii Comerciale, precum și ai reuniunilor de meseriași din Cluj, Turda, Timișoara, Ocna Mureș, Mediaș, Mociu, Sibiu, Gherla, Petroșani, Sălișteː, Bistrița, Târgu Mureș și Orăștie. Cei prezenți au acceptat de principiu propunerea lui Augustin Rațiu, hotărând alegerea unei comisii pregătitoare condusă de Victor Iliescu din Cluj, în care avocatul turdean era unul dintre vicepreședinți. Congresul federalizării, condus de Augustin Rațiu a avut loc în 20 mai 1934 la Târgu Mureș, unde au participat reprezentanții a 28 de reuniuni de meseriași din Transilvania. Printre cei prezenți, presa vremii l-a remarcat pe Alexandru Lapedatu, ministrul Ardealului, dar și oficialități locale: Emil Dandea, primarul orașului Târgu Mureș, Francisc Porubski, prefectul județului Mureș, Ștefan Rusu, protopopul ortodox al Târgu Mureșului, Elie Câmpeanu, protopopul greco-catolic de Târgu Mureș. Congresul a decis crearea Centralei Reuniunilor de Meseriași, Comercianți, Industriași și Muncitori Români din Ardeal și Banat, președinte fiind ales turdeanul Augustin Rațiu[20]. El a contribuit decisiv la apariția organului de presă al acestei instituții, *Tribuna Noastră*[21].

În toamna anului 1935, avocatul turdean a revenit în orașul Târgu Mureș, unde s-a desfășurat Congresul General al Avocaților, între 8-10 septembrie[22]. În cadrul congresului, Augustin Rațiu s-a făcut remarcat prin discursul său din ziua inaugurală, în care a militat pentru consolidarea clasei de mijloc, considerând că statul

[19] *Renașterea*, anul VIII, Cluj, 18 mai 1930, nr. 20, p. 7.
[20] *Tribuna Noastră*, anul I, Cluj, 1 iulie 1934, nr. 1, p. 1-4.
[21] Daniela Comșa, Maria Magdalena Jude, *Reuniunea meseriașilor români din Turda în slujba idealului național*, în *Acta Musei Napocensis*, nr. 35-3/II, 1999, p. 146.
[22] *Buletinul Uniunii Avocaților*, anul XII, noiembrie 1935, nr. 9, p. 187.

țărănesc este o utopie[23]. De asemenea, el s-a raliat aserțiunilor avocatului Petru Pogonat[24], decanul Baroului Iași, care s-a exprimat pentru menținerea caracterului etnic românesc al barourilor. Decanul Baroului Turda s-a adresat congresului și în cea de-a treia zi, respectiv în 10 septembrie 1935, atrăgând atenția asupra unor chestiuni legate de pensionarea avocaților. El a propus ca și avocații stagiari, dar și cei definitivi să fie incluși în fondul de pensii de când s-au înscris în barou. De asemenea, Rațiu a opinat ca avocaților, care s-au înscris în magistratură, iar apoi au revenit în barou să nu li se socotească la pensie perioada în care au fost procurori sau judecători. Distinsul avocat turdean a mai propus ca avocații care au fost numiți prefecți să li se socotească la pensie perioada cât au fost la conducerea unui județ, iar avocații statului, județelor și comunelor trebuie să beneficieze de aceleași drepturi cu cei din barouri. O problemă spinoasă pe care a ridicat-o Augustin Rațiu s-a referit la avocații din Transilvania, care înainte de 1918 au fost incluși în barourile maghiare contribuind acolo la fondul de pensii și propune ca acei bani să fie recuperați și vărsați în fondul de pensii actual[25]. Intervențiile ilustrului avocat turdean arată o cunoaștere în profunzime a problemelor cu care se confrunta avocatura românească în anii 1930. Experiența lui Augustin Rațiu în aceste chestiuni a fost dobândită în urma unei îndelungate practici, atât în justiția maghiară din Transilvania până în 1918, cât și în cea românească, după Marea Unire. A fost ultimul congres al avocaților la care a participat Augustin Rațiu în calitate de decan al Baroului Turda. După o îndelungată activitate la conducerea avocaților turdeni, în anul 1937, Augustin Rațiu a fost înlocuit de la conducerea Baroului Turda de către avocatul Mihai Moldovan, fostul șef al Gărzilor Naționale din 1918 și fost prefect al județului Turda[26].

Considerații finale. Personalitate marcantă a Turzii, avocatul Augustin Rațiu a avut legături strânse cu orașul Târgu Mureș. Acestea au debutat înainte de Primul Război Mondial, când el și-a susținut aici examenul de avocat (1912). Ulterior, după Marea Unire, el a revenit în acest oraș pentru a stabili datele tehnice ale intrării Armatei Regale Române în Turda, pe care le-a discutat cu colonelul Anton Gherescu (1918). În perioada interbelică, Augustin Rațiu a participat la Târgu Mureș la o serie de evenimente, precum congresul Centralei Reuniunilor de Meseriași, Comercianți, Industriași și Muncitori Români din Ardeal și Banat (1934) și Congresul General al Avocaților (1935).

[23] *Ibidem*, p. 209.

[24] Petru Pogonat (1880-1957) a fost jurist, om politic, profesor și primar al orașului Iași. Ajunge vicepreședinte al Camerei Deputaților. Victimă a regimului comunist, în ultima parte a vieții intră în monahism la Mănăstirea Neamț și dobândește rangul de protosinghel. A fost bunicul apreciatei actrițe Margareta Pogonat.

[25] *Buletinul Uniunii Avocaților*, anul XII, decembrie 1935, nr. 10, p. 417.

[26] *Buletinul Uniunii Avocaților*, anul XIV, iunie-iulie 1937, nr. 6, p. 247.

ORADEA CELOR 20 DE PRIMARI. ASPECTE DIN ADMINISTRAȚIA LOCALĂ INTERBELICĂ (II)[1]

Cristian CULICIU[*]

Abstract. The 20 mayors of Oradea. Aspects of the interwar local administration (2)*. During the 1930s, the dynamics of local administration changed in comparison with the previous decade. The ten-year period we will be analyzing in this paper began with an economic and social crisis, together with administrative issues. Measures were taken to ensure the well-functioning of the municipality, and over the past few years, things have started to move better in terms of investments. The 1930s are specific, in an administrative point of view, to the existence of Interim committees, led by a president, and also the mayor of the city. How was Oradea's local administration organized throughout the 1930s? What did these Interim committees discuss? What were the main investments in town in this period? We will offer some answers in the following paper.*

Keywords: *local administration, Oradea, the 1930s, mayors, Services, city life, investments, interwar Romania*

Aflat în plină criză administrativă și economică la începutul anilor 1930, municipiul Oradea avea nevoie urgentă de redresare. Crahul internațional s-a suprapus crizei politice interne, cărora s-au adăugat vulnerabilitățile locale. Timp de 3-4 ani s-au implementat soluții, iar categoriile vulnerabile au fost sprijinite pentru a trece mai ușor peste acea perioadă. Pe parcursul deceniului patru conducerea urbei s-a schimbat des, fiind asigurată în cea mai mare parte de Comisii interimare, numite de Guvern.

Consiliul Municipal era fost dizolvat la 25 mai 1931 de către Ministerul de Interne[2], a doua zi fiind instalată o Comisie interimară alcătuită din: profesorul Gheorghe Sofronie (președinte/primar), medicul Corneliu Petric, radiologul Dumitru

[1] Articolul reprezintă continuarea celui referitor la organizarea administrativă și funcționarea Oradiei în anii 1920. Vezi: Cristian Culiciu, „Oradea celor 20 de primari. Aspecte din administrația locală interbelică (I)", în *Analele Universității din Oradea, Fascicola Istorie-Arheologie*, tom XXXV, 2025, p. 209-231.

[*] Muzeul Țării Crișurilor Oradea – Complex Muzeal; e-mail: cristian.culiciu@gmail.com; ORCID: 0009-0000-7545-9762.

[2] *Monitorul oficial* (București), partea I, nr. 121, 28 mai 1931, p. 5. Consiliul tocmai finalizase bugetul Oradiei pe anul 1931, diminuat la 86 de milioane de lei, față de 96 de milioane de lei în anul anterior. Vezi: *Vestul* (Timișoara), anul II, nr. 322, 25 mai 1931, p. 3. Ajutorul de primar, Romul Pop, considera dizolvarea ca ilegală, „fiindcă Ministerul conform legii nu este în drept a dizolva consiliile municipale", nefiind vorba de scăderea numărului de membri sau absența de la convocări. Totodată, arăta că numărul membrilor Comisiei interimare putea fi de maximum cinci, nu șapte, câți fuseseră numiți. Vezi: *Ibidem*, nr. 326, 30 mai 1931, p. 3.

Găldău, profesorul Damaschin Ioanovici, avocatul Dumitru Anghelescu, secretarul Camerei de Comerț, Camil Manoilă și publicistul Vasserstorm Sándor[3]. Grigore Egri nu recunoștea dizolvarea Consiliului, întrucât nu voia să renunțe la funcția de primar[4]. Motivul dizolvării era că municipalitatea refuzase să achite suma de 100.000 de lei experților contabili pentru verificarea registrelor Primăriei, în cadrul anchetei privind fraudele de la Perceptorat[5]. Ulterior, Comisia a fost completată, la cererea lui Traian Moșoiu, cu membrii P.N.L. Ioan Picu Băncilă, Ulpiu Traian Gomboșiu, Alexandru Cristescu și Eugen Sperantia, Vasserstorm Sándor fiind înlocuit cu Fried János[6]. Cei patru liberali nu s-au prezentat să-și preia mandatele, astfel că locurile lor urmau să fie luate de câte un reprezentant al partidelor politice din oraș[7]. Noua Comisie a ținut prima ședință la 28 mai pentru a discuta situația chiriilor restante, situația sanitară a orașului, cea a bucătăriilor populare și a taxelor locale[8]. Alte chestiuni discutate ulterior s-au referit la un nou internat pentru Liceul „Emanuil Gojdu" și achitarea datoriilor spitalului de stat[9].

Gheorghe Sofronie

A fost o Comisie de scurtă durată, pentru că în luna iulie Guvernul numea o alta, prezidată de Gheorghe Tulbure, înlocuit după foarte scurt timp cu Gh. Sofronie și cu următorii membri: Anastase Negulescu, Zaharia Moga, Gheorghe Sofronie, Cornel Petric, Nicolae Mocan, Dumitru Anghelescu, Gheorghe Tulbure, Soós István, Fried János. Ajutor de primar era Cornel Petric, iar șeful Serviciului administrativ –

[3] *Monitorul comunal* (Oradea), anul V, nr. 6, 15 iunie 1931, p. 1.

[4] Arhivele Naționale – Serviciul Județean Bihor (în continuare A.N.-S.J.Bh.), fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 10/1932, f. 40.

[5] *Dimineața* (București), anul XXVII, nr. 8775, 30 mai 1931, p. 10; *Curentul* (București), anul IV, nr. 1198, 30 mai 1931, p. 3; *Dreptatea* (București), anul V, nr. 1091, 30 mai 1931, p. 3.

[6] *Monitorul Oficial*, partea I, nr. 126, 3 iunie 1931, p. 3; *Vestul*, anul II, nr. 334, 11 iunie 1931, p. 3; *Dimineața*, anul XXVII, nr. 8787, 12 iunie 1931, p. 10.

[7] *Vestul*, anul II, nr. 337, 14 iunie 1931, p. 3.

[8] *Curentul* (București), anul IV, nr. 1202, 3 iunie 1931, p. 3; *Vestul*, anul II, nr. 329, 4 iunie 1931, p. 3.

[9] *Curentul*, anul IV, nr. 1224, 26 iunie 1931, p. 3.

Iosif Fildan[10]. Comisia era contestată de către adversarii politici, prefectul de Bihor, Gheorghe Beișor Ghica, cerând remanierea acesteia, pe motiv că membrii săi s-ar fi „lăsat conduși de veleități politice de partid", astfel sabotând activitatea administrativă și prejudiciind interesele statului. Urmarea a fost înlăturarea lui Gh. Tulbure, a lui A. Negulescu, a lui Z. Moga și a lui N. Mocanu[11]. Aceștia au fost înlocuiți de Ștefan Hărăguș, Anastase Mavrodin, Eugen Hâncu și Eugeniu Sperantia[12]. După câteva zile, Ș. Hărăguș a demisionat, fiind înlocuit de Dumitru Găldău[13].

Încasările la bugetul local mergeau foarte greu, până în septembrie 1931 fiind realizate în procente mici, de la zero la 40% în funcție de tipul de impozit[14]. Totuși, arăta ajutorul de primar, veniturile erau în creștere, lucru obligatoriu pentru plata datoriei de 30 de milioane de lei, în condițiile în care administrația trebuia să găsească soluții pentru finanțarea Teatrului de Vest și a școlilor și ajutorarea șomerilor[15]. Economia orașului era încă în criză, anul 1931 fiind marcat de grevele brutarilor[16], prețuri maximale[17] și note de plată mărite în restaurante[18] din cauza scumpirii alimentelor, funcționari cu salariile neplătite[19], comercianții locali pregătind un moratoriu asupra datoriilor[20], în timp ce în luna mai era redeschisă bursa locală de mărfuri[21].

[10] *Monitorul comunal*, anul V, nr. 8, 5 august 1931, p. 1; *Dimineața*, anul XXVII, nr. 8822, 18 iulie 1931, p. 8; *Curentul*, anul IV, nr. 1252, 24 iulie 1931, p. 3; A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 10/1932, f. 41.

[11] *Universul* (București), anul XLIX, nr. 293, 30 octombrie 1931, p. 4.

[12] *Monitorul Oficial*, partea I, nr. 233, 6 octombrie 1931, p. 3.

[13] Idem, nr. 241, 15 octombrie 1931, p. 5.

[14] *Gazeta de Vest* (Oradea), anul III, nr. 619, 22 septembrie 1931, p. 2.

[15] *Patria* (Cluj), anul XIII, nr. 209, 25 septembrie 1931, p. 2.

[16] *Gazeta de Vest*, anul III, nr. 493, 15 aprilie 1931, p. 5; Idem, nr. 496, 18 aprilie 1931, p. 2; Idem, nr. 581, 4 august 1931, p. 1; Idem, nr. 582, 5 august 1931, p. 1-2.

[17] *Cuvântul* (București), anul VII, nr. 2334, 19 octombrie 1931, p. 6.

[18] *Patria*, anul XIII, nr. 204, 17 septembrie 1931, p. 2.

[19] *Universul*, anul XLIX, nr. 332, 8 decembrie 1931, p. 6.

[20] *Dimineața*, anul XXVII, nr. 8969, 12 decembrie 1931, p. 2.

[21] Bursa de mărfuri din Oradea a fost înființată în februarie 1930, printr-un Decret al Regenței. Vezi: *Monitorul oficial*, partea I, nr. 47, 27 februarie 1932, p. 3; *Dimineața*, anul XXVII, nr. 8766, 21 mai 1931, p. 8.

În Piața Mare

Cât privește lucrările edilitare, ele erau mai mult tărăgănate, principalul motiv fiind lipsa creditului[22]. Una era ștrandul municipal[23], pentru care Primăria lansa un concurs de proiecte în noiembrie 1929[24]. „Povestea ștrandului Oradiei noastre a ajuns un fel de basm cu cocoșul roșu", nota *Gazeta de Vest* în primăvara anului 1930, când a fost întocmit raportul proiectelor selectate și premiate[25]. Mai bine de un an mai târziu, proiectul încă nu se urnise, Primăria motivând așteptarea accesării unui credit pentru finanțarea lucrării[26]. Modernizarea străzilor întârzia și ea, inclusiv întreținerea lor suferind de pe urma concedierii unei părți a măturătorilor[27]. S-a intenționat și concedierea unei părți a funcționarilor Uzinei electrice (care nu cunoșteau limba română), la care s-a renunțat datorită protestului opiniei publice maghiare din oraș[28]. În acel moment, la finalul anului 1931 și la începutul anului următor, în Oradea erau 3456 de șomeri, dintre care 2077 de capi de familie[29]. Întreprinderile comunale, întâi Uzina de curățenie publică și Fabrica de gheață[30], apoi Uzina electrică, au fost reorganizate în 1931-1932 în regii publice comerciale.

Pentru că nu mai făcea față plăților, veniturile fiind mai mici chiar decât cheltuielile strict necesare, iar creanțele de la stat întârziau[31], Primăria intenționa să

[22] *Gazeta de Vest*, anul III, nr. 412, 3 ianuarie 1931, p. 3; *Dimineața*, anul XXVII, nr. 8645, 18 ianuarie 1931, p. 10.

[23] În aprilie 1928, Primăria intenționa să paseze proiectul ștrandului orășenesc către un antreprenor privat dispus să investească cele 4-5 milioane de lei, cât se estima că ar costa lucrarea. Vezi: A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 14/1928, f. 58.

[24] *Monitorul Oficial*, partea II, nr. 253, 13 noiembrie 1929, p. 46.

[25] *Gazeta de Vest*, anul II, nr. 229, 4 mai 1930, p. 1.

[26] Idem, anul III, nr. 577, 30 iulie 1931, p. 1.

[27] *Cuvântul*, anul VII, nr. 2331, 16 octombrie 1931, p. 6.

[28] *Dimineața*, anul XXVIII, nr. 8994, 10 ianuarie 1932, p. 10.

[29] *Universul*, anul XLIX, nr. 10, 12 ianuarie 1932, p. 6.

[30] Consiliul de Administrație al Uzinei era alcătuit din: Nicolae Zigre – președinte, Eugen Sperantia, Fried János, Ioan Romanovici și Ioan Boca, membri; în Comisia de control se aflau Victor Felea ca delegat al Primăriei și Adalbert Vereș Roșescu ca expert contabil. Vezi: A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 13/1932, f. 54-55.

[31] *Adevărul* (București), anul XLV, nr. 14766, 21 februarie 1932, p. 2; *Dimineața*, anul XXVIII, nr. 9036, 21 februarie 1932, p. 3.

contracteze un nou împrumut, în sumă de 10-15 milioane de lei, pentru achitarea datoriilor către furnizori și bănci[32]. Suma a urcat rapid la 20 de milioane de lei, fiind propuse și lucrări publice, precum construirea ștrandului municipal, pavarea unor străzi, îndiguirea pârâului Peța, amenajarea parcurilor și a terenurilor de sport, construirea unui garaj pentru autovehiculele de intervenție, refacerea și modernizarea unor clădiri din patrimoniul orașului[33]. Împrumutul a fost însă amânat. În 1932, autoritatea s-a văzut și cu spectrul obligației de a restitui firmei Friedrich Wilhelm din Berlin un împrumut făcut în 1913 pentru construirea ansamblului Școlii de Jandarmi. Acesta, la momentul primirii, totaliza 2,55 milioane de mărci aur, pentru ca în 1932 să urce la 200 de milioane de lei[34]. În anul următor, o hotărâre a Tribunalului Internațional din Paris ar fi obligat orașul să plătească 120 de milioane de lei[35], însă în 1935 Tribunalul Internațional din Lausanne dădea câștig de cauză Primăriei și o scutea de plata sumei, datoria fiind trecută la statul român[36].

Ședință a asociațiilor de caritate în Sala Mare a Primăriei

La finalul lunii aprilie 1932, patru membri ai Comisiei interimare au demisionat[37], astfel că a fost remaniată, fiind numită una nouă cu: Gheorghe Sofronie (președinte/primar), Romul Pop, Dumitru Gâldău, Enea Popovici, Anastase Mavrodin, Dumitru Angelescu, Nicolae Mocan, Ioan Picu-Băncilă și Soós István[38].

[32] *Gazeta de Vest*, anul IV, nr. 738, 18 februarie 1932, p. 4.
[33] Idem, nr. 766, 22 martie 1932, p. 2; Idem, nr. 770, 27 martie 1932, p. 4.
[34] *Patria*, anul XIV, nr. 71, 17 aprilie 1932, p. 3. În mai 1931 suma ar fi fost de 100 de milioane de lei. Vezi: *Vestul*, anul II, nr. 313, 14 mai 1931, p. 3.
[35] *Dimineața*, anul XXIX, nr. 9646, 4 noiembrie 1933, p. 3.
[36] *Adevărul*, anul XLIX, nr. 15647, 15 ianuarie 1935, p. 6.
[37] În locul celor patru – Cornel Petric, Fried János, Eugeniu Sperantia și Eugen Hâncu – fuseseră inițial numiți Nicolae Mocan, Romul Pop, Ioan Picu Băncilă și Enea Popovici. Vezi: *Monitorul Oficial*, partea I, nr. 97, 25 aprilie 1932, p. 8.
[38] *Universul*, anul XLIX, nr. 119, 30 aprilie 1932, p. 8. I. P. Băncilă nu s-a prezentat la depunerea jurământului, așa că a fost înlocuit de Eugeniu Sperantia. Vezi: *Monitorul Oficial*, partea I, nr. 112, 17 mai 1932, p. 3. Membrii Comisiei răspundeau de următoarele Servicii: Serviciul Administrativ – D. Angelescu, Serviciul financiar – Anastase Mavrodin, Serviciul economic și Uzina de apă și canalizare – Nicolae Mocan, Poliția comunală – Soós István, Serviciul cultural și al ocrotirii sociale, Serviciul zootehnic și

Comisia a rezistat o lună și jumătate, pentru că în iunie era înlocuită de o altă Comisie interimară, prezidată de Grigore Egri (noul primar), în care se mai aflau Andrei Crăciun, Augustin Cosma, Ioan Pelle, Enea Popovici, Perédy György, Iacob Mittelman, Iosif Pogan și Martin Simionescu[39]. În iulie, Perédy György, care refuza să participe la ședințele Comisiei, a cedat locul lui Augustin Barna[40].

Comisia aproba, în iulie 1932, un nou Regulament pentru organizarea serviciilor și atribuțiilor personalului Primăriei Oradea. El stipula organizarea municipiului, conducerea acestuia și toate structurile interne și externe, metode de lucru și proceduri, îndatoririle și drepturile funcționarilor, organizarea tuturor angajaților din administrația locală, a pompierilor, a celor din Serviciul salvării, a Spitalului epidemic. Consiliul municipal era alcătuit, conform documentului, din 32 de membri aleși și membri de drept și era stabilit în funcție de numărul populației orașului, conform Legii pentru organizarea administrației locale. Delegația Consiliului se compunea din primar, ajutor de primar, patru membri și doi supleanți aleși pentru întreaga durată de funcționare a Consiliului. Ședințele Consiliului municipal sau ale Comisiei interimare erau ținute la nevoie, de mai multe ori pe lună, fiind discutate aspecte diverse, de la chestiuni legate de buget, administrative, cereri ale cetățenilor pentru construcții/demolări/amenajări, chirii, investiții, instalarea utilităților, stabilirea taxelor, licitații etc. Primarul, „capul administrației municipale", era ajutat de un viceprimar (ajutor de primar) (totuși, în Oradea anilor 1930 existau câte doi viceprimari). Ca organe consultative ale Consiliului municipal erau organizate Comisiile speciale: de verificare, financiară și bugetară, edilitară, sanitară și de ocrotire socială, economică și de inventariere, juridică și culturală, putând fi înființate și altele, în funcție de nevoi. Serviciile comunale erau subordonate Secretariatului General al Primăriei (administrativ, financiar, economic și al bunurilor, cultural și al ocrotirilor sociale și contenciosul), respectiv direct primarului (tehnic, sanitar, zootehnic și sanitar-veterinar). Primarul avea în subordine și Poliția comunală[41]. Primăria organiza comisii la nevoie, cum a fost cazul celei din decembrie 1932 pentru strângerea donațiilor pentru ajutorarea săracilor și șomerilor[42].

Serviciul sanitar – Dumitru Găldău, Serviciul tehnic și Uzina electrică – Romul Pop, Uzina de curățenie publică și fabrica de gheață – Enea Popovici. Vezi: Vezi: A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 10/1932, f. 89.

[39] *Monitorul Oficial*, partea I, nr. 136, 13 iunie 1932, p. 6; *Universul*, anul XLIX, nr. 162, 15 iunie 1932, p. 10; *Vestul*, anul III, nr. 551, 16 iunie 1932, p. 3; Gheorghe Peredy a fost înlocuit la începutul lunii iulie de Augustin Barna. Vezi: *Monitorul Oficial*, partea I, nr. 160, 11 iulie 1932, p. 4.

[40] A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 9/1933, f. 326.

[41] Idem, dos. 17/1932, passim. Regulamentul a fost publicat în *Monitorul comunal*, anul VI, nr. 7, 22 iulie 1932, p. 5-7; Idem, nr. 8-9, 16 august 1932, p. 1-14; Idem, nr. 10, 16 septembrie 1932, p. 1-5; Idem, nr. 11, 22 octombrie 1932, p. 1-7; Idem, nr. 12, 22 noiembrie 1932, p. 2-5.

[42] A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 9/1933, f. 478.

Palatul Primăriei Oradea în anii 1930 (ebay.com)

Aceeași Comisie interimară, în frunte cu G. Egri, a reluat discuțiile privind împrumutul de 30 de milioane de lei, în condițiile în care „situația financiară a primăriei Oradea este pe zi ce merge tot mai îngrijorătoare", iar încasările erau la circa o treime față de bugetul calculat. De exemplu, în februarie 1932 cheltuielile administrației se ridicau la 3 milioane de lei, în timp ce veniturile erau de 2 milioane[43]. În august, Ministerul Apărării Naționale reducea alocările pentru plata apei consumate în unitățile militare cu 40%, iar pentru curent cu 50%, afectând veniturile Uzinelor de apă, respectiv electrică. Totodată, Primăria Oradea era restantă la plata cotizațiilor către Uniunea Orașelor din România, unde era membră[44]. Creditul putea fi luat numai cu acceptul Guvernului, autoritatea locală fiind dispusă să pună gaj pe clădirile sale, precum Apollo și Bazar[45]. Perioada de rambursare era de cinci ani, iar la vestea aprobării condițiilor sale de către Comisie, „cetățenii se bucură, ca și cum acești bani s'ar împărți între ei"[46].

Dizolvarea ultimului Consiliu Comunal ales a fost, în cele din urmă, declarată ilegală, așa că, la 11 octombrie 1932, era reinstalat[47], cu unele modificări în tabăra comuniștilor, altfel nemulțumiți de Consiliu și care sugerau necesitatea organizării unor noi alegeri locale. Consilierii Blocului Muncitoresc erau: Grumbaum Izidor, Kohary Zoltán, Tóth János, Dávid Ferenc și Gyármáti Miklós. Primar a rămas Grigore Egri, care a primit 30 de voturi din partea consilierilor, de astă dată fiind aleși doi ajutori de primar: Soós István și Andrei Crăciun. Din Delegația permanentă făceau parte: Fried János, Iosif Pogan, Ioan Pelle, Dávid Ferenc, Markovics Ignátz și

[43] *Vestul*, anul III, nr. 461, 21 februarie 1932, p. 4.
[44] A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 10/1932, f. 19-23, 32.
[45] *Dimineața*, anul XXVIII, nr. 9232, 9 septembrie 1932, p. 12; *Patria*, anul XIV, nr. 184, 13 septembrie 1932, p. 3.
[46] *Dimineața*, anul XXVIII, nr. 9251, 28 septembrie 1932, p. 10.
[47] A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 13/1932, f. 376-377.

Böszörményi Emil. Din Comisia de verificare făceau parte: Gheorghe Maior, Martin Simionescu, Czeglédy Miklós, Szábó Károly și Wasserstrom Sándor[48].

Soós István

Grigore Egri avea de gestionat o situație financiară în continuă criză. Cu unele creanțe primite de la stat, veniturile Primăriei se ridicau, în 1933, la 41,5 milioane de lei, în timp ce cheltuielile se cifrau la 43,7 milioane de lei, în timp ce gradul de încasare a impozitelor varia între 49% și 78%. A fost propusă reducerea cheltuielilor speciale, precum și reducerea numărului funcționarilor cu un sfert sau diminuarea salariilor acestora, în condițiile unei legi care menționa că plata salariilor funcționarilor din primării nu putea depăși 20% din totalul veniturilor ordinare[49]. Împrumutul de 20 de milioane de lei, discutat în anul precedent, a putut fi contractat abia în vara lui 1933[50]. Suma a fost primită de la Casa Națională de Economii și Cecuri poștale din București, fiind direcționată atât pentru plata unor datorii[51], cât și pentru lucrări publice, cu condiția executării acestora cu ajutorul șomerilor[52]. Totuși, prioritățile erau greu de delimitat, iar la două luni după primirea primei tranșe de bani, „primăria nu știe ce găuri să astupe cu ei", ținând cont că prima urgență – datoriile – încă nu erau plătite[53]. Tragerea creditului și modul de folosire a banilor au stârnit vii dispute în Consiliul municipal, circa 10 milioane de lei, jumătate din împrumut, fiind folosite pentru plata salariilor, pensiilor, furnizorilor și datoriilor față de

[48] *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2688, 15 octombrie 1932, p. 5; *Dimineața*, anul XXVIII, nr. 9269, 16 octombrie 1932, p. 12.

[49] *Dimineața*, anul XXIX, nr. 9459, 30 aprilie 1933, p. 4; *România Nouă* (Cluj), anul II, nr. 13, 18 ianuarie 1934, p. 8.

[50] *Gazeta de Vest*, anul V, nr. 981, 11 iunie 1933, p. 5; Idem, nr. 1015, 23 iulie 1933, p. 7; Idem, nr. 999, 5 iulie 1933, p. 2.

[51] Datoriile Primăriei se ridicau la circa 30 de milioane de lei, din care 13 milioane față de stat, iar 5 milioane față de funcționari (plata salariilor și pensiilor), 2 milioane către firma Bitumen pentru lucrări de asfaltare, iar 2,5 milioane către Banca Ardeleana. Vezi: A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 9/1933, f. 51-53.

[52] *Monitorul oficial*, partea I, nr. 116, 23 mai 1933, p. 2; *Universul*, anul L, nr. 201, 26 iulie 1933, p. 8; *Gazeta de Vest*, anul V, nr. 1031, 11 august 1933, p. 3.

[53] *Dimineața*, anul XXIX, nr. 9593, 12 septembrie 1933, p. 6.

întreprinderi[54]. Dobânda zilnică era de 750 de lei, dar o parte a banilor era nefolosită, întrucât devizele pentru lucrările publice propuse nu erau aprobate[55]. Iar fiindcă rămâneau puțini bani pentru lucrări publice, consilierul Ioan Pelle propunea, iar Delegația permanentă accepta, contractarea unui nou împrumut, de 10 milioane de lei[56], lucru care a stârnit o nouă rumoare, reflectată și în presa centrală[57].

Lucrări de reparații ale carosabilului pe b-dul Regele Ferdinand

Printre lucrările executate din împrumut s-au numărat: repararea pavajelor de lângă șinele de tramvai, în special de pe b-dul Regele Ferdinand I (azi str. Republicii), reparații la casa Fundației „Csesztivo-Dudek", pavarea pieței de fân, pavarea străzilor Victor Babeș, Nicolae Titulescu și Barbu Ștefănescu-Delavrancea (azi George Enescu), repararea pavajului în fața Gării mari, unele pavări pe malurile Crișului Repede ori construirea câte unei școli primare în cartierul Ioșia și pe strada Astra (azi b-dul Dimitrie Cantemir)[58]. În problema pavării străzilor era, însă, nevoie de stabilirea unor priorități, fiindcă, deși arterele principale aveau nevoie de un pavaj mai „temeinic", acesta ar fi absorbit, menționau unii consilieri locali, întreaga sumă alocată lucrărilor, iar străzile secundare nu ar mai fi beneficiar de modernizări[59]. În cazul deschiderii unor noi străzi, rezultate din parcelări, lucrările de amenajare ale acestora cădeau în responsabilitatea parcelatorului sau a urmașilor acestuia sau a noilor proprietari de parcele, care le finanțau sub forma unei cote-părți

[54] *Gazeta de Vest*, anul V, nr. 1076, 7 octombrie 1933, p. 4; Idem, nr. 1102, 10 noiembrie 1933, p. 5; *Dimineața*, anul XXIX, nr. 9655, 13 noiembrie 1933, p. 10.
[55] A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 9/1933, f. 93.
[56] *Gazeta de vest*, anul V, nr. 1069, 29 septembrie 1933, p. 5.
[57] *Gazeta* (București), anul III, nr. 607, 20 martie 1936, p. 6.
[58] A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 23/1934, p. 137. Pentru lucrările la școala de pe strada Astra, în 1937, era deschis un credit de 40.000 de lei. Vezi: *Monitorul comunal*, anul XI, nr. 9, 15 noiembrie 1937, p. 1.
[59] A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 23/1934, p. 246.

corespunzătoare lungimii frontului stradal al parcelei/casei. Costurile includeau: nivelarea străzii, construirea rigolelor de scurgere, așternea prundișului, instalarea iluminatului public, canalizării și apeductului. Acordarea autorizației de parcelare era condiționată de plata acestei contribuții[60]. Autorizațiile pentru construirea de noi clădiri erau date, teoretic, numai după asigurarea tuturor utilităților, lucru care însă nu se întâmpla. În fapt, foarte puține sau niciuna dintre sutele de noi străzi deschise în Oradea interbelică în cartiere noi nu au avut asigurate utilități.

Problemele financiare au fost urmate de suspendarea de către Ministerul de Interne a primarului Egri și a ajutorului de primar, Andrei Crăciun, acesta din urmă, aflat în conflict de interese, fiind în același timp și directorul Școlii Normale din oraș. În locul lui Egri, în 25 noiembrie a fost numit primar delegat Ioan Pelle, urmând o decizie ministerială prin care primar al Oradiei devenea, din 1 decembrie 1933, Tiberiu Moșoiu, fiul generalului Traian Moșoiu și președintele organizației P.N.L. Bihor[61]. Mai târziu, Pelle a fost numit ajutor de primar, în locul lui Andrei Crăciun, având și un conflict cu celălalt ajutor de primar, Soós István, care a preluat majoritatea atribuțiilor primarului în lipsa sa[62].

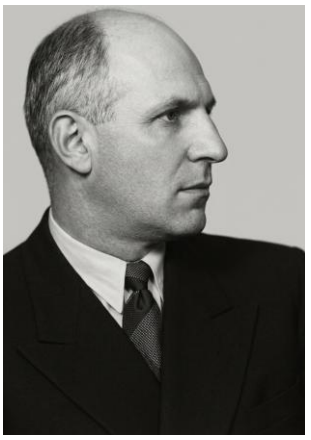

Tiberiu Moșoiu

Dizolvarea Consiliului municipal în martie 1934 a întârziat din nou lucrurile. Noua Comisie interimară era alcătuită din: Tiberiu Moșoiu (președinte și primar), Anastase Negulescu (vicepreședinte), avocatul Vasile Bledea, inspectorul pensionar Ion Ionașcu, Iacob Dancea și avocații Sofronie Sângeorgeanu și Alfons Stamatopol[63]. O importantă decizie a Comisiei a fost, în mai 1934, ridicarea în grad a funcționarilor Primăriei după merit și după vechime, lucru ce nu se făcuse de opt ani[64], ea având de

[60] *Ibidem*, p. 566-567; Idem, dos. 22/1934, p. 271-274; *România Nouă*, anul II, nr. 56, 13 martie 1934, p. 3.

[61] *Gazeta de Vest*, anul V, nr. 1120, 2 decembrie 1933, p. 5; *Dimineața*, anul XXIX, nr. 9675, 3 decembrie 1933, p. 12; *Universul*, anul L, nr. 334, 6 decembrie 1933, p. 5; Idem, nr. 336, 8 decembrie 1933, p. 2.

[62] A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 22/1934, p. 227.

[63] *Adevărul*, anul XLVIII, nr. 15405, 25 martie 1934, p. 7; *Dimineața*, anul XXX, nr. 9786, 25 martie 1934, p. 14.

[64] *Dimineața*, anul XXX, nr. 9831, 12 mai 1934, p. 4.

discutat și bugetul orașului pentru 1934-1935. Totuși, unor funcționari de rang inferior le-au fost reduse salariile[65]. Cheltuielile cuprindeau și ratele de plătit pentru creditul contractat în anul anterior, pentru care se reținea lunar suma de 30.000 de lei[66], dar cum veniturile nu erau suficiente pentru plățile curente, era necesară întocmirea unui buget lunar și punerea de-o parte a unui procent din cheltuielile materiale, cu direcționarea banilor către cele urgente. Salariile funcționarilor erau plătite conform Statutului acestora, iar sporurile acordate prin bugetele trecute erau anulate. Totodată, facturile către furnizori se plăteau numai după prezentarea procesului-verbal de recepție[67]. Serviciul financiar avea de întocmit lunar și trimestrial situația veniturilor și cheltuielilor, iar în toate Serviciile trebuiau eliminate cheltuielile nenecesare[68]. În august 1934 era decisă concedierea a 174 de funcționari și muncitori ai Uzinelor Comunale „pentru necunoașterea suficientă sau de loc a limbei române", motiv pentru care organizația locală a Partidului Maghiar a transmis Guvernului un protest. Directorul întreprinderii, Mihail Bazili, a refuzat aplicarea măsurii, iar o parte dintre cei vizați s-au adresat Comitetului local de revizuire de la Timișoara[69]. Era avută în vedere și concedierea sau pensionarea a minim 80 de angajați ai Primăriei, în condițiile în care circa 40% din bugetul local era cheltuit pe remunerarea personalului[70].

Cu intenția gestionării mai bune a banilor acestora, în 1934, Comisia interimară aproba organizarea Uzinelor comunale sub forma unui serviciu public comercial, administrate de către un Comitet de trei membri, numiți de către Consiliul comunal sau Comisia interimară. Membrii Comitetului, împreună cu directorii tehnici și șeful Serviciului tehnic municipal, alcătuiau Comitetul de direcție al Uzinelor comunale[71]. Regulamentul de organizare a Uzinelor comunale era publicat în iulie 1935 și prevedea ca serviciile către populație să fie prestate de către Uzina electrică, Uzina de apeduct și canalizare, Întreprinderile de Salubritate Publică, Abatorul comunal și Casa de Amanet Comunală[72].

[65] Idem, nr. 9894, 15 iulie 1934, p. 12.
[66] Idem, nr. 9836, 17 mai 1934, p. 12.
[67] Idem, nr. 9903, 24 iulie 1934, p. 4.
[68] A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 23/1934, p. 287-292.
[69] *Dimineața*, anul XXX, nr. 9913, 3 august 1934, p. 14; Idem, nr. 9996, 25 octombrie 1934, p. 12.
[70] *România Nouă*, anul II, nr. 37, 18 februarie 1934, p. 3; Idem, nr. 128, 19 iunie 1934, p. 4.
[71] A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 23/1934, p. 389.
[72] *Monitorul comunal*, anul IX, nr. 10-11-12, 24 iulie 1935, p. 18-22. Uzinele Comunale erau organizate pe următoarele Servicii: Contabilitate, Taxare, Economat, Contencios, Secretariat, Registratură și Casierie, cărora se adăugau Serviciile Tehnice. Vezi: *Noua Gazeta de Vest* (Oradea), anul II, nr. 295, 9 aprilie 1937, p. 5.

Strada Alexandru Vlahuță (azi Ady Endre) în perioada interbelică

Proiectele edilitare continuau să întârzie[73], inclusiv unele ușoare privind pavarea și întreținerea străzilor, în timp ce orfelinatul necesita reparații urgente și extindere[74]. Astuparea gropilor, lucrările noi de pavaj și reparațiile pe străzile asfaltate cu linii de tramvai, repararea podurilor și unele îmbunătățiri pe carosabilele cartierelor mărginașe costau, în 1934, 3,5 milioane de lei[75]. Se executau lucrări precum: refacerea pavajului de granit de pe Calea Iuliu Maniu (azi b-dul Ștefan cel Mare), amenajarea trotuarelor pe străzile Simion Ștefan și Mărășești (azi Bacăului), canalizarea străzilor Academiei, g-ral Alexandru Averescu (azi Brașovului), g-ral Constantin Prezan (azi Bicazului) și g-ral David Praporgescu și nivelarea străzii Dimitrie Comșa (azi Ecaterina Teodoroiu)[76]. Alte lucrări erau executate dintr-un fond de 4 milioane de lei din creditul de 20 de milioane de lei: construirea unui trotuar pe strada Plevnei, asfaltarea străzilor Gheorghe Dima și Franz Schubert, amenajarea străzii Ioan Găvănescu (azi Ion Vidu), a trotuarului de pe strada Paul Chinezu (azi Coziei) și așternerea pietrișului pe Calea Dorobanților (azi str. Armatei Române / Universității). Lucrările de drumuri implicau și cheltuieli neprevăzute, cum s-a întâmplat pe b-dul Ferdinand și în Piața Unirii, reprezentanții Comisiei interimare cerând inginerilor să prevadă în caietele de sarcini toate lucrările necesare și cheltuielile aferente[77].

În proiectul ștrandului municipal s-a făcut un prim pas concret în martie 1934, prin aprobarea de către Comisia interimară a exproprierii unui teren necesar construcției și aprobarea înființării ștrandului ca entitate, iar în mai erau aprobate

[73] *Dimineața*, anul XXX, nr. 9754, 12 februarie 1934, p. 12.
[74] Idem, nr. 9779, 18 martie 1934, p. 12.
[75] Idem, nr. 9894, 15 iulie 1934, p. 12.
[76] A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 23/1934, p. 658, 668-669, 914.
[77] Idem, dos. 22/1934, p. 37-38, 144-146.

devizele[78]. Primarul Tiberiu Moșoiu convoca factorii decidenți pentru încheierea formalităților birocratice și demararea lucrărilor[79], finanțarea, în valoare de 2,99 milioane de lei, fiind asigurată din creditul contractat în 1933[80]. În cadrul lucrărilor erau construite clădirea principală, bazinul de înot, instalațiile bazinului pentru copii, amenajarea malului Crișului și împrejmuirea. Ștrandul a fost inaugurat în luna iunie[81]. Bazinul principal era dotat astfel încât să corespundă normelor igienice: cu o „mașină de pompat se aduce apă din Criș, 70-80 de litri pe secundă. Apoi un aparat care filtrează apa introdusă în bazin. Jur împrejur, bazinul are un canal de scurgere a apei și e construit în așa fel că în primul rând se scurge apa mai murdară deasupra. Bazinul e înconjurat de statui artistic lucrate. Ele reprezintă niște crocodili, și broaște țestoase, iar apa filtrată se varsă în bazin prin gura acestor crocodili din beton”[82]. Ștrandul a avut un succes imens la public, dovadă că în cea de-a doua parte a anului 1934 municipalitatea deja discuta despre extinderea clădirii principale și suplimentarea numărului dulapurilor și cabinelor[83].

Ștrandul municipal (ebay.com)

[78] A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 22/1934, p. 293.
[79] *Dimineața*, anul XXX, nr. 9805, 16 aprilie 1934, p. 2.
[80] A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 23/1934, p. 41-42.
[81] „Inaugurarea oficială a avut loc la orele 12 în prezența autorităților civile și militare și o mare parte din intelectualii români și minoritari, în frunte cu primarul municipiului, d. Tiberiu Moșoiu. (...) În fața bazinului mare, umplut cu apă, d. primar Moșoiu semnează actul de deschidere, apoi apasă un buton electric ce pune în funcție pompele de apă, vărsând apa în bazin. În acel moment 8 înotători se aruncă în bazin și execută un concurs de înot”. Vezi: *România Nouă*, anul II, nr. 140, 4 iulie 1934, p. 4.
[82] *Dimineața*, anul XXX, nr. 9878, 29 iunie 1934, p. 12.
[83] A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 23/1934, p. 271.

Tot în 1934, în centrul Oradiei au fost așezate: bustul lui Mihai Eminescu[84], bustul lui Barbu Ștefănescu-Delavrancea[85] și placa memorială de pe casa lui Aurel Lazăr[86]. În 1935 erau luate în analiză idei precum amenajarea unui foraj pentru prospectarea apei geotermale, construirea halei comerciale, a unui cămin de ucenici și a unei băi populare de iarnă, mutarea pieței de fân din centrul orașului la periferie, modernizarea farmaciei Casei Asigurărilor Sociale, amenajarea unui parc în cartierul Ioșia și a străzilor din cartierul Velența[87]. Tot în Ioșia era deschisă o școală primară[88]. Printre lucrările publice executate în 1935 s-au numărat instalarea apeductului pe străzi precum Nicolae Zigre (azi Horea), Ioan Rațiu (azi Cloșca), Arhitecților (azi Locomotivei), instalarea canalizării pe străzi precum Axente Sever (azi Tuberozelor), Bisericii (azi card. Iuliu Hossu), Louis Pasteur, Prefecturii (azi Mitropolit Andrei Șaguna), Carmen Sylva (azi Petőfi Sándor), nivelarea străzii 1 din Ioșia (azi Aviatorilor / Nicolae Bolcaș), asfaltarea străzii Brătianu (azi Mihai Eminescu), repararea pavajelor pe străzi precum Victoriei (azi Calea Clujului), g-ral H.M. Berthelot (azi Dunărea), Louis Pasteur, Nicolae Jiga, Moldova (azi Gheorghe Doja) și așternea pietrișului pe străzi precum Triumfului (azi Sextil Pușcariu), Mărășești (azi Bacăului), Franceză (azi Beiușului), Robert Koch (azi Stâna de Vale), Constantin Levaditi (azi Alba Iulia). În capătul străzii Vasile Goldiș (azi prof. Dimitrie Pompeiu) se construia un pod de lemn peste canalul de inundație, pentru facilitarea accesului localnicilor din Ioșia[89]. Pentru îmbunătățirea aspectului orașului, în septembrie 1935, Serviciul tehnic al Primăriei interzicea depozitarea molozului și gunoiului pe malurile Crișului și în parcuri[90].

[84] *Dimineața*, anul XXX, nr. 9866, 12 iunie 1934, p. 12; *Universul*, anul LI, nr. 159, 14 iunie 1934, p. 10; *Curentul*, anul VII, nr. 2284, 14 iunie 1934, p. 11.

[85] *Curentul*, anul VII, nr. 2290, 20 iunie 1934, p. 2; *Dimineața*, anul XXX, nr. 9870, 20 iunie 1934, p. 7; *Epoca*, nr. 1617, 17 iunie 1934, p. 2; *Universul*, anul LI, nr. 165, 20 iunie 1934, p. 10.

[86] *Universul*, anul LI, nr. 332, 4 decembrie 1934, p. 8.

[87] *Dimineața*, anul XXXI, nr. 10234, 24 iunie 1935, p. 14; Idem, nr. 10316, 14 septembrie 1935, p. 12; Idem, nr. 10314, 12 septembrie 1935, p. 10.

[88] *Viitorul*, anul XXVIII, nr. 8489, 2 mai 1936, p. 3.

[89] A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 22/1935, f. 221-223, 326, 353, 476-479; Idem, dos. 54/1935, p. 373.

[90] Idem, dos. 54/1935, p. 230-231.

Bustul lui Barbu Delavrancea

Pentru îmbunătățirea încasărilor la bugetul local, era creat un curs de specializare și pregătire profesională pentru funcționari. Totodată, în martie 1935 era ridicată problema unui nou credit, de 70 de milioane de lei, pentru care au existat negocieri atât în București, cât și în Viena, fără rezultat[91]. Pentru creșterea veniturilor, în februarie 1935 era introdusă o taxă de 1000 de lei pe zi pentru toate localurile unde se practicau jocuri de noroc[92]. Altă formă de strângere a banilor la bugetul local era parcelarea și vânzarea la licitație a unor suprafețe de teren din averea municipiului, precum cea a fostului depozit de lemne de lângă podul Decebal. Unele surse indică abuzuri cu aceste parcele, vânzarea lor preferențială către persoane sau rude ale unor persoane din aparatul administrativ local și către cei care ofereau „atenții" sau chiar înstrăinarea lor fără acceptul executivului, inclusiv la prețuri derizorii[93].

În fine, tot o problemă legată de veniturile Primăriei a fost cea a cazărmilor. În prima jumătate a anilor 1930, Ministerul Apărării Naționale intenționa preluarea acestora, aflate în administrarea orașului, pentru care plătea chirie. Pentru urbe, reprezenta un venit bun, astfel că administrația locală nu a vrut să cedeze aceste cazărmi. Varianta unui schimb între acestea și clădirile Cetății, inițial acceptată în mai 1935, a căzut și ea. În 1937, Primăria continua să fie proprietara cazărmilor:

[91] *Dimineața*, anul XXXI, nr. 10136, 16 martie 1935, p. 14. Legea care permitea Primăriei contractarea împrumutului a fost publicată în *Monitorul Oficial în decembrie 1935, banii putând fi direcționați exclusiv către investiții publice, precum construirea halei agroalimentare, construirea unei băi centrale, precum și altor lucrări edilitare: Monitorul Oficial*, partea I, nr. 285, 11 decembrie 1935, p. 2.

[92] A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 22/1935, f. 165.

[93] *România Nouă*, anul III, nr. 150, 13 iulie 1935, p. 4; Idem, anul IV, nr. 246, 14 noiembrie 1936, p. 2; Idem, nr. 262, 6 decembrie 1936, p. 4; Idem, anul V, nr. 174, 28 septembrie 1937, p. 7.

Regina Maria, Marele Voievod Mihai și Principele Mircea, toate pe Calea Aradului, și Principele Nicolae pe Calea Dorobanților (azi Calea Armatei Române), însă datoriile continuau să se adune[94]. În cazul cheltuielilor, Comisia interimară a optat pentru tăierea subvențiilor acordate spitalelor județean, celui de copii, celui epidemic și celui al comunității evreiești. Subvențiile erau acordate sub formă de bani numerar și lemne pentru încălzit[95].

Activitatea primarului Moșoiu era criticată chiar de colegii liberali, aceștia pretinzând înlocuirea sa din funcția de președinte al organizației locale a partidului[96]. Acesta a demisionat la 5 noiembrie 1935, din cauza incompatibilității de funcții, el fiind în același timp profesor la Facultatea de Drept din Oradea, mutată în Cluj, apoi numit subsecretar de stat la Ministerul Agriculturii și Domeniilor. Odată cu el, a demisionat întreaga Comisie interimară, fiind numită alta, în frunte cu Vasile Bledea, noul primar. Din noua Comisie făceau parte: Ion Ionașcu, Iacob Dancea (vicepreședinți și ajutori de primar), Sofronie Sângeorgeanu, Virgil Givulescu, Alfons Stamatopol, protopopul Mihail Boca, dr. Vasile Maior, maiorul Alexandru Lupancea, preotul Traian Popovici și Nicodim Bucurenciu[97]. Una dintre primele proiecte de decizii ale Comisiei privea amenajarea primelor benzinării din oraș (un proiect greu de implementat chiar după mai multe licitații publice, fiind realizat până la urmă de către Primărie în regie proprie[98]), pregătirea bucătăriilor populare pentru iarna 1935-1936, comandarea de materiale pentru Uzina electrică și asigurarea încălzirii gratuite a Școlii de ucenici[99]. Ulterior s-a pus în discuție necesitatea eficientizării activității fabricii de gheață, eventual concesionarea ei unui consorțiu pentru trei ani, lucru neacceptat de către membrii Comisiei[100]. Proiectul de buget local

[94] *România Nouă*, anul III, nr. 111, 24 mai 1935, p. 3; *Noua Gazeta de Vest*, anul II, nr. 271, 11 martie 1937, p. 1. Situația era cu atât mai dificilă, cu cât Ministerul Apărării Naționale avea datorii de câțiva ani față de Primărie, constând în restanțe la plata chiriei pentru cazărmile menționate. Vezi: *Tribuna* (Cluj), nr. 24-25, 21 iunie 1934, p. 4; *România Nouă, anul II, nr. 113, 30 mai 1934, p. 4; Noua Gazeta de Vest*, anul II, nr. 280, 21 martie 1937, p. 5. Și Ministerul Instrucțiunii avea chirii restante de 5 milioane de lei față de Primărie, pentru clădirile date unor școli de stat. În același timp, școli aflate în subordinea Primăriei funcționau în locații închiriate de la particulari, păgubind bugetul local. Vezi: România Nouă, anul II, nr. 80, 14 aprilie 1934, p. 4.

[95] *România Nouă*, anul III, nr. 65, 23 martie 1935, p. 4.

[96] *Zorile* (București), anul II, nr. 470, 22 august 1936, p. 4. La 27 ianuarie 1936, Ion Ionașcu era înlocuit de Petre Fodor. Vezi: *Monitorul Oficial*, partea I, nr. 25, 31 ianuarie 1936, p. 3.

[97] *Monitorul Oficial*, partea I, nr. 255, 6 noiembrie 1935, p. 3. N. Bucurenciu a fost înlocuit în Comisie de Roman Tacian. Vezi: *Monitorul comunal*, anul IX, nr. 17, 15 decembrie 1933, p. 1.

[98] *Porunca Vremii* (București), anul V, nr. 473, 7 august 1936, p. 5; *Țara noastră* (București), anul XIV, nr. 1242, 1 octombrie 1936, p. 3; A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 9/1937, f. 50.

[99] *Dimineața*, anul XXXI, nr. 10371, 8 noiembrie 1935, p. 12; Idem, nr. 10379, 16 noiembrie 1935, p. 8.

[100] *Dimineața*, anul XXXII, nr. 10495, 13 martie 1936, p. 12. Au existat și unele tentative anterioare de concesionare a Uzinei electrice. În 1931, firma Derna-Tătăruș înainta o ofertă Primăriei, incluzând un împrumut pe termen lung pentru investiții în

pentru 1935-1936 se cifra la 89.715.313 lei, în creștere față de anul precedent prin majorarea veniturilor ordinare[101].

Conform noii Legi administrative din 1 aprilie 1936, Comisiile interimare ale municipiilor numărau nouă persoane, astfel că în Oradea doi membri, Gheorghe Lupancea și Vasile Maior, au fost eliminați[102]. Maior a revenit, însă, în Comisie în luna iunie, împreună cu Ion Ionașcu, înlocuindu-i pe Virgil Givulescu și Alfons Stamatopol[103]. La 11 august, Comisia interimară a fost schimbată cu: Vasile Bledea (rămânea președinte și primar), vicepreședinți fiind Iacob Dancea și Petre Fodor. Membri erau: Mihail Boca, Traian Popovici, Sofronie Sângeorgianu, Roman Pacican, Ion Ionescu și Vasile Maior[104]. Maior a fost înlocuit, la 10 octombrie 1936, de Alfons Stamatopol[105]. La 11 decembrie, Comisia interimară era înlocuită, în frunte cu același Vasile Bledea. Vicepreședinți rămâneau Iacob Dancea și Petre Fodor, iar membri erau Mihail Boca, Traian Popovici, Sofronie Sângeorgianu, Roman Tacian, Ion Ionașcu și Alfons Stamatopol[106]. Cum era remunerată funcționărimea orașului? Conform bugetului pentru 1936-1937, primarul (Vasile Bledea) câștiga 25.000 de lei pe lună, iar fiecare dintre cei doi ajutori de primar (Petru Fodor și Iacob Dancea) câte 12.500 de lei. Mai departe, subdirectorul I al Primăriei încasa 10.950 de lei, iar șeful de serviciu I al Secretariatului General al Primăriei primea 8.150 de lei lunar, echivalentul salariului unui șef de serviciu I din cadrul Serviciilor administrației. Șefii de serviciu II câștigau 7350 de lei lunar, iar șefii de birou I – 5200 de lei. Impiegații din Servicii primeau 3050 lei, iar inmanuatorii 2050 lei. Cel mai puțin câștigau oamenii de serviciu, păzitorii de vii, cantonierii, camerierii, servitorii și pompierii de grad II – 1750 de lei lunar. Într-un an, municipalitatea cheltuia aproape 14 milioane de lei cu salariile angajaților, inclusiv din Uzinele și serviciile comunale[107].

Cu toată impredictibilitatea administrativă, au putut fi susținute câteva lucrări edilitare. În iunie 1936, Comisia interimară hotăra modernizarea Uzinei electrice, prin procurarea unei turbine și a două cazane[108]. Era necesară modernizarea întregului complex mecanic al halelor de mașini și înlocuirea rețelelor electrice și a conductelor de apă ale Uzinei de Apă, toate fiind depășite moral și fizic și în pericol să cedeze. Investițiile în cele două uzine ar fi costat peste 200 de milioane de lei, cu tot cu extinderi, căci erau dimensionate pentru deservirea a 40.000 de locuitori, Oradea având o populație dublă[109]. Consumul de apă în Oradea era de circa 6-7 milioane de metri cubi, mult peste cel din orașe cu populație similară sau ceva mai mare, în timp ce plățile pentru consum erau reduse, motiv pentru care s-a impus introducerea

retehnologizare. Propunerea nu a fost, în cele din urmă, acceptată. Vezi: *Tribuna* (Oradea), nr. 34-35, 4 octombrie 1931, p. 2.

[101] *România Nouă*, anul III, nr. 53, 9 martie 1935, p. 7.

[102] *Curentul*, anul XI, nr. 2940, 9 aprilie 1936, p. 6; *Monitorul comunal*, anul X, nr. 4, 10 aprilie 1936, p. 1.

[103] *Monitorul Oficial*, partea I, nr. 129, 6 iunie 1936, p. 5.

[104] Idem, nr. 189, 17 august 1936, p. 4.

[105] Idem, nr. 241, 15 octombrie 1936, p. 6.

[106] Idem, nr. 293, 16 decembrie 1936, p. 11.

[107] A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 6/1936, passim.

[108] *Dimineața*, anul XXXII, nr. 10580, 8 iunie 1936, p. 12.

[109] *Noua Gazeta de Vest*, anul II, nr. 297, 11 aprilie 1937, p. 4.

apometrelor, începând din ianuarie 1935[110]. Cu tot protestul orădenilor față de acestea[111], risipa fiind evidentă[112], după doi ani, Uzina de Apă constata o mai eficientă folosire a apei în oraș, rezultând în economii de 5 milioane de lei[113].

Pavarea și asfaltarea unor străzi rămâneau o prioritate, printre care Calea Victoriei (azi Calea Clujului), din centrul orașului până la biserica ortodoxă din cartierul Velența[114]. Calitatea proastă a străzilor era cunoscută de către conducerea orașului, inclusiv asfaltările noi având probleme[115]. Pentru acestea, dar și pentru realizarea unor lucrări de canalizare, era necesar un nou împrumut, de 70 de milioane de lei, de la Creditul Județean și Comunal din București[116] sau de la Casa de Economii și Consemnațiuni (care a refuzat[117]), în condițiile în care bugetul municipiului pe 1937-1938 era estimat la 61 de milioane de lei, cu 16 milioane mai puțin decât în anul precedent[118]. Suma s-a redus în luna mai la 45 de milioane, fiind reiterată și ideea privind construirea unei hale comerciale în Piața Mihai Viteazul[119]. Lucrări au fost executate, în 1936, pentru instalarea apei potabile pe străzi precum Alexandru Lahovari (azi Nicolaus Olahus), Miron Cristea (azi Bărăganului), mr. Gheorghe Șonțu (azi Lucian Blaga), Cosânzeana (azi Olimpiadei), a canalizării pe străzi precum Parcului (azi lt-col. Ion Buzoianu), Horea (azi C-tin Dobrogeanu-Gherea) sau Aristide Briand (azi Săvineștilor), iar de amenajări trotuare, pavaje și drumuri carosabile pe artere precum Aurel Vlaicu (azi Evreilor deportați) și Industriei[120]. Se făceau și unele reparații la clădirile Primăriei, precum școlile de pe străzile Decebal și Centrală (azi Anatole France), grădinița din strada August Treboniu Laurian și Teatrul[121]. Pentru a face economii, municipalitatea prefera să folosească pietrele de pavaj de pe străzile aflate în asfaltare la pavarea unor artere de pământ.

[110] *România Nouă*, anul III, nr. 19, 27 ianuarie 1935, p. 4; *Gazeta*, anul III, nr. 617, 1 aprilie 1936, p. 3.
[111] *România Nouă*, anul II, nr. 234, 30 octombrie 1934, p. 4.
[112] Idem, nr. 226, 10 octombrie 1934, p. 7.
[113] *Noua Gazeta de Vest*, anul II, nr. 278, 7 martie 1937, p. 5.
[114] *Dimineața*, anul XXXII, nr. 10543, 2 mai 1936, p. 12; *Noua Gazeta de Vest*, anul III, nr. 677, 23 august 1938, p. 3.
[115] *Porunca Vremii*, anul VI, nr. 826, 13 august 1937, p. 5.
[116] *Noua Gazeta de Vest*, anul II, nr. 250, 14 februarie 1937, p. 5; Idem, nr. 254, 19 februarie 1937, p. 5
[117] *România Nouă*, anul IV, nr. 115, 29 mai 1936, p. 4.
[118] *Noua Gazeta de Vest*, anul II, nr. 268, 7 martie 1937, p. 1. Anual, bugetul local era supus rectificărilor, chiar de mai multe ori, în funcție de încasările din diferite surse, inclusiv bugetul de stat și modificarea cheltuielilor.
[119] Idem, nr. 324, 19 mai 1937, p. 5; A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 8/1937, f. 162. Din cauza dobânzilor foarte mari, s-a renunțat la contractarea creditului. Vezi: Idem, dos. 8/1937, f. 57v.
[120] A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 4/1936, f. 110-111, 133-134, 190.
[121] Idem, dos. 5/1936, f. 85-86.

Școala din strada Decebal (colecția ing. Alexandru Pop)

Mandatul Comisiei interimare a fost reînnoit în aprilie 1937[122], perioadă în care era în pregătire un nou regulament privind construcțiile din oraș[123] și se decidea ca toate firmele și inscripțiile să se facă exclusiv în limba română[124]. Tocmai fusese contractat un nou credit, în valoare de 50.000 de lei, destinat ajutorării săracilor și altor scopuri filantropice[125]. Edilii discutau deschiderea unei noi străzi pe malul stâng al Crișului, dinspre Primărie către aval, pentru care era necesară cumpărarea sau exproprierea unor proprietăți private[126]. În primăvara anului 1937, Primăria licita lucrările de execuție a canalizării pluviale sau menajere pe mai multe străzi, atât centrale, cât și din cartiere[127]. Tot atunci (luna martie) aproba cererea Episcopiei Ortodoxe a Oradiei pentru cedarea clădirii Casei Naționale în scopul construirii unei noi catedrale ortodoxe[128].

[122] *Dimineața*, anul XXXII, nr. 10893, 19 aprilie 1937, p. 14.
[123] *Noua Gazeta de Vest*, anul II, nr. 303, 18 aprilie 1937, p. 5; Idem, nr. 315, 7 mai 1937, p. 3; Idem, nr. 316, 8 mai 1937, p. 5; Idem, nr. 317, 9 mai 1937, p. 1.
[124] Idem, anul II, nr. 307, 23 aprilie 1937, p. 3.
[125] A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 8/1937, f. 27v.
[126] *Noua Gazeta de Vest*, anul II, nr. 223, 14 ianuarie 1937, p. 3; Idem, nr. 249, 13 februarie 1937, p. 4; Idem, nr. 253, 18 februarie 1937, p. 5; Idem, anul III, nr. 556, 18 martie 1938, p. 4; Idem, nr. 589, 30 aprilie 1938, p. 5. Strada nu a fost deschisă în acei ani din cauza blocajelor cu exproprierea proprietății de la intrarea pe strada Tache Ionescu (azi Tudor Vladimirescu).
[127] *Monitorul Oficial*, partea II, nr. 99, 28 aprilie 1937, p. 53.
[128] A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 8/1937, f. 82; *Noua Gazeta de Vest*, anul II, nr. 274, 14 martie 1937, p. 2. Datorită schimbărilor politice din 1940, clădirea nu a fost demolată, iar catedrala nu a fost construită.

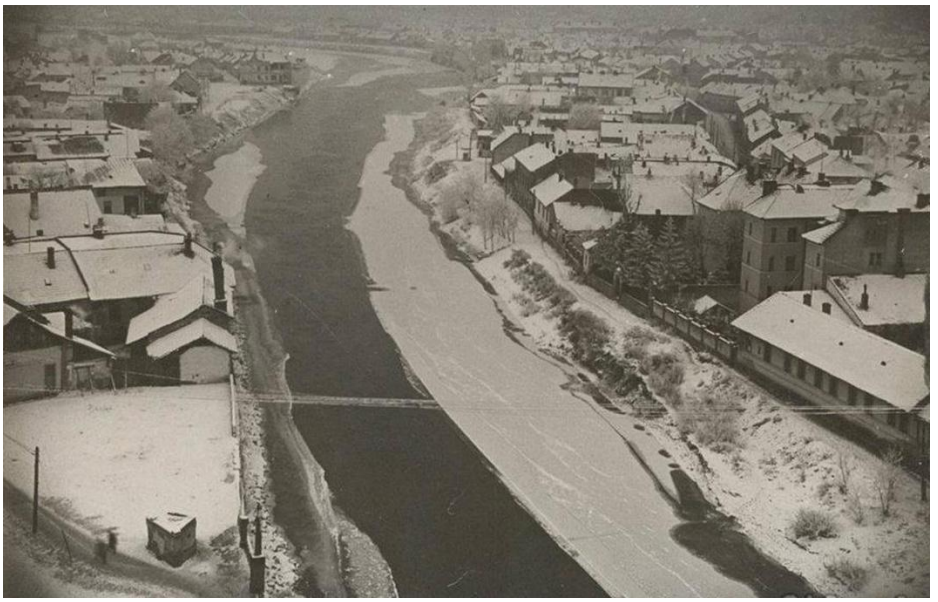

Malul stâng al Crișului Repede, locul propus pentru deschiderea noii străzi (okazii.ro)

În luna mai 1937, Ministerul de Interne a numit o nouă Comisie interimară, condusă de Petru Fodor. Acesta a preluat mandatul de primar de la Vasile Bledea la 11 mai, având să-l ducă până la 5 ianuarie 1938[129]. Ajutori de primar erau Sofronie Sângeorgeanu și Iacob Dancea, în calitate de vicepreședinți ai Comisiei interimare. Formula a rămas și în noua Comisie interimară numită în luna mai, din care făceau parte, ca membri, Ion Ionașcu, Dumitru Ștefănescu, Alfons Stamatopol, Mihail Boca, Traian Popovici și Virgil Givulescu[130]. În decembrie, S. Sângeorgeanu a fost înlocuit de Ion Ionașcu pe aceeași funcție[131].

A fost o vară cu multe realizări edilitare. La 6 iunie 1937, în Parcul Alba Iulia, redenumit Carol al II-lea, era dezvelită statuia Suveranului României. Inițiativa era veche de trei ani, din timpul mandatului de primar al lui Tiberiu Moșoiu[132], amplasamentul propus inițial fiind Piața Unirii, față în față cu statuia ecvestră a Regelui Ferdinand I. Cu această ocazie, partea de parc din jurul Döry era reamenajată. În săptămânile următoare oficialitățile asistau la târnosirea bisericii militare greco-

[129] Lucia Cornea, „Instituția primarului și primarii Oradiei între 1918-1944”, în Aurel Chiriac (coordonator), *Oradea, pagini de istorie. Instituția primarului. Evoluție administrativă. Realitate urbanistică și arhitecturală*, Oradea, Editura Muzeului Țării Crișurilor, 2003, p. 110; *Dimineața*, anul XXXIII, nr. 10926, 24 mai 1937, p. 14.

[130] *Monitorul comunal*, anul XI, nr. 9, 1 iunie 1937, p. 1.

[131] *Monitorul Oficial*, partea I, nr. 289, 14 decembrie 1937, p. 8.

[132] Cristian Culiciu, „Istoria în bronz și piatră. Statui și monumente dispărute și mutate în Oradea”, în *Monumente dispărute, strămutate, salvate*, coord. Dan Mihai Țălnaru, București, Editura Muzeul Național Cotroceni, 2022, p. 130; *Viitorul*, anul XXIX, nr. 8822, 9 iunie 1937, p. 6; *Universul*, anul LIV, nr. 156, 9 iunie 1937, p. 13; *Dimineața*, anul XXXIII, nr. 10942, 9 iunie 1937, p. 12.

catolice (actuala biserică Buna Vestire)[133] și la sfințirea bisericii ortodoxe din curtea spitalului (azi biserica Izvorul Tămăduirii)[134]. În vara aceluiași an, Petru Fodor, împreună cu prefectul Bihorului, Ioan Picu Băncilă, și subsecretarul de stat Tiberiu Moșoiu, prezentau Guvernului situația sanitară a municipiului, arătând nevoia urgentă de reparații și modernizări. De pildă, spitalul de boli contagioase avea numai 40 de paturi și avea nevoie de sală de operații, farmacie și laborator[135].

Dezvelirea statuii Regelui Carol al II-lea

[133] *Dimineața*, anul XXXIII, nr. 10960, 27 iunie 1937, p. 12.
[134] *Universul*, anul LIV, nr. 160, 13 iulie 1937, p. 11; *Dimineața*, anul XXXIII, nr. 10946, 13 iunie 1937, p. 12.
[135] *Gazeta*, anul IV, nr. 1024, 8 august 1937, p. 5.

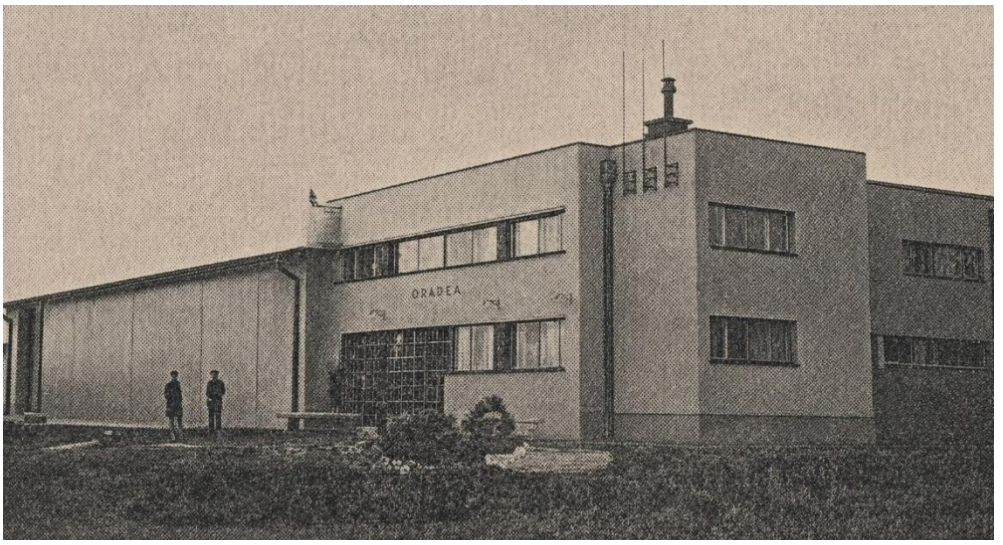

Clădirea Aeroportului Oradea văzută dinspre pista de aterizare/decolare

(Virgil Givulescu, *Municipiul Oradea...*)

Comisia interimară era înlocuită la 15 septembrie. Președintele său era Petru Fodor; Iacob Dancea și Sofronie Sângeorgeanu erau vicepreședinți, iar Ion Ionașcu, Dumitru Ștefănescu, Alfons Stamatopol, Mihail Boca, Traian Popovici și Virgil Givulescu – membri[136]. La 12 octombrie erau inaugurate lucrările pentru construirea Căminului de ucenici din Piața Iașilor (azi colțul străzilor G-ral Gh. Magheru și Gheorghe Doja), iar la 6, 7 și 8 noiembrie orașul a fost gazda unor „serbări naționale" prilejuite de lucrările congresului general al Frăției ortodoxe române, dezvelirea monumentului dedicat generalului Traian Moșoiu în Piața Unirii și inaugurarea aeroportului[137]. Deschiderea aerogării a fost făcută printr-un miting aerian, proiectul fiind încheiat după aproape un deceniu de tatonări. Ordinul pentru construirea aeroportului fusese primit de la Subsecretariatul de Stat al Aerului în septembrie 1936[138], lucrările efective fuseseră licitate în octombrie 1936[139] și începute în aprilie 1937[140], fondurile fiind suplimentate de mai multe ori, inclusiv prin strângeri de fonduri de la populație[141].

[136] *Monitorul comunal*, anul XI, nr. 17, 5 octombrie 1937, p. 1.

[137] *Universul*, anul LIV, nr. 307, 7 noiembrie 1937, p. 8; Idem, nr. 310, 10 noiembrie 1937, p. 1, 3; *Curentul*, anul X, nr. 3513, 10 noiembrie 1937, p. 7; *Dimineața*, anul XXXIII, nr. 11096, 10 noiembrie 1937, p. 7.

[138] A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 5/1936, f. 113v.

[139] *Monitorul Oficial*, partea II, nr. 227, 29 septembrie 1936, p. 34.

[140] *Noua Gazeta de Vest*, anul II, nr. 308, 25 aprilie 1937, p. 3; *Curentul*, anul X, nr. 3319, 28 aprilie 1937, p. 2; *Dimineața*, anul XXXIII, nr. 10903, 29 aprilie 1937, p. 10. Construirea clădirilor a fost încredințată antreprenorului arh. Ioan Marian. Planul aeroportului a fost alcătuit de Ministerul Aerului.

[141] A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 8/1937, f. 144v; *Noua Gazeta de Vest*, anul II, nr. 325, 20 mai 1937, p. 1; *Universul*, anul LIV, nr. 140, 24 mai 1937, p. 2;

Au fost și unele provocări. În toamna lui 1937, Ministerul Lucrărilor Publice transmitea municipalității, printr-un Ordin, ca sectoarele din oraș ale șoselei naționale București – Borș trebuiau modernizate și asfaltate. E vorba de arterele: 20 Aprilie, Victoriei (ambele azi Calea Clujului), Piața Mihai Viteazul (azi 1 Decembrie), Avram Iancu (azi Independenței), Piața Regina Maria (azi Regele Ferdinand I), b-dul Regele Ferdinand (azi Republicii), Calea Iuliu Maniu (azi b-dul Ștefan cel Mare), însă Primăria propunea mutarea acestei legături prin străzile Sztároveszky – Episcop Radu (azi b-dul g-ral G. Magheru). Fiindcă bugetul local nu putea suporta cheltuielile aferente, Comisia interimară propunea ca lucrările să fie executate de stat[142].

Curtea și capela Spitalului orășenesc în finalul anilor 1930 (ebihoreanul.ro)

Interesantă a fost decizia Comisiei interimare din decembrie 1937 de a înființa comisii cu participarea cetățenilor orașului. Acestea urmau să activeze pe lângă Comisia interimară sub coordonarea unui consilier comunal: Comisia bugetară, prezidată de consilierul Virgil Givulescu, formată din avocați, lucrători din comerț, meseriași, președintele Halei Comerciale – Fárkás István, directorul Băncii Românești – Theo Pappoudoff și un reprezentant al Serviciului financiar al Primăriei; Comisia tehnică, prezidată de consilierul Alfons Stamatopol, formată din meseriași și un reprezentant al serviciului tehnic și Comisia de ocrotiri sociale, prezidată de consilierul Traian Popovici, formată din medici, comercianți, avocați, industriași și un reprezentant al Serviciului cultelor și ocrotirilor sociale[143].

Idem, nr. 196, 19 iulie 1937, p. 14; *Noua Gazeta de Vest*, anul II, nr. 408, 3 septembrie 1937, p. 5; Idem, nr. 468, 19 noiembrie 1937, p. 6.

[142] A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 9/1937, f. 120v.-121.

[143] A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 9/1937, f. 167v.

Poate cel mai complicat an pentru administrația orădeană interbelică a fost 1938, când la conducerea orașului s-au aflat patru primari. A fost și anul de instalare a regimului autoritarist al Regelui Carol al II-lea, perioadă de avânt al naționalismului și fascismului în România. Prima schimbare a avut loc chiar în ianuarie, când mandatul lui Petru Fodor înceta. La 8 ianuarie era instalată noua Comisie interimară, prezidată de Dimitrie Mangra (primar), alcătuită din: Salvator Iacob, Ion (Izidor) Tudoran (ajutori de primar), învățătorul Nicolae Firu, avocatul Liviu Popa, profesorul Dumitru Popon, profesorul Nicolae Mihulin, secretarul Episcopiei Ortodoxe Aurel Daraban, blănarul Teodor Țapu, Teodor Popa, profesorul Iosif Selegean, avocatul Gheorghe Roxin, Ion Cotruș și fostul revizor școlar Andrei Sorescu[144]. „Noul regim va introduce o eră nouă, a naționalismului și creștinismului", erau cuvintele rostite de prefectul de Bihor, Aurel Popa, cu prilejul depunerii jurământului de către Comisie[145]. Prima ședință s-a ținut câteva zile mai târziu, pentru repartizarea membrilor în Comisii. Acestea erau: Comisia de numiri și înaintări, Comisia financiară, Comisia sanitară și de igienă, Comisia pentru desfacerea cărnurilor confiscate, Comisia de recepție, Comisia de impuneri, Comisia de apel, Comisia de sistematizare și construcții, Comisia pentru ocrotiri sociale, Comisia de licitații, Comisia școlară și culturală, Comisia agricolă și economică și Comisia pentru impuneri[146].

Printre primele cerințe ale lui Mangra s-au aflat verificarea tuturor funcționarilor municipali și modul în care fuseseră angajați, fiind supuși controlului în special angajații maghiari și evrei[147]. În fruntea uzinelor municipale (Uzina Electrică, Uzina de Apă, Uzina de salubritate, Abatorul) au fost instalate noi Consilii de Administrație, care rapid au deschis anchete împotriva unor funcționari „retribuiți împărătește, fără a depune nicio muncă"[148]. De altfel, prin verificarea gestiunilor Uzinelor s-a constatat că organizarea lor pe baze comerciale nu a produs rezultatele așteptate, cheltuielile administrative urcând[149].

Mandatul lui D. Mangra a durat o lună, până la 11 februarie. În locul său a fost numit, la 14 februarie 1938, Ioan Voștinar, cel care a deținut, timp de două decenii, funcția de secretar general al Primăriei. A fost urmat de Constantin Constantinescu, președintele secției a IV-a a Tribunalului Bihor, numit prin Decizia ministerială din 15 februarie[150]. Acesta își propunea finalizarea procurării și instalării noului cazan al Uzinei Electrice, iar repararea străzilor tot se lăsa așteptată: „Mai ales la periferie starea străzilor de acolo este cât se poate de critică. Iarna este noroi până în gât, drumuri impracticabile, cartiere întregi izolate de lumea de afară. Vara nori de praf și murdărie, cuib de microbi și, după o ploaie abundentă, o adevărată mocirlă",

[144] *Curentul*, anul XI, nr. 3573, 13 ianuarie 1938, p. 8; *Porunca Vremii*, anul VII, nr. 993, 6 februarie 1938, p. 3; A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 14/1938, p. 7.

[145] *Universul*, anul LV, nr. 12, 13 ianuarie 1938, p. 12.

[146] Idem, nr. 17, 18 ianuarie 1938, p. 6.

[147] *Țara Noastră*, anul XVI, nr. 1553, 22 ianuarie 1938, p. 6.

[148] Idem, nr. 1569, 11 februarie 1938, p. 7

[149] A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 14/1938, p. 17.

[150] *Noua Gazeta de Vest*, anul III, nr. 533, 19 februarie 1938, p. 4; *Universul*, anul LV, nr. 52, 22 februarie 1938, p. 8; *Curentul*, anul XI, nr. 3614, 23 februarie 1938, p. 8.

nota *Noua Gazeta de Vest* la prezentarea programului edilitar al edilului[151]. În 21 aprilie era inaugurată Centrala Telefonică Automată, situată pe strada Iosif Vulcan (azi Aurel Lazăr)[152]. Bugetul local prognoza venituri în scădere față de anii trecuți, cifrându-se la 56.022.816 lei, excluzând Uzinele comunale. Cheltuielile erau calculate la aceeași sumă[153].

O nouă înlocuire a primarului a avut loc în iulie 1938. Inspectorul judecătoresc Cornel Cărpinișanu era instalat oficial pe 6 iulie împreună cu maiorul Nestorescu ca ajutor de primar, moștenind și restanțele foștilor edili în întreținerea și repararea străzilor, modernizarea Uzinei Electrice și ieftinirea energiei electrice, plus asigurarea unor localuri corespunzătoare pentru școli[154].

Administrația orădeană era vizată de verificări la finalul aceleiași luni, atât privind personalul, cât și contractele Primăriei și ale uzinelor municipale. Șeful Contenciosului, Teodor Prodan, era îndepărtat din funcție pentru „atitudine nepermisă în îndeplinirea îndatoririlor profesionale, rea-credință și neglijență". Directorul Uzinei Electrice, ing. Mihail Bazili, fostul director al Uzinei de Apă, ing. Szenes Ernő (Anton), șeful Serviciului economic, Coriolan Chișiu și secretarul general al municipiului, Ioan Voștinar, erau suspendați din funcții pentru „rea credință în serviciu și pagube cauzate municipiului prin actele semnate de ei"[155]. Alți 50 de funcționari numiți ilegal au fost concediați[156], fiind constatate întârzieri în încasarea chiriilor și pagube bănești prin externalizarea producției de gheață către Fabrica de bere din Oradea, întreprindere de altfel scutită de plata taxelor pentru transportul mărfurilor în interiorul orașului[157]. Totodată, erau descoperite plăți exagerate pentru exproprierea unor case și terenuri, necesară deschiderii unor străzi[158].

C. Cărpinișanu a fost primar până la 13 septembrie 1938. După reforma administrativă din august 1938, când au fost create ținuturile (județul Bihor era inclus în Ținutul Someș), în aceeași zi, Rezidentul Regal al Ținutului Someș decreta numirea subprefectului de Bihor, Augustin Chirilă, ca primar. Numirea sa se făcea pentru șase ani, lucru confirmat prin Decretul regal nr. 3277 din 23 septembrie 1938[159]. Primarul Augustin Chirilă era secondat de doi ajutori de primar: Victor

[151] *Noua Gazeta de Vest*, anul III, nr. 557, 19 martie 1938, p. 5.

[152] *Universul*, anul LV, nr. 77, 19 martie 1938, p. 3; *Noua Gazeta de Vest*, anul III, nr. 585, 22 aprilie 1938, p. 1, 5; *Semnalul* (București), anul I, nr. 71, 23 aprilie 1938, p. 4; *Universul*, anul LV, nr. 114, 28 aprilie 1938, p. 8; *Porunca Vremii*, VII, nr. 1068, 29 aprilie 1938, p. 4.

[153] *Monitorul comunal*, anul XII, nr. 9, 2 mai 1938, p. 2-3.

[154] *Noua Gazeta de Vest*, anul III, nr. 640, 7 iulie 1938, p. 8; *Universul*, anul LV, nr. 182, 8 iulie 1938, p. 7; Idem, nr. 185, 11 iulie 1938, p. 14.

[155] *Universul*, anul LV, nr. 198, 24 iulie 1938, p. 9; *Porunca Vremii*, anul VII, nr. 1139, 29 iulie 1938, p. 3.

[156] *Curentul*, anul XI, nr. 3762, 24 iulie 1938, p. 8.

[157] Idem, nr. 3765, 27 iulie 1938, p. 5.

[158] *Gazeta*, anul III, nr. 593, 4 martie 1936, p. 1; *Porunca Vremii*, anul V, nr. 529, 2 octombrie 1936, p. 5; *Curentul*, anul XI, nr. 3767, 29 iulie 1938, p. 8.

[159] Lucia Cornea, *op. cit.*, p. 117; *Noua Gazeta de Vest*, anul III, nr. 695, 16 septembrie 1938, p. 1; *Universul*, anul LV, nr. 286, 20 octombrie 1938, p. 10.

Gherman și Solyom Kálmán[160]. Secretarul general al Primăriei era V. Hodor. Atribuțiile primarului țineau de rezolvarea agendelor din cadrul serviciilor administrativ, financiar și tehnic, inclusiv cele privitoare la personalul Primăriei și ale întreprinderilor municipale. Primarul aproba licitațiile, contractele, angajările și ordonanțele de sume, având de soluționat și aspectele ce țineau de biroul M.O.N.T.[161]

A. Chirilă pregătise un vast program edilitar[162], în concordanță cu noua lege administrativă, o măsură fiind blocarea extinderii orașului, astfel încât, treptat, să poată fi rezolvate utilitățile publice în cartierele deja construite[163]. În toamna lui 1938, Rezidența Ținutului Someș aproba realizarea unor lucrări de pavare în valoare de 3,6 milioane de lei[164]. Autoritățile locale organizau piețele alimentare și de mărfuri, urmând să intre în lucru și amenajarea Pieței Mihai Viteazul. Proiectul prevedea două parcele principale: prima pentru comercializarea florilor și a produselor alimentare, iar a doua pentru vânzarea produselor din carne și brutărie, a celor lactate și peștelui. Ceilalți vânzători urmau să fie obligați să se așeze pe alte parcele și să-și construiască gherete tip. Staționarea vehiculelor de transport era interzisă[165]. Deducem, deci, că se renunțase definitiv la construirea unei hale comerciale pe amplasament[166]. Piața de fân era și ea pietruită, făcându-se și reparații la clădirile școlilor și la sediul Teatrului. Noua administrație avea în plan și comasarea uzinelor comunale[167], astfel încât să aibă o singură conducere, precum și începerea investițiilor la Uzina Electrică[168]. După

[160] *Monitorul comunal*, anul XII, nr. 19, 1 octombrie 1938, p. 1; Idem, nr. 20, 18 octombrie 1938, p. 1-2.

[161] *Universul*, anul LV, nr. 286, 20 octombrie 1938, p. 10; *Tribuna*, anul I, nr. 4, 2 noiembrie 1938, p. 10.

[162] *Tribuna*, anul I, nr. 47, 23 decembrie 1938, p. 8.

[163] *Noua Gazeta de Vest*, anul III, nr. 699, 21 septembrie 1938, p. 3.

[164] *Tribuna*, anul I, nr. 1, 28 octombrie 1938, p. 11; Idem, nr. 39, 14 decembrie 1938, p. 2.

[165] *Noua Gazeta de Vest*, anul III, nr. 676, 21 august 1938, p. 5; Idem, nr. 719, 14 octombrie 1938, p. 4; *Monitorul comunal*, anul XII, nr. 21, 1 noiembrie 1938, p. 4-5; *Tribuna*, anul I, nr. 14, 14 noiembrie 1938, p. 8.

[166] Pentru construirea halei, primarul Tiberiu Moșoiu încheiase o convenție cu arh. Ion Anton Popescu din București, în aprilie 1935. Vezi: A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 22/1935, f. 548. Proiectele și devizul pentru lucrările de construcție, în valoare de peste 23 de milioane de lei, fuseseră aprobate de către Comisia interimară în iunie 1937. Proiectul halei a fost prezentat în *Tribuna edilitară*, anul IV, nr. 21 decembrie 1935, p. 6.

[167] Despre comasarea uzinelor comunale s-a discutat și cu doi ani înainte, cu un comitet de direcție alcătuit din: Alexandru Cristescu, Tiberiu Moșoiu și M. Ștefănescu. Vezi: *Porunca Vremii*, anul V, nr. 342, 3 martie 1936, p. 3. În același an, birourile uzinelor comunale și ale fabricii de gheață au fost mutate din edificiul Primăriei într-o casă particulară, pentru care se plătea chirie. Vezi: *Gazeta*, anul III, nr. 617, 1 aprilie 1936, p. 3.

[168] *Universul*, anul LV, nr. 351, 24 decembrie 1938, p. 12; În ianuarie 1940, Ministerul Economiei Naționale acorda Primăriei Oradea concesiunea instalării și exploatării unei turbine cu aburi cu o putere de 2200 – 3150 cai putere. Concesiunea era acordată pentru 50 de ani, termenul de începere a lucrărilor fiind de un an și de finalizare de doi ani. Vezi: *Monitorul Oficial*, partea II, nr. 1, 1 ianuarie 1940, p. 1.

unele încercări în 1938[169], ștrandul municipal a fost modernizat în vara lui 1939, prin repararea bazinelor, construirea unui ponton pe Crișul Repede, amenajarea unei popicării și montarea de aparate de gimnastică[170]. Fântânile publice din cartierele noi necesitau și ele atenție, fiindcă erau construite „fără ridicătură și terasament sau pavaj în jurul lor, astfel că apele formează adevărate bălți în jurul fântânelor, unde se bălăcesc porcii și rațele locuitorilor din vecinătate”[171].

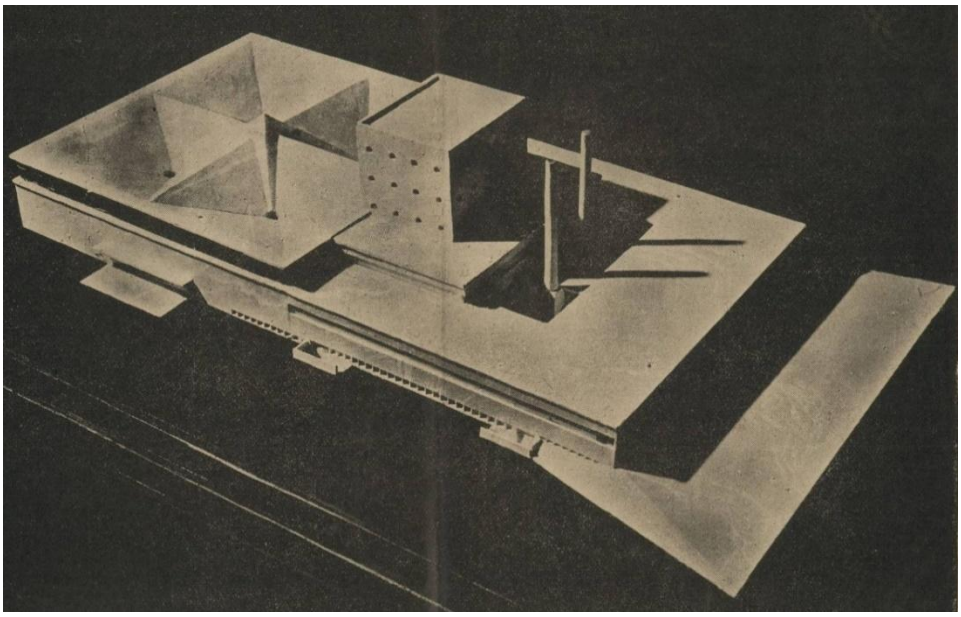

Macheta Halei agroalimentare (*Tribuna edilitară*, 21 decembrie 1935)

La începutul anului 1939, Primăria intenționa să contracteze un nou împrumut, în sumă de 30 de milioane de lei, din care să amenajeze drumul dintre oraș și Băile Felix și Băile Episcopești (azi Băile 1 Mai), existând și intenția continuării forajului din Parcul Carol pentru căutarea apei geotermale, foraj început în 1934 și care a dus la găsirea acestei resurse în 1937[172]. Pentru reglementarea spațiului public, Primăria elabora un nou regulament pentru construirea și întreținerea trotuarelor[173]. Totodată, având bugetul definitivat[174], executivul întocmea o listă a proiectelor de utilitate publică, care începea cu realizarea hărților intravilanului și extravilanului și măsurarea străzilor, în perspectiva întocmirii unui plan de sistematizare la nivel municipal. Alte sume aveau să fie direcționate către lucrări de reparare a drumurilor, amenajarea unui pavilion străjeresc, întreținerea mijloacelor de transport, amenajarea

[169] *Noua Gazeta de Vest*, anul III, nr. 591, 3 mai 1938, p. 8
[170] *Tribuna*, anul II, nr. 155, 12 iulie 1939, p. 8.
[171] *Noua Gazeta de Vest*, anul III, nr. 707, 30 septembrie 1938, p. 5.
[172] *Universul*, anul LIV, nr. 28, 29 ianuarie 1937, p. 9; *Tribuna*, anul II, nr. 47, 26 februarie 1939, p. 8.
[173] *Noua Gazeta de Vest*, anul IV, nr. 855, 7 aprilie 1939, p. 4.
[174] Bugetul general și bugetele Uzinelor comunale erau aprobate prin Decizie ministerială de către Ministerul de Interne – Direcția Administrației Locale.

bazelor sportive, repararea monumentelor de for public, construirea unei școli primare ș.a.[175] Alte intenții privind spațiul public, formulate în finalul anilor 1930, nu s-au materializat. Este vorba despre construirea Palatului Casei de Asigurări Sociale[176], a unui nou sediu pentru Casa Națională și a Palatului Cultural[177]. Amintim și o hală pentru tăierea vitelor mari în cadrul Abatorului, achiziționarea unui teren cu local pentru serviciul de salubritate și ecarisaj, îndiguirea pârâului Peța și amenajarea tuturor intrărilor în oraș[178].

Pentru că nu făcea față nevoilor de amenajare a străzilor, ținând cont de faptul că 64% dintre străzi nu dispuneau de trotuare, Comisia interimară introducea, în ianuarie 1939, un regulament pentru prestarea în natură pentru refacerea drumurilor. Având caracter temporar bazat pe o prevedere a Legii administrative din 1938, prestarea trebuia făcută de către toți bărbații apți de muncă din oraș, cu vârste între 21 și 60 de ani, timp de maximum cinci zile pe an, în perioada 1 aprilie – 31 octombrie. Localnicii aveau să fie anunțați de data, ora și locul unde aveau să se prezinte cu unelte pentru desfășurarea lucrărilor. Aveau și opțiunea răscumpărării muncii[179]. Regulamentul a venit la pachet cu unul actualizat privind construirea, reconstruirea și întreținerea trotuarelor, care prevedea creșterea contribuției bănești a riveranilor la 75% din valoarea lucrărilor (50% pentru lucrările de carosabil)[180].

Organizarea Primăriei în 1940 cuprindea următoarea structură:

- Secretariatul General, cu: Biroul secretarului general, Biroul M.O.N.T., Biroul personalului și Subcentrala telefonică a Primăriei;
- Serviciul Administrativ, cu: Biroul administrației comunale, Biroul de informații și reclamații, Biroul registraturii, expediției și arhivelor, Biroul poliției comunale, al comisariatelor de târguri, podgorii și industrial, Biroul statistic și Biroul populației;
- Serviciul de stare civilă, cu: Biroul înregistrării nașterilor și căsătoriilor și Biroul înregistrării morților;
- Serviciul Financiar, cu: Biroul financiar, Contabilitatea, Casieria centrală, Biroul de control, Biroul de constatare, Biroul percepțiilor, Biroul chiriilor, Biroul de cadastru și Percepția I, Percepția II și Percepția III cu Casieria percepțiilor;
- Serviciul Economic, cu: Biroul inventar și intendenței, Biroul economic și al licitației și Horticultura;
- Serviciul Cultural, cu: Biroul învățământului și cultelor și Biroul asistenței comunale;
- Contenciosul, cu Corpul pompierilor, Serviciul zootehnic, Serviciul tehnic, Biroul de administrare, Biroul de edilitate, urbanism și geodezie, Biroul poduri

[175] *Noua Gazeta de Vest*, anul IV, nr. 892, 28 mai 1939, p. 3; *Monitorul Oficial*, partea I, nr. 234, 9 octombrie 1939, p. 15.
[176] *Tribuna*, anul II, nr. 38, 16 februarie 1939, p. 8.
[177] *Universul*, anul LVII, nr. 121, 5 mai 1940, p. 7.
[178] *Anuarul administrativ al Ținutului Someș*, Oradea, Tipografia Mercur, 1940, p. 198, 200.
[179] *Monitorul comunal*, anul XIII, nr. 3, 16 ianuarie 1939, p. 1-6.
[180] Idem, nr. 8, 1 aprilie 1939, p. 2-4.

și drumuri, Biroul de arhitectură, Biroul autorizații și contravenții și Abatorul comunal[181].

Spectrul unui nou război mondial și începerea lui în 1939 reclamau pregătiri din partea Primăriei. În 6 aprilie 1939, Regele Carol al II-lea ajungea în Oradea, însoțit de Marele Voevod Mihai pentru a verifica starea trupelor și lucrările de fortificare de pe graniță, inspecție repetată inopinat și în decembrie același an, chiar de Crăciun, manifestări la care autoritățile locale orădene au participat cu un entuziasm mascat de sobrietatea contextului[182]. Totodată, în finalul anului 1939 și în prima jumătate a anului următor, Primăria s-a ocupat de organizarea cursurilor și exercițiilor de apărare pasivă.

Proiectele administrației conduse de Augustin Chirilă nu au putut fi implementate, căci la finalul lunii august 1940, Regatul României ceda nord-vestul Transilvaniei către Ungaria, în urma tratativelor din acea vară, încheiată cu Arbitrajul (Dictatul) de la Viena. Conducerea Oradiei a fost înlocuită la 5 septembrie 1940, A. Chirilă fiind arestat și îmbarcat în tren către Arad[183]. În locul său, edil-șef a devenit fostul consilier local și ajutor de primar Soós István, dând dovadă de echilibru în acțiunea de preluare a Primăriei, reușind să mențină ordinea în oraș pe măsură ce activitatea administrativă era preluată de către reprezentanții regimului horthyst[184].

Oradea interbelică s-a dovedit un oraș greu de administrat, primarii și consilierii locali având de rezolvat provocări în toate domeniile, pentru asigurarea bunei funcționări a orașului. Au existat probleme economice, financiare, sociale, unele declanșate local, altele venite din alte părți. Deși orașul s-a extins teritorial, iar populația a crescut, nivelul general de trai a stagnat, căci, deși orădenii din zona centrală dispuneau de bune posibilități de locuire și viață, cei din periferii nu puteau face vreo deosebire între modul de viață rural și cel din cartierele în care trăiau. Totuși, au fost făcute investiții publice, iar prin imigrația românească s-a dezvoltat cultura română locală.

[181] *Anuarul administrativ al Ținutului Someș*, Oradea, Tipografia Mercur, 1940, p. 297-304.

[182] *Curentul*, anul XII, nr. 4017, 8 aprilie 1939, p. 12; *Anuarul administrativ al Ținutului Someș*, Oradea, Tipografia Mercur, 1940, p. 124-145; *Curentul*, anul XII, nr. 4267, 28 decembrie 1939, p. 1; *Universul*, anul LVI, nr. 355, 29 decembrie 1939, p. 1, 5.

[183] *Curentul*, anul XIII, nr. 4549, 10 octombrie 1940, p. 7.

[184] Lucia Cornea, *op. cit.*, p. 124.

INTERWAR EUROPEAN DIMENSIONS REFLECTED IN THE PAGES OF THE CULTURAL REVIEW *CELE TREI CRIȘURI* FROM ORADEA

Radu ROMÎNAȘU[*]
Cornelia ROMÎNAȘU[**]

Abstract. *The study highlights the magazine's promotion of Europeanism alongside Romanian national identity, emphasizing synchronization with democratic values, modernism, and unity while respecting sovereignty. It covers political tensions like fascism, alliances (Little Entente), economic recovery post- World War I (focusing on agriculture, corporatism, crises), cultural life (romanticism, French/Italian influences, Latinity), and social changes (women's emancipation, health issues like tuberculosis).*

The author analyzes the magazine's balanced yet oscillating views between European integration and traditionalism, praising its multidimensional coverage but noting biases toward Latin Europe and Romania. Overall, it portrays interwar Europe as a turbulent space of reconstruction, ideological clashes, and cultural effervescence, serving as a valuable source for understanding Romanian intellectuals' aspirations.

Keywords: *culture, interwar period, press, European identity, nations*

Preliminary Remarks

The study of the image of Europe, including its representation in the Romanian cultural press of earlier periods, forms part of a broader historiographical

[*] University of Oradea; e-mail: rrd1214@yahoo.com.
[**] Aurel Lazăr Memorial Museum; e-mail: corne_romanasu@yahoo.com.

concern at both national[1] and international[2] levels. This concern is also reflected in the historiography of Bihor, particularly in Corneliu Crăciun's analysis[3] of the journal *Familia*.

An interpretative framework has thus emerged in which the idea of Europe is analysed as a cultural, political and symbolic construction, subject to successive redefinitions according to historical contexts and imagological approaches to the "Other".

The study of the interwar Oradea review *Cele trei Crișuri* allows this investigation to be extended by highlighting how European identity, modernisation and attitudes towards national identity were shaped in a different cultural and regional setting.

Interwar Europe provided an essential point of reference for Romanian intellectual elites, who sought to align themselves with European values and to modernise Romanian society.

Consequently, cultural circles promoted, through their own distinctive channels, the adoption of democratic values, urbanism, industrialisation and progress in a European spirit. The perception of Europe was thus often associated with modernism and with Romania's aspiration to affirm its place within the European community of equal and united states, within a framework that respected national sovereignty.

For intellectual elites, Europe meant more than a cultural orientation; it was a historical construct and a political project aimed at rapid integration into a community based on collective security and political equilibrium. This general

[1] For Romanian historiography, see in particular the contributions of Sorin Mitu, *Imagini europene și mentalități românești din Transilvania la începutul epocii moderne* [*European Images and Romanian Mentalities in Transylvania at the Beginning of the Modern Era*], Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000; Laurențiu Vlad, *Istorii românești ale ideii de Europa, secolele XVII-XXI: imagini, note, reflecții* [*Romanian Histories of the Idea of Europe, Seventeenth-Twenty-First Centuries: Images, Notes, Reflections*], Iași, Institutul European, 2021; Laurențiu Vlad (coord.), *Percepții ale „Europei" și europenității în spațiul public românesc al secolelor XVIII–XXI: istorii, imagini, idei* [*Perceptions of 'Europe' and Europeanness in the Romanian Public Sphere, Eighteenth–Twenty-First Centuries: Histories, Images, Ideas*], Târgoviște/Iași, Cetatea de Scaun/ Institutul European, 2024; Adrian Marino, *Pentru Europa: integrarea României. Aspecte ideologice și culturale* [*For Europe: Romania's Integration. Ideological and Cultural Aspects*], Iași, Polirom, 1995; Marian Petcu, „Istoria presei din România și referențialul european" ["The History of the Press in Romania and the European Frame of Reference"], *Revista Română de Sociologie*, 3-4, (2009), 339-356; Alexandru Duțu, *Ideea de Europa și evoluția conștiinței europene* [*The Idea of Europe and the Development of European Consciousness*], București, All, 1999.

[2] Among the international contributions, we mention only a few key works: Manfred Beller, Joep Leerssen (editors), *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters*, Amsterdam, 2007; Joep Leerssen, *Imagology: On Using Ethnicity to Make Sense of the World*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2016; Helmut Page (editor), *Images of Europe: Past, Present and Future*, München, 2010; Bo Stråth, Karen Wigen (editors), *Europe: A Cultural History*, London, 2020.

[3] Corneliu Crăciun, *Imaginea Europei în revista Familia (1865-1906)* [*The Image of Europe in the Journal Familia (1865-1906)*], Oradea, Muzeul Țării Crișurilor, 2005, 342 p.

outlook thus promoted the idea of a united Europe made up of strong nation states, with guaranteed borders and respect for national sovereignty, supported by spirituality and culture.

The activities of the „Cele Trei Crișuri" Cultural Association in Oradea can also be situated within this vibrant political and cultural context. An important initiative at both regional and national levels within the Romanian cultural landscape of interwar Bihor, the association's principal aim was to promote cultural and European values and strengthen Romanian cultural identity on the western border of Greater Romania, amid the new historical and social realities that followed the Great Union of 1918.

The association sought to cultivate a sense of European identity, encouraging acceptance and cooperation both among the various European states and between the cultural communities of eastern and central Europe and those active in the West.

The journal of the same name, published under the association's auspices from 1920 onwards, played an essential role in reflecting and disseminating these ideals, offering society a wide range of information and analysis concerning the political, economic, cultural and social life of interwar Europe.

Through its pages, the journal highlighted both the richness of the cultural and spiritual heritage of the European peoples, especially those of the Latin countries, such as France and Italy, and the challenges and transformations faced by the continent during this period, contributing to the development of a European consciousness among its readers.

The editors also sought to promote European identity through mechanisms of acceptance and cultural cooperation among European states. The journal combined descriptions of European political, social, economic and cultural developments, displaying an attachment to national identity, with a desire to outline a broader framework for European relations in the context created by the end of the First World War and the major political and social changes of the post-war period.

The editorial leadership addressed European politics, highlighting controversies, alliances and emerging ideologies such as fascism, Nazism and communism, as well as the peace and international security initiatives implemented by the *League of Nations*.

The idea of Latinity occupied an important place in the publication's columns, with an emphasis on the cultural and political ties between Romania, France, Italy and Spain, whose identities shared common roots in Roman culture. The review captured major social changes, particularly women's emancipation against the background of the growth of the feminist movement, tracing the shift from the reserved woman devoted exclusively to domestic life to an active female presence in society, politics, sport and fashion. It also reflected society's interest in health conditions across Europe, drawing attention to the principal diseases and vices of the age, including tuberculosis and alcoholism.

Drawing on these editorial concerns, *Cele trei Crișuri*, through its issues published between 1920 and 1944, succeeded in projecting an image of Europe that clearly illustrated the importance of each European people's culture. Particular emphasis was placed, however, on France and Italy, which were regarded as possessing the richest spiritual heritage.

Methodological Aspects

This study sets out to employ an interdisciplinary methodology characteristic of historical research on the cultural press, at the intersection of the history of ideas, cultural history, press history and discourse analysis. The documentary corpus consists of the issues of *Cele trei Crișuri* published between 1920 and 1944.

The investigation sought to identify and interpret material concerning representations of interwar Europe, with an emphasis on its political, economic, cultural and social dimensions.

The analysis began with a systematic reading of these issues and the cataloguing of articles, reviews, notes and commentaries addressing themes such as European identity, modernisation, democracy, political alliances, collective security, economic crises, cultural life, Latinity, women's emancipation, everyday life and public health.

The information identified was grouped thematically to allow the principal lines of reflection to be traced, along with the frequency with which particular subjects appeared in the review.

The analysis combines the historical-documentary method with a critical examination of discourse, considering both the explicit content of the articles and the semantics, arguments, hierarchies of values and conceptual oppositions through which the publication reflected an image of Europe.

Particular attention was paid in this respect to the relationships between Europeanism and traditionalism, modernity and conservatism, national identity and international cooperation, as well as the conflict between democratic values and authoritarian or totalitarian ideologies. The representations published in its pages were treated not as neutral descriptions of reality, but as forms of cultural construction shaped by the intellectual and ideological positions of the authors and the editorial board. The interpretation of the articles also consistently took account of the historical context of the interwar period: the reorganisation of Europe after the First World War, the formation of new states and alliances, the functioning of the *League of Nations*, the rise of fascism, Nazism and communism, the effects of the economic crisis of 1929-1933 and the origins of the Second World War.

To avoid a strictly descriptive reading, the information was compared, where necessary, with specialist studies and historical literature on interwar Romanian and European society.

The comparative method was also used to highlight differences in the journal's presentation of European states, cultures and regions, and to identify its thematic preferences.

Special attention was paid to the prominence given to France, Italy and the other Latin countries in relation to the representation of central, northern and eastern Europe. This perspective made it possible to identify both the journal's documentary value and its limitations, arising from its focus on Romania and the Latin European tradition, the sometimes idealising nature of certain accounts and the absence of a consistent analytical framework.

The adopted methodology therefore seeks not to reconstruct exhaustively the realities of interwar Europe as captured by the review, but to analyse how they were selected, interpreted and conveyed to the public by a regional cultural publication.

The value of the research thus derives from the simultaneous examination of the information circulated by the publication and the discursive and cultural mechanisms through which it contributed to shaping a particular image of Europe and Romania's place within it.

Political Life

The review offered a broad, nuanced and complex account of interwar Europe, viewed through the concerns and ideals of a Romanian cultural publication. It reflected not only external realities, but also the dilemmas and aspirations of a European society in transition, confronted with the challenges of its own age.

The editors of *Cele trei Crișuri* constantly oscillated between promoting European values as guarantees of progress and stability and strengthening the indigenous cultural foundation, namely national identity. This balance faithfully reflected the ideological oscillation of interwar Romanian society as a whole between Europeanism and traditionalism.

The publication presented the political and administrative situation of several European states with care and in detail, focusing on the members of the *Little Entente* (Romania, Czechoslovakia and Yugoslavia) and the *Balkan Entente* (Romania, Greece, Turkey and Yugoslavia), with a view to strengthening stability and territorial security against external threats, such as Hungarian revisionism.

The image of interwar Europe is reflected in its pages through a clear position adopted by its editorial team: support for the idea of European identity. The journal sought to promote acceptance and cooperation among European states, particularly through cultural and spiritual values. It thus succeeded in presenting a picture of Europe that highlighted the differences and distinctive cultural characteristics of each nation.

Cele trei Crișuri also discussed the Latinity of certain European peoples, an issue of considerable importance, particularly for Romania, in a rather difficult diplomatic context. Indeed, Latinity was extensively debated in its pages and was regarded as a unifying factor linking Italy, France, Spain, Portugal, and Romania, states with shared origins in Roman civilisation and essential cultural characteristics in common, encompassing language, culture, and traditions.

Moreover, this strand of Latinity was rediscovered and promoted in a political sense through reference to a shared Roman cultural foundation. This idea was incorporated into political and cultural discourse as Europe's Latin countries sought to influence potential alliances.[4]

The first issue of the journal published in October 1931 presents a retrospective account of the main political and military events involving the European states that participated in the First World War, together with the principal objectives they pursued.

After the war, the countries of the former Central Powers bloc, particularly Germany, faced severe economic, political, and social problems and had to rebuild their devastated nations. From this perspective, interwar Europe is presented as a political space dominated by controversies and tensions, with frequent diplomatic

[4] *Cele trei Crișuri*, 1939, nr. 5-6, p. 93-94, 105; *Ibidem*, nr. 11-12, p. 229-231.

contacts among state leaders, described in detail in substantial articles. Clearly, Europe was then undergoing a process of recovery and modernisation following the trauma of the world conflict, accompanied by significant changes in politics, society, and mentalities[5].

In subsequent issues, it offered interesting details about the official visits of leading European figures and important events in the political life of interwar Europe, also covering the tense relations between Romania and Hungary and a series of events that influenced political developments at the time.

The interwar period was also marked by the rise of totalitarian ideologies: fascism, Nazism, and, subsequently, communism, which gained ground against a backdrop of apathy among traditional democracies. The writings thus highlights a series of major political events closely connected with these ideologies[6].

Topical issues were also debated, including the protection of minorities, the development of a corporatist ethos, and the functioning of democracy in a Europe still deeply affected by the war and the fragility of the new European balance. The discussions thus include reflections on the significance of the French Revolution of 1789, a fundamental source of European modernism, and on the various forms of government tried during this period. Nor is the range of democratic developments overlooked, including the extension of voting rights and the development of European political institutions.

Numerous issues of *Cele trei Crișuri* also offered substantial political accounts of various European states. Czechoslovakia, for example, is presented as a robust democratic republic led by President Masaryk, regarded as a national hero, combining presidential authority with the mechanisms of a bicameral parliamentary system and a foreign policy favourable to Romania. At the same time, the country was integrated into the new structures established by the Versailles peace treaties and belonged to defensive alliances such as the *Little Entente*, illustrating the good political relations among recently formed or reunified states[7].

Switzerland is portrayed as a federal republic characterised by a political balance among all its cantons, structured around a bicameral parliamentary system with direct popular participation through referendums. Switzerland's democratic mechanisms and political diversity demonstrate the existence of a complex and stable political tradition[8].

The Kingdom of Yugoslavia is presented as a multi-ethnic state that sought to maintain its unity and political traditions under King Alexander Karađorđević, who temporarily assumed autocratic control in order to consolidate the state, subsequently returning to a parliamentary form of government. This process indicates the difficulties of managing ethnic diversity and political pressures in the region[9].

In Sweden, the bicameral parliament, known as the Riksdag, operated within a progressive democratic system, with extended universal suffrage and a separation

[5] Idem, 1931, nr. 1, p. 123.

[6] Mircea Mușat, Ion Ardelean, *Românii după Marea Unire* [*Romanians after the Great Union*], vol. II, Bucharest, Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 61.

[7] *Cele trei Crișuri*, 1933, nr. 3-4, p. 30, 31.

[8] Idem, 1939, nr. 7-8, p. 155; Idem, 1943, nr. 11-12, p. 222-224.

[9] Idem, 1935, nr. 1, p. 25.

of powers that included institutions overseeing the administration and the press. The acceptance of women's suffrage in 1922 and the regulations governing the convening of parliament indicate greater citizen involvement in political life[10].

Spain, in turn, was marked by the crisis brought about by the war and the fundamental political transformations that followed, with efforts to amend the constitution and adjust forms of government in a constantly changing Europe.

Austria, with its strong imperial tradition, underwent revolutions and political reforms that alternated between authoritarianism and the establishment of a federal parliamentary system, reflecting its turbulent political course during the nineteenth and early twentieth centuries.

Other political topics discussed included the protection of national minorities and the promotion of democratic ideas[11].

Romania, for its part, established a unitary nation-state through the Great Union of 1918, while Hungary became a republic after the dissolution of the Austro-Hungarian Empire. In this new context, the review advocated political rapprochement between Romanians and Hungarians, supporting cooperation based on common interests and the removal of old prejudices: "The interests of the Hungarian and Romanian peoples are the same. In political relations and before the public, only the geological strata need to be removed, and the commonality of interests will immediately be classified"[12].

Around 1936, Romania belonged to defensive alliances such as the *Little Entente* and the *Balkan Entente*, which sought to defend borders against revisionism and promoted regional solidarity, political practices also supported by France. The journal noted a real rapprochement between France and Italy, reinforced by their shared Latin roots, while Romania was perceived as a stable partner in this diplomatic equation.

Democracy was regarded on the continent as the fundamental political solution after the war, expressing the desire for governments formed on the basis of the popular will. The protection of ethnic, religious, or linguistic minorities was a key issue following the peace treaties, which established international mechanisms through the *League of Nations* to guarantee respect for citizens' individual rights and the political stability of states.

Faced with multiple crises, European countries sought a balance between the idea of European unity and the preservation of their own identities, and the journal often emphasised that "spirituality stands above all politics"[13]. Moreover, after an initial period of greater reserve, social democratic policy supported the development of corporatism as a means of improving workers' conditions. This economic orientation gradually also acquired a political role in Europe, expressed at various congresses.

[10] Idem, 1939, nr. 9-10, p. 171, 196-197; Idem, 1940, nr. 1-2, p. 37.

[11] Idem, 1931, nr. 1, p. 121; Ion Agrigoroaiei „Considerații privind locul perioadei interbelice în istoria României" ["Reflections on the Place of the Interwar Period in Romanian History"], *Anuarul Institutului de istorie „A. D. Xenopol"* (Iași), XIX, 1982, p. 81-94.

[12] *Cele trei Crișuri*, 1922, nr. 15, p. 233.

[13] *Ibidem*.

Overall, European political life throughout the interwar period was marked by the revitalisation and adaptation of democratic institutions, but also by the rise of extremist and totalitarian ideologies that profoundly changed the continent's political map. Fascism and Nazism imposed new authoritarian forms, while communism in the eastern part of the continent began to extend its influence, taking advantage of the passivity of traditional democracies. Alongside these realities, efforts at recovery and consolidation after the "Great War" faced major challenges arising from economic recessions, territorial rivalries, and ethnic tensions, which were described in detail in the journal's pages[14].

In 1938, the journal projected a pessimistic image of Europe, aware of the danger of another world conflict breaking out and reflecting the fears and military and economic threats unsettling the continent. In this new context, the *League of Nations* was viewed as a key body for maintaining peace, albeit with an awareness of its imperfections and weaknesses[15].

The Oradea review also highlighted the defensive alliances and treaties that marked the era, such as the cooperative relations among Romania, Czechoslovakia, and Yugoslavia within the *Little Entente*, intended to counter Hungarian revisionism and ensure regional stability. It also emphasised the political and cultural rapprochement between France and Italy, underpinned by long-standing ties and shared aspirations towards regional and international solidarity.

According to its pages, the end of the interwar period was marked by growing tension and uncertainty, with fears of another world conflict against a backdrop of economic crisis, territorial grievances, and militarism, but also with the hope that political decision-makers would act together to prevent another military cataclysm.

Thus, *Cele trei Crișuri* succeeded in offering its readers a comprehensive perspective on the complexity of European political life during the interwar period, capturing both democratic advances and the tensions and conflicts that foreshadowed the dramatic changes to come in Europe.

The European issues addressed in its pages fall within the broader framework of debates in interwar society, with a firm commitment to Romania's integration into the new European context after 1918-1919.

Although no unified approach to hypotheses concerning European structures can be identified in the journal, certain subjects received extensive coverage, generating at least three types of discourse: first, discourse on European construction as a guarantee of political stability; second, modernist discourse on European forms as a factor of progress; and, finally, traditionalist discourse on the protection of indigenous foundations.

While the first type of discourse illustrates a consensus of opinion, the next two reveal contradictory attitudes and positions among the authors of various articles: some supported European forms in the cultural and spiritual sphere, while others vigorously defended indigenous foundations. A further group of articles focused on economic issues.

In practice, a constant oscillation can be identified among the various models put forward for debate. This was, indeed, a characteristic feature of interwar

[14] Idem, 1940, nr. 3-4, p. 59-63.
[15] Idem, 1938, nr. 1-2, p. 4.

Romanian society, engaged in a major confrontation of ideas that ultimately had to formulate the clearest possible answer to the fundamental question posed at the time: "What path should our development follow?"[16]

Economic Life

The economic life of interwar Europe emerges as a picture of a continent seeking equilibrium after the destruction wrought by the world war.

The Oradea journal offered its readers accessible economic commentaries aimed at specialists and the general public alike, with the purpose of motivating and involving young people and the population as a whole in the development of economic life, a field vital to social stability and progress.

The publication consistently conveyed information and reflections on the continent's main economic problems, grouping them into four broad categories: corporatism, the agricultural situation, workers' lives, and financial and banking matters.

Agriculture and industry are foregrounded as essential sectors for economic recovery, followed by the exploitation of natural resources such as coal, iron, and oil deposits.

In extensive articles, the publication emphasises the importance of agriculture, which requires a new, intensive approach focused on improving irrigation systems, making widespread use of organic and mineral fertilisers, and selecting seeds rigorously. All these measures are considered essential to restoring economic equilibrium. In support of this economic perspective, *Cele trei Crișuri* also includes examples of good practice from various European countries and even from other parts of the world, highlighting the importance of involving the population in agricultural activities[17].

The post-war economic crisis is discussed and analysed in lively terms, with specialist articles attributing it to excessive and irrational expenditure at both the individual and collective levels, particularly through the uncontrolled extension of lines of credit, which led to runaway inflation and the liquidation of reserve capital and unsold surplus production. One solution put forward at the time was to increase consumption in order to revitalise production.

Amid this major crisis, England, as the foremost representative of capitalism, is presented as an emblematic example. Despite all the economic blows they suffered, the English were regarded as a people with a "bold and phlegmatic" attitude, reflecting deeply on critical situations while always retaining their composure in order to overcome the difficulties they encountered.

A significant issue appearing in several consecutive issues concerns the role of gold as a key element of monetary regulation and economic recovery. It appears as a kind of "magic word," a resource over which conflicts had been fought but which, in the context of the crisis, could serve as a guarantee of the exchange rate and a reliable source of economic growth and improved living standards. Investments in gold mines were regarded as the best options for revitalising production and trade[18].

[16] Idem, 1939, nr. 7-8, p. 126; Idem, 1920, nr. 14-15, p. 523, 524.
[17] Idem, 1932, nr. 9-10, p. 81-82.
[18] *Ibidem*, p. 63.

The publication also devotes considerable space to the economic agreement between Romania and Germany, concluded in the context of territorial changes in Central Europe. This pact, in existence since 1935 and subsequently revised, was perceived as necessary to maintain economic and political relations between the two states, with an obligation to respect each other's independence and state sovereignty. Indeed, Romanian-German economic relations developed steadily from 1935, when the first substantial trade agreement between the two states was concluded, establishing product quotas in bilateral trade. Four years later, on 23 March 1939, the German-Romanian Treaty for the Development of Economic Relations was signed in Bucharest. This bilateral document envisaged the planned coordination of production and trade over a ten-year period, with the possibility of extension. The agreement provided for the delivery to Germany of substantial quantities of grain, oil, and timber, resources vital to a war economy threatened by the prospect of a British naval blockade. In return, the government in Berlin undertook to provide Romania with technical support, development capital, and the military equipment needed to modernise its army.

From a historiographical perspective, the signing of the agreement has been interpreted both as a consequence of the expansion of German influence in South-Eastern Europe and as a pragmatic solution for finding markets for Romania's agricultural surpluses in an increasingly tense international context. Nevertheless, through the establishment of joint Romanian-German companies in strategic sectors and the introduction of a bilateral clearing system, the Romanian economy gradually became structurally dependent on the Reich, a process that accelerated after Romania joined the Tripartite Pact in 1940.

The articles discussing the Romanian-German economic agreement of 1939 over several pages emphasise that it should be understood not merely as a commercial instrument, but as an essential component of the German geopolitical project to create an integrated economic area in Central and South-Eastern Europe. From this perspective, the structural complementarity between an economy exporting raw materials, such as Romania's, and an industrial power undergoing remilitarisation, such as Nazi Germany, transformed the bilateral partnership into an asymmetrical relationship, with direct implications for Bucharest's autonomy in decision-making. Although Romanian political elites sought to use the agreement as a means of balancing German pressure against the Franco-British guarantees of spring 1939, the dynamics of economic exchange clearly favoured the consolidation of Berlin's economic hegemony in the region[19].

Overall, *Cele trei Crișuri* reflects a Europe undergoing a difficult process of reconstruction and economic adaptation, confronted with the challenges generated by

[19] *Cele trei Crișuri*, 1939, nr. 3-4, p. 73; Maria Costea, „Noi considerații privind România în geopolitica europeană sub lupa diplomației Bruxelles-ului (1939)" ["Further Reflections on Romania in European Geopolitics through the Lens of Brussels Diplomacy (1939)"], *Școală, biserică, stat și națiune în istoria României. Omagiu profesorului Cornel Sigmirean* [*School, Church, State and Nation in Romanian History: A Tribute to Professor Cornel Sigmirean*], Liviu Boar, Ioan Bolovan, Laura Stanciu (coord.), Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2021, p. 1041-1049.

an exhausting war and by crisis, yet also hopeful that organised work, reforms, and monetary stability could restore the path towards development and prosperity.

Agriculture was regarded as a vital key to economic recovery, while the cooperative ethos appeared as an economic and social solution for vulnerable groups in society. Moreover, several schemes were proposed for implementing modern methods of cultivating the land in order to achieve the much-desired economic revival. The economic crisis is presented as a complex phenomenon caused by inflation and excessive consumption, with specific references to the situation in England and to the economic pacts signed between various European countries[20].

From an economic perspective, agriculture and industry were regarded as the principal pillars of interwar Europe's resilience and development. The journal devoted extensive coverage to the economic crisis and its impact on society. It also offered readers economic commentaries on Europe's attempts to restore equilibrium, with particular emphasis on cooperation, the development of agriculture and industry, and finance.

Financial crises, inflation, and excessive expenditure were described and analysed in detail in the pages of the Oradea review, while honest business activity was examined as a reliable source of economic stability. A series of articles also discussed the history of economic agreements between European states in the post-war sociopolitical context[21].

Cultural Life

European culture in the interwar period was profoundly marked by the traumas of the First World War, giving rise to an ambivalent artistic and intellectual ferment that oscillated between radical modernism and conservative reaction. It reflected economic crises, the rise of totalitarianism, and an intense search for identity in the face of technology and war.

Consequently, cultural life in interwar Europe displayed a complex dynamic, marked by the emergence of innovative artistic and literary works and profound changes in mentalities and lifestyles. This period was characterised by an attitude of protest against war, expressed both through the development of new forms of artistic expression and through the promotion of mass culture and the adoption of new patterns of behaviour intended to shape a new cultural identity.

The review played an essential role in bringing numerous European cultural events to public attention, including concerts, festivals, theatrical performances, and art exhibitions from various regions of the continent. It helped to establish a basic body of cultural knowledge indispensable to its readership, while also providing a comprehensive overview of the dynamics of European cultural life, ranging from literary news to commemorations of great musical geniuses such as Mozart and Ludwig van Beethoven, whose impact on music across the world was extensively analysed[22]. The commemoration of the latter gave the publication an opportunity to

[20] *Cele trei Crişuri*, 1936, nr. 5-6, p. 89; Idem, 1921, nr. 6, p. 182-184.
[21] Idem, 1921, nr. 3-4, p. 37.
[22] *Ibidem*, nr. 1-2, p. 53-54; 3-4, XXI, 1940, p. 65; Zicu Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea* [*Traditionalism and Modernity in the 1920s*], Bucharest, 1980, p. 134.

emphasise the continuity of European cultural values in an era when rupture and artistic innovation were often associated with challenges to tradition. In this light, Beethoven was presented by the journal not only as a composer of universal significance, but also as an emblematic figure of creative genius, capable of transforming individual experience and the tensions of his age into an artistic language of universal value. Moreover, through this subject matter, the journal integrated musical culture into a broader reflection on European identity and spirituality.

One notable subject addressed by *Cele trei Crișuri* was the analysis of the Romantic movement, regarded as a "confession of societies" and an expression of the psychological and emotional fluctuations of the younger generation of the time. Romanticism, with its roots in preceding centuries, is approached through its representatives and the ways in which it influenced literature and art, as well as new social perceptions in the interwar period. Although its earliest manifestations were tentative, the movement profoundly influenced European literature and art through major representatives such as Byron, Victor Hugo, Goethe, Manzoni, and Pushkin[23]. France established itself as the principal centre of Romantic theatre, while Romantic poetry flourished more prominently in England. Italy and Russia developed distinct approaches, while Germany offered a broad and profound vision of Romanticism through the works of authors such as Goethe, Novalis, and Lenau[24].

As Europe approached the Second World War, perceptions of Romanticism began to change, with many experts regarding the movement as outdated. Nevertheless, the major Romantic themes, such as reverie, nostalgia, and melancholy, were not entirely abandoned; rather, they became less prominent in interwar artistic and cultural expression[25].

Consequently, the avant-garde began to predominate through Expressionism (especially in Germany), Cubism, Surrealism, and Dadaism, challenging bourgeois rationalism. Cities such as Berlin, Paris, and Vienna became cultural centres influenced by new literary and artistic movements.

Literature, in turn, began to explore the absurd and alienation (Kafka, Joyce), while important advances occurred in the sciences: in physics (Einstein) and in psychoanalysis (Freud).

Within the European cultural network highlighted by the review, France and Italy occupied a central position. France was the principal stage of cultural life, while Italy stood out for its artistic geniuses and the traditional Venetian festivities that fascinated the world.

These cultural events, characterised by their splendour and duration, had various religious, national, or political dimensions and endured over time, representing an important cultural legacy. Thus, in its treatment of Italy, the journal highlights the country's role as a European cultural centre, with artistic traditions and cultural activities that preserved Europe's historical and cultural heritage. Great

[23] *Cele trei Crișuri*, 1939, nr. 9-10, p. 93.

[24] Idem, 1920, nr. 5, p. 27-28; I. Saizu, „Relația știință-societate în gândirea românească interbelică" ["The Relationship between Science and Society in Interwar Romanian Thought"], *Revista de istorie,* 5, tom 34, 1981, p. 810.

[25] *Cele trei Crișuri,* 1930, nr. 9-10, p. 94.

Italian geniuses were celebrated in the journal's pages, particularly for their contributions to various artistic and scientific fields. The artistic expression of interwar Italy was embodied by great masters of painting such as Domenico Morelli, Palizzi, Antonio Mancini, and others, who introduced innovations in technique and artistic expression, contributing to the development of European art[26]. Interwar Italian painting, in turn, was represented by Domenico Morelli, Palizzi, Antonio Mancini, Gaetano Esposito, Eduardo Dalbono, Salvatore Postiglione, and Giuseppe Casciaro. They brought a distinctive expressiveness through innovative painting techniques, lines and dots in distinctive hues, and novel colour effects[27].

Thus, interwar cultural life as reflected in *Cele trei Crișuri* reveals a continent undergoing a process of artistic redefinition and innovation, with paradigm shifts and a strong commitment to cultural and spiritual values that could support social progress and the development of identity in a Europe marked by profound transformations and uncertainties.

Indeed, interwar European culture was also marked by growing tensions between traditionalism and modernism, between classical values such as Romanticism and new artistic and literary movements, with a particular interest in major cultural events in France and Italy. Literature, music, and theatrical performances were, in turn, important means of expressing new ideas and attitudes[28].

Cele trei Crișuri played an important role in mediating these phenomena and bringing them to the attention of the Romanian public. Through articles, chronicles, reviews, news items, and overviews, the publication followed the main manifestations of European cultural life: concerts, festivals, theatrical performances, art exhibitions, commemorations, and cultural anniversaries. In this respect, the journal served as a valuable source of cultural information and guidance, giving readers access to a varied picture of intellectual and artistic developments across the continent[29].

The publication's interest in European culture was not limited to presenting isolated events. Through its selection of themes and personalities, the journal constructed a particular perspective on cultural values, linking tradition with modernity and the Romanian cultural sphere with Europe's major cultural centres. Concerts, festivals, theatrical performances, and exhibitions were presented not only as forms of entertainment, but also as expressions of a shared European civilisation. In this way, *Cele trei Crișuri* helped to establish a cultural frame of reference for its readers, ranging from literary news and artistic commentary to accounts of major figures in world culture.

Aspects of Everyday Life

Everyday life in interwar Europe was marked by the lasting effects of the First World War, accelerating economic and social changes, and the spread of new

[26] *Cele trei Crișuri*, 1938, nr. 3-4, p. 67-69; Idem, 1939, nr. 3-4, p. 74; Ibidem, nr. 5-6, p. 95-96; Marcel Breazu*, Realism și modernitate în artă* [*Realism and Modernity in Art*], Bucharest, Politică, 1973, p. 28-29.

[27] *Cele trei Crișuri*, 1932, nr. 3-4, p. 123; Idem, 1941, nr. 5-6, p. 113-114.

[28] Idem, 1938, nr. 3-4, p. 67-69; Breazu*, op. cit.*, p. 29.

[29] *Cele trei Crișuri*, 1943, nr. 9-10, p. 189-191.

technologies. The return to peace did not entail the full restoration of earlier structures, since the experience of war had altered labour relations, family patterns, social behaviour, and perceptions of authority[30].

In this context, *Cele trei Crișuri* followed not only major political and cultural events, but also concrete aspects of everyday life: public health, education, relations between generations, fashion, the status of women, the influence of technological progress on society, and so forth.

Through the subjects it addressed, the Oradea-based publication helped to shape an image of a European society in transition. Readers were familiarised with issues that extended beyond a strictly national framework and belonged to the shared experience of European modernisation. Social diseases, the transformation of the family, women's emancipation, and the emergence of mass culture were presented as interconnected phenomena, since they all reflected changes in the relationship between the individual, the community, and public institutions.

Health issues occupied an important place in the portrayal of everyday life. The pages addressed subjects such as tuberculosis, syphilis, and alcoholism, regarded not merely as individual conditions, but also as problems affecting society as a whole. Such subjects indicate the emergence of a modern conception of public health, according to which prevention, health education, and institutional intervention were to complement medical treatment itself.

Tuberculosis was associated with poor housing conditions, inadequate nutrition, physical overexertion, and a lack of hygiene. In European societies affected by war and economic hardship, the disease became an indicator of social vulnerability. Its discussion in the press and in scientific publications therefore served a dual purpose: it informed the public about the dangers of illness and supported the need for collective preventive measures. Health was no longer conceived exclusively as a private matter, but as a responsibility shared by the family, the school, the administration, and the community.

Syphilis, in turn, was presented as a disease with medical and moral implications. In the discourse of the period, the condition was often associated with inadequate sex education, behaviour considered deviant, and hereditary consequences. A historical analysis of these texts must take account of the moralising character of interwar medical and journalistic language. Beyond the prejudices of the age, the debate on syphilis reflected a growing concern for social hygiene, the protection of the family, and the health of future generations.

Particular attention was paid to alcoholism, regarded as a dangerous vice and a threat to physical and moral well-being and family stability. The journal emphasised the harmful effects of alcohol consumption, particularly spirits, on the nervous system and the body as a whole. Alcoholism was associated with deteriorating health, a reduced capacity for work, the impoverishment of the family, and increasing domestic conflict. In this respect, the publication's discourse formed part of a broader tendency of the period that interpreted the fight against alcoholism as a form of defence of the family and the social order[31].

[30] Idem, 1939, nr. 5-6, p. 120; Maria Bucur, *Eugenics and Modernization in Interwar Romania*, Pittsburgh, University of Pittsburgh Press, 2002, p. 155-177.

[31] *Cele trei Crișuri*, 1939, nr. 5-6, p. 120.

Nevertheless, these representations need to be analysed critically. They indicate both real medical concerns and a normative view of individual behaviour. Alcohol consumption was treated not only as a health problem, but also as a departure from the ideal of the disciplined, productive, and responsible citizen. Consequently, the press article became an instrument of social education through which self-control, hygiene, temperance, and respect for community norms were promoted.

The review also addressed issues concerning children's education and the transformation of family relationships. During the interwar period, the child increasingly became a focus of medical, pedagogical, and psychological concern. Education was regarded as a process that needed to take account of children's physical and psychological development, their aptitudes, and the need to adapt to a changing society.

This orientation contributed to the decline of the exclusively authoritarian model of education and the emergence of principles based on observation, rational discipline, and the development of personality. The family and the school were called upon to prepare the younger generation for a world characterised by social mobility, technology, and professional competition. At the same time, education continued to be regarded as a means of transmitting moral, patriotic, and cultural values.

Social changes also generated conflicts between generations. Young people who adopted modern clothing, behaviour, and forms of entertainment often came into conflict with their parents' generation, which remained attached to more conservative norms. Differences emerged in relation to music, dance, cinema, reading, career choices, freedom of movement, and relations between the sexes. Generational conflict became not merely a family issue, but also an expression of a broader historical rupture brought about by war and accelerating modernisation[32].

In the case of women, these tensions were all the more visible, since changes in female behaviour were perceived as a challenge to the traditional social order. The woman who began to play sports, travel alone, or participate in political life gradually became a symbol of a new era, but also a target of criticism from those who believed that this type of emancipation threatened the family and established social roles.

One of the most important transformations reflected in the journal's pages was the emancipation of European women. This should be understood not as a uniform or completed process, but as a succession of legal, social, professional, and cultural changes. The interwar woman began to be represented in terms that differed from the traditional model, characterised by reserve, dependence, and confinement of her activities to the domestic sphere. The new feminine ideal was associated with mobility, education, concern for health, an interest in fashion, and participation in public life[33].

The First World War contributed decisively to this reconfiguration. During the conflict, many women assumed economic and administrative responsibilities left vacant by men's enlistment. They worked in factories, hospitals, public services, and relief organisations, helping to sustain the war effort and maintain family life.

[32] *Ibidem*, nr. 1-2, p. 25-26; nr. 9-10, p. 173-176.

[33] *Ibidem*, nr. 7-8, p. 150; Mihaela Miroiu, *Drumul către autonomie. Teorii politice feministe* [*The Road to Autonomy: Feminist Political Theories*], Iași, Polirom, 2004, p. 139-158.

The experience gained during those years demonstrated women's ability to perform duties previously regarded as exclusively male. At the same time, their involvement in social and professional activities strengthened their confidence in their own capabilities.

After the war, this experience was not entirely abandoned, even though society often showed a tendency to return women to their traditional roles. Despite these tendencies, women continued to participate in professional, associational, and cultural life, and their demands gained greater visibility. The granting of the right to vote represented one of the fundamental milestones of political emancipation. In the journal's pages, this right was presented as an essential step towards reducing gender discrimination and recognising women as active participants in public life[34].

The extension of political rights did not, however, mean that inequalities disappeared. Women's access to education, professions, public office, and economic autonomy remained unequal, while political participation was often restricted by prejudice and institutional structures dominated by men. Emancipation must therefore be analysed as an uneven and contradictory process: it broadened women's opportunities to assert themselves, without profoundly restructuring patriarchal norms[35].

Changes in women's status were also visible in clothing and bodily behaviour. Interwar fashion gradually abandoned voluminous dresses, corsets, and the sartorial constraints characteristic of the pre-war period. Clothes became simpler and more functional, while shorter skirts, bobbed hair, and the use of cosmetics were associated with the image of the modern woman. The change was not merely aesthetic, but expressed a new relationship with one's own body, public space, and the idea of personal autonomy[36].

One symbol of this transformation was the female type known as the "boyish woman" or *la garçonne*, following the French model. It was characterised by the fashion for short hair, a slender figure, simpler clothing, and the adoption of elements inspired by men's fashion. The modern woman was represented as active, independent, and willing to participate in activities that had previously been associated almost exclusively with men. In the imagination of the period, *la garçonne* could be a woman who worked, drove a car, attended performances and frequented entertainment venues, played sports, and expressed her opinions freely[37].

It should be made clear, however, that *la garçonne* was largely a cultural and commercial model, rather than a widespread social reality. It became more accessible

[34] *Cele trei Crișuri*, 1930, nr. 2-3, p. 65-66; Simona Stiger, „Mișcarea feministă din Transilvania. Constituirea și evoluția reuniunilor de femei" ["The Feminist Movement in Transylvania: The Establishment and Development of Women's Associations"], *Crisia* (Oradea), XIX, 1989, p. 443.

[35] Patricia A. Cunningham, *Reforming Women's Fashion, 1850–1920: Politics, Health, and Art*, Kent, Kent State University Press, 2003, p. 185-207.

[36] *Cele trei Crișuri*, 1939, nr. 7-8, p. 150; Caroline Evans, *The Mechanical Smile: Modernism and the First Fashion Shows in France and America, 1900-1929*, New Haven-London, Yale University Press, 2013, p. 247-270.

[37] *Cele trei Crișuri*, 1939, nr. 7-8, p. 150; Christine Bard, *Les garçonnes. Modes et fantasmes des Années folles*, Paris, Éditions Autrement, 1998, p. 15-42.

to urban women with a certain level of education and sufficient material resources to adopt the fashion and lifestyle associated with modernity. The image of the interwar woman must therefore be distinguished from the actual circumstances of the majority of women, who continued to be occupied with domestic work, caring for their families, and economic difficulties[38].

Sport constituted one of the most visible forms of expression of the new female identity. Tennis, rowing, horse riding, swimming, motoring, and, in some cases, aviation became symbols of mobility and independence. Mass culture encompassed health, discipline, beauty, and women's participation in events held in public spaces. In Europe during the 1920s and 1930s, sport became increasingly popular, and the press contributed significantly to disseminating the image of the "sporting girl", characterised by energy, ambition, and courage[39].

This development generated intense debate, including in scientific and cultural publications. Women's presence in public competitions and their adoption of sportswear were met with both enthusiasm and reservations. Critics feared that excessive sport and competitive behaviour could affect traditional femininity. Supporters of physical exercise, by contrast, believed that it contributed to health, self-control, and the development of an autonomous personality. In practice, the discourse on women's sport remained ambivalent: women were encouraged to be active, but their activity was often justified in terms of their future roles as wives and mothers[40].

Technological progress, in turn, significantly altered the rhythms of everyday life. The motor car, the telephone, radio, cinema, photography, and aviation reduced distances and intensified the circulation of information and people. The interwar city became a space of speed, electric lighting, advertising, and new forms of consumption. For contemporaries, technology represented both the promise of a more comfortable life and a source of unease, since it altered traditional habits and created new dependencies.

The motor car had a powerful symbolic value. It was associated with freedom of movement, individual autonomy, and belonging to the modern world. For women, driving became an expression of independence and access to public spaces. Aviation also became a field of courage and the overcoming of limits, including for women who sought to enter professions considered exclusively male[41].

New means of communication helped to make tastes and behaviour more uniform. Radio and cinema made music, images, fashions, and forms of entertainment that circulated rapidly between European capitals accessible to the wider public. The press, including cultural and illustrated magazines, became an important agent of this transformation, particularly through advertising. It did not

[38] *Cele trei Crișuri*, 1924, nr. 3, p. 33-34.
[39] Idem, 1939, nr. 1-2, p. 25-26; nr. 9-10, p. 173-176, 188-189.
[40] Ina Zweiniger-Bargielowska, *Managing the Body: Beauty, Health, and Fitness in Britain, 1880–1939*, Oxford, Oxford University Press, 2010, p. 206-230; Barbara Keys, „The Making of a Modern Female Body: Beauty, Health and Fitness in Interwar Britain", *Social History of Medicine*, 2, vol. 24, 2011, p. 469-487.
[41] Martin Kitchen, *Europe Between the Wars*, 2nd edition, Harlow, Pearson/Longman, 2006, p. 90-112.

merely indicate change, but also brought it about by selecting models of behaviour and offering readers images of what it meant to be modern[42].

In general, an extremely wide range of products and services was advertised: from radios and cameras to oral hygiene products, from medicines and cosmetics to cigarettes and sweets, and from motor cars, special engine oils, and fuels to shops, restaurants, spa and climatic resorts, and various financial and banking institutions[43].

Occupying either a full page or a smaller display panel, richly illustrated and containing key information by which readers could identify the brand presented, advertisements played a significant role in addressing certain social problems faced by interwar Romanian society as it underwent national consolidation and moved towards a fully developed urban way of life. As society evolved, advertising came to be accepted as a symbol of novelty, progress, and urbanism. From this perspective, interwar advertising must be seen as more than a mere economic force: it effectively became a vehicle for transmitting a coherent set of values, most often oriented towards Westernisation. The principal function of advertisements was to create an idealised cultural universe in an attempt to align the preferences, tastes, and values of the Romanian public with the standards of the civilised world. In this sense, they also became a faithful mirror of the various social strata, their aspirations and beliefs, and the values they promoted and towards which Romanian society as a whole aspired, at least in its stated aims[44].

Thus, the way interwar advertising was presented in the pages of the journal, the areas of community life to which it applied, and the frequency and variety of its messages all provided substantial and previously unexplored evidence concerning society's level of development. The presence and evolution of this phenomenon were all the more pronounced in a world, as was the case along the country's western border, undergoing rapid urbanisation[45].

We therefore consider the advertisements in *Cele trei Crișuri* an important source of information about the mentalities, customs, tastes, and activities of the population at the time. Reflecting the sociocultural composition of the newspaper- and magazine-reading public, while also serving as a vehicle intended to Westernise as broad a section of Romania's population as possible, the advertisements in the journal's columns are striking today for their graphic elements of genuine artistic value, their carefully composed texts, and their sustained attention to communicating directly with the reader.

Overall, the aspects of everyday life presented by *Cele trei Crișuri* reveal a European society poised between continuity and rupture. Health concerns, children's education, changes in the family, women's emancipation, the development of sport, and the spread of technology indicated the emergence of new forms of social life.

---

[42] *Cele trei Crișuri*, 1930, nr. 5-6, p. 58-59; Ion Scurtu, *Viața cotidiană a românilor în perioada interbelică* [*The Everyday Life of Romanians in the Interwar Period*], Bucharest, Rao, 2001, p. 37.

[43] *Cele trei Crișuri*, 1934, nr. 3-4, p. 50.

[44] Idem, 1927, nr. 11-12, p. 189.

[45] Cornel Crăciun, „Reclama în orașele bihorene. Considerații pentru perioada interbelică" ["Advertising in the Towns of Bihor: Reflections on the Interwar Period"], *Crisia* (Oradea), XXIII, 1993, p. 317-318.

The Oradea publication, too, captured these phenomena in a language that combined information, moral education, and an appreciation of progress.

The image of the modern woman occupied a central place in this process. She symbolises liberation from old constraints, but also the contradictions of modernisation. The interwar woman could be presented simultaneously as a citizen, a wage earner, an athlete, a consumer of fashion, and a participant in public life, yet she continued to be judged against traditional ideals of motherhood and family. Hence the ambivalent character of emancipation: women gained new rights and opportunities, but were also subjected to new forms of social discipline relating to physical appearance, behaviour, and respectability.

Interwar everyday life was therefore not only a realm of spectacular change, but also one of constant negotiation. New models of behaviour were accepted, adapted, or rejected according to social background, generation, gender, and the degree of urbanisation. In this sense, the journal sought to offer not only information about the realities of the period, but also indications of how contemporaries interpreted modernisation.

Through its articles on public health, education, the family, women, fashion, sport, and technology, *Cele trei Crișuri* helped to construct a coherent image of interwar Europe as a society undergoing transformation. This society faced disease, economic crises, and conflicts between generations, but was at the same time animated by the hope of progress and the desire to build new forms of existence.

In conclusion, *Cele trei Crișuri* served as an observer of everyday modernity. It followed the changes taking place in the family, at school, in urban spaces, in health, and in gender relations.

From this perspective, the publication mediated the encounter between Romanian readers and new European realities, offering not only a description of change, but also a framework for interpreting it. Interwar everyday life thus emerges as a space in which progress and tradition, freedom and normative thinking, emancipation and social control coexisted in a relationship of constant tension.

Conclusions

Several major conclusions emerge from the foregoing analysis:

1. Interwar Europe is presented as a space dominated by political, social, and economic tensions, but also by cultural ferment and shared European aspirations. The review highlighted both the firm desire for unity and cultural cooperation between nations and the profound divergences between Europeanism and traditionalism, between modernity and conservatism. This oscillation was a leitmotif throughout European society and, in particular, in interwar Romanian society, placing the question of Romania's integration into the post-war European scene at the centre of debate;
2. From a political perspective, the Oradea cultural journal highlights how radical ideologies such as fascism, Nazism, and communism gained ground, while traditional democracies faced severe challenges, including economic crises and ethnic tensions. At the same time, the editorial team stressed the importance of regional defensive alliances as essential instruments for maintaining peace and

stability in the region, depicting a fragmented Europe seeking effective forms of collective security;

3. The social aspects reveal a significant evolution in mentalities, particularly among women, who gained a series of rights and became active participants in European public and political life. Public health issues, workers' living conditions, and the development of the corporatist system are reflected as responses to the urgent needs of the time and to the devastating effects of war and economic crises;
4. In cultural terms, interwar Europe was marked by intense artistic production and paradigm shifts, accompanied by the promotion of a critical attitude towards the past and a commitment to new forms of cultural and artistic expression. The journal emphasised the important role of France and Italy as dominant cultural centres, as well as the influence of Romanticism, although the latter was beginning to be perceived as an outdated phenomenon in the face of new onslaughts of modernist expression;
5. From an economic perspective, the texts in the journal reaffirm the profound impact of the First World War on economic structures and the persistent efforts across the continent to restore equilibrium, with an emphasis on agriculture, the exploitation of natural resources, and prudent financial policies. The global economic crisis of 1929-1933, the economic difficulties of European states, and the role of gold as a standard of financial stability are significant examples in this context.

Organising these final considerations, we can highlight the following strengths of the Oradea journal in direct relation to the subject under discussion:

1. *A broad and integrated perspective*: The publication succeeded in capturing multiple facets of interwar Europe, addressing politics, economics, culture, and society as interconnected fields. This multidimensional approach enabled a more nuanced understanding of the period, reflecting the complexity of a continent undergoing profound transformation during the interwar years;
2. *An emphasis on culture and identity*: The Oradea-based cultural review paid particular attention to culture and the idea of Latinity, emphasising the spiritual and political ties between the Latin states (France, Italy, Romania, and Spain). This perspective places value on a shared identity and provides a cognitive basis for understanding certain political alliances and tensions of the period;
3. *Detailed coverage of national and international political life*: The detailed accounts of political structures, constitutions, leaders, and European regional alliances not only informed readers, but also reflected concerns about regional stability and the bilateral relations essential to Romania;
4. *Attention to social problems*: The journal captured social change, particularly women's emancipation, public health, and workers' living conditions, highlighting an effort to encourage social responsibility and promote progress, aspects essential to an image of the period that is as comprehensive as possible;
5. *Diversity of discourse and plurality of opinion*: Numerous texts in the journal's columns highlighted the existence of diverse political and cultural discourses (the clearest example being the dichotomy between Europeanism and traditionalism), demonstrating that the publication did not confine itself to a

single perspective, but reflected the complexity of opinion in interwar Romanian and European society.

The following aspects may be included among the less successful elements of its treatment of this subject:

1. *An excessive focus on the Romanian and Latin European perspective*: Although such an inclination was natural for an interwar Romanian journal, the pronounced emphasis on Latinity and on France and Italy produced a partial view, underrepresenting other major European influences (for example, Central, Northern, or Eastern Europe) and the continent's cultural diversity;
2. *A tendency towards idealisation in some accounts*: A telling example is the promotion of corporatist economic mechanisms and the democratic system, which were often portrayed in excessively optimistic terms, without sufficient attention to the conflicts, failures, or social opposition that marked these phenomena. This approach may create an overly uniform and favourable image, without fully capturing the actual tensions and contradictions;
3. *The lack of a coherent and in-depth analytical framework*: Some texts in the journal lack a consistent approach to hypotheses concerning Europe that are raised in relation to a particular issue, leading to a fragmented or inconsistent treatment of themes, which may make it difficult to derive a coherent and in-depth understanding of the major processes in interwar Europe;
4. *Temporal limitations and an unclear anticipation of consequences*: Although the review voiced fears of another world war, insufficient emphasis was placed on analysing the underlying causes of the impending conflicts or the long-term impact of the rise of extremist ideologies. This would have been useful for a better understanding of interwar political dynamics;
5. *An intense focus on Romania as a political and cultural component of Central Europe*: Although legitimate, this attitude led to an overestimation of Romania's role and influence in the broader European context, while other states and neighbouring regions receive only brief coverage, often in a subjective manner.

In conclusion, *Cele trei Crișuri* depicted an interwar Europe undergoing a constant process of reconstruction and redefinition, in which culture, politics, economics, and social life were closely interconnected.

From this perspective, the Oradea journal emerges as a valuable documentary source for understanding this complex picture, reflecting both the hopes and the ideals of the period, but above all the upheavals and crises that foreshadowed the tumultuous years of the Second World War. Moreover, the analysis highlights the importance of Romania's integration into the European sphere after 1918-1919, as well as the difficulties inherent in an era marked by major contradictions that dramatically shaped the continent's destiny in the first half of the twentieth century.

Cele trei Crișuri offers a valuable and multifaceted source of information about interwar Europe, combining diverse cultural, political, and social reflections. Its principal merit lies in its plurality of opinion and its attempt to understand the European setting within which it also locates Romania's position. Nevertheless, this perspective also has certain limitations, particularly a narrow focus on the idea of Latinity and on Romania, a choice that sometimes obscures real tensions and results

in a fragmentary treatment at the expense of an in-depth analysis of the period's complexity.

Nevertheless, the journal succeeded in offering an image representative of the aspirations and dilemmas of interwar Europe, making it a useful instrument for understanding this historical period.

Thus, *Cele trei Crișuri* sought to capture the complexity of interwar Europe, with all its contradictions, hopes, and upheavals, offering a valuable perspective on a crucial period in the history of the continent and of Romania.

DOUĂ MOMENTE ANIVERSATIVE ALE MARII UNIRI: ÎNCORONAREA (1922) ȘI SEMICENTENARUL (1968). ECOURI ÎN PRESA ȘI PUBLICISTICA ORĂDEANĂ

Ion ZAINEA*

Abstract. Two anniversaries of the Great Union: the Coronation (1922) and the Semicentenary (1968). Echoes in the press and publicity from Oradea. *The coronation of the royal couple Ferdinand I and Maria as sovereigns of Greater Romania, in Alba Iulia (October 15, 1922) and respectively Bucharest (October 16-17, 1922) and the Semicentenary of 1968 represent two anniversary moments of the Union from December 1, 1918. If the first one was supposed to symbolically mark the historical union of the Romanian territories under a single scepter, the second one marked the distance from Moscow of the communist regime in Bucharest and walking on its own path, even if this turned out to be a simple recuperative parenthesis between two hypostases of the totalitarian communist regime. Both events had, of course, an echo throughout the country, being commemorated in various forms. The local press, in turn, had to inform the public about these events. Our study deals precisely with the way in which the two moments, the Coronation and the Semicentenary, were celebrated in Oradea and Bihor county.*

Key words: *Coronation, Semicentenary, anniversary, local press, events*

Încoronarea Regelui Ferdinand I și Reginei Maria ca suverani ai României Mari trebuia „să marcheze simbolic unirea istorică a teritoriilor românești sub un singur sceptru” asigurând, în același timp, creșterea prestigiului țării și al familiei regale la nivel internațional[1]. Festivitatea urma să aibă loc în Alba Iulia la 28 septembrie/11 octombrie 1921[2], ziua încoronării lui Ferdinand I ca Rege al României Mari, în anul 1914. Grandoarea ceremoniei, gândită de Regina Maria[3], pe de o parte, iar pe de alta disensiunile dintre partidele politice ale vremii, frânează efortul organizatoric. Începute de guvernul Averescu, pregătirile vor fi definitivate de Partidul Național Liberal, care a preluat puterea[4].

* Prof. univ. dr. emerit, Universitatea din Oradea, membru corespondent al Academiei Oamenilor de Știință din România; e-mail: ionzaineauniv@gmail.com.

[1] Ionela Simona Mircea, „Biserica de Încoronare – istorie și har. 15 octombrie 1922 – încoronarea suveranilor României Mari, Regele Ferdinand I și Regina Maria”, în *Acta Musei Porolissensis. Fascicola: Istorie-Etnografie* (Zalău), an XXXIX, 2017, p. 212.

[2] Ioan Scurtu, *Ferdinand I*, Editura Enciclopedică, București, 2016, p. 14.

[3] Construirea, în incinta cetății, a unui complex de clădiri: o biserică nouă, o Reședință Regală, un Muzeu și o mănăstire; modernizarea Gării orașului; tăierea unui nou bulevard de la Gară la Complexul monahal din Cetate.

[4] În aceste condiții PNR și Partidul Țărănesc, deși invitate, refuză să participe la Încoronare. Ele își motivează gestul prin modul neconstituțional prin care liberalii au venit la putere și încercarea de a-și „aservi monarhia”.

Pe lângă programarea în detaliu a festivităților de la Alba Iulia (15 octombrie 1922) și București (16-17 octombrie 1922), guvernul a dat dispoziții la nivelul administrațiilor județene și comunale asupra felului în care acestea, alături de instituțiile subordonate, urmau să sărbătorească Încoronarea: timp de trei zile, în întreaga țară, în toate bisericile, indiferent de confesiune, se vor desfășura Te Deum-uri; în momentul Încoronării suveranilor se vor trage clopotele, iar în centrele reședință de județ se vor trage 101 salve de tun; magazinele și fabricile își vor suspenda activitatea, pe clădirile publice se va arbora drapelul național, în școli și unitățile militare se vor ține cuvântări omagiale; seara va avea loc retragere cu torțe și se vor organiza concerte cu piese specifice muzicii militare. Nu în ultimul rând, presa locală urma să informeze cu detalii desfășurarea Serbărilor Încoronării la Alba Iulia și București.

Prin autoritățile locale și populația românească, Bihorul și Oradea s-au implicat cu entuziasm în sărbătorirea Încoronării. Presa românească era reprezentată aici prin următoarele publicații: săptămânalul *Tribuna Bihorului*, apărut în 25 decembrie 1918 ca organ al Consiliului Național Român din Oradea și Bihor, având-l ca director pe vicarul ortodox Roman Ciorogariu și redactor responsabil pe Gheorghe Tulbure. Între 1919-1920 are apariție săptămânală, între 1921-1922 zilnică, între 1922-1931 din nou săptămânală, când își încetează apariția[5]; revista bilunară *Cele Trei Crișuri*, ce își începe apariția la 15 aprilie 1920, sub conducerea colonelului George Bacaloglu, Roman Ciorogariu și dr. Alexandru Pteancu – director general al învățământului bihorean[6], secondată, din 1922, de seria *Cele Trei Crișuri pentru popor*, cu apariție lunară, sub redacția profesorului Gheorghe Tulbure[7]; revista bilunară *Legea românească*, de informare și cultură religioasă, editată de Episcopia Ortodoxă a Oradiei, începând cu anul 1921. Fondator a fost Episcopul Roman Ciorogariu, iar redactor-responsabil Aurelian Magiier, asesor consistorial[8]. Mai apăreau, în Oradea, *Magazinul economic* (1922-1936), care se intitula „revistă financiară, industrială și comercială", și *Monitorul județean Bihor* (1919-1929), săptămânal oficial cu caracter administrativ al Prefecturii județului. La Beiuș apărea, din 1921, săptămânalul liberal *Beiușul*, „ziar de propagandă națională", director și proprietar fiind avocatul Nerva Traian Cosma.

Mass-media românească se adresa populației românești majoritară în Bihor, nu atât în Oradea, oraș cu o substanțială minoritate maghiară și evreiască, cât în orașele și târgurile de sub munte (Nucet, Ștei, Vașcău, Beiuș, Holod, Tinca, Vadu Crișului, Popești), în localitățile apărute în urma reformei agrare din 1921 în plină

[5] Margareta Danciu, „Preocupări pentru editarea unui ziar românesc în Bihor în 1918 – *Tribuna Bihorului*", în *Lucrări Științifice* (Oradea), Seria Istorie, 1969, p. 241-249.

[6] *Cele Trei Crișuri – Revistă de cultură* (Oradea Mare), an I, nr. 1, 15 aprilie 1920.

[7] Ambele reviste apăreau sub egida Reuniunii culturale „Cele Trei Crișuri". A se vedea: Ion Zainea, *Economie și societate în Bihor (de la Marea Unire la Dictatul de la Viena)*, Editura Universității din Oradea, 2007, p. 277.

[8] Ion Zainea, „*Legea Românească* (1922-1950) – publicație religioasă și culturală a Episcopiei Ortodoxe Oradea", în vol. *Tradiții ale presei religioase din România* (coordonatori Carmen Țîgșorean * Ilie Rad), Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2017, p. 323 – 333.

Câmpie de Vest prin colonizarea cu românii din Carpații Apuseni (Valea Arieșului, Munții Zarandului, Vlădeasa ș.a.).

Serbărilor de la Alba Iulia, cotidianul *Tribuna* le dedică o întreagă primă pagină, unde, sub semnătura universitarului Lazăr Iacob, publică articolul „Încoronarea”[9]. Autorul apreciază evenimentul ca fiind unul istoric, „visul de aur al neamului, păstrat cu sfințenie în zile grele, în taina sufletului nostru, visul stropit cu lacrimi și pecetluit cu jertfe foarte mari de sânge – (care) se împlinește astăzi înaintea ochilor noștri”. Se face o istorie a Bălgradului de la originea lui daco-romană la cea de capitală a tuturor românilor sub Mihai Viteazul, a primei Mitropolii ortodoxe a Ardealului, locul supliciului lui Horea, Cloșca și Crișan, a temniței lui Avram Iancu, dar și a Marii Adunări Naționale de la 1 Decembrie 1918 care a sancționat Unirea Transilvaniei cu Regatul României. În sfârșit, se publică „Programul serbărilor Încoronării”, pe ore și cele trei zile (15-17 octombrie)[10].

Revista *Cele Trei Crișuri*, în numărul din octombrie 1922, sub semnătura colonelului George Bacaloglu, publică articolul „Încoronarea”[11]. Este un articol de fond, dens în idei, scris cu suflet, omagiind familia Regală și rolul ei în Războiul de Reîntregire națională. Pe prima pagină a revistei, încastrate în articolul de fond, apare fotografia lui Mihai Viteazul încadrată de cele ale Regelui Ferdinand I, Reginei Maria și Alteței Sale Regale Principele Carol. În numărul următor al revistei, pe prima pagină, se află fotografia, devenită clasică, a Încoronării sub baldachinul regal, cu Suveranii având coroanele regale pe cap, înconjurați de mulțimea oficialităților române și străine, în frunte cu primul ministru Ion I. C. Brătianu[12].

Săptămânalul *Legea românească* detaliază, în două numere consecutive, momentul Încoronării. Articolul de fond menționează că Încoronarea „desăvârșește și încununează măreața operă a Unirii” de la 1 Decembrie 1918, făcută prin „legile omenești”, care trebuia întărită religios, prin „Căsătoria... între Domnitor și țară...”, Tatăl ceresc binecuvântând legătura prin arhiereii Bisericii[13]. Câteva date, precizează pe scurt desfășurarea festivităților. În același număr al revistei, academicianul Ion Simionescu semnează articolul intitulat „Alba Iulia”. Istoricul punctează trecutul orașului Încoronării, subliniind originea sa daco-romană (Tharmis-Apulum), cetatea Huniazilor și a lui Mihai Viteazul, sediul primei Mitropolii românești a Ardealului, locul martirajului lui Horea, Cloșca și Crișan, locul umilirii prin arestare a lui Avram Iancu după 1849, a Hotărârii de Unire a Ardealului cu Regatul României la 1 Decembrie 1918, acum a Încoronării, cu Biserica, mănăstirea și Palatul Regal ridicate pentru acest măreț și simbolic eveniment[14].

În numărul imediat următor, în articolul „După Încoronare”, Episcopul Roman Ciorogariu, prezent la festivități, face o incursiune, cu note autobiografice, în propria istorie și a Oradiei anului 1918-1919 (arestarea sa de către autoritățile bolșevice maghiare din Oradea, eliberarea orașului de Armata Română în 20 aprilie 1919), atentatul anarhisto-comunist din Senatul României din 1920 (în urma căruia

[9] *Tribuna* (Oradea), an IV, nr. 80, 15 octombrie 1922, p. 1.
[10] *Ibidem*, p. 2.
[11] *Cele Trei Crișuri* (Oradea), an III, nr. 14, octombrie 1922, p. 1-2.
[12] Idem, nr. 15, noiembrie 1922, p. 1.
[13] *Legea românească* (Oradea), an II, nr. 40, 2/15 X 1922, p. 1.
[14] *Ibidem*, p. 2-3.

rămâne invalid). În final își exprimă regretul pentru că, din rațiuni politicianiste ale momentului, Partidul Național Român și Biserica greco-catolică au refuzat să participe la Încoronare, pe considerentul că slujba Încoronării se făcea după tipicul ortodox, până la urmă foarte puțin deosebit de cel greco-catolic.

Revista mai publică „Proclamația Regelui Ferdinand I către țară", iar în articolul „Serbările Încoronării" se face un film al acestora așa cum s-au desfășurat la Alba Iulia în 14-15 octombrie 1922[15].

Săptămânalul *Beiușul* dedică serbărilor Încoronării pagini întinse din două numere consecutive: nr. 40/15 octombrie 1922, în care aflăm, pe pagina întâi, un articol de fond „Încoronarea M-Sale Regelui Ferdinand și a soției Sale Regina Maria", iar pe paginile 2-4 descrie cum s-au desfășurat „Serbările Încoronării Suveranilor"[16]. În numărul următor, 41/22 octombrie 1922 este publicată, pe pagina întâi, „Proclamația Regelui" și „Solemnitatea încoronării", inclusiv „Serbările de la Beiuș", care se continuă și pe pagina următoare, iar în pagina trei „Documentul comemorativ al încoronării". Pe pagina patru este publicată vorbirea colonelului Dervescu din ziua de 12 octombrie 1922 în Piața Dr. Ciordaș din Beiuș, intitulată „La încoronare"[17].

Interesant este faptul că în anii care au urmat, în perioada regalității interbelice, când, în mod normal, Casa Regală trebuia să fie interesată în a-și rememora o pagină spectaculoasă din activitatea sa, evenimentul nu a mai fost sărbătorit nici măcar la împlinirea unor cifre rotunde (5, 10 sau 15 ani).

Anul 1927 a fost marcat de dispariția atât a Regelui Ferdinand (20 iulie), cât și a lui Ion I. C. Brătianu, primul-ministru (24 noiembrie). Boala regelui, transmiterea puterii Regenței pe timpul minoratului Regelui Mihai, lupta pentru putere între Partidul Poporului, Partidul Național Țărănesc și Partidul Național Liberal, a bulversat lumea politică internă. Nimeni nu se gândea la sărbătorirea a cinci ani de la Încoronarea din 1922. Ca urmare, atât presa centrală cât și cea locală, în cazul nostru cea din Bihor, nu scrie niciun rând despre evenimentul petrecut cu cinci ani înainte.

Venirea la putere a Regelui Carol al II-lea și a guvernelor național-țărăniste în anii crizei economice au exclus din start o eventuală aniversare decenală a Încoronării de la Alba Iulia. Ruptura din anii 1925-1926 dintre Casa Regală și prințul moștenitor Carol, aversiunea acestuia față de mama sa – Regina Maria, după revenirea în țară, boicotul Partidului Național Român și a Partidului Țărănesc de a participa la festivitățile din 1922 – erau suficiente motive pentru ca în 1932 să nu se vorbească nimic despre Încoronarea de la Alba Iulia.

În 1937, la cincisprezece ani de la evenimentul amintit, la Alba Iulia au loc fastuoase serbări naționale dedicate eternizării eroilor Horea, Cloșca și Crișan la 150 de ani de la supliciul lor. Sunt prezente oficialități laice și religioase la vârf, Regele Carol al II-lea și membri ai guvernului, înalte fețe bisericești în frunte cu Patriarhul Miron Cristea și Mitropolitul Ardealului Nicolae Bălan. Discursul Regelui punctează prezența în cetatea Albei Iulia a unor figuri centrale ale istoriei românilor, de la Mihai Viteazul la Avram Iancu. Regele Ferdinand I este amintit și elogiat pentru fapta de Întregitor al românilor, fără să se facă trimitere la evenimentul din 1922.

[15] Idem, nr. 41/1922, p. 3-4.
[16] *Beiușul* (Beiuș), nr. 40/15 octombrie 1922, p. 1-4.
[17] Idem, nr. 41/22 octombrie 1922, p. 1-4.

La 20 de ani de la eveniment, în 1942, eram în plin război, iar după aceea, din motive politice (de „oportunitate politică" – cum se menționează în documentele instituției de cenzură, Direcția Generală a Presei și Tipăriturilor), epoca comunistă a scos de pe ordinea zilei evenimentele de la 1 Decembrie 1918 și alături de el cel din toamna anului 1922 de la Alba Iulia. Cel dintâi revine în atenția istoricilor abia în 1968, odată cu distanțarea de Moscova și aniversarea Semicentenarului, iar cel de-al doilea abia după decembrie 1989, odată cu căderea regimului comunist.

Anul 1968 marchează descătușarea decisivă a subiectului unirii Transilvaniei cu România, Nicolae Ceaușescu criticând, într-un discurs politic agresiv greșelile perioadei interbelice ale comuniștilor, care vedeau în România un stat multinațional și opresor. Actul de la 1 Decembrie 1918 devine brusc, pentru secretarul general al partidului, momentul crucial al istoriei românilor, cel care a contribuit decisiv la păstrarea ființei naționale[18]. Cenzura a lăsat, desigur nu fără un control discret, discutarea acestui subiect mai ales în seama istoriografiei. În 1968 se înregistrează, după ani buni de secetă, 83 de contribuții pe această temă[19]. Peste tot în țară au loc adunări populare, manifestări, întâlniri, sesiuni științifice sau simpozioane dedicate lui 1 Decembrie 1918. Începutul a fost făcut la 28 noiembrie 1968 la Alba Iulia când, în cadrul unei mari adunări populare, ce se dorea a fi rememorarea celei de la 1 Decembrie 1918, la care a participat și Nicolae Ceaușescu, acesta a vorbit pentru prima dată într-un cadru atât de larg, despre 1918. A doua zi, 29 noiembrie 1968, într-un adevărat tur de forță, Nicolae Ceaușescu a vorbit despre același eveniment în fața Marii Adunări Naționale reunită în capitala țării tocmai pentru sărbătorirea semicentenarului unirii celei mari. O serie de manifestări oficiale culminând cu o hotărâre a CC al PCR și a Consiliului de Miniștri din 2 noiembrie 1968, veneau să întregească un nou concept introdus de Nicolae Ceaușescu în retorica națională[20]. Evident, presa și publicațiile centrale și cele locale au comentat pe larg toate aceste acțiuni și manifestări.

La momentul aniversării Semicentenarului, în Oradea apăreau următoarele publicații (reviste și ziare): revista *Familia*, cotidianele *Crișana* și omologul său în limba maghiară *Faklya*, două bi-anuare *Comunicări Științifice*, editate de Institutul Pedagogic Oradea, revista studențească *Gaudeamus* și câteva reviste școlare. În cele ce urmează, ne vom ocupa cu precădere de revista culturală *Familia* și cotidianul *Crișana*.

Încă din primele sale numere pe 1968, revista *Familia* publică două articole dedicate unor luptători pentru unire: cel dintâi aparține lui Mircea Bradu și este dedicat lui Vasile Lucaciu[21], iar cel de-al doilea lui Sever Dumitrașcu, intitulat „Aurel Lazăr – 50 de ani de la Unire"[22]. Acesta din urmă a fost semnalat în întregime

[18] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. III, București, 1969, p. 696.

[19] Gabriel Moisa, *Istoria Transilvaniei în istoriografia românească (1965-1989)*, Editura Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 54.

[20] *Ibidem*.

[21] *Familia* (Oradea), 1968, nr. 1, p. 18.

[22] Idem, 1968, nr. 3, p. 18. Mai amintim, din acest număr, articolul lui Titus Roșu, „Învățământul istoriei în pregătirea unității naționale" și două prezentări de carte, una aparținând lui Nicu Dumitrescu: C-tin Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*,

organului de partid deoarece menționa, în bibliografia utilizată, cartea lui Roman Ciorogariu, *Zile trăite* (1926) cu „un pronunțat caracter anticomunist și șovin”, și „cerea grabnic și fără șovăire” repunerea plăcii comemorative pe casa lui A. Lazăr și îngrijirea atentă a biroului său[23]. După o pauză în numerele următoare, articole dedicate Unirii reapar începând cu nr. 8, unde găsim articolul „Pe altarul patriei. 1918”, semnat de Gh. Pele și un altul aparținând lui Viorel Faur, „Tribuna Unirii”, rubrică deschisă în revista *Tribuna* – Cluj, și girată de Ștefan Pascu[24].

Începând cu nr. 9, revista deschide rubrica „1 Decembrie 1918”, unde, la pagina 13[25], întâlnim două articole: unul aparținând lui A. Egyed și I. Vajda, „Acțiuni țărănești bihorene în 1918”, celălalt semnat de prof. Titus Roșu, „Luptători pentru unire și progres: Gh. Crișan”.

În numărul următor, la pagina 3, Coriolan Gheție prezintă cartea lui Teodor Neș, *Oameni din Bihor*, iar la pagina 22, Teodor Popa semnează articolul „Moment istoric orădean: 12 octombrie 1918”[26]. Mai multe articole pe tema unirii găsim în nr. 11, din noiembrie 1968. Pe prima pagină, având continuare pe pagina 5, Ion Bratu semnează articolul „Semicentenarul desăvârșirii unității statului național român”[27].

Editura Științifică, cealaltă lui Mircea Țoca: Ștefan Pascu, *Pietrele de temelie din trecut pentru vremurile de azi*, Cluj, 1967. *Ibidem*, p. 2.

[23] Ion Zainea, „Cenzură, cenzori și cenzurați. Din activitatea colectivului DGPT Oradea (1966-1977)”, în vol. *Cenzura în spațiul cultural românesc*, coordonator Marian Petcu, Editura Comunicare.ro, București, 2005, p. 219.

[24] *Familia*, 1968, nr. 8, p. 5, respectiv p. 22.

[25] În forma inițială, era pagina 12, și era alcătuită din citate din documente, declarații politice, scrisori și articole privind unirea principatelor și a Transilvaniei, semnate de personalități politice, dar la sesizarea cenzurii și cererea Comitetului județean Bihor al P.C.R., redacția a refăcut pagina. Ce semnala cenzura: Printre altele, din „Convenția secretă ruso-română, 1 octombrie 1914”, se dădea următorul paragraf: „Rusia se angajează să recunoască României dreptul de a anexa teritoriile locuite de români din monarhia austro-ungară. Pentru Bucovina, principiul naționalităților va servi ca bază la delimitarea teritoriilor între Rusia și România. Rusia se obligă să obțină aprobarea Angliei și Franței asupra celor de mai sus, în schimbul neutralității României”. Din „Nota guvernului sovietic către guvernul român, din 9 martie 1945”, se cita paragraful în care guvernul sovietic hotăra să satisfacă cererea guvernului român de a instaura în Transilvania administrația românească. Din cuvântarea lui Janos Kadar cu ocazia vizitei făcută în țara noastră, în 1958, se dădea următorul citat: „Noi declarăm că Republica Populară Ungară nu are pretenții teritoriale sau de altă natură față de nici o țară. Cel care ridică astfel de pretenții este dușmanul nu numai al republicilor populare vecine, care se află cu noi într-o prietenie frățească, ci și în primul rând dușmanul Republicii Populare Ungare și al poporului muncitor ungar”. A se vedea: Ion Zainea, *Cenzura istoriei, istoria cenzurată. Documente (1966-1972)*, Oradea, Editura Universității din Oradea, 2006, p. 84.

[26] Și acest articol a fost semnalat de cenzură și s-a cerut pentru el aviz pe motiv că „trata numai rolul membrilor Comitetului Național Român și evidența în mod deosebit activitatea lui Vaida Voevod”. Comitetul județean Bihor al P.C.R. a indicat refacerea articolului. Ion Zainea, *Cenzura istoriei...*, p. 88.

[27] Inițial, pe pagină a fost un editorial intitulat „Semicentenarul unirii Transilvaniei cu România”, dar pagina a fost refăcută la semnalarea cenzurii și cerința Comitetului județean Bihor al P.C.R., care a cerut modificarea și completarea articolului, pentru următoarele: a) „era evocată lupta pentru eliberare națională dusă de poporul român, fără a se aminti de

În pagina 2, Viorel Faur prezintă cartea Corneliei Bodea, *Lupta românilor pentru unitate națională. 18341848*, la pagina 7, două articole, unul semnat de Victor Grecu, „Ideea unirii la cărturarii transilvăneni din secolul trecut", celălalt de V. M. Ungureanu, „Monumentul de la Șișești", iar la pagina 8, un articol aparținând lui Alexandru Porțeanu, „Unirea din 1918 în memorialistica românească"[28].

Cotidianul *Crișana* deschide seria manifestărilor dedicate Semicentenarului unirii cu numărul din 17 noiembrie 1968 și un articol semnat de Teodor Pavel, pe atunci asistent universitar la Institutul Pedagogic Oradea, „Unirea -imperativ al istoriei". După ce, în ediția din 20 noiembrie 1968, un articol preluat de la Agerpres anunța că „Alba Iulia se pregătește", în numărul din 22 noiembrie 1968, cotidianul găzduiește articolul „Un vrednic fiu al Bihorului: Nicolae Zigre" semnat de prof. Ioan Șarba și menționează o primă manifestare dedicată evenimentului 1 Decembrie 1918: simpozionul cu tema „Unirea Transilvaniei cu România" desfășurat la Casa de cultură Marghita[29].

În numărul ziarului din 23 noiembrie 1968, într-un articol intitulat „Lucrări consacrate Unirii Transilvaniei cu România", sunt prezentate bihorenilor volumele: *Desăvîrșirea unificării statului național unitar român*, sub red. Miron Constantinescu și Ștefan Pascu, Editura Academiei; iar de la Editura Militară: *Trei evadări din lagărele germane* (memoriile gen. Gh. Caracaș); *Ascultînd chemarea* (memoriile gen. Polihron Dumitrescu); *Amintiri din primul război mondial* (însemnările câtorva militari participanți și la desfășurarea actului Unirii). Numărul din ziua următoare, 24 noiembrie, la rubrica de pe pagina întâi „Manifestări închinate Unirii", sunt menționate: simpozionul „Unirea Transilvaniei cu țara. 50 de ani de la desăvîrșirea unirii statale", desfășurat la Casa de cultură din Salonta și expoziția de carte închinată Semicentenarului de la Biblioteca din același oraș; simpozionul cu tema „1 Decembrie 1918 - moment de seamă în istoria poporului nostru" (Clubul tineretului din Oradea); manifestarea cultural-artistică „Evocarea a 50 de ani de la Unirea Transilvaniei cu patria mamă" (Liceul pedagogic Oradea)[30].

Ediția ziarului din 27 noiembrie, la rubrica intitulată „În cinstea aniversării Unirii Transilvaniei cu România", prezintă câteva activități ale colectivului clubului „Constructorul" din Oradea: conferința „Participarea bihorenilor la actul Unirii Transilvaniei cu România", susținută de prof. Maria Pescaru; evocarea literară

caracterul social"; b) revenea ideea că „coordonatele destinului nostru își au originea în Transilvania", aceasta fiind considerată „Alfa și Omega destinului românesc"; c) „nu se scria nimic despre politica partidului în problema națională și realizările poporului nostru în construcția socialismului". Ion Zainea, *Cenzura istoriei...*, p. 89.

[28] Din acest număr a fost eliminat articolul „1918-1919. Documente și amintiri", în care se prezentau pasaje din procesele verbale de constituire a consiliilor naționale comunale. A fost scos pentru că făcea referiri la manifestări ostile, abuzuri, represalii împotriva populației românești, într-o serie de comune, de către grupuri de maghiari localnici și de către forțe ale administrației de stat, honvezi înarmați. Ion Zainea, *Cenzura istoriei...*, p. 89.

[29] Pe tema Unirii au vorbit profesorii, Gh. Demeter și Nicolae Hîrja, iar elevii școlii generale au prezentat un program cultural-artistic și au dansat Hora Unirii. *Crișana* (Oradea), 1968, nr. 278/22 noiembrie, p. 1.

[30] La manifestare au participat elevii de la liceele din oraș. *Crișana*, 1968, nr. 280/24 noiembrie, p. 1.

„Idealul de unire la români", un montaj de versuri patriotice și concursul pe tema „Ideea Unirii Transilvaniei cu România". În același număr, întâlnim și articolul semnat de Vasile Vetișan „Înfăptuitorii Unirii: George Pop de Băsești"[31].

Spațiile dedicate de cotidian manifestărilor Semicentenarului sunt tot mai mari pe măsură ce evenimentul se apropia. Astfel, pagina trei din numărul din 28 noiembrie este dedicat unor asemenea acțiuni, unde găsim articolele: „Lupta pentru unire în folclorul transilvănean" (semnat de prof. Ioan Șarba), „Veacul și-a întors fața spre Transilvania: 1 Decembrie 1918" (mărturii și amintiri ale unui participant la Alba Iulia: Iosif Tărău), „Desăvîrșirea unității statului național român" (de Alexandru Porțeanu), „Istoria ne cheamă la fapte" (chemarea dată de CNRC de la Arad, pe 20 noi. 1918, pentru ținerea Adunării de la Alba Iulia pe 1 Decembrie 1918, semnată de Ștefan Cicio Pop, președinte și Gh. Crișan, secretar), „Adunarea Națională de la Alba Iulia în poezia lui Petre Dulfu" (de Gh. Crișan), „În întîmpinarea măreței aniversări" (de prof. Ana Goina). Se adaugă manifestarea organizată de Comitetul municipal UTC la clubul „Poligrafia", o expunere a prof. Titus Roșu pe tema „desăvârșirii unității statului român", expunerea pe aceeași temă de la clubul „Constructorul" în fața tinerilor din grupul III, TJC Bihor și o imagine a momentului în care la 1 Decembrie 1918, la Alba Iulia, se citește actul solemn. Primele două pagini ale numărului din ziua următoare, 29 noiembrie 1968, sunt dedicate evenimentului. Pe prima pagină e cuvântarea lui Nicolae Ceaușescu cu prilejul aniversării semicentenarului Unirii Transilvaniei cu România, și tot aici, la rubrica „Activități consacrate semicentenarului Unirii" sunt menționate mai multe acțiuni organizate de Biblioteca Casei de cultură din Băile Felix: expunerea „Unirea Transilvaniei cu România" – Titus Roșu, în 12 noiembrie; seară literară pe tema „Unirea Transilvaniei cu patria mamă"- 14 noiembrie, seară de poezie intitulată „Un luptător pentru Unire: Octavian Goga"- 20 noiembrie. Pe pagina următoare, găsim articolul „Manifestările de la Alba Iulia", un reportaj realizat de S. Constantinescu, Nicolae Vancu, Nicolae Dăscălescu, Ștefan Dinică și Avram Zaharia, despre inaugurarea Complexului Muzeal al Unirii de către Nicolae Ceaușescu și adunarea populară desfășurată pe platoul din fața Sălii Unirii (unde au ținut cuvântări Nicolae Ceaușescu, Gh. Homoștean și Tiron Albani)[32].

Numărul din 30 noiembrie al ziarului este dedicat în întregime (paginile 1-4) ședinței jubiliare a Marii Adunări Naționale consacrată sărbătoririi semicentenarului Unirii Transilvaniei cu România și expunerii lui Nicolae Ceaușescu. Numărul din 1 Decembrie 1968 prezintă o avalanșă de evenimente desfășurate în Oradea și în județ cu prilejul celor 50 de ani de la Marea Unire. Pe prima pagină, găsim articolul de fond „1 Decembrie 1918 – Unirea Transilvaniei cu România". Pagina a treia este dedicată în întregime evenimentului. Aflăm aici articolul „Veacul și-a întors fața spre Transilvania" (cu amintiri/relatări ale unor participanți la Alba Iulia: Gh. Rusu, Iosif Drimba, Nicolae Malița, Gavril Iovan), convorbiri realizate de Ion Isaiu; poezia „Omagiu Unirii" de Alex. Bunta din Salonta; spectacolul festiv din sala Teatrului din Oradea – închinat sărbătoririi semicentenarului – organizat de Comitetul de cultură și artă al județului Bihor, Consiliul municipal al sindicatelor din Oradea și Comitetul

[31] *Crișana*, 1968, nr. 282/27 noiembrie, p. 1. La manifestări, au mai participat organizația UTC de la Liceul de construcții și elevii Școlii generale nr. 9 din Oradea.

[32] *Crișana*, 1968, nr. 284/29 noiembrie, p. 1-2.

municipal de cultură și artă Oradea (conținut: montajul literar-muzical-coregrafic „Unirea Transilvaniei cu țara" de Al. Andrițoi, în regia lui Eugen Țugulea; corurile reunite CFR, PTTR, DJTA, Hilaria și Orchestra filarmonică orădeană sub bagheta lui Miron Rațiu; formațiile de dansuri ale Liceului nr. 4, Școlii sanitare, a clubului „Constructorul"); alte manifestări consacrate Unirii Transilvaniei cu România, desfășurate la: Institutul Pedagogic Oradea (expuneri: lector univ. Ecaterina Deliman, asistent univ. Teodor Pavel, lector Victor Grecu, lector Sever Dumitrașcu); Școala generală Sintelec (concurs); Salonta (adunare festivă închinată semicentenarului Unirii – a vorbit lector Ion Bratu de la IP 3 Oradea); Grupul școlar agricol Oradea (expunere – prof. Titus Roșu); Direcția Teritorială a Gospodăririi Apelor (șezătoare literară organizată de Comitetul municipal UTC în colaborare cu Biblioteca municipală); nu în ultimul rând articolul „Întîiul domn al tuturor românilor" de Valeriu Chișiu[33].

Alte manifestări consacrate aniversării Semicentenarului care au avut loc în județ, ne sunt prezentate în numărul din 3 decembrie 1968, în articolul „Manifestări închinate Unirii din 1918": la Căminul cultural din Holod (spectacol cu piesa „La piatră de hotar" de Ion D. Sârbu); Măgești (serbare a elevilor școlii); Mădăras (manifestare cultural-artistică: expunere – Teodor Roman și recital de poezie); Bratca (conferință „50 de ani de la Unirea Transilvaniei cu România" și un montaj literar-muzical-artistic cu tema „Năzuințe împlinite")[34]. Articolul „Scurtă călătorie prin Muzeul Unirii de la Alba Iulia" de Valeriu Chișiu, aflat în numărul ziarului 291/din 7 decembrie 1968, pagina trei, încheie seria manifestărilor dedicate semicentenarului Unirii Transilvaniei cu România, desfășurate în Oradea și județul Bihor.

Nu putem încheia fără a aminti, în aceeași suită de manifestări, apariția, în anul aniversării Semicentenarului, sub egida Casei județene Bihor a creației populare, a culegerii *Năzuințe împlinite*, realizată de Alex. Andrițoiu și I. Iuga, cu materiale axate pe tematica sărbătoririi a 50 de ani de la unirea Transilvaniei cu România.

[33] Idem, 1968, nr. 286/1 decembrie, p. 1 și p. 3.
[34] Idem, 1968, nr. 287/3 decembrie, p. 1.

„ACȚIUNEA PATRIOTICĂ” DIN CLUJ (1932–1940) – ASOCIAȚIE CU CARACTER SOCIAL-MORAL ȘI NAȚIONAL

Mihai D. DRECIN*

Abstract. „Patriotic Action” from Cluj (1932-1940) – an association with a social-moral and national character. *Against the backdrop of the worsening internal situation in Romania (economic crisis; undermining of the young democracy through the policy of fragmentation of political parties by King Carol II; the cracking of morality in the family, administration, politics; the decline of national sentiment; the increase in revisionist manifestations of some minority ethnic groups) – it determines a part of the Romanian elite, especially in Transylvania, to organize itself into a patriotic, non-political association, which would act to eradicate the Romanian society from the evils of the new times.*

“Patriotic Action” took a stand against serious European political changes, especially the affirmation of fascist and revisionist ideas. Within it we meet men, women, young people, from cities and villages, who will campaign for the implementation of the association's Statutes, through a multitude of civic ways and forms.

Keywords: *Patriotic Action, Cluj, 1932-1940, social-moral character, national sentiments.*

În perioada interbelică a istoriei țării noastre, pe lângă partide politice, organizații sindicale, societăți profesionale, religioase, culturale și științifice, asociații sportive și de tineret – s-au constituit și activat *asociații cu caracter social-moral și național*. Ținând cont de Statutele „Acțiunii Patriotice” din Cluj, obiectivele și activitatea ei se încadrează astăzi în cea a unui ONG civic, fără coloratură politică, orientat spre fortificarea moral-sufletească a națiunii și statului român, atunci relativ recent unificat din patru mari provincii (Basarabia, Bucovina, Transilvania, Regatul României) care, pe lângă asemănări în evoluția lor istorică, aveau și suficiente deosebiri, inclusiv de mentalitate a cetățenilor.

Pentru început, încercăm să facem o prezentare a asociației pe baza Statutelor[1] acesteia și a unor sumare informații privind conducătorii ei[2]. Din păcate, nu s-au păstrat documente de arhivă[3]. Presa locală ar putea fi o sursă de informații

* Prof. univ. dr. emerit, Departamentul de Istorie, Universitatea din Oradea; membru titular al Academiei Oamenilor de Știință din România, Secțiunea Istorie-Arheologie.

[1] Vezi Arhiva Mihai D. Drecin, *Fond: Documente de familie,* cutia D_4.

[2] Arhiva Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga” Cluj-Napoca.

[3] Deși menționată pentru 1932 în Arhiva Prefecturii Cluj, Arhivele Naționale- Serviciul Județean Cluj ne răspunde că „potrivit inventarelor fondurilor și colecțiilor noastre, nu

privind activitatea ei curentă, alături de fonduri personale de arhivă a unor personalități ale Clujului interbelic- membrii ai Acțiunii Patriotice”[4].

Statutele sunt foarte bine gândite, organizate în opt capitole[5]. Se observă „mâna” unui jurist în redactarea lor.

Încă de la început, se precizează că A.P. „nu urmărește scopuri politice de partid, deci nu urmărește nici acapararea puterii de guvernământ,...stă deasupra oricărei guvernări politice și este pusă exclusiv în serviciul superior al patriei”[6]. Scopul asociației era „refacerea, consolidarea și propășirea statului național român în general, conservarea și îmbogățirea patrimoniului național, așa cum a fost plămădit din suferințele milenare ale neamului românesc... prin jertfa de sânge a eroilor morți pentru marele ideal al întregirei neamului în hotarele etnice”[7].

Obiectivele imediate erau: „cultivarea sentimentului de solidaritate națională, de pace socială și confesională și de patriotism luminat și desinteresat și concomitent combaterea individualismului exagerat”; „cultivarea și dezvoltarea unei adânci și luminate conștiințe cetățenești, ...(a) ideii de drept și egalitate”; „(cel) mai sever și mai conștient control public al activității puterii de stat”; „combaterea crizei morale sub toate aspectele ei, ... până la completa însănătoșire a moravurilor publice”; „cultivarea ideii de pacinică colaborare cu toate popoarele și statele străine, dar totdeodată afirmarea demnității naționale....a apăra cu neînfricat eroism integritatea teritorială a țării noastre așa cum... a fost statornicit în Constituția țării”[8].

Mijloacele de realizare a acestor obiective vor fi „cele legate de propagandă: presa cotidiană și periodică, întruniri și adunări poporale, conferințe, radiodifuziunea, serbări, editarea de cărți și broșuri, demersuri la autorități, persuasiunea din om la om și altele”[9].

În ceea ce privește „**Organizarea A.P**.”, se stabilesc niște căi și prevederi foarte bine formulate, respectând toate criteriile juridice a unei organizații responsabile. Membrii se recrutau din rândul bărbaților și femeilor de la 18 ani împliniți, numai români, care au avut și au o conduită morală și patriotică ireproșabilă. Pot să devină membrii și persoane juridice. Admiterea se face pe baza unei cereri scrise, însoțită de trei recomandări, care poartă răspunderea morală pentru persoana propusă. Consiliul de administrație al A.P. verifică candidații de membrii, aprobă sau refuză cererea solicitantului dacă acesta corespunde sau nu criteriilor morale și patriotice. Tot el poate retrage calitatea de membru al A.P. dacă membrul se abate de la comportamentul cerut de Statute. Fiecăruia dintre cele patru tipuri de membrii (onoare, fondatori, activi, susținători) li se precizează calitățile și obligațiile. De asemenea, sunt înscrise datoriile și drepturile membrilor, ca și condițiile în care

deținem astfel de documente, referitoare la Acțiunea patriotică”. Cf. 23 III 2026, e-mail: cluj@arhivelenationale.ro.

[4] De verificat în *Arhiva -personalități clujene*, la BCU „Lucian Blaga” Cluj-Napoca.

[5] *Statutele „Acțiunei patriotice” Cluj*, Tipografia Națională S.A, str. Regina Maria, 36, 19 p.

[6] *Ibidem, C*apitolul I, Caracterul „Acțiunii Patriotice”, p. 1.

[7] *Ibidem, C*apitolul II, Scopul A.P., p. 1-2.

[8] *Ibidem*, p. 4.

[9] *Ibidem, C*apitolul III, Mijloacele de realizare, p. 5.

poate să le înceteze calitatea de membru. Aceste ultime calități se înscriu în limitele moralității din viața privată și publică, a comportamentului național-patriotic[10].

În capitolul V, „**Averea AP**”, se precizează proveniența sumelor care urmau a fi cheltuite pentru acoperirea activității A.P: contribuții, cotizațiile membrilor, donații, venituri realizate din manifestațiunile culturale (serbări, vinderea de cărți și broșuri editate de membrii A.P.), precizându-se, cu exactitate, cuantumul acestora[11].

Un capitol substanțial îl reprezenta „**Administrația AP**”. După ce ne precizează organele de conducere și administrare: Adunarea generală, Consiliul de administrație, Contenciosul (juridicul – n.n.) și Comitetul de control (cenzorii-n.n.) se înscriu drepturile fiecăruia.

Adunarea generală alege președintele, se întrunește anual și de câte ori este nevoie (adunări extraordinare). Are cele mai importante atribuții, pe linie de hotărâri, alegerea organelor de conducere a A.P., prin vot secret simplu sau 2/3 din numărul celor prezenți. În fiecare ședință se întocmește proces verbal, semnat de președinte, secretarul de ședință și doi verificatori numiți de președinte.

Consiliul de administrație este ales de Adunarea generală, fiind, împreună cu președintele, organul suprem de administrație a AP. Este compus din 20-40 de consilieri și 3-7 membrii ai Serviciului contencios. Din rândul lui se aleg: 4-8 vicepreședinți, un secretar general, un secretar administrativ și un casier[12]. Consiliul supraveghează și controlează mersul activităților curente, zilnice, averea A.P., încheie bilanțul anual, primește înscrierea și demisia membrilor, ține ședințe din două în două luni, fixează ordinea de zi a Adunărilor generale. Anumite atribuții din sfera sa de competență le poate încredința „Comitetului de direcție”, format din 4-6 membrii, secretarul general și secretarul administrativ.

Contenciosul „îndeplinește în mod gratuit chestiunile juridice, cum și cauzele judecătorești ale asociației”.

Comitetul de control controlează întreaga activitate a casierului, toate registrele A.P. Este format din 3-7 membri, dintre care doi trebuie să fie experți-contabili[13].

Toate demnitățile A.P. sunt onorifice, deci neremunerate[14]. Președintele, vice-președinții, consilierii și membrii „nu pot angaja A.P. pentru vreo acțiune sau organizație politică”[15].

A.P. poate înființa secțiuni locale (în comune, orașe, județe) și provinciale. Toate vor fi organizate după modelul Centralei de la Cluj. Autonomia lor administrativă nu exclude informarea și controlul Clujului[16].

Dizolvarea A.P. se face prin hotărârea Adunării generale. În cazul acesta „averea A.P. va trece jumătate în patrimonial Academiei Române și cealaltă jumătate

[10] *Ibidem,* Capitolul IV, „Organizarea A.P.”, p. 5-9.
[11] *Ibidem,* p. 10.
[12] Între anii 1929-1937, funcționar la Filiala Cluj a Băncii „Albina” Sibiu, Dumitru Drecin a fost casier al A.P. între 1933-1937. Vezi Arhiva Mihai D. Drecin, *Fond: Documente de familie,* cutia D_4 (nearhivată). Informație orală din partea lui Dumitru Drecin (1991).
[13] *Statutele „Acțiunii Patriotice” Cluj*, p. 11-18.
[14] *Ibidem,* p. 17.
[15] *Ibidem*, p. 15, paragraful 40.
[16] *Ibidem,* p. 18.

în patrimonial «Astrei».”[17] Precizarea scoate în evidență obiectivul principal al activității asociației: ridicarea gradului de cultură și de înțelegere a meandrelor politice, de maturizare, pe această linie, a electoratului român.

„Statutele A.P.” sunt tipărite la 14 decembrie 1932. Peste o lună, la 14 ianuarie 1933, Tribunalul Cluj, Secția II, în ședință publică, acordă AP personalitatea juridică, ordonând la 8 februarie 1933, să fie înscrisă în Registrul persoanelor juridice[18].

Președinte al A.P. a fost, de la începuturile asociației, general de divizie (r.) Dănilă Papp, iar secretar general: Dr. Ioachim Tolciu.

Amândoi erau personalități ale Clujului acelor ani. Dănilă Papp (n. 1868- d.1950), a fost colonel în armata austro-ungară, în 1918 trecut în Armata României cu grad de general. Între 1938-1940 a fost guvernator al Ținutului Mureș[19], apoi ambasador al României pe lângă Sf. Scaun de la Roma (1 august 1941- 23 august 1944). Sub comuniști a fost etichetat ca „dușman al poporului”. Este înmormântat la Sibiu[20]. Ioachim Tolciu (n. 1887 în comuna Calvasăr, Comitatul Târnava Mică -d?), avocat, cu doctoratul luat la Universitatea din Budapesta, în Drept Greco-Catolic, în anii 1930-1940 era liderul avocaților clujeni (Președintele Baroului Cluj?)[21].

Din cercetările mele, inclusiv din date de istorie orală, rezultă că în A.P. au intrat și activat personalități marcante ale intelectualității Clujului, domni și doamne animate de sentimente național-patriotice. Anii 1930-1940, foarte tensionați din punct de vedere economic și politic (criza economică, fărâmițarea și slăbirea partidelor politice sub politica autoritară a regelui Carol al II-lea, amplificarea revizionismului maghiar) au determinat pe mulți intelectuali români să caute alte forme de apărare a intereselor naționale, plasate în afara spațiului politic partidist. Un astfel de exemplu a fost Marius Peculea, directorul Filialei din Cluj a Băncii „Albina” din Sibiu. Pentru activitatea sa în A.P. a fost arestat în septembrie 1940, după ocuparea Clujului de către Ungaria horthystă. Va reuși să iasă din închisoare cu ajutorul unor prieteni, medici universitari în Clinicile clujene, care îl internează în spital, de unde reușește să evadeze în România, trecând granița pe Feleac[22], stabilindu-se la Sibiu.

X X
X

[17] *Ibidem,* p. 19.

[18] *Ibidem.*

[19] Prin Legea administrativă din 1938, în locul „județului”, ca unitate politico-administrativă, se introduce „ținutul”. Acesta cuprindea mai multe județe, având în frunte un „rezident regal”. Între aceștia, mulți au fost militari de carieră, din anturajul regelui Carol II. „Ținutul Mureș”, cu capitala la Tg. Mureș, îngloba fostele județe: Mureș, Odorhei, Ciuc, Târnava Mică, Târnava Mare, Alba, Turda, Sibiu, Făgăraș. Vezi: Lucian Ropa, *Organizarea administrativ-teritorială a României în perioada regimului comunist,* Ed. Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2020, p. 41.

[20] Cf. Open AI, Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” Cluj-Napoca.

[21] *Ibidem.*

[22] Mihai D. Drecin, Raluca Hodrea-Lenarth, „Marius Peculea- personalitate a lumii bancare românești din Transilvania (1920-1948)”, în *Revista Română de Istorie economică,* (Cluj-Napoca), tom IV, 2025, Ed. Presa Universitară Clujeană, p. 223-234.

Activitatea asociației „Acțiunea patriotică” încetează brusc odată cu transpunerea în practică a prevederilor Dictatului de la Viena, în septembrie 1940. Cu ocazia retragerii precipitate din Cluj a instituțiilor românești, a unei mari părți a elitei românești, arhiva A.P. se pierde. Fie că rămâne în Cluj, fiind distrusă de autoritățile maghiare, fie că se încearcă transferarea ei în România și se pierde pe drum, ori ajunge în alt oraș al României, în arhivele căruia s-ar putea descoperi la o cercetare mai minuțioasă.

Cert este că „Acțiunea Patriotică” din Cluj, prin întreaga ei activitate, a fost un moment de implicare civică a unui segment important de cetățeni români, care au căutat să fortifice sentimentul național-patriotic în vremurile politice schimbătoare și de prost augur din România și Europa.

UNIVERSITATEA POPULARĂ LIBERĂ DE VARĂ „YAVNEH" (ORADEA, 20 AUGUST – 10 SEPTEMBRIE 1946) – O INIȚIATIVĂ CULTURALĂ CU SUBSTRAT POLITIC

Antonio V. FAUR*

Abstract. The "YAVNEH" Free Popular Summer University (Oradea, August 20 – September 10, 1946) – a Cultural initiative with a political undercurrent*. Immediately following the liberation of the city of Oradea from Horthyist Hungarian occupation on October 12, 1944, Jewish Holocaust survivors began the process of rebuilding their community. In this context, a new mass organization emerged-the Jewish Democratic Popular Community of Oradea (later known as the Jewish Democratic Committee)-with the aim of coordinating all Jewish organizations within the city and Bihor County. Between August 20 and September 10, 1946, this organization initiated a summer university in Oradea. Alongside general topics-such as Jewish history, religious matters, art, and social issues-the program included political lectures, debates, visits, and discussions that favored the Communist and Social Democratic parties, as well as left-wing ideology. Beyond its apparent cultural purpose and the goal of fostering faith in the future of the Jewish community in Romania, the initiative also served a political agenda: it sought to influence young participants to vote for the "Bloc of Democratic Parties"-a political alliance led by the Communists-in the elections scheduled for that same year.*

Keywords: *Yavneh Summer University, Jewish Democratic People's Committee, August–September 1946, Jewish survivors from Oradea.*

În ziua de 12 octombrie 1944 Oradea era eliberată de sub ocupația maghiară horthystă, de către trupele sovieto-române, aflate în ofensiva lor spre Ungaria și Germania.

După eliberarea orașului, o etapă nouă s-a deschis în existența puținilor supraviețuitori evrei din Oradea și nordul județului Bihor, teritoriu cedat Ungariei horthyste, prin „dictatul" de la Viena (30 august 1940). S-au creat, astfel, condițiile necesare renașterii vieții comunitare evreiești, distruse aproape complet prin politica antisemită promovată de guvernarea lui Horthy, și, mai ales, odată cu înființarea ghetoului, în mai 1944, după intrarea Wehrmachtului în martie, în Ungaria. Pierderile umane suferite de evreii din Oradea și nordul județului Bihor din perioada Holocaustului au fost catastrofale, familii întregi au fost distruse, altele au pierdut

* Prof. univ. dr., Departamentul de Istorie, Universitatea din Oradea; e-mail: afaur@uoradea.ro.

mulți membri, comunitatea ca structură, a dispărut, iar odată cu ea și instituțiile tradiționale[1].

Dar, în pofida încercărilor cumplite ale sorții, câteva sute de evrei reușiseră să se salveze de la deportare[2], așa că renașterea comunității, din propria-i cenușă, era acum posibilă. Supraviețuitorii orădeni ai Holocaustului și-au asumat - chiar din luna octombrie 1944 -, sarcina anevoioasă a reconstituirii comunității locale. Amintindu-și emoția clipei de după eliberarea orașului de sub ocupație maghiară horthystă, atunci când a văzut distrugerile provocate sinagogii ortodoxe, în perioada când în jurul acesteia se formase ghetoul central[3], președintele comunității ortodoxe, Groszmann Ödön, nota în memoriile sale: „Pe 21 octombrie 1944, cu toții, copleșiți de marea responsabilitate pe care ne asumasem, am început să restabilim ordinea în sinagogi și instituții. Peste tot, cât vedeai cu ochii, nu era decât ruină și distrugere”[4]. Furturile din bunurile evreiești au avut loc și după desființarea ghetoului, începând din iunie și până în octombrie 1944, fiind provocate de cetățenii orașului, cu scopul de a jefui[5], fără ca să fie opriți, la timp, de autorități.

Acum, problema fundamentală care se punea în fața comunității evreiești orădene era refacerea instituțiilor distruse, cu alte cuvinte renașterea unei vieți comunitare.

Informații referitoare la numărul evreilor orădeni, în noiembrie 1944, se găsesc într-o sursă istorică contemporană evenimentului, în *anchetă* întreprinsă, la cererea Congresului Mondial Evreiesc, de către publicistul clujean evreu Ernest

[1] Attila Gidó, „Supraviețuitori evrei din Oradea, Cluj și Carei. Ancheta Congresului Mondial Evreiesc din 1946 privind efectele Holocaustului”, în *Partide și minorități naționale din România în secolul XX*, vol. V, coord. Vasile Ciobanu și Sorin Radu, Editura Techno, Sibiu, 2010.

[2] Tereza Mózes, „The atmosphere in Oradea after the evacuation of the ghetto”, în *Studia Judaica*, IV, Celuj-Napoca, 1995, p. 122-125.

[3] În Oradea au existat două ghetouri, unul situat central, pentru evreii orădeni, și unul mai mic, secundar, pentru evreii nord-bihoreni, în depozitul de cherestea Mezey, aflat în Piața Cazărmii. (Antonio Faur, *Ghetoul din Oradea (1944). O scurtă istorie*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2022).

[4] *A tegnap városa. A nagyváradi zsidóság emlékkönyve*, (*Orașul zilei de ieri. Cartea memorială a evreilor din Oradea*), Tel-Aviv, 1981, p. 186.

[5] Tereza Mózes, *op. cit.*, p. 125-126. Iată faptele prezentate de T. Mózes: „După plecarea ultimului transport de evrei, o liniște de mormânt s-a așternut peste ghetou. Însă, în scurt timp, ordinea și disciplina din jurul ghetoului au început să slăbească. Mai întâi, la ghetou a sosit un camion al regiei de apă, din ordinul locotenentului-major Faragó – așa cum menționează Béla Katona în cartea sa „Várad a viharban” (*Oradea în furtună*) –, locotenentul fiind reprezentant al „Comisiei pentru combaterea Jafului”; camionul a plecat de acolo încărcat cu o cantitate mare de bunuri. Această formă de jaf a servit drept o adevărată încurajare. În unele locuri, localnicii au început să dărâme zidurile exterioare și s-au năpustit, fără nicio reținere, asupra bunurilor rămase. Văzând actele de jaf, oamenii de rând nu au vrut nici ei să rateze o asemenea ocazie. Autoritățile publice nu au putut – sau poate nici nu au dorit – să pună capăt acestui asalt. Citez din mărturia unui martor ocular: „Fiecare a luat cât a putut din ghetoul părăsit... Abia după zece ore au pus autoritățile capăt acestui jaf fățiș. Apoi porțile au fost închise din nou, garda a revenit, iar presa locală a publicat o declarație oficială despre niște «elemente iresponsabile» care ar fi pătruns în ghetou și ar fi sustras bunuri din patrimoniul național”.

Marton[6], în Transilvania de Nord (în perioada 5-25 noiembrie 1944)[7], pentru a afla numărul și problemele cu care se confruntau supraviețuitorii. Potrivit informațiilor din acest document, în Oradea s-ar fi aflat, în acel moment (1944), 1500 de bărbați și 50-60 de femei, printre care sunt menționați și evreii din detașamentele de muncă de pe front, concentrați în cadrul armatei maghiare, care reușiseră să evadeze și să se alăture „trupelor ruso-române eliberatoare”[8].

Într-o perioadă relativ scurtă, la numai două săptămâni de la eliberarea orașului Oradea, în 27 octombrie 1944, s-a ținut prima ședință a comunității evreiești ortodoxe orădene. Tereza Mózes amintește în monografia sa că, tot cu această ocazie, s-a înființat aici și *o nouă organizație evreiască*, anume *Comunitatea Populară a Evreilor Democrați* (C.P.E.D.), în sediul Comunității Evreiești Ortodoxe „(...) unde s-a ținut prima ședință de după război a acestei comunități. *Paralel cu ea s-a creat Comunitatea Populară a Evreilor Democrați (C.P.E.D.*) (subl.ns.-A.F)”[9].

Între data furnizată de Tereza Mózes și cea din arhivă există o neconcordanță. Potrivit informațiilor documentare, Comunitatea Populară (Népközösségek) Evreiască Democratică (termenul este tradus, în documente, din maghiară în română, sub forma „gruparea”), s-ar fi constituit, nu în octombrie, ci abia „(...) în luna decembrie 1944”[10]. Motivul înființării sale era „înlesnirea evreilor deportați din Transilvania de Nord, acordarea primului ajutor și sprijin pentru a începe o viață nouă, a lua parte la reconstrucția țării din [prin] munca productivă”[11]. Indiferent de data constituirii sale, era vorba de o „organizație” creată pentru a ajuta supraviețuitorii evrei sosiți din diverse lagăre din Europa Centrală și de Est, precum și din alte locuri, care aderase, probabil de la început, la programul stângii, promovat de Frontul Național Democrat.

În opinia lui Atilla Gidó, Comunitățile Populare Democrat Evreiești din Transilvania de Nord, au apărut concomitent cu cele sioniste, *în octombrie* 1944, și ambele erau forme de *reprezentare politică* ale evreimii de aici: „Cadrele de reprezentare politică au fost create de Comunitățile Populare Democrate Evreiești (D.Zs.N.) [Demokratikus Zsidó Népközösségek/Comunitatea Popular Democrată Evreiască], înființate în octombrie 1944, și de organizațiile sioniste”[12]. Ele au funcționat pe tot cuprinsul Transilvaniei de Nord în anul 1945. Forul coordonator al

[6] E. Márton a scăpat cu viață datorită refugierii în România, la București, de unde a revenit în octombrie 1944 la Cluj. El a făcut demersuri, susținute de evreimea din capitală, de Crucea Roșie Internațională și state neutre în pentru a-i ajuta pe evreii din Transilvania de Nord care supraviețuiseră Shoah-ului.

[7] Attila Gidó, *op. cit. Raportul* lui E. Marton debuta cu precizarea „Sub conducerea mea, între 5-29 noiembrie, o delegație evreiască a cercetat centre mai importante ale Ardealului de Nord eliberat...”.

[8] *Ibidem.*

[9] Tereza Mózes, *op. cit.*, p. 248. În documentele vremii traducerea în limba română, apare sub forma Gruparea Populară a Evreilor Democrați.

[10] A.N.-S. Jd. Bihor, *fond Comitetul Democratic Evreiesc Oradea-Bihor*, dos. 1/1945, f. 1. Este vorba de fila 1a, care a fost adăugată (prin lipire) ulterior creării dosarului.

[11] *Ibidem.*

[12] Attila Gidó, *De la sionism la comunism. O carieră politică în Transilvania: Kohn Hillel (1891–1972)* (https://itthon.transindex.adatbank.ro/?cikk=21589, accesat în 7 aprilie 2026).

acestora s-a aflat la Cluj. Activitatea acestora s-a intensificat în anul 1946, în contextul luptelor de pe scena politică internă, dintre Partidul Comunist și „partidele istorice", pentru cucerirea puterii în țară.

În 1946 n-a lipsit din activitatea Comunității Populare Evreiești Democrate orădene - deși vremurile nu erau deloc favorabile unor astfel de acțiuni – inițiativele culturale, care urmăreau, însă, și un scop politic. Indiferent de cine a sprijinit-o, organizația de masă a evreilor a avut un parcurs spre o tot mai accentuată subordonare în 1946-1947, politicii Partidului Comunist Român.

Pentru a înțelege mai bine modul cum s-au manifestat menționăm faptul că, în cadrul strategiei electorale de cucerire a puterii totale în România comuniștii formaseră, în 1946, cartelul electoral al Blocului Partidelor Democrate (B.P.D.), prin care urmăreau obținerea a cât mai multe voturi din partea electoratului, indiferent de etnie, sex sau categorie socială, la alegerile care urmau să decidă viitorul țării. Alături de alte forțe politice din aceasta făcea parte și Comitetul Democratic Evreiesc (înființat în iunie 1945, la București), cu suport discret din partea comuniștilor, prin Vasile Luca[13], lider comunist, membru în Biroul Organizatoric și în CC. al PCR. Acesta a fost înființat după 7 luni de la înființarea celui din Oradea (octombrie 1944). Fără îndoială că în a doua parte a anului 1945 (iunie-decembrie) s-au produs transformări politice semnificative pe scena internă, mai ales după instalarea la putere a guvernului de. Petru Groza, când organizațiile de masă, façiuni din partide politice au decis să se asocieze noi puteri emergente, comuniștii. Principală strategia era utilizarea oricărui tip de propagandă în favoarea partidelor de stânga.

Astfel, la începutul verii anului 1946 - tocmai în perioada de dinaintea campaniei electorale pentru alegerile generale, C.P.E.D. Bihor-Oradea, intrată sub coordonarea C.D.E. București și Cluj, propunea o inițiativă cultural-politică de anvergură națională, prima de după încheierea războiului, și anume organizarea la Oradea a *unei universități libere populare de vară*, intitulată „Yavneh". Era vorba, printre altele, și de reluarea tradiției universităților populare de vară ale comunității evreiești, deoarece asemenea tip de manifestări au existat și în perioada interbelică în comunitatea evreiască din Oradea[14] dar, de această dată, într-un context politic complet diferit, cel al campaniei electorale a Blocului Partidelor Democrate.

Pe de altă parte, ideea unei renașteri spirituale a evreimii, dar fără vreun substrat politic, a aparținut publicistului și liderului sionist de la București, Mișu Benvenisti, care și l-a asociat la aceasta pe șef-rabinul României, dr. Alexandru Șafran, și s-a concretizat sub forma „Institutului de cultură al Templului Coral...".

[13] „Ședința de constituire a avut loc în prezența deloc întâmplătoare, a lui Vasile Luca, secretar general al Frontului Național Democrat și unul dintre secretarii C.C., cu participarea a 66 de persoane unele provenind din mișcarea ilegală: M.H. Maxy, E. Calmanovici...", în C. Crăciun, *op. cit.*, p. 141. A se vedea și Lya Beniamin, „Circulară prin care UER și-a precizat poziția față de CDE", în *Realitatea Evreiască*, nr. 576-577 (1376-1377) – 1 – 31 Ianuarie 2021, p. 17: „Comitetul Democratic Evreiesc s-a înființat în iunie 1945. Într-un document de bază emanat de C.C. al C.D.E. se poate citi: „Comitetul Democratic Evreiesc a fost creat din inițiativa PCR ca o necesitate pentru reorientarea politică a populației evreiești, în scopul democratizării ei și a instituțiilor sale și pentru a ajuta regimul la rezolvarea problemelor ce se puneau democratizării ei și reconstrucției țării."

[14] Tereza Mózes, Decalog *însângerat*, Editura Hasefer, București, 2025, p. 23.

Șafran relata în memoriile sale că „Mișu Benvenisti a creat o organizație destinată răspândirii valorilor evreiești, *Yavne, și mi-a cerut să-mi asum conducerea ei spirituală* (subl.ns.-A.F.), ceea ce am acceptat imediat”[15]. Inspirat de acțiunea de la București, inițiatorul și coordonatorul principal al evenimentului de la Oradea, a fost Ottó Rappaport, care a semnat invitațiile, a coordonat organizarea și a fost autorul argumentului din prefața programului tipărit.

Prima mențiune istoriografică despre manifestare se regăsește în monografia T. Mózes despre evreii orădeni. Autoarea a considerat-o un eveniment însemnat în istoria comunității și debutul unei serii de manifestări de un nivel tot mai ridicat, în anii următori: „Comunitatea Populară a Evreilor Democrați n-a uitat nici de viața culturală. Sub îndrumarea lui Rappaport Ottó și cu sprijinul material al Joint-ului, *în 1946 și-a început activitatea Universitatea de vară care a funcționat, timp de mai mulți ani* (subl.ns.-A.F.)*,* câte două săptămâni într-un sezon. Invitând conferențiari s-a reușit asigurarea unui asemenea nivel încât, din 1948 cursurile erau audiate deja de 170 de cursanți”[16].

Informațiile arhivistice despre evenimentul în discuție ele apar în vara anului (iunie, 1946), sub forma invitațiilor de participare, trimise unor oficialități, în special celor din capitală, dar și din diverse orașe transilvănene, precum și organizațiilor de tineret evreiești, inclusiv celor sioniste. În iunie 1946, Otto Rappaport îl invita, în numele C.P.D.E. Oradea, pe președintele Comitetului Democratic Evreiesc din București, pictorul Max Hermann Maxy[17], înștiințându-l asupra scopului evenimentului, acela de „redresare morală și ridicare a nivelului cultural” a tinerilor întorși din deportare. Manifestarea era programată pentru perioada (10 august-2 septembrie, modificată ulterior cu 20 august-10 septembrie), iar tematica cursurilor viza „... probleme cu caracter general și cu caracter evreiesc cultural, politic, social, economic și de educație”[18].

Din iunie 1946 organizatorii au avut la dispoziție doar două luni de muncă intensă (iulie-august), pentru a rezolva toate chestiunile, nu puține în acea vreme de criză, legate de organizarea, în condiții cât mai bune, a manifestării. Universitatea Populară Liberă de Vară a funcționat între 20 august – 10 septembrie 1946, sub denumirea simbolică *Yavneh*, dezvăluind concepția organizatorilor, anume că manifestarea se voia un *punct de pornire în renașterea spirituală a poporului evreu*, așa cum se întâmplase cu *așezarea cu același nume* din Iudeea, unde – după distrugerea, de către armata romană, a Ierusalimului, în 70 d.Ch. – rabinul *Iochanan-ben-Zacai* începuse renașterea spirituală a poporului evreu, prin crearea unei școli de învățături iudaice.

Era vorba, dincolo de dimensiunea politică a evenimentului, și de o renaștere spirituală, după catastrofa prin care trecuse evreimea din țară, ca și cea europeană, în anii Holocaustului. Insuflețit de simbolistica numelui, șef-rabinul României, dr. Alexandru Șafran – care își asumase conducerea unei organizații cu același nume la

[15] Alexandru Șafran, *Un tăciune smuls flăcărilor. Comunitatea evreiască din România 1940-1947. Memorii,* introducere de Jean Ancel, Editura Hasefer, București, 1996, p. 176.
[16] Tereza Mózes, *Evreii din Oradea*, p. 261.
[17] *Ibidem*, f. 111.
[18] *Ibidem.*

București - a trimis un text[19], în care explică semnificația numelui ales, menționând, totodată, că nu va putea fi prezent la manifestare[20].

În 11 iulie un alt membru-fondator al C.D.E., M. Zelțer-Sărățeanu confirma prezența la Oradea și anunța două titluri[21]. Au răspuns pozitiv invitației de a conferenția la Universitatea Populară Liberă de Vară aproape toți liderii C.D.E.[22], un grup de evrei comuniști sau procomuniști, care a acționat, de la bun început, pentru înlăturarea vechilor lideri democrați, președintele Uniunii Evreilor Români (U.E.R.), dr. Wilhelm Fildermann[23] și șef-rabinul României, dr. Alexandru Șafran. Aceștia „păcătuiseră" prin delimitarea netă, de la bun început, de colaborarea cu comuniști[24], recent instalați la putere prin guvernul dr. Petru Groza, motiv pentru care, din 1945 au fost supuși permanent presiunilor, intimidărilor și chiar amenințărilor de către conducerea C.D.E. Președintele Fildermann a fost chiar arestat, pentru o scurtă perioadă în august 1945, de autoritățile aflate sub comanda comunistă, sub pretextul că ar fi fost spion britanic. Exista, așadar, o ruptură evidentă între conducerea veche a Federației (reprezentată de Filderman și Șafran) și adepții evrei ai C.D.E.

---

[19] A.N.-S.Jd. Bh., *fond Comitetul Democratic Evreiesc Bihor- Oradea*, inv. 1302, dos. 3/1946, f. 406

[20] *Ibidem*, f. 405.

[21] *Ibidem*, f. 292.

[22] Iată cum s-a desfășurat un moment important în lupta pentru subordonare conducerii democratice a Federației Uniunii Comunităților Evreiești din România, de către evreii comuniști în anul 1946: „Evreii comuniști, pentru a grăbi îndepărtarea lui Fildermann au antrenat pentru împotriva sa pe unii dintre colaboratorii săi apropiați și asistenți, între care s-au numărat Zelțer-Sărățeanu, Rosenkranz, Streisfeld.", în Carol Iancu, *Alexandru Șafran – o viață de luptă, o rază de lumină*, București, Editura Hasefer, 2008, p. 215.

[23] În scop de intimidare W. Fildermann a fost arestat în august 1945 și i s-a confiscat arhiva personală, de către autorități. (A se vedea Carol Iancu, *op. cit.*, p. 185).

[24] W. Fildermann a explicat, în 1945, motivul refuzului asocierii cu Comitetul Democratic Evreiesc, sau cu orice altă organizație politică: „Reprezentanța U.E.R. nu a rămas indiferentă față de apariția acestei noi organizații evreiești. Prin Circulara emisă la 3 iulie 1945, aducea la cunoștința membrilor săi și a opiniei publice că „Reprezentanța Uniunii Evreilor Români a dezbătut în trei ședințe consecutive problemele care se pun prin crearea CDE. S-a cristalizat poziția refuzului de a face parte din această organizație. În cursul dezbaterilor, dr. W. Filderman a arătat că statutele și dezbaterile congreselor în decurs de decenii au stabilit că membrii din conducerea U.E.R nu pot să facă parte din nici un partid politic, nici din organizații identice sau similare. Căci, în acest caz ei ar trebui să se supună liniei politice a partidului sau organizației respective, iar în raport cu guvernul alcătuit din alte partide, ei n-ar avea autoritatea să formuleze revendicările evreilor, căci li s-ar putea imputa că ele sunt pornite din interesele partidului căruia îi aparțin, de a face opoziție guvernului. Nemaivorbind despre situații care s-ar crea dacă UER ar da alte soluții problemelor ivite, contrare soluțiilor date de CDE. De aceea, conchide Filderman, pe când membrii UER pot face parte din orice partid politic, liberal, național-țărănist, social-democrat sau comunist, membrii din conducere trebuie să se abțină, căci numai astfel își pot păstra independența și autoritatea necesară expunerii revendicărilor evreiești." Lya Benjamin, „Circulară prin care UER și-a precizat poziția față de CDE", în *Realitatea evreiască*, 2021, nr. 576-577, p. 17; (https://www.jewishfed.ro/downloads/realitatea/RE576-577.pdf)

Organizatorii orădeni ai universității și-au dorit un eveniment de anvergură națională, atât prin notorietatea personalităților invitate pentru a conferența (peste 27, dintre care unii cu două prelegeri), dar și prin larga arie tematică (istoria evreilor, rasism, doctrine de stânga, prelegeri politice, artă, economie etc).

Programul, tipărit în limba maghiară (n-am găsit o variantă în limba română în arhiva locală), conținea și informații organizatorice pentru studenți și conferențiari. Cursanții trebuiau să-și anunțe participarea din timp, prin telegrame, până cel târziu în data de 17 august, iar cei care reprezentau „diverse organizații evreiești până în data de 18 august”. Urmau să fie așteptați la gară centrală din Oradea, de Comitetul de primire al Universității Populare Libere de Vară, primeau un card și o insignă de membru, apoi erau îndrumați spre locurile de cazare de Comitetul de recepție, care-i aștepta până la ora 15, în data de 20 august[25].

La începutul programului, sub deviza *Am Israel Chai!* („Israelul trăiește!”), coordonatorul principal al manifestării, Otto Rappaport, a redactat *argumentul* manifestării. Era vorba de o replică demnă și inspirată, dată teribilei sorți a evreimii europene în anii Shoah-ului/Holocaustului și, totodată, o pledoarie pentru „Umanitate, Unitate, Pace”[26]. Titlul de *Yavneh* era justificat prin recursul la spiritualitate, cultură și umanism, împotriva violenței și fanatismului: „Credința noastră indestructibilă în cultură, în om și în progres a fost singura forță care ne-a susținut în ciuda miilor de ani de suferință și persecuție”[27], scria Rappaport în cuvântarea sa.

În deschidere au rostit cuvinte de salut oficialitățile, lideri politici comuniști, precum Petre Constantinescu-Iași (membru P.C.R. din 1921), Miron Niculescu, ministrul Educației Publice (P.C.R.), din partea Comisiei Aliate (Sovietice) de Control din România, maiorul sovietic Levy Davy, chiar cel care, la ordinele superiorilor, încercase, în timpul unei vizite, să-l intimideze și-l amenințase pe șef-rabinul dr. Al. Șafran, pentru că refuzase să facă compromisuri Comitetului Democratic Evreiesc[28].

Din partea C.D.E., caracterizată plastic de publicistul și scriitorul Tești Solomovici, o „făcătură comunistă” și „un cal troian al comuniștilor în comunitatea

[25] A.N.-S.Jd.Bh., *fond Comitetul Democratic Evreiesc Bihor-Oradea*, inv. 1302, dos. 3/1946, f. 457.

[26] *Ibidem,* f. 456.

[27] *Ibidem,* f. 457.

[28] „Asupra lui Șafran s-au făcut, în 1946, presiuni permanente pentru a participa la ședințele C.D.E., fapt pe care l-a refuzat ferm și fără șovăială. Atunci când presiunile au mers mai departe, în încercarea de a-l determina să semneze o moțiune în care se cerea condamnare la moarte a lui Iuliu Maniu, a refuzat din nou, iar refuzul său i-a atras vizita maiorului Levy, „...un consilier sovietic, însărcinat cu probleme evreiești. În fața atitudinii inflexibile a șef-rabinului, Levy a ridicat tonul: «Înțeleg acum de ce refuzați! Ați colaborat cu Iuliu Maniu și cu toți ceilalți fasciști în timpul războiului, iar acum nu vreți să faceți nimic împotriva lor. » Am încercat să-i explic că dacă Fildermann, eu și ceilalți conducători evrei ne-am adresat lui Iuliu Maniu, în acea vreme, o făceam pentru a-i cere ajutorul, un ajutor pe care el nu ni l-a refuzat”. (Carol Iancu, Alexandru Șafran, *O viață de luptă, o rază de lumină*, Editura Hasefer, București, 2008, p. 216).

evreiască”[29] – a fost invitată echipa de conducere compusă, în 1946, din comuniști M.H. Maxy, Iosif Schraier, M. Zelțer-Sărățeanu, și aliatul lor, avocatul David (Dadu) Rosenkrantz. Toți au susținut prelegeri la Universitatea Populară.

În seara de 20 august Universitatea Populară Liberă de Vară „Yavneh” își deschidea cu ceremonia depunerii de „coroane la memorialul eroilor sovietici și români”, urmată de cuvintele oficialilor, în sala Teatrului de Stat, unde după intonarea imnurilor românesc, sovietic și Hatikva, au ținut discursuri și autoritățile locale ale C.P.E.D. Bihor-Oradea: președintelele Nadáy István, Emil Schwartz, Secției Culturală a Comunității Populare Evreiești Democrate**,** Ottó Rappaport, precum și cele ale autorităților centrale: prof. Paul Iscovici, secretar-general al C.C. al C.D.E., (presupunem că dr. Alexandru Șafran[30] nu a fost prezent, ci a trimis discursul), salutul președintelui provincial al Comitetului Democratic Evreiesc din nordul Transilvaniei, Kohn Hillel[31], membru ilegalist și el al Partidului Comunist din nordul Transilvaniei.

Titlurile prelegerilor din programul universității[32] acopereau un spectru larg de domenii: istoria evreilor, cultură, artă, iudaism, politică, știință, muzică evreiască, problema evreiască, rasism, antisemitism. Printre comunicări și evenimente au fost strecurate și unele care adeveresc scopul subsidiar al manifestării, *acela de câștiga voturile tinerilor participanți, pentru guvern și alianța Blocului Partidelor Democrate, în contextul campaniei electorale pentru alegerile parlamentare* (19 noiembrie 1946), care urmau să decidă viitorul României. Astfel, au fost organizate vizite la sediile unor partide politice de stânga, în 27 august la sediul Partidului Comunist, iar în 29 august, la cel al Partidului Social-Democrat din Oradea. Programul zilei de vineri, 23 august, era, în întregime lăsat la latitudinea B.P.D., fără nicio altă precizare: „Ziua va fi organizată conform programului „Blocului Partidelor Democrate”[33], ceea ce probează, o dată în plus, dimensiunea propagandistică a manifestării.

S-a urmărit, de către organizatori, participarea activă, prin discuții libere și dezbateri ale chestiunilor politice și sociale de actualitate, cu întrebări adresate cursanților tineri, din Oradea și din țară, în fapt pentru a se asigura că vor vota cum trebuie, adică pentru B.P.D., la alegerile de peste două luni.

În ziua de sâmbătă, 31 august, în afară de o revistă a presei, au fost prezentate două prelegeri: prima despre *Marxismul și chestiunea naționalității* de secretarul de stat Leopold Fildermann și *Productivizarea și restratificarea poporului evreu* (medicul lui Gh. Gheorghiu-Dej), Sandu Lieblich. Iată că nu numai viitorul apropiat

[29] Tești Solomovici a descris momentul creării Comitetul Democratic Evreiesc, la București, în iunie 1945: „Peste noapte, „Comitetul Evreiesc Antifascist”, o organizație oarecare, de sorginte comunistă, își schimbă numele în „Comitetul Democratic Evreiesc”, cu un președinte comunist evreu: pictorul M.H. Maxy”; Teșu Solomovici, „Comitetul Democratic Evreiesc – o făcătură comunistă”, în *Ziua*, 2007, nr. 480, p. 4.

[30] Existau tensiuni între Șef-rabinul Șafran și liderii C.D.E., rabinul Moses Rosen și maiorul sovietic Davy Levy, din partea Comisiei Aliate (sovietice) de Control din România, toți prezenți. În program dr. Al. Șafran figurează cu prelegere intitulată: *De la sclavia egipteană la statul evreu*, în ziua de 21 august 1946. Presupunem că el nu participat la deschidere.

[31] *Ibidem.*

[32] *Ibidem,* f. 456-460.

[33] *Ibidem,* f. 456.

era vizat, alegerile de peste două luni) dar se încerca, prin aceste prelegeri, inducerea opțiunii rămânerii în România a tinerilor participanți, unde vor avea un viitor bun decît cel din Palestina, prin procesul de restatificare socială.

„Partidele istorice”, liberal-brătienist și național-țărănesc manist, ultimele redute ale democrației veritabile, în înțelesul real al cuvântului, au fost total excluse, deoarece erau considerate burgheze și, deci, reacționare și antidemocratice după standardele comuniste. Fără îndoială că intervențiile din deschidere, dar mai ales textele prelegerilor, al dezbaterilor care au avut loc în urma întrebărilor, al discuțiilor formale și informale au contribuit la cristalizarea unor opțiuni sau întărirea unor opinii preexistente, în favoarea Blocului Partidelor Democrate, la fel cum au fost și efectele vizitelor făcute la sediile locale ale partidelor comunist și social-democrat, unde s-a urmărit îndoctrinarea cursanților. Organizatorii au fost mândri de reușita acțiunii lor și au primit felicitări scrise de la alte comunități evreiești din Transilvania, cum a fost și cea de la Timișoara.

Încheiem aici această scurtă analiză a manifestării, din august-septembrie 1946, de la Oradea. Este de domeniul evidenței că aceasta a urmărit un dublu obiectiv. Primul a fost cel de întărire a încrederii supraviețuitorilor Holocaustului în renașterea comunităților evreiești, prin apelul la cultură, iar cea de-al doilea, a fost consolidarea simpatiei în rândul tinerilor participanți, pentru partidele și ideologia de stânga, cu scopul de a asigura votul lor pentru Blocul Partidelor Democrate, la alegerile din noiembrie 1946, în care C.D.E. dorea și un mandat de parlamentar în Adunarea Deputaților.

Anexe documentare

„Înconjurat din toate părțile de grădini, pardesimi și câmpii, care se întind până în nisipul arzător de pe malul mării. La apus – albastrul mării; la nord – liniile verzi din Rișon le Țion; la răsărit – vârfurile caselor din Rechovot; la sud – clădirile dinn Ghedera și copacii din Eoron”.

Acesta este peisajul Iavne-ului, pe care un scriitor contemporan, ni-l mijlocește prin condeiul său.

Iosephus Flavius, în secolul I, Plinius cel bătrân, în același secol, și Hieronymus în secolul IV au mai aflat la Iavne un motiv fraged de descripțiune. Din secolul al 4- lea până în secolul al 19-lea, străvechea localitate palestineană a servit scriitorilor doar ca un sumbru motiv de jelanie. Benjamin de Tudela în secolul al 12-1ea, Estori ha-Farchi în secolul al 14-lea, plâng la ruinele ei....

Dar Iavne-ul renăscut în zilele noastre – se leagă în zarea istoriei nu numai de figura Rabinului Iochanan ben Zacai, care în secolul I a fundat temeliile lui spirituale, ci și de chipul lui Iehuda Hamacabi, care în secolul al 2-1ea î.Chr. a luptat pentru a-l păstra neamului său, dar chiar de imaginea Iui Iehosua, care i-a dat cea dintâi așezare evreiască.

Orașul, situat pe timpul lui Iehoșua, la fruntariile dintre teritoriile tribului Iehuda și Dan, poartă numele de Iavneel. Iar cetatea apărată de Iehuda Hamacabi, între Iaffa și Așded avu de acu numele elenizat în Iamnia.

Urbea pe care Romanii, în secolele I înainte și după Chr., o smulseră de la evrei, ajunse pe timpul luptei romanilor împotriva Jerusalimului, un centru însemnat evreiesc, spiritual și, potrivit relatărilor lui Philo, chiar economic: Jerusalimul,

capitala țării, devenise atunci o metropolă a conflictelor între evrei înșiși. Rabi Iochanan ben Zacai, discipolul blândului și cumpănitului Hilel, își dăduse seama că ființa judaismului poate fi salvată doar în Bethamidraș, în Casa de rugăciune și învățătură. Cel mai tânăr dintre cei 80 de elevi ai autorului preceptului: „Ceea ce ție nu-ți place, altuia nu-i face", făcuse ca prezicerea maestrului său despre menirea lui Israel să se împlinească în cele mai hotărîtoare momente nu numai pentru poporul său, dar prin aceasta, și pentru viitorul omenirii. El înțelese că Israel trebuie păstrat, iar dăinuirea sa o va chezășui Tora. Cu sprijinul lui Ben Batiach, al aprigului zelot convins de justețea tezei înțeleptului rabin, Rabi Iochanan ben Zadai fu trecut într'un sicriu în tabăra dușmanului. El se înfățișă lui Vespasian, comandantul trupelor romane și obținuse dela el ca Iavne să rămâie un centru liber, de învățătură iudaică. Vespasian, căruia evreul modest, Iochanan ben Zacai, îi prezise că se ve încorona împărat, a admis ca Iavne-ul să devie ceea ce Iehoșua înțelesese prin numele lui Iavneul, adică: Dumnezeu să-l zidească. Într-adevăr Dumnezeirea avea să clădească la Iavne, prin Tora lui Israel, împărăția cea fără de margini a spiritualității lui Israel, care va asista, nu cu mult mai târziu, la dărâmarea împărăției preluate de Vespasian.

Rabi Iochanan ban Zacai a extins granițele lui Israel în timp și în spatiu într'un mod atât de cert încât, nenumărați comandanți ce vor urma prin veacuri căpeteniei de oștire romană, mânați de același aspru instinct, nu vor fi în stare să le doboare.

Aceste granițe nevăzute au totuși o gardă ce e prea bine vizibilă. Israel este acel care străjuiește la menținerea lor în nesfârșire. Iavne-ul, Templul nostru spiritual, portativ, cum ar zice Heinrich Heine, a fost purtat de Israel în Galut, ca lada sfântă ce fusese purtată altădată de strămunii săi în deșert. Istoria dă dreptate și reflecțiunei înțelepților noștri, care ne învață că nu purtătorii duc lada sfântă, ci lada sfântă duce pe purtătorii, ei, „haaron nose et nosav"... . Nu Israel asigură existența Torei, ci Tora asigură dăinuirea lui Israel. Dacă nu ar fi fost Tora, dacă ființa noastră nu ar fi întrepătrunsă de spiritualitatea noastră, Israel nu ar fi rezistat vicisitudinilor vremurilor, suferința lui Israel nu ar fi avut nici o rațiune și el ar fi putut să se dezică de povara destinului său. Dar, Israel nu face aceasta. Nu vrea să facă aceasta. Ataşamentul său, grăit sau negräit, pentru Tora este funciar. „Israel, Dumnezeu și Tora alcătuiesc un singur tot".

(A.N.-S.Jd. Bihor, *fond Comitetul Democrat Evreiesc Oradea-Bihor*, dos. 3/1946, f. 416)

PROGRAM

(trad.ns.-A.F.)

20 august: Deschidere.

18:00: Studenții Universității Libere de Vară depun coroane la memorialul eroilor sovietici și români. Concertul fanfarei Regimentului 10 Grăniceri.

20:00: Concertul „Univ [versității]. Libere de Vară". Deschidere ceremonială.

PROGRAM:
Imnul românesc.
Imnul sovietic.
Hatikva.

1. Deschidere. Dl. Náday István, Președintele Comunității Democratice Evreiești Oradea.
2. Emil Schwartz, Cuvântul de salut al Secțiunii Literare a Comunității Democrate Evreiești.
3. Discurs festiv – Ottó Rappaport, „Situația mondială a culturii evreiești în 1946”.
4. Salutul sinagogilor evreiești din România – Dr. Șafran Alexandru Șef-rabinul României.
5. Salutul Centrului Național al Comunităților Populare Evreiești Democrate. Prof. Paul Iskovits, secretar general.
6. Salutul provinciei (regiunii) nord-transilvane a Comitetului Democratic Evreiesc. Dr. Kohn Hillel, președinte provincial.
7. Salutul Comisiei Aliate de Control din România. Maiorul sovietic Levy Davy.
8. Salutul Academiei de Științe Române.
9. Salutul reprezentanților Guvernului României. P. Constantinescu-Iași, Ministrul Informațiilor și Prof. Miron Niculescu, Ministrul Educației Publice.
10. Cuvânt de încheiere.

După ceremonia de deschidere, un banchet și o seară de cunoștință în grădina de vară a C.D.E.

21 august (miercuri):
9:00.Deșteptarea
9-9:30. Spălat, exerciții fizice.
9:30-10:30. Mic dejun.
10:30: Deschidere. „De la omul primitiv la homo sapiens”. Miron Niculescu, Ministrul Naționalităților. (Prelegerea va fi urmată de o discuție.)
13. Prânz.
14-18. Plajă.
18. Prelegere. „De la sclavia egipteană la statul evreu”. Dr. Alexandru Șafran. Șef-rabinul țării.
20-2. Cină.
După cină, o plimbare.

7:00 a.m. Trezire.
7-8:00 a.m.: Exerciții fizice, spălat.
8:00 a.m.: Mic dejun.
3:00 p.m.: Prânz.
8:00 p.m.: Cină.
Prelegerile sunt urmate de o discuție, condusă de asistenții desemnați.

22 august (joi)
8:50 Reportaj informativ.
9:50 Prelegere. „Roma, elenismul și creștinismul". Ion Georgescu, canonic.
14:00-18:00. Baie la baraj.
18:50. p.m. Prelegere. „Ascensiunea și decăderea statului evreu". Jean Kohen, membru al Executivului Sionist Român.
21:50 p.m. Petrecere în grădina C. D. E. din Oradea în onoarea studenților Universității de Vară.

23 august (vineri)
Ziua va fi organizată conform programului „Blocului Partidelor Democrate". Programul va fi anunțat în seara precedentă, după cină, de către Conducere.

24 august (sâmbătă)
După micul dejun: Slujbă divină în Biserica [Sinagoga] Mare Ortodoxă de pe strada Zarda.
„Momente decisive în istoria evreilor". M. Zeltzer-Sărățeanu, Președintele Asociației Româno-Evreiești.
A 15-a ediție a Revistei de Presă.
A 17-a conferință. „De la Revoluția Franceză la Revoluția Rusă". Redactor: Imre Robotos.

25 august (duminică)
La ora 2:00, plecare spre Băița. Vom vedea originea Crișului Negru și a Porții Bihorului, conform unui plan de excursie special elaborat, care este anunțat în seara precedentă, de către Conducere, după cină.
Cina seara, la ora 22:00.

26 august (luni)
8,50. Critică la adresa membrilor U.V. cu privire la experiențele lor de până acum.
10. Prelegere. „De la Declarația Drepturilor Omului la Bomba Atomică". Edgar Balogh, vicepreședinte al Alianței Populare Maghiare.
14. Plajă.
17.30. Prelegere. „Iudaismul în Orient și Occident". Profesor Gyula Csehi.
După cină: cinematograf.

27 august (marți).
9.30. Prelegere. „Societatea Lumii Antice".
11.30. Vizită la sediul Partidului Comunist Român din Oradea.
14. Plajă.
18. Prelegere. „Adevăruri sociale în Biblie". Dr. Rosen Mózes, rabin.
După cină: cinematograf.

28 august (miercuri).
20:50. Vizită la fabrica de încălțăminte „Carmen".

0:50. Prelegere. „Sistemele sociale roman și grecesc”. George Silviu, secretar de stat pentru Interne.
14:50. Revista presei.
17. „Talmudul și știința iudaică medievală”. Dr. Rosen Mózes, rabin.
După cină: Seară muzicală. Prelegere susținută de Dr. Max Eizikovics, profesor la conservator, despre muzica populară evreiască. Ilustrații muzicale: Braonia Légher, compozitor.

29 august. (joi)
10. Prelegere. „Asimilare și naționalism în istoria iudaismului”. Dr. Sámuel Ligeti, președintele Bisericii [Sinagogii] de Rit Occidental din Timișoara.
15. Conferință de presă.
17. Prelegere. „Rolul Bisericii [Sinagogii] de Rit Occidental în reconstrucția iudaismului”. Delegat al Bisericii de Rit Occidental.
20.50. Vizită la sediul Partidului Social-Democrat din Oradea.

30 august. (vineri)
20.50. Conferință de presă.
10. Prelegere. „Ideile dominante ale secolului al XX-lea”. (Partea I.) Profesor Gábor Gaál, redactor-șef al „Utunk”.
14.50. Vizită la Biserica[Sinagoga] Evreiască, Instituții.
16. Prelegere. „Ideile dominante ale secolului al XX-lea”. (Partea a II-a.) Profesor Gábor Gaál.
19.50. Slujbă de vineri seara în Biserica [Sinagoga] Sion. Vorbitor: Dr. Miklós Schönfeld, rabinul-șef al Aradului.

31 august (sâmbătă)
9. Revista presei
10. Prelegere. „Marxismul și chestiunea naționalității”. Secretar de stat Leopold Fildermann.
6.Prelegere. „Evreii pe calea socialismului”. Secretar de stat Leopold Fildermann.
După cină: „Oneg Shabbat”.

1 septembrie (duminică)
La ora 5:00 plecare spre Meziad, cea mai mare peșteră cu stalactite din România. Planul excursiei va fi anunțat în seara precedentă, după cină, de către Conducere.

2 septembrie (zi lucrătoare)
8.30 Prelegere. „Cauzele sociale ale antisemitismului”. Béla Reisz.
11. „Organizarea socială a noii Palestine”. Dr. László Haber, Dr. Ferenc Noel.
4. Ștrand.
17.30. Prelegere. „Muncitori, țărani, intelectuali”. Lothar Rădăceanu, Ministrul Muncii.

După cină: cinematograf.

3 septembrie (marți)
9.50. Prelegere. „Rasă și rasă”. dr. Lieblich Sandu.
12. Vizită la sediul sindicatului.
15. Prelegere. „Productivizarea și restratificarea poporului evreu”. dr. Lieblich Sandu.
18. Prelegere. „Adevărata față a chestiunii naționalității”. Gyula Csehi, profesor
După cină: concert.

4 septembrie (miercuri)
8.50. Prelegere. „Feudalism, burghezie și proletariat”. Ediție editată de Imre Robotos.
11. Prelegere. „Iudaismul și politica internă a României”. Dr. Kohn Hillel.
14. Strand.
18. Prelegere. Subiect la alegere liberă. I. Schraier, Secretar de Stat pentru Interne.
După cină: Concert.

5 septembrie (joi).
9. Prelegere. „Crearea și dezvoltarea sistemelor de producție”. Károly Feldmann.
11.15.„Problema evreiască și soluționarea acesteia”. Odön Grossmann, președintele Comunității Ortodoxe din Oradea.
15. Cum vedeam problema evreiască înainte de participarea mea la [...] și cum o văd astăzi? – Întrebare cu răspuns scris.
18. Prelegere. „Statutul juridic al evreilor în trecut și prezent”. Dr. Rosenkranz, Secretar General Național UER.
După cină: concert acasă.

6 septembrie (vineri).
După micul dejun: baie fierbinte în baia Sinagogii Orth[oxe]. Isr[aelite].
A 11-a prelegere. „Literatură, Artă, Politică”. N. D. Cocea, Inspector-șef al Afacerilor Teatrale.
A 14-a Discuție. Probleme generale ale tineretului evreu.
A 18-a Prelegere. „Cu un condei în apărarea omului”. N.D. Cocea, Inspector Șef al Afacerilor Teatrale.
A 21-a Prelegere. „Spiritul evreiesc în slujba adevărului”. Ottó Rappaport.

7 septembrie (sâmbătă)
8:50. „Obligațiile evreilor în legătură cu viitoarele alegeri”. Dezbatere publică.
11:30. Prelegere. „Scriitori francezi contemporani pentru dreptate și libertate”. Profesor Gyula Schapira.
15. Palestina în lumina politicii de astăzi. Vorbitori: participanți la Univ. de vară

17:30. Prelegere. „Ghetoul în secolul al XX-lea” scriitorul Úry Benador.

8 septembrie (duminică)

Excursie la Rév. Plecare la ora 6:00, sosire la ora 21:00. Plan de excursie după cina din seara precedentă.

Se va discuta. „Subiectul excursiei: „Ce citim?”

9 septembrie. (luni.)

9. Prelegere. „Iudaismul și arta”. Maxy H.M., președintele C. D. E. Din România

11. Excursie la Băile Félix. Sosire la ora 18:00.

18. Prelegere „Evreii în muzică”. Dr. András Adorján.

După cină: Concert.

10 septembrie. (Marți)

9. Prelegere. „Enciclopediști francezi”. Mihail Sadoveanu, președintele Asociației Scriitorilor din România.

11. Prelegere. „Noua literatură ebraică și idiș”. Dr. Ábrahám Pisztiner.

13. Ce am învățat la U. V. Masă rotundă scrisă.

18. Prelegere. „Literatura sovietică”. M. Sadoveanu, președintele Asociației Scriitorilor din România.

Seară: Ceremonia de închidere cu spectacole susținute de elevii de la Univ. de V[ară].

(A.N.-S.Jd. Bihor, *fond Comitetul Democrat Evreiesc Oradea-Bihor*, dos. 3/1946, f. 456-460)

UNITATEA/ COLECTIVUL D.G.P.T. ORADEA COMPONENȚĂ, ATRIBUȚII, PREGĂTIRE/PERFECȚIONARE

Veronica Daniela TĂTAR (MIHALCA)*

Abstract. The D.G.P.T. Oradea Unit/Collective (Composition, Responsibilities, Training and Professional Development). *The Oradea Unit of the General Directorate of the Press and Printed Matter was among the earliest and most complex territorial structures of the institution. Its activity was determined by the wide range of entities under its control. The existence of a D.G.P.T. structure in Oradea can be documented as early as 1949, although archival evidence from the institution's early years is fragmentary or has been lost.*

Available sources of the archive indicate the presence of the first budgeted censors in Oradea as early as 1951. From 1966 onwards, documentation becomes more consistent.

The activity of the collective was regulated by work plans drawn up by the head of the unit and by the "Instructions" issued by the Directorate for Training and Control (Direcția Instructaj–Control – D.I.C.). The fundamental mission of the D.G.P.T. was to exercise state control over materials intended for public dissemination, in order to prevent the publication of content that contradicted the political line of the regime or violated state secrecy regulations.

The authorized censors were directly responsible for reading and approving assigned materials, exercising control and authorizing their dissemination on personal responsibility and recording all interventions in official registers.

The D.G.P.T. Oradea Unit illustrates the functioning of the censorship apparatus at the local level, highlighting the tension between the ideological demands of the communist regime and the often modest level of professional training of its personnel. Through a rigorous system of instructions, control mechanisms, and continuous training, the institution sought to ensure the ***conformity*** *of cultural and media production with party-state directives, adapting its activity to local conditions and to broader ideological shifts of the period.*

Keywords: *press, archive, control, censorship, conformity*

Unitatea Oradea din cadrul Direcției Generale a Presei și Tipăriturilor[1] a fost printre cele dintâi structuri teritoriale ale instituției, fapt determinat în primul rând de

* Drd., Școala Doctorală de Istorie, Universitatea din Oradea; e-mail: tatar.veronica@yahoo.com.

[1] Instituție înființată în anul 1949, pe lângă Consiliul de Miniștri, cu misiunea de a controla publicațiile și presa, dar și radioteleviziunea, cinematografe, teatre, anticariat, muzee, expoziții, în scopul „de a preîntîmpina difuzarea în public a acelor materiale care contravin politicii guvernului R.S.R., stabilită pe baza directivelor P.C.R., precum și a oricăror date,

diversitatea și complexitatea acțiunilor de control: de la presă cotidiană la revistă literară, de la teatru, muzee și cinematografe, la reviste școlare și studențești, de la tipografie la stația de radioficare, de la producție editorială locală și expoziții la import-export de publicații și alte bunuri culturale prin vama Episcopia Bihor, respectiv ghișeul special P.T.T.R.

Avem puține și sporadice date despre structura teritorială a D.G.P.T. existentă la Oradea înainte de anul 1966. Știm, bunăoară, că la 8 februarie 1968, cu adresa Nr. 17/1968, Unitatea Oradea înainta D.G.P.T. București, documentele de arhivă din anii 1949 – 1965, clasificate pe următoarele categorii: 1. Documente secrete; 2. Documente confidențiale; 3. Documente cu caracter temporar pentru arhiva D.G.P.T.; 4. Documente cu caracter permanent pentru Arhivele Statului, plus un registru cu 41 file privind evidența imprimatelor din listele nr. 1 și nr. 2.

Avem, așadar, dovada că o structură D.G.P.T. a existat la Oradea încă de la înființarea instituției, în anul 1949, așa cum afirmă și profesorul Ioan Laza, în lucrarea sa de doctorat[2]. Din păcate, nu am regăsit aceste documente, sau măcar parte din ele, nici în arhivele locale și nici în cele centrale de la București. Probabil au fost distruse. Aflăm din alte surse, că în 1951, la Oradea funcționau doi cenzori bugetari, salariați ai Direcției Generale a Presei și Tipăriturilor: **Nadaș Victor**, funcționar la fabrica „Solidaritatea" din localitate și **Nagyari Vasile**, care era responsabilul Secției Artă și Cultură al Sfatului Popular Regional. Erau, probabil, cei dintâi cenzori orădeni, întrucât instituția centrală considera că ar mai fi nevoie în localitate de încă trei cenzori: doi bugetari și unul delegat[3]. La consfătuirea de la București a delegaților din țară, din 31 mai-2 iunie 1954, între alte probleme discutate a fost și aceea a recrutării de noi angajați. Pentru Oradea s-a pus problema recrutării celui de-al patrulea angajat. Numele acestuia nu-l știm sigur. Ar putea fi **Chromek I**. premiat, alături de alți 20 de împuterniciți, cu suma de 700 lei pentru bunele rezultate obținute în munca profesională pe ultimul trimestru al anului 1961.

O situație privind colectivele de împuterniciți din țară, la 30 mai 1961[4], cu numărul membrilor acestora și șeful fiecărui colectiv, menționează la Oradea, un colectiv alcătuit din 4 membri, șef de colectiv fiind **Gherdan Nicolae**. Acesta, cum aflăm dintr-o caracterizare a D.G.P.T., a fost angajat ca împuternicit pentru Oradea la 20 iulie 1956, devenind responsabilul colectivului. Era membru P.M.R., având o bogată experiență în munca politică câștigată în urma îndeplinirii diferitelor munci de răspundere în organele locale de partid, înainte de a fi angajat al DGPT. Avea o pregătire politico-ideologică corespunzătoare, manifestând un interes permanent pentru însușirea cât mai temeinică a teoriei marxist-leniniste. Era deficitar în ceea ce

cifre și informații care constituie secrete de stat sau care nu pot fi difuzate în public din alte considerente". Era organizată pe direcții și servicii, iar în teritoriu activau colective de „împuterniciți".

[2] Ioan Laza, *Anatomia cenzurii comuniste. O perspectivă asupra revistei Familia (1966-1977)*, teză de doctorat susținută la Oradea, sub coordonarea prof. univ. dr. Mihai Drecin, în anul 2014, nepublicată, p. 111.

[3] Menesi Béata, *Ultima verigă. Cenzori și structuri ale cenzurii în România comunistă (1949-1977)*, Academia Română-Centru de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2018, p. 23.

[4] Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare se va cita A.N.I.C.), *Fond Comitetul pentru Presă și Tipărituri* (în continuare se va cita C.P.T.), dos. 32/1961, f. 179.

privește cunoștințele de cultură generală, nefiind la curent cu literatura beletristică contemporană, în special, și nici nu manifesta o preocupare suficientă pentru a lichida această lipsă[5]. În cadrul colectivului de împuterniciți avea o atitudine principială, de ajutor reciproc, contribuind prin această atitudine la crearea și păstrarea unei atmosfere cordiale între membrii colectivului. În lecturarea diferitelor materiale a dat dovadă de vigilență, combativitate și simț de răspundere, dar îi erau caracteristice și unele deficiențe mai ales în ceea ce privește calitatea sa de șef de colectiv. Nu a manifestat suficient spirit organizatoric și de inițiativă, fapt ce a îngreunat depășirea unor lipsuri în munca colectivului. În tendința sa de a îmbunătăți rezultatele muncii colectivului, a încercat suplinirea acestor lipsuri printr-un efort personal sporit. Aceasta însă a avut ca rezultat rezolvarea de unul singur a principalelor sarcini, mai ales în ce privește legătura cu diferitele unități, îngreunând celorlalți membri cunoașterea specificului concret al muncii în toate sectoarele de activitate. Poseda un spirit critic relativ dezvoltat, dar nu găsea întotdeauna soluții pentru lipsuri. Spiritul lui autocritic s-a dezvoltat pe parcurs, ajungând în timp să-și dezvăluie cu mai mult curaj propriile deficiențe și să le înlăture. Pentru eficienta activitate depusă în cursul trimestrului I al anului 1962 a fost premiat cu suma de 800 lei. În anul 1961, fiind suferind de o boală gravă, a stat internat timp de 3 luni într-un spital din București, unde a trecut și printr-o operație. Pentru a-l sprijini în perioada postoperatorie, având nevoie de un tratament special medicamentos și alimentar, Direcția Instructaj-Control i-a acordat un ajutor în valoare de 700 lei[6]. Pentru eficienta activitate depusă în cursul trimestrului I al anului 1962 a fost premiat cu suma de 800 lei.

În anul 1966, an din care începem să avem informații documentare mai complete, colectivul D.G.P.T. Oradea era format din următorii:

Copil Teodor, avea calitatea de șef al colectivului; era născut în anul 1925, lucra în instituție (D.G.P.T.) din 1963, iar în 1966, anul din care avem informațiile, era student anul cinci la Facultatea de Litere; pentru rezultatele foarte bune obținute în activitatea profesională în anul 1974, a primit o primă excepțională de 500 lei[7]; șeful colectivului recunoștea că trebuie să-și sporească efortul pentru „ridicarea nivelului de cunoștințe multilateral", care să-i servească atât lui personal, cât și pentru îndrumarea și sprijinul celorlalți[8].

Nagyari Vasile, era născut în 1924, lucra în D.G.P.T. din 1951, iar în 1966 era elev în clasa a-XI-a de Școală Medie; pregătirea lui generală nu depășea, potrivit aprecierii unui coleg, nivelul mediu; stătea rău și la capitolul pregătire politico-ideologică, motiv pentru care se preconiza înscrierea lui într-o școală de partid; între 1962-1966, a fost șeful colectivului. Pentru rezultatele avute în cursul trimestrului III al anului 1962 a fost premiat cu suma de 800 lei[9]. În 1963**,** cu scopul de a înlesni organelor DGPT din provincie efectuarea controlului la cinematografe, Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă eliberase delegații „la purtător" (valabile cu legitimația DGPT). Între cei 40 de împuterniciți care au primit aceste delegații, a fost și Nagyari

[5] Fapt constatat cu ocazia practicii efectuate la București și a diferitelor discuții ocazionale purtate cu instructorii Direcției Instructaj-Control.
[6] Menesi Béata, *op. cit.*, p. 106-107.
[7] A.N.I.C., *Fond C.P.T.*, dos. 14/1975, f. 70.
[8] Ioan Laza, *op. cit.*, p. 112.
[9] A.N.I.C., *Fond C.P.T.*, dos. 22/1962, f. 54 față-verso.

Vasile. Acesta suferea de mai mult timp de T.B.C. la ochi. Pentru tratarea bolii avea nevoie de o serie întreagă de medicamente speciale, ochelari comandați în străinătate și se deplasa deseori la București pentru consultații și tratament. Având în vedere boala de lungă durată, a primit din partea instituției un ajutor de 500 lei[10].

Opriș Andrei se născuse în 1923 și fusese angajat în instituție în anul 1965; era absolvent de școală medie, cu examen de maturitate (bacalaureat) și absolvise, de asemenea, Școala Superioară de Științe Sociale „Jdanov", cu examen de stat; din cauza aceleiași slabe pregătiri, Andrei Opriș făcea multe sesizări pripite și exagerări.

Bölönyi Emilia, al patrulea membru al colectivului, era născută în 1934; fusese încadrată în D.G.P.T. în 1959; avea și ea o pregătire precară (încă nu-și terminase liceul) și mari dificultăți în sesizarea sensului frazelor, motiv pentru care se făcea vinovată de cele mai multe „scăpări"; urma la un moment dat, Facultatea de Filologie, fără a avea însă luat examenul de maturitate[11].

Componența colectivului a rămas aceeași până în anul 1970, când Vasile Nagyari a plecat la Cluj, fiind înlocuit cu **Lenghel Ioan**. Acesta era absolvent la zi al Facultății de Filologie. Avea, prin urmare, o cultură generală mai vastă, ceea ce a condus la rezultate în general bune în munca de cenzură. Ținea și locul șefului de colectiv, când acesta lipsea din localitate.

Unitatea D.G.P.T. Oradea și-a avut sediul în Piața 23 August nr. 10, camera 11. Un al punct al său de lucru era la Primăria Oradea, Sfatul Popular oraș, camera 115.

Pentru inițiere în munca pe care urmau să o desfășoare angajații colectivelor regionale, în cadrul D.G.P.T. a fost înființată Direcția Instructaj – Control (D.I.C). Pentru probleme de pregătire a colectivului orădean, iar totodată pentru probleme de organizare a fost trimisă Constanța Nedelcu, instructor D.G.P.T., care a și devenit în scurt timp îndrumătorul colectivului din Oradea. S-a hotărât, totodată, organizarea unor cursuri de perfecționare la București, la care Copil Teodor și Vasile Nagyari au participat în semestrul II al anului 1967. Tot pentru problemele de îndrumare, colectivul orădean s-a bucurat de prezența „tovarășilor" Tarnovschi Gheorghe, director adjunct și Ghircoiaș, directorul general al Direcției Instructaj – Control, precum și de sprijinul secretarului cu probleme de propagandă, D. Păulescu, aceștia fiind de mare ajutor cenzorilor din Oradea în rezolvarea problemelor ce le ridica revista *Familia* și redacția celor două cotidiane *Crișana* și *Faklya*.

Strădaniile privind pregătirea, precum și ajutorul și îndrumările primite de la Constanța Nedelcu și cei amintiți mai sus, au dat treptat rezultate pozitive. Pentru eficientizarea muncii s-a procedat la distribuția sarcinilor: Teodor Copil a devenit responsabil cu materialele importante din revista *Familia* și producția editorială locală; Emilia Bölönyi urma să se ocupe de restul materialelor din revista *Familia*; Andrei Opriș se va ocupa de cotidianul *Crișana*, iar Vasile Nagyari de cotidianul *Faklya* (cotidian în limba maghiară)[12].

[10] *Ibidem*, dos. 14/1975, f. 203.

[11] Ion Zainea „Cenzură, cenzori și cenzurați. Din activitatea colectivului D.G.P.T. Oradea", în vol. *Cenzura în spațiul cultural românesc,* (coord. Marian Petcu), Editura Comunicare.ro, București, 2005, p. 210.

[12] *Ibidem*, p. 211.

După plecarea lui Vasile Nagyari și înlocuirea acestuia cu Ioan Lenghel se procedează la o redistribuire a sarcinilor. Astfel, Emilia Bolonyi și Andrei Opriș se vor ocupa de ziarul *Faklya,* noul venit, Ioan Lenghel, primește cotidianul *Crișana*, Teodor Copil rămânând cu revista culturală *Familia*.

Sarcinile profesionale ale colectivului de împuterniciți erau stipulate într-un *Plan de muncă*, întocmit de șeful unității, care se ocupa de repartizarea materialelor, de analiza observațiilor prezentate de subordonații săi la materialele controlate, dispunând modul de rezolvare, ori chiar amânarea difuzării sau eliminarea unor materiale care conțineau anumite date considerate restrictive pentru publicare. Șeful serviciului putea dispune supracontrolul materialelor de către un alt împuternicit, transmițând conducerii redacției observațiile remarcate, iar dacă redacția insistă să publice articolul amânat, acest caz trebuia trimis imediat spre rezolvare la D.G.P.T. București.

În vederea rezolvării situațiilor mai deosebite, împuterniciții consultau telefonic sau în scris Direcția Instructaj – Control cu acordul șefului serviciului, prezentându-și punctele de vedere asupra observațiilor efectuate. Aceștia trebuiau să-și noteze în registrele de intervenții persoanele din colectiv sau de la București cu care au discutat, soluțiile date observațiilor și persoana cu care a luat legătura din partea redacției. Cenzorii/împuterniciții cum erau numiți, se ocupau de controlul materialelor ce le erau repartizate, iar pe propria lor răspundere aprobau difuzarea lor în mass media. Aceștia erau răspunzători pentru greșelile nesesizate sau oprirea unor materiale. Observațiile mai speciale, rezultate din munca de lectură și control erau prezentate șefului de serviciu verbal, cu excepția celor făcute la revistele locale, deoarece pentru acestea se întocmeau referate.

Împuterniciții nu aveau voie să lase pe pagina lecturată semne sau sublinieri fără a da explicațiile de rigoare. Aceștia aveau dispoziții clare de a nu acorda viza „BT” paginilor care conțineau spații albe, multe greșeli de corectură, paginilor incomplete, sau acelora în care nu s-au făcut intervențiile cerute. Împuternicitul trebuia să citească atent textele încercuite înainte de a pune viza „BT”.

Atribuții

Din atribuțiile generale derivau sarcinile concrete ale colectivelor, acestea fiind diferite de la un colectiv la altul, adaptate la realitățile locale, în funcție de ziarele și publicațiile periodice ce apăreau, de existența sau nu a tipografiilor, stațiilor de radioficare, a punctelor de vamă, muzee, anticariate, cinematografe, case de cultură, de activitatea instituțiilor și oamenilor de cultură din teritoriu.

Care erau atribuțiile colectivului de cenzori din Oradea, aflăm din „Instrucțiunile” primite de la București (D.I.C.), în aprilie 1966, în care sunt stabilite, în mod separat, atribuțiile ce revin șefilor de servicii (colectivelor de împuterniciți) și împuterniciților, precum și metodele principale de muncă pentru aducerea lor la îndeplinire.

Direcția Instructaj – Control cu funcții de specialitate din provincie, exercită controlul de stat asupra conținutului materialelor ce intră în competența D.G.P.T. în provincie. Are scopul de a preîntâmpina difuzarea în public a acelor materiale care contravin politicii guvernului RSR, stabilită pe baza directivelor PCR dar și datele,

cifrele și informațiile care constituie secrete de stat sau care nu pot fi difuzate în public din alte considerente[13].

Concret, responsabilul colectivului din Oradea, Copil Teodor, avea următoarele atribuții: 1) Conduce, îndrumă, controlează și răspunde de întreaga activitate a colectivului; 2) Răspunde în fața conducerii superioare de activitatea personală și a colectivului pentru asigurarea unor relații principiale de muncă; 3) Transmite operativ împuterniciților noile dispoziții primite, asigură și controlează aplicarea tuturor dispozițiilor și normele de muncă; 4) Analizează sesizările efectuate de împuterniciți în materialele lecturate și dispune modul de rezolvare; 5) Dispune efectuarea de supra-control asupra unor materiale; 6) Transmite personal instituțiilor observațiile la materialele lecturate; 7) Organizează săptămânal ședințe de lucru și semestrial analiza muncii; 8) Informează conducerea redacțiilor asupra conținutului unor dispoziții ale D.G.P.T. pentru care are indicații în acest sens; 9) Întocmește note de sesizare lunară și celelalte documente de muncă și le expediază în termen; 10) Desfășoară, prelucrează îndrumările primite de la D.G.P.T. și asigură distribuirea lor către împuterniciți; 11) Întocmește nota de sesizări lunară și celelalte documente de muncă și le expediază la termen; 12) Informează D.G.P.T. București asupra apariției la termen a revistei *Familia*"[14].

În scopul îndeplinirii sarcinilor profesionale, șeful serviciului (colectivului) de împuterniciți trebuia să întocmească planul de muncă și să urmărească îndeplinirea lui. De asemenea, să analizeze observațiile prezentate de împuterniciți la materialele controlate, să stabilească (să confirme sau să infirme) valabilitatea acestor observații și să dispună modul lor de rezolvare[15].

„Instrucțiunile" menționau, în continuare, atribuțiile împuternicitului D.G.P.T.: 1) Controlează materialele ce-i revin, aprobă pe răspundere proprie difuzarea lor în public; 2) Răspunde pentru greșelile sesizate sau pentru oprirea unor materiale ce nu trebuie oprite; 3) Colaborează cu direcțiile și serviciile de specialitate din centrală; 4) Prezintă șefului de serviciu (colectiv) spre rezolvare observațiile mai deosebite pe care le are în munca de lectură și control, formulându-și obiecțiile și motivele lor; 5) Transmite observațiile prin responsabilul politic, de număr, un membru al colectivului de redacție; 6) Trece în Registrul de Intervenții, operativ toate observațiile comunicate redacțiilor; 7) Notează în Registrul de Intervenții cu cine din colectiv sau de la București a discutat observațiile sale și ce soluții s-a dat acestora, cu cine a discutat din partea redacției. Nu au dreptul să lase pe prima pagină diferite semne, sublinieri etc. fără explicațiile de rigoare, sau care ar putea crea confuzii; 8) Se preocupă permanent de ridicarea continuă a nivelului său politic și cultural de cunoaștere a învățăturii, de însușirea temeinică a documentelor la zi.

[13] Arhivele Naționale – Serviciul Județean Bihor (în continuare se va cita A.N.-S.J. BH, *Fond Direcția Generală pentru Presă și Tipărituri – Unitatea Oradea* (în continuare se va cita D.G.P.T.-U.O.), dos. 2/1967, f. 1-9.

[14] *Ibidem*, dos. 2/1967, f. 8-9.

[15] *Ibidem*, dos. 3/1967, f. 5.

Pregătirea politico-ideologică, calificarea profesională, informarea și documentarea

Pregătirea fiecărui cenzor viza palierul politico-ideologic și cel profesional. Acest lucru însemna, pe de o parte, cunoașterea evoluției abordărilor diverselor domenii, în plan politic, la congresele, conferințele și plenarele partidului, a hotărârilor adoptate, iar pe de alta – asimilarea temeinică a dispozițiilor de muncă, precum și a celor referitoare la apărarea secretului de stat. *Documentele de partid* erau socotite drept „călăuză în procesul de lectură", ele oferind grila ideologică la care se raportau conținuturile mediatice, substanța și mesajul lucrărilor din producția editorială în vederea obținerii „bunului de tipar". În primul semestru din 1967, eforturile împuterniciților din Unitatea Oradea erau focalizate – „în strânsă legătură cu documentele Congresului al IX-lea al P.C.R." – pe studiul măsurilor adoptate de Conferința Națională a Partidului din decembrie 1967 pe linia dezvoltării unei economii centralizat planificate, pe Cuvântarea lui Nicolae Ceaușescu la Plenara CC al P.C.R. din 21-23 decembrie 1966, Hotărârea C.C. al P.C.R. cu privire la îmbunătățirea conducerii, planificării și organizării gospodăriilor agricole de stat, precum și Hotărârea privind întărirea disciplinei și reglementarea programului de muncă[16]. „Extrem de prețios" era considerat „articolul tovarășului Nicolae Ceaușescu privind creșterea rolului conducător al partidului în perioada desăvârșirii construcției socialiste în țara noastră", ca și editorialul din *Lupta de clasă* nr. 5/1967. Anul 1968 direcționa studiul – mai ales sub impactul evenimentelor din Cehoslovacia – spre politica externă, în mod special asupra „poziției partidului și statului nostru"[17] cu privire la necesitatea respectării „neabătute" a principiilor formulate încă din 1964 (egalitatea în drepturi, neamestecul în treburile interne, integritatea teritorială și suveranitatea națională, avantajul reciproc), cu trimitere la politica hegemonică a Moscovei, fără a scoate din calcul – în context – miza alianțelor militare în confruntarea globală Est- Vest. De asemenea, semicentenarul Marii Uniri de la 1918 a deschis un nou front pentru studiu, polarizat pe unitate națională, independență, suveranitate, integritate teritorială. Plenara C.C. al P.C.R. din 22-25 aprilie 1968, care dezvăluise atrocitățile din anii`50, cultivând imaginea lui Ceaușescu de restaurator al legalității în contrast cu abuzurile comise de predecesorul său, Gheorghe Gheorghiu-Dej, a constituit nu doar temă de dezbateri, ci și argument de a recomanda „pentru studiul și perfecționarea împuterniciților" câteva dintre scrierile lui Lucrețiu Pătrășcanu, reabilitat politic[18].

Un an mai târziu, în 1969, cenzorii orădeni învățau să descifreze conceptul de societate socialistă multilateral dezvoltată, lansat de Congresul al X-lea al P.C.R. (6-12 august 1969), precum și a semnificației înființării Frontului Unității Socialiste, din perspectiva democratizării vieții politice[19]. „Tezele din iulie" și semicentenarul P.C.R. au format agenda pregătirii cenzorilor în 1971[20]. Conferința Națională din 1972 și Congresul al XI-lea al P.C.R. (25-28 noiembrie 1974), îndeosebi Programul

[16] *Ibidem*, dos. 3/1967, f. 2.
[17] *Ibidem, dos.* 12/1968, f. 4.
[18] Ioan Laza, *op. cit.*, p. 127.
[19] A.N.-S.J. BH, *Fond D.G.P.T.-U.O.*, dos. 20/1969, f. 1.
[20] *Ibidem*, dos. 33/1971, f. 12.

adoptat de acest forum, au oferit multiple teme de studiu, inclusiv o nouă „tablă de valori" pentru „citirea" istoriei de către lectorii D.G.P.T. Oradea[21].

Pe lângă documentul politic, pregătirea ideologică a cenzorilor din unitățile teritoriale presupunea *studiul individual și dezbaterea în colectiv* a unor teme și materiale selecționate din *Era socialistă, Analele Institutului de Studii Istorice și Social -Politice de pe lângă C.C. al P.C.R., Scânteia, Lupta de clasă*, dar și din *Contemporanul, Gazeta literară* ș.a. Din[22] substanțialul inventar de materiale, făceau parte, între altele: Critica și poezia (*Lupta de clasă*, nr. 7/1966), Sociologia și istoria (*Lupta de clasă,* nr. 1/1967), Independența națională – năzuință de veacuri a poporului român (*Analele ISISP*), Condiția actuală a criticii și istoriei literare (*Contemporanul,* nr. 4/1967), Specificul național în literatură și artă (*Lupta de clasă*, nr. 2/1967), Simbolismul, Raportul dintre artă și filozofie (*Scânteia*, nr. 7327/1967)[23]. Alături de acestea, mai amintim alte titluri, parcurse în 1969: Națiunea și suveranitatea, Statul socialist, P.C.R. – forța conducătoare a insurecției din august 1944, Nocivitatea teoriilor fasciste, legionare și lupta de idei în filosofia românească din perioada interbelică împotriva curentelor iraționaliste[24]. Marcarea a 50 de ani de la înființarea P.C.R. a direcționat perfecționarea pregătirii împuterniciților, în 1971, în zona istoriei partidului și a mișcării muncitorești din țara noastră, suportul documentar constituindu-l *Analele ISISP* și *Lupta de clasă*, din care au fost selectate titluri precum: Procesul de clarificare ideologică și politică în mișcarea muncitorească din România în perioada 1918-1921; P.C.R. și gândirea social – politică în primul deceniu; P.C.R. – în fruntea acțiunilor de solidaritate ale mișcării muncitorești și democratice din România cu lupta de eliberare națională în perioada interbelică; Dezvoltarea P.C.R. în anii 1944-1948 etc.[25]

În programul de perfecționare, Cabinetul județean de partid Bihor a venit în întâmpinarea solicitărilor cenzorilor – mai ales în anii 1968 – 1969 – cu teme de actualitate privind statul socialist, națiunea și suveranitatea[26] sau, în 1971, în provocatoarea resurecție a frontului ideologic, invitându-i să participe la expunerile organizate: Valorificarea moștenirii culturale, Raportul dintre știință și filozofie, Tezele din iulie 1971 etc.

Slaba cunoaștere a problemelor literaturii și artei, ale filosofiei și sociologiei, era un mare handicap pentru cei implicați în controlul revistei *Familia* și uneori a producției editoriale locale. Pentru a atenua „golurile în pregătire", se instituise practica de *a dezbate în colectiv* referate susținute de lectori, axate pe teme de fond: Considerațiuni asupra criticii structuralismului (Ioan Lenghel), Realismul în artă (Teodor Copil), Literatura maghiară din România – parte integrantă a literaturii socialiste din țara noastră (Andrei Oprișș)[27]. Dările de seamă consemnează situații în care prezentarea unor teme era făcută de instructori ai D.G.P.T. De exemplu, în a doua jumătate a anului 1966, instructorul, Constanța Nedelcu, susținea în fața

[21] *Ibidem*, dos. 41/1972, f. 11.
[22] Ioan Laza, *op. cit.*, p. 127.
[23] A.N.-S.J. BH, *Fond D.G.P.T.-U.O.*, dos. 3/1967, f. 3, f. 17.
[24] *Ibidem*, dos. 20/1969, f. 1.
[25] *Ibidem*, dos. 33/1971, f. 12.
[26] *Ibidem*, dos. 20/1969, f. 1.
[27] Ioan Laza, *op. cit.*, p. 128.

lectorilor orădeni temele: Critica și poezia, Sămănătorismul, Gândirismul[28]. În aceeași etapă, colectivul se arăta îndeaproape preocupat de a fi „la curent cu tot ce apare în domeniul sociologic", știință care renăscuse, dobândind „o importanță tot mai mare în urma sarcinii trasate (…) de cel de-al IX-lea Congres al partidului". Includerea sociologiei între prioritățile de studiu era determinată de faptul că revista *Familia* publica „neîntrerupt materiale diverse din acest domeniu"[29].

Seturile documentare primite de la D.G.P.T., cu intervenții semnificative operate în diverse publicații din țară, reprezentau „un ghid util în lecturarea ziarelor, revistelor și lucrărilor controlate", un impuls „în ascuțirea spiritului de observație, de sesizare care trebuie să intervină prompt" în acest filtru[30]. Pentru valorificarea cât mai eficientă a acestor documentare, responsabilul de colectiv monitoriza studiul lor individual de către fiecare împuternicit, după care intervențiile cele mai adecvate realităților locale și sarcinilor ce derivau din acestea erau selectate în vederea dezbaterii lor în colectiv. Selectarea și prezentarea acestor intervenții „model" reveneau pe rând împuterniciților[31].

Însușirea cu destulă claritate a dispozițiilor de muncă, a listelor cu secrete de stat și a celor cu caracter militar, „interpretarea și aplicarea acestora în mod corespunzător", erau alte preocupări de prim-plan în perfecționarea pregătirii cenzorilor. Studiul acestor documente se făcea sistematic, eșalonat, pe capitole, iar la sfârșitul fiecărei luni era prevăzută o dezbatere colectivă[32].

Activitatea colectivului orădean privind pregătirea ideologică, culturală și profesională era cuprinsă în *Planuri de perspectivă*, de regulă pe șase luni, obiectivele propuse fiind urmărite operativ prin *Planuri de muncă lunare*, în care sarcinile erau nominalizate pe împuterniciți și cu termene fixe, săptămânal făcându-se o analiză a îndeplinirii sarcinilor. Studiul se derula individual, iar dezbaterile erau în colectiv. Având în vedere diversitatea de situații, nivelele de instrucție, diferența de capacități, se recomanda ca „fiecare să-și întocmească un plan de pregătire conform necesităților lui."[33].

O modalitate de perfecționare profesională a cenzorilor a constat în practica desfășurată la diversele unități din Centrală (București), derulată pe o perioadă de aproximativ două săptămâni, modalitate considerată foarte utilă de către împuterniciți. Începând cu anul 1951, s-a introdus ca formă de perfecționare consfătuirile delegaților D.G.P.T. din țară, la care au participat și împuterniciții de la Oradea. Până în anii '70, acestea s-au desfășurat de două ori pe an la București, după care s-au organizat și în localitățile din provincie unde funcționau colective mai mari (Cluj, Timișoara, Iași), fiind convocați toți împuterniciții din județele apropiate. Spre

[28] A.N.-S.J. BH, *Fond D.G.P.T.-U.O.*, dos. 3/1967, f. 17.
[29] Ioan Laza, *op. cit.*, p. 128.
[30] A.N.-S.J. BH, *Fond D.G.P.T.-U.O.*,dos. 12/1968, f. 4.
[31] *Ibidem*, dos. 33/1971, f. 8.
[32] *Ibidem*, dos. 20/1969,f. 2 și dosar 3/1971, f. 8.
[33] Ion Zainea „Cenzură, cenzori...", în *Cenzura în spațiul....* (coord. Marian Petcu), p. 212.

exemplu, la consfătuirea de la Cluj-Napoca, din 16 iunie 1976 au fost convocați cei din Mureș, Bihor, Sălaj, Bistrița-Năsăud, Maramureș, Satu Mare, și Alba[34].

În cadrul consfătuirilor se făcea analiza activității atât a delegaților, cât și a Direcției Generale, respectiv a Direcției Instructaj-Control, detaliind mai mult lipsurile decât realizările acestora pe considerentul că exemplele negative constituie un suport de curs mai eficient în înțelegerea problemelor. De fiecare dată se prelucrau noile sarcini și atribuții „în lumina" ultimelor documente de partid și ținând cont, totodată, de lipsurile ivite și înfățișate, precum și metodele de muncă pentru îndeplinirea atribuțiilor. De asemenea, colectivele desemnate prezentau rapoarte de activitate (lunare, trimestriale sau anuale), chiar co-rapoarte, pe baza cărora se desfășurau discuțiile, realizându-se astfel un adevărat schimb de experiență între delegații din întreaga țară.

[34] Menesi Béata, „Formes de perfectionnement pour les censeurs de la Direction Generale pour la Presse et les Publications", în *Analele Universității din Oradea. Fascicola istorie-arheologie*, tom XXVI, Editura Universității din Oradea, 2016, p. 152.

CONSTANTIN DAICOVICIU AT SEVENTY AND THE INTERNATIONAL DIMENSIONS OF HIS SCHOLARLY LEGACY REFLECTED IN THE ACADEMIC CORRESPONDENCE OF 1968

Mihaela GOMAN*

Abstract. *The year 1968 represented the moment of maximum international visibility for the University of Cluj, being the point at which the personal prestige of the rector Constantin Daicoviciu — celebrated on his 70th birthday — merged with global institutional recognition. The correspondence carried out with major university centers such as Rome, Palermo, Parma, Vienna or those in Georgia and Colorado (U.S.A.) attests to the fact that, at the end of his mandate, Daicoviciu left a university synchronized with European scientific standards, capable of mediating academic exchanges and specialist visits beyond the barriers of the Iron Curtain.*

Keywords: *Constantin Daicoviciu, University of Cluj, correspondence, letter, scientists*

The year 1968 represented the moment of greatest international visibility for the University of Cluj, marking the point at which the personal prestige of its rector, Constantin Daicoviciu – celebrated on the occasion of his seventieth birthday – converged with global institutional recognition. His correspondence with major university centres such as Rome, Palermo, Parma, Vienna, and institutions in Georgia and Colorado (USA) demonstrates that, at the end of his tenure, Daicoviciu was leaving behind a university aligned with European scientific standards and capable of facilitating academic exchanges and specialists visits beyond the barriers of the Iron Curtain.

In March 1968, Constantin Daicoviciu turned seventy, an occasion that prompted a wave of congratulatory messages from major academic centres. These were not merely expressions of good wishes but recognition, at the highest international level, of the value of the Cluj school of history.

The year 1968 marked the final year of his tenure as rector (1956-1968). The correspondence from that year represents a "record of achievement", demonstrating that the university had overcome political isolation and become integrated into networks of publication exchanges and study visits involving prestigious universities like the ones in Italy, Austria, Sofia, the United States, and elsewhere.

The year 1968 thus represented a period of unexpected openness for Romanian historical research towards the West. While the rest of Europe was experiencing student movements, Daicoviciu used this moment of ideological

* Lecturer, PhD, Department of History, University of Oradea; e-mail: mihaela_goman@yahoo.com.

"relaxation" in Cluj to strengthen ties with historians such as Arthur Betz and Stephen Fischer – Galați, transforming the university into a respected partner in academic dialogue across both political blocs.

Furthermore, the presence of a museum in the southern part of The United States in Constantin Daicoviciu's correspondence in 1968 provides exceptional evidence of the transatlantic reach of the rector from Cluj. Most likely, the contact with the Augusta Museum of History was facilitated by Stephen Fischer-Galați, who worked in an American Academia environment and promoted Romanian history in the United States. He may have recommended Daicoviciu's works or facilitated the exchange of publications with institutions in the southern United States, including those in Augusta, in order to promote research in ancient history and archaeology. The appearance of Augusta city (Georgia, USA) on the map of Constantin Daicoviciu's correspondence in 1968 transforms the international reach of the University of Cluj from a European one into a genuinely global one. The dialogue with American museum and university institutions, conducted alongside exchanges with traditional centres such as Vienna, Rome, and Sofia, confirms the status of the rector from Cluj as an academic leader capable of keeping the university within the intellectual and scholarly networks of the Western world.

For Daicoviciu, as he celebrated his seventieth birthday (born on 1 March 1898) and entered the final year of his twelve – year tenure as rector, the recognition he received from an American centre such as Augusta represented the ultimate proof of the success of his strategy of "opening" the university to the West.

The correspondence of the year 1968 transcends the boundaries of a simple personal archive, becoming a reflection of the academic standing and international reach of the University of Cluj. Through sustained dialogue with prestigious centres such as Vienna, Rome, and Colorado, Rector Constantin Daicoviciu succeeded in establishing the Cluj institution as a major *intellectual hub*. These letters – signed by figures such as Artur Betz, Stephen Fischer-Galați, and Siegfried Morenz – constitute the "credentials" of a university that, at the height of the Cold War, spoke the universal language of science at the highest level.

Internationally, Daicoviciu received the prestigious *Herder Prize*, (awarded by the University of Vienna), becoming the first Romanian honoroud to receive this distinction in recognition of his outstanding contributions to archaeology and ancient history.[1]

The nine letters examined in this study constitute only a small proportion of the extensive foreign correspondence of the archaeologist and historian from Cluj, (which comprises nearly 300 letters). This correspondence span two distinct periods, namely 1941-1944 and 1955-1973, and was examined by us at the National Museum of Transylvanian History in Cluj-Napoca (MNIT), within the *Constantin Daicoviciu Collection*.

The correspondents were prominent figures of their time and professional colleagues working at renowned university centres and scientific institutes in Italy,

[1] ? Vezi în acest sens Mihaela Goman, *Activitatea didactică și științifică a lui Constantin Daicoviciu*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2011, p. 77-105; Sever Dumitrașcu, Florin Sfrengeu, *Constantin Daicoviciu – o biografie*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2008, passim.

Austria, Bulgaria, the German Democratic Republic (GDR), Switzerland, and the United States (Colorado). They included Artur Betz,[2] a renowned Austrian epigraphist and professor at the University of Vienna; Massimo Pallottino,[3] a celebrated Italian archaeologist and Etruscologist; Siegfried Morenz,[4] a world-renowned German Egyptologist; Athanas Milcev,[5] a Bulgarian archaeologist and professor at the University of Sofia; and Stephen Fischer-Galați,[6] an American historian of Romanian origin and professor at the University of Colorado.

We do not intend to discuss the contents of the letters in detail, leaving that privilege to the reader. We will merely note that their subject matter is varied, encompassing exchanges of scholarly publications, invitations to international specialist congresses and conferences, research trips, the submission of articles for publication in specialist journals in Romania and abroad, and, last but not least, congratulatory messages addressed to the recipient on the occasion of his seventieth birthday.

Through this correspondence, Romanian archaeology and ancient history received recognition simultaneously from the homeland of Latinity (Rome), from the tradition of Central European scholarly rigour (Leipzig, Zurich), from the regional Balkan context (Sofia), and from the distinctly pragmatic academic environment of the United States (Boulder, Colorado).

Through these epistolary exchanges, Constantin Daicoviciu strengthened both the position of the University of Cluj and that of the Romanian school of archaeology within a universal scholarly dialogue. His international correspondence reflects a remarkable balance between scientific authority and diplomatic elegance, serving as a bridge through which the history of the Dacians entered the intellectual and scholarly networks of Europe's leading academies.

[2] Scrisoare trimisă la data de 18 martie 1968. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca, *Fond Constantin Daicoviciu*, $C_2$1715.

[3] Scrisoare trimisă la data de 9 februarie 1968. *Ibidem,* $C_2$1701.

[4] Scrisoare trimisă la data de 18 iunie 1968. *Ibidem,* $C_2$2058.

[5] Scrisoare trimisă la data de 28 februarie 1968. *Ibidem,* $C_2$1703

[6] Scrisoare trimisă la data de 23 mai 1968. *Ibidem,* $C_2$1010

APPENDICES

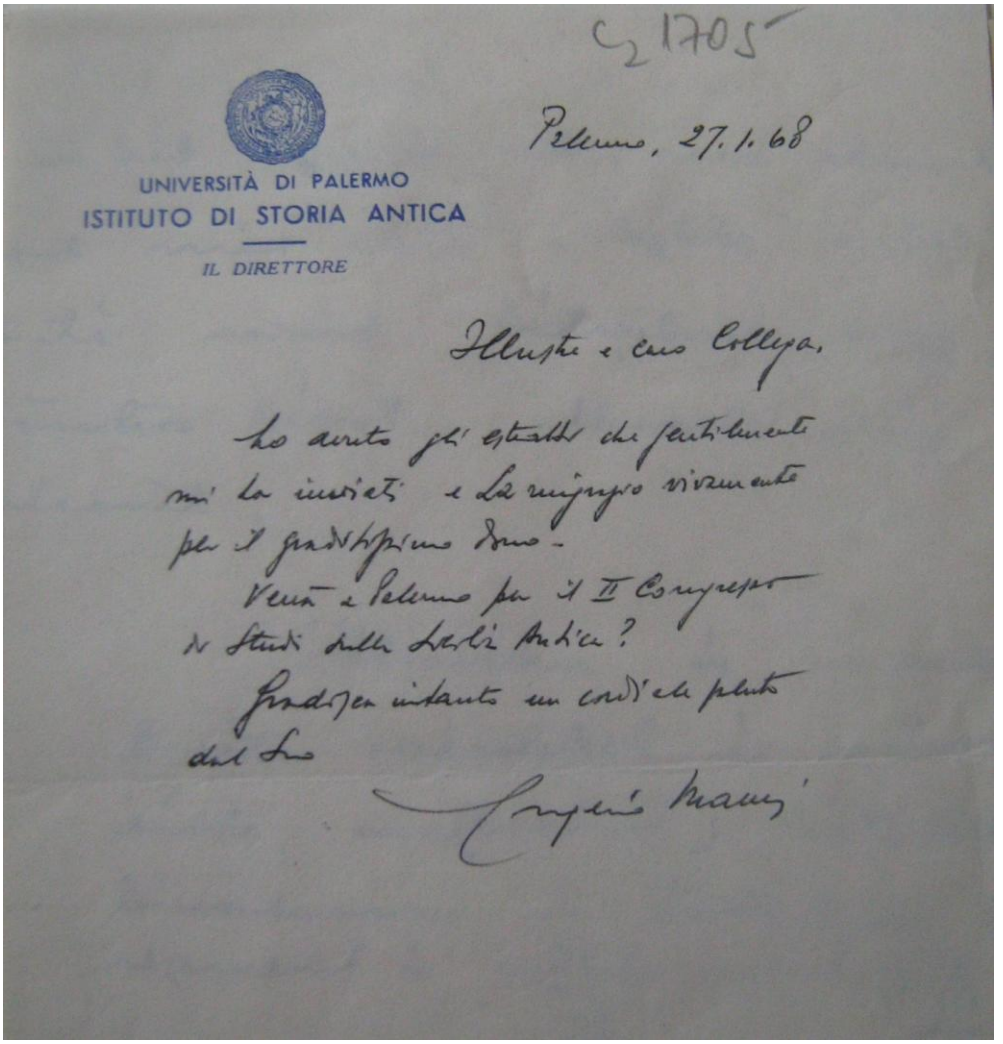
C2 1705

UNIVERSITÀ DI PALERMO
ISTITUTO DI STORIA ANTICA
IL DIRETTORE

Palermo, 27.1.68

Illustre e caro Collega,

ho avuto gli estratti che gentilmente mi ha inviati e La ringrazio vivamente per il gradito dono.

Verrà a Palermo per il II Congresso di Studi della Sicilia Antica?

Gradisca intanto un cordiale saluto dal Suo

Eugenio Manni

Fig. 1. Letter sent by Eugenio Manni, Director of the Institute of Ancient History / University of Palermo Sicily, on 27 January 1968 (MNIT, *Constantin Daicoviciu Collection*, $C_2$1705)

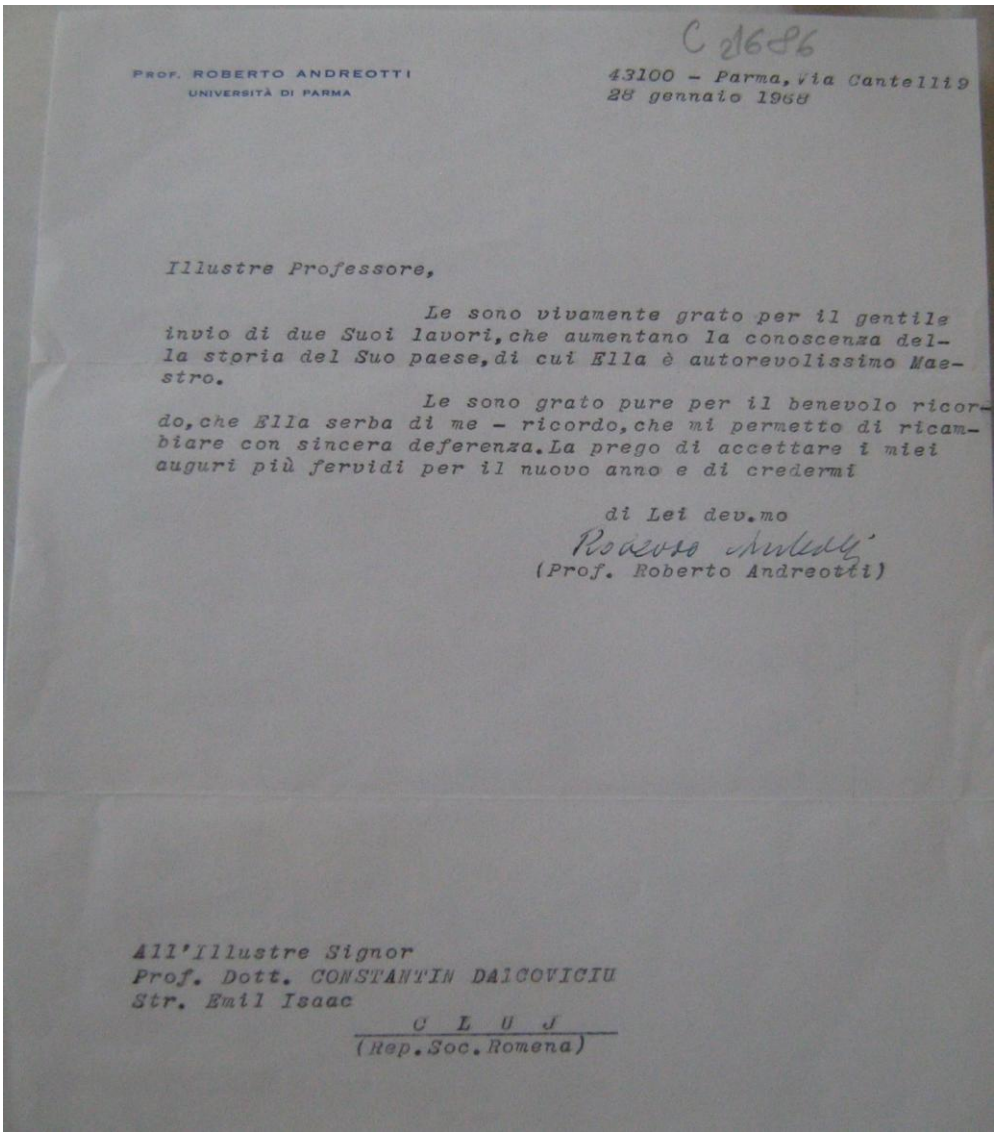

C 21686

Prof. ROBERTO ANDREOTTI
UNIVERSITÀ DI PARMA

43100 - Parma, via Cantelli 9
28 gennaio 1968

Illustre Professore,

Le sono vivamente grato per il gentile invio di due Suoi lavori, che aumentano la conoscenza della storia del Suo paese, di cui Ella è autorevolissimo Maestro.

Le sono grato pure per il benevolo ricordo, che Ella serba di me - ricordo, che mi permetto di ricambiare con sincera deferenza. La prego di accettare i miei auguri più fervidi per il nuovo anno e di credermi

di Lei dev.mo
Roberto Andreotti
(Prof. Roberto Andreotti)

All'Illustre Signor
Prof. Dott. CONSTANTIN DAICOVICIU
Str. Emil Isaac
C L U J
(Rep. Soc. Romena)

Fig. 2. Letter sent by Prof. Roberto Andreotti from the University of Parma, on 28 January 1968

(MNIT, *Constantin Daicoviciu Collection*, $C_2$1686)

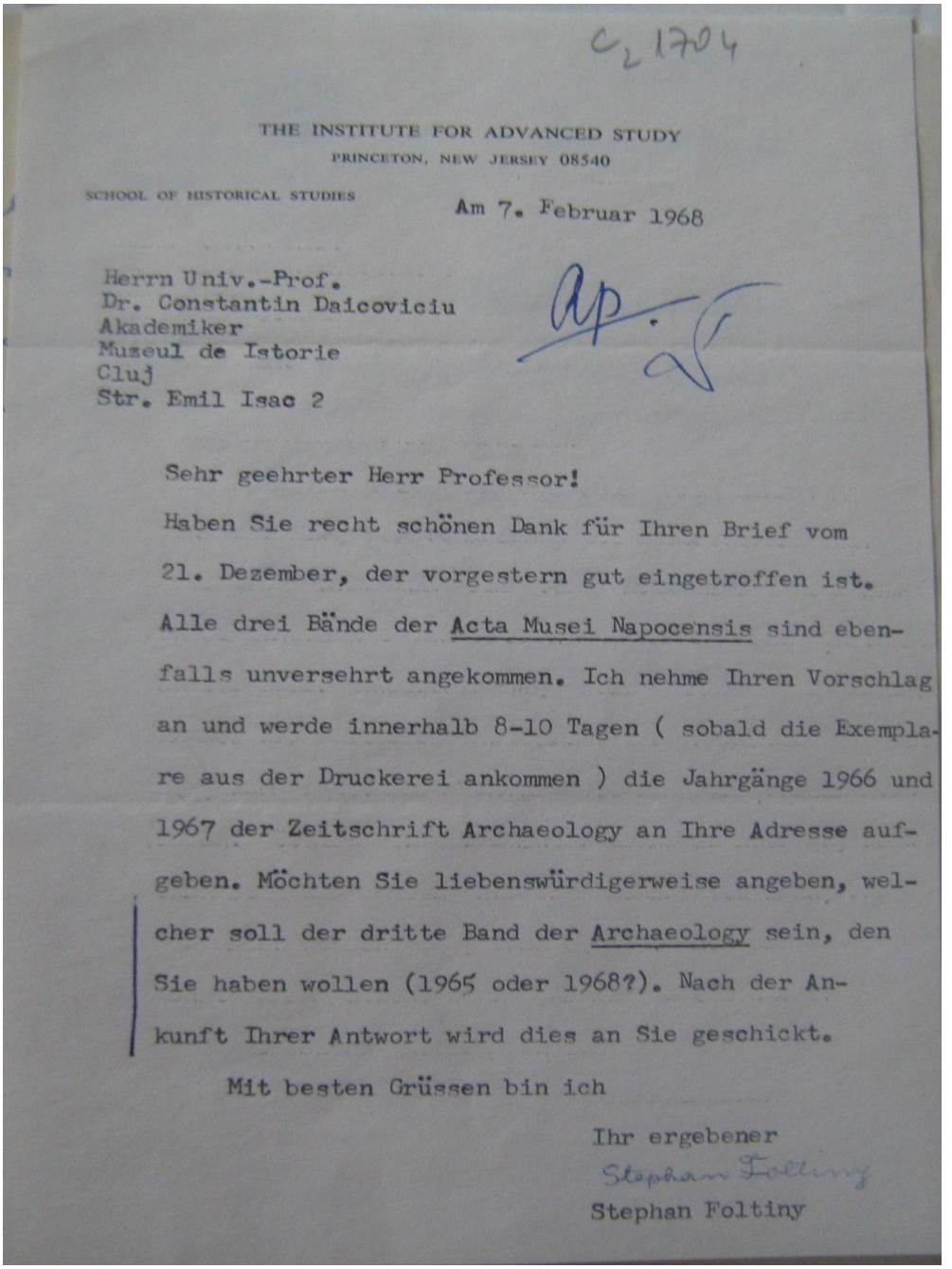

C2 1704

THE INSTITUTE FOR ADVANCED STUDY
PRINCETON, NEW JERSEY 08540

SCHOOL OF HISTORICAL STUDIES

Am 7. Februar 1968

Herrn Univ.-Prof.
Dr. Constantin Daicoviciu
Akademiker
Muzeul de Istorie
Cluj
Str. Emil Isac 2

Sehr geehrter Herr Professor!

Haben Sie recht schönen Dank für Ihren Brief vom 21. Dezember, der vorgestern gut eingetroffen ist. Alle drei Bände der Acta Musei Napocensis sind ebenfalls unversehrt angekommen. Ich nehme Ihren Vorschlag an und werde innerhalb 8-10 Tagen (sobald die Exemplare aus der Druckerei ankommen) die Jahrgänge 1966 und 1967 der Zeitschrift Archaeology an Ihre Adresse aufgeben. Möchten Sie liebenswürdigerweise angeben, welcher soll der dritte Band der Archaeology sein, den Sie haben wollen (1965 oder 1968?). Nach der Ankunft Ihrer Antwort wird dies an Sie geschickt.

Mit besten Grüssen bin ich

Ihr ergebener
Stephan Foltiny
Stephan Foltiny

Fig. 3. Letter sent by Stephan Foltiny from the Institute for Advanced Study / School of Historical Studies, Princeton, New Jersey, U.S.A., on 7 February 1968

(MNIT, *Constantin Daicoviciu Collection*, $C_2$1704)

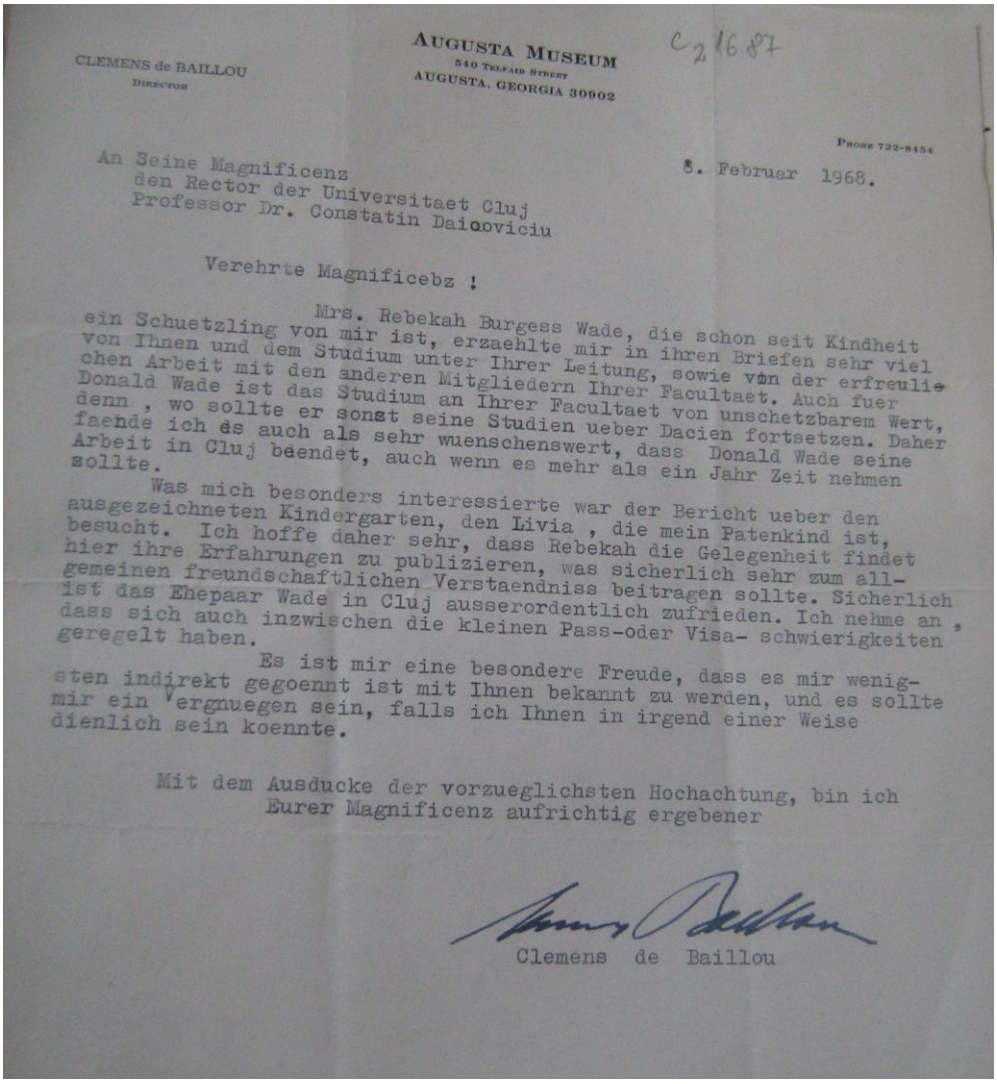

CLEMENS de BAILLOU
DIRECTOR

AUGUSTA MUSEUM
540 TELFAIR STREET
AUGUSTA, GEORGIA 30902

C 2 1687

PHONE 722-8454

An Seine Magnificenz
den Rector der Universitaet Cluj
Professor Dr. Constatin Daicoviciu

8. Februar 1968.

Verehrte Magnificebz !

Mrs. Rebekah Burgess Wade, die schon seit Kindheit ein Schuetzling von mir ist, erzaehlte mir in ihren Briefen sehr viel von Ihnen und dem Studium unter Ihrer Leitung, sowie von der erfreulichen Arbeit mit den anderen Mitgliedern Ihrer Facultaet. Auch fuer Donald Wade ist das Studium an Ihrer Facultaet von unschetzbarem Wert, denn , wo sollte er sonst seine Studien ueber Dacien fortsetzen. Daher faende ich es auch als sehr wuenschenswert, dass Donald Wade seine Arbeit in Cluj beendet, auch wenn es mehr als ein Jahr Zeit nehmen sollte.

Was mich besonders interessierte war der Bericht ueber den ausgezeichneten Kindergarten, den Livia , die mein Patenkind ist, besucht. Ich hoffe daher sehr, dass Rebekah die Gelegenheit findet hier ihre Erfahrungen zu publizieren, was sicherlich sehr zum allgemeinen freundschaftlichen Verstaendniss beitragen sollte. Sicherlich ist das Ehepaar Wade in Cluj ausserordentlich zufrieden. Ich nehme an , dass sich auch inzwischen die kleinen Pass-oder Visa- schwierigkeiten geregelt haben.

Es ist mir eine besondere Freude, dass es mir wenigsten indirekt gegoennt ist mit Ihnen bekannt zu werden, und es sollte mir ein Vergnuegen sein, falls ich Ihnen in irgend einer Weise dienlich sein koennte.

Mit dem Ausducke der vorzueglichsten Hochachtung, bin ich
Eurer Magnificenz aufrichtig ergebener

Clemens de Baillou

Fig. 4. Letter sent by Clemens de Baillou, Director of the Augusta Museum of History, Georgia, USA, on 8 February 1968

(MNIT, *Constantin Daicoviciu Collection*, $C_2$1687)

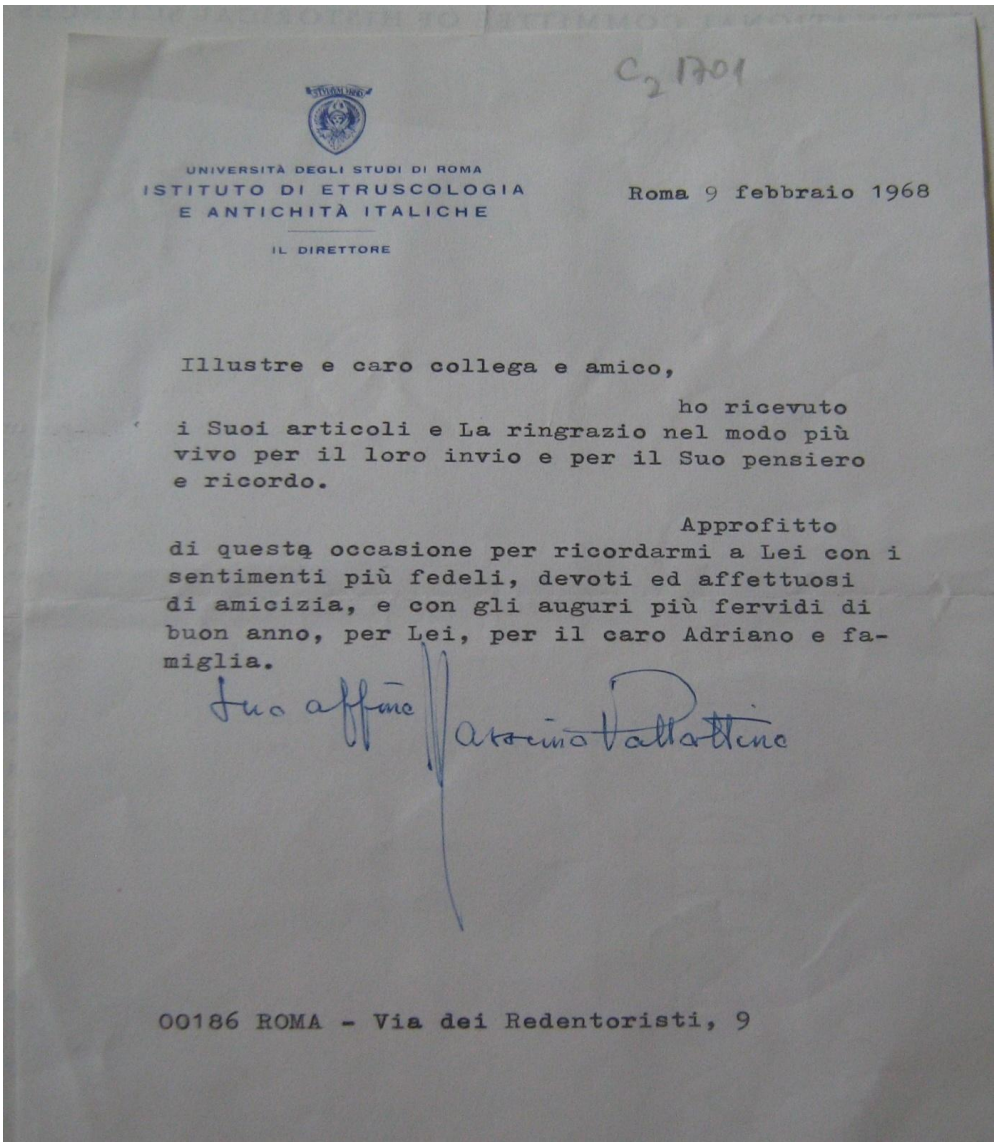
C2 1701

UNIVERSITÀ DEGLI STUDI DI ROMA
ISTITUTO DI ETRUSCOLOGIA
E ANTICHITÀ ITALICHE

IL DIRETTORE

Roma 9 febbraio 1968

Illustre e caro collega e amico,

ho ricevuto i Suoi articoli e La ringrazio nel modo più vivo per il loro invio e per il Suo pensiero e ricordo.

Approfitto di questa occasione per ricordarmi a Lei con i sentimenti più fedeli, devoti ed affettuosi di amicizia, e con gli auguri più fervidi di buon anno, per Lei, per il caro Adriano e famiglia.

Suo affmo Massimo Pallottino

00186 ROMA - Via dei Redentoristi, 9

Fig. 5. Letter sent by Massimo Pallottino, Director of the Institute of Etruscology and Italic Antiquities, University of Rome, on 9 February 1968.

(MNIT, *Constantin Daicoviciu Collection*, $C_2$1701)

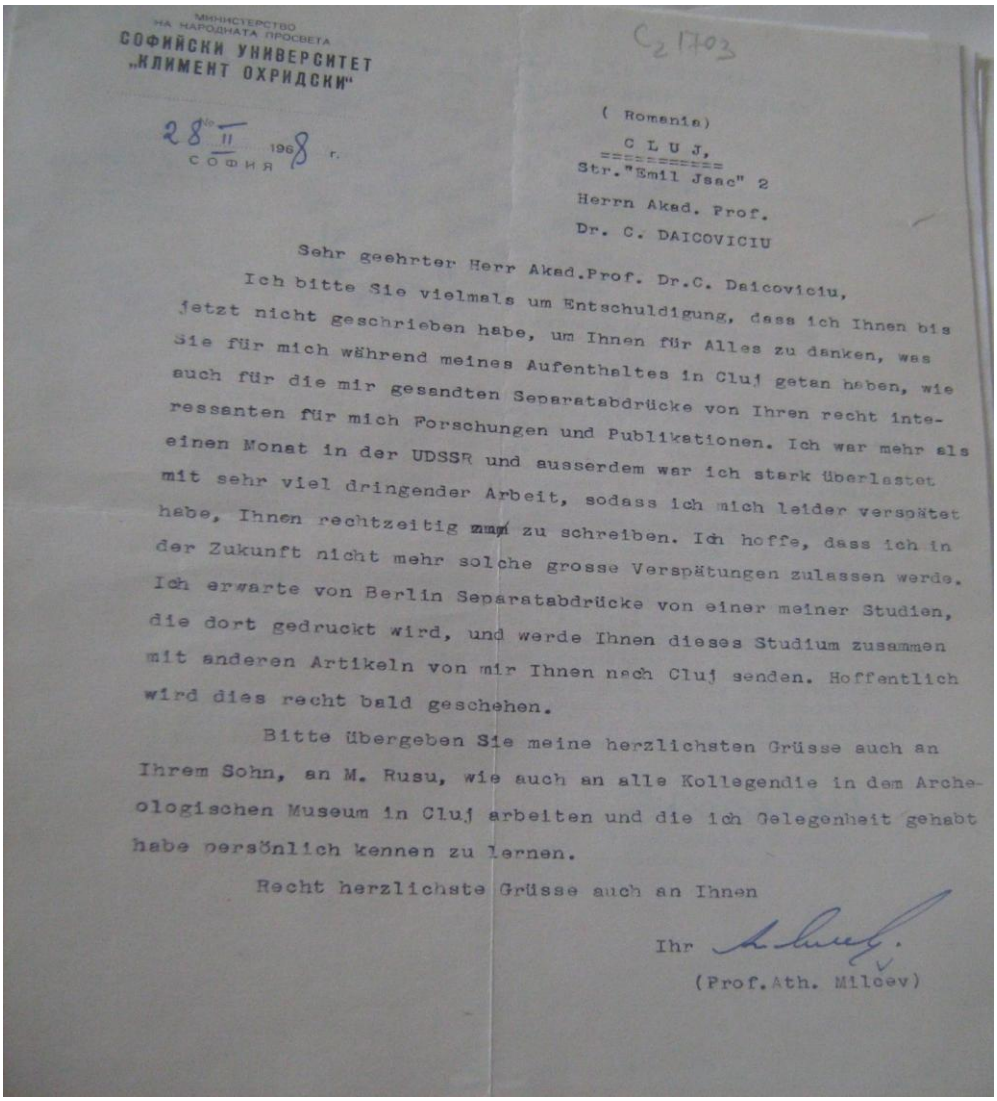

МИНИСТЕРСТВО НА НАРОДНАТА ПРОСВЕТА
СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ"

C_2 1703

28 II 1968 г.
СОФИЯ

(Romania)
C L U J,
Str."Emil Jsac" 2
Herrn Akad. Prof.
Dr. C. DAICOVICIU

Sehr geehrter Herr Akad.Prof. Dr.C. Daicoviciu,

Ich bitte Sie vielmals um Entschuldigung, dass ich Ihnen bis jetzt nicht geschrieben habe, um Ihnen für Alles zu danken, was Sie für mich während meines Aufenthaltes in Cluj getan haben, wie auch für die mir gesandten Separatabdrücke von Ihren recht interessanten für mich Forschungen und Publikationen. Ich war mehr als einen Monat in der UDSSR und ausserdem war ich stark überlastet mit sehr viel dringender Arbeit, sodass ich mich leider verspätet habe, Ihnen rechtzeitig zu schreiben. Ich hoffe, dass ich in der Zukunft nicht mehr solche grosse Verspätungen zulassen werde. Ich erwarte von Berlin Separatabdrücke von einer meiner Studien, die dort gedruckt wird, und werde Ihnen dieses Studium zusammen mit anderen Artikeln von mir Ihnen nach Cluj senden. Hoffentlich wird dies recht bald geschehen.

Bitte übergeben Sie meine herzlichsten Grüsse auch an Ihrem Sohn, an M. Rusu, wie auch an alle Kollegendie in dem Archeologischen Museum in Cluj arbeiten und die ich Gelegenheit gehabt habe persönlich kennen zu lernen.

Recht herzlichste Grüsse auch an Ihnen

Ihr

(Prof.Ath. Milcev)

Fig. 6. Letter sent by Prof. Ath. Milcev of St. Kliment Ohridski University of Sofia, on 28 February 1968.

(MNIT, *Constantin Daicoviciu Collection*, $C_2$1703)

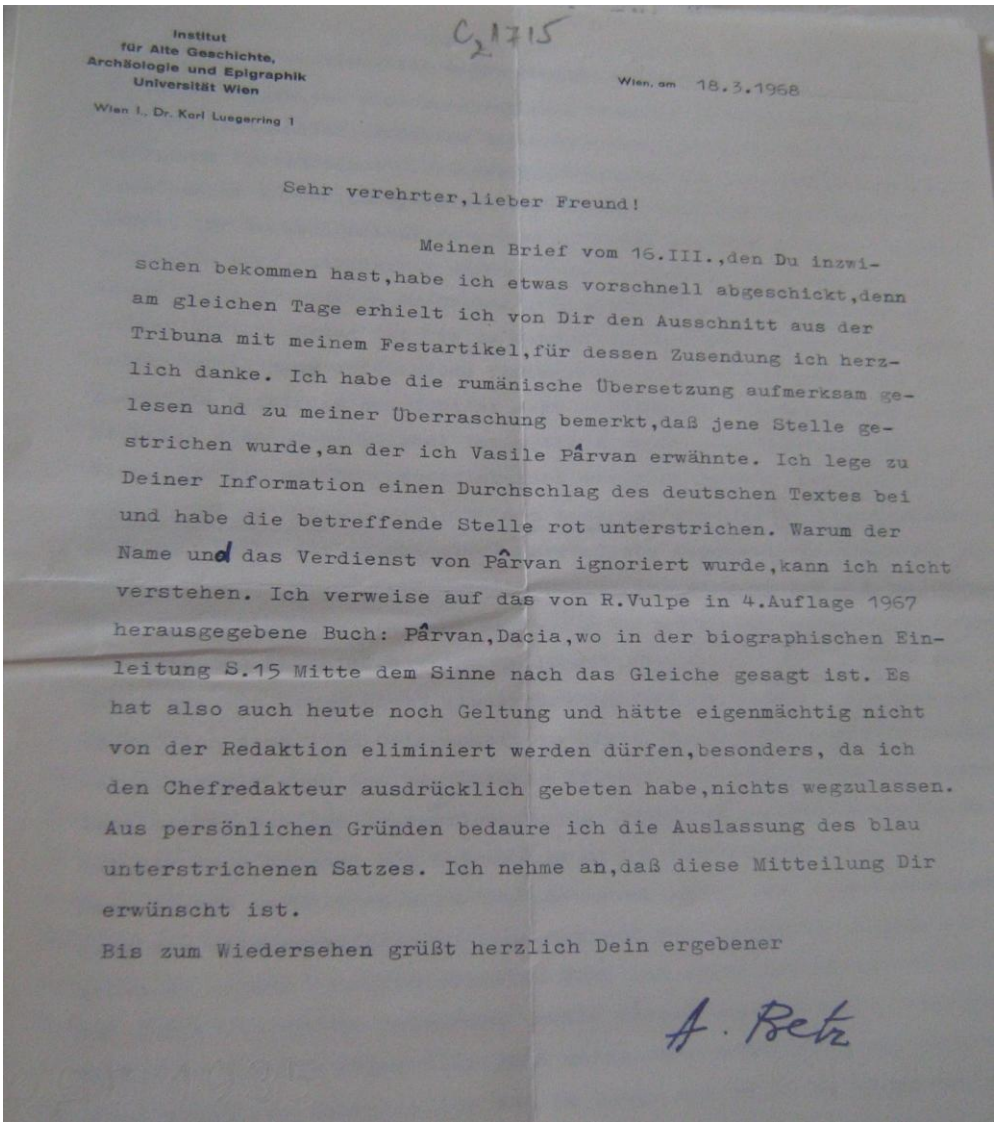

Institut
für Alte Geschichte,
Archäologie und Epigraphik
Universität Wien
Wien I., Dr. Karl Luegerring 1

C₂1715

Wien, am 18.3.1968

Sehr verehrter, lieber Freund!

Meinen Brief vom 16.III., den Du inzwischen bekommen hast, habe ich etwas vorschnell abgeschickt, denn am gleichen Tage erhielt ich von Dir den Ausschnitt aus der Tribuna mit meinem Festartikel, für dessen Zusendung ich herzlich danke. Ich habe die rumänische Übersetzung aufmerksam gelesen und zu meiner Überraschung bemerkt, daß jene Stelle gestrichen wurde, an der ich Vasile Pârvan erwähnte. Ich lege zu Deiner Information einen Durchschlag des deutschen Textes bei und habe die betreffende Stelle rot unterstrichen. Warum der Name und das Verdienst von Pârvan ignoriert wurde, kann ich nicht verstehen. Ich verweise auf das von R.Vulpe in 4.Auflage 1967 herausgegebene Buch: Pârvan, Dacia, wo in der biographischen Einleitung S.15 Mitte dem Sinne nach das Gleiche gesagt ist. Es hat also auch heute noch Geltung und hätte eigenmächtig nicht von der Redaktion eliminiert werden dürfen, besonders, da ich den Chefredakteur ausdrücklich gebeten habe, nichts wegzulassen. Aus persönlichen Gründen bedaure ich die Auslassung des blau unterstrichenen Satzes. Ich nehme an, daß diese Mitteilung Dir erwünscht ist.

Bis zum Wiedersehen grüßt herzlich Dein ergebener

A. Betz

Fig. 7. Letter sent by Prof. Artur Betz from the Institute of Ancient History, Archaeology and Epigraphy / University of Vienna, on 18 March 1968

(MNIT, *Constantin Daicoviciu Collection*, $C_2$1715)

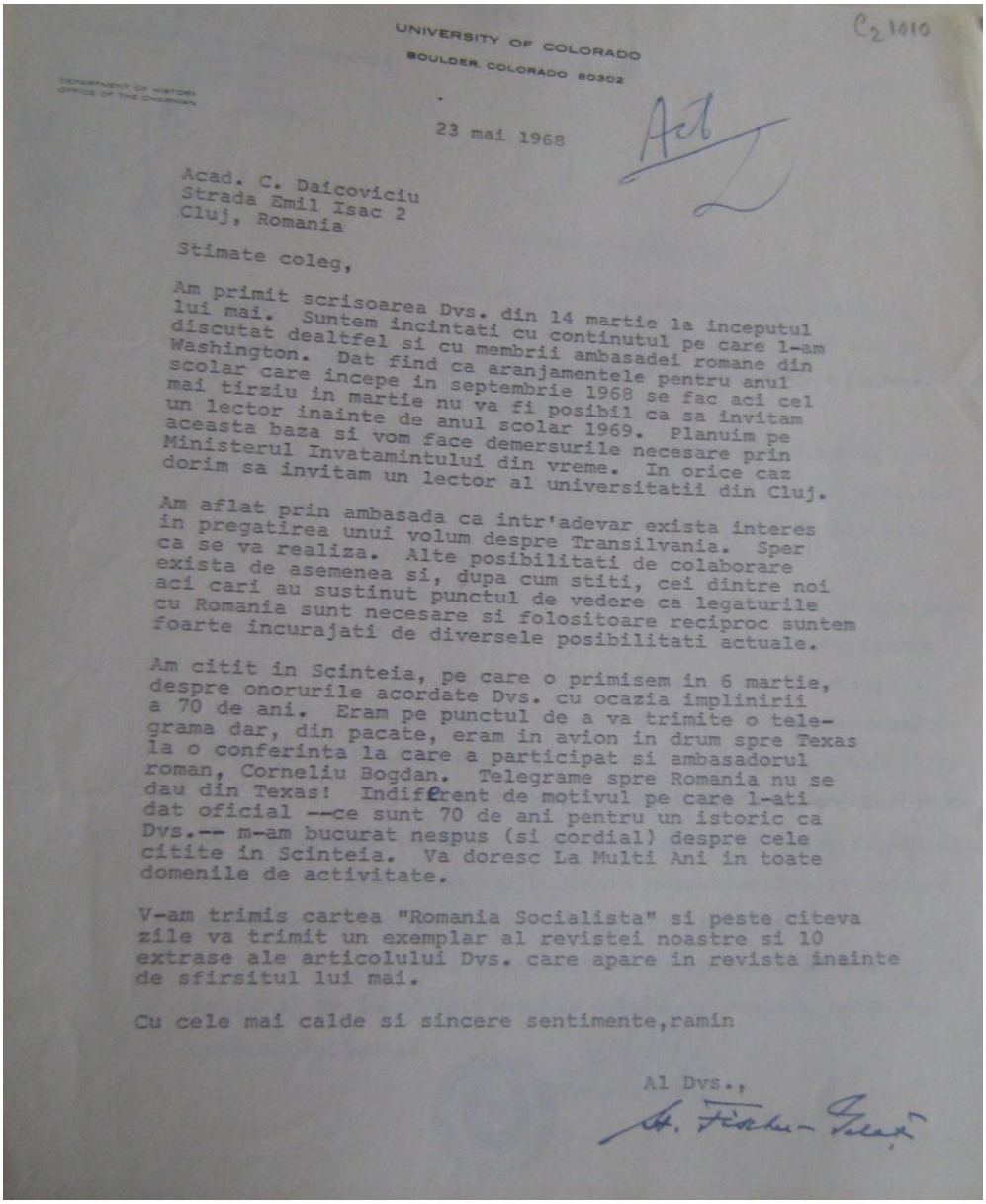

C2 1010

UNIVERSITY OF COLORADO
BOULDER, COLORADO 80302

DEPARTMENT OF HISTORY
OFFICE OF THE CHAIRMAN

23 mai 1968

Acad. C. Daicoviciu
Strada Emil Isac 2
Cluj, Romania

Stimate coleg,

Am primit scrisoarea Dvs. din 14 martie la inceputul lui mai. Suntem incintati cu continutul pe care l-am discutat dealtfel si cu membrii ambasadei romane din Washington. Dat find ca aranjamentele pentru anul scolar care incepe in septembrie 1968 se fac aci cel mai tirziu in martie nu va fi posibil ca sa invitam un lector inainte de anul scolar 1969. Planuim pe aceasta baza si vom face demersurile necesare prin Ministerul Invatamintului din vreme. In orice caz dorim sa invitam un lector al universitatii din Cluj.

Am aflat prin ambasada ca intr'adevar exista interes in pregatirea unui volum despre Transilvania. Sper ca se va realiza. Alte posibilitati de colaborare exista de asemenea si, dupa cum stiti, cei dintre noi aci cari au sustinut punctul de vedere ca legaturile cu Romania sunt necesare si folositoare reciproc suntem foarte incurajati de diversele posibilitati actuale.

Am citit in Scinteia, pe care o primisem in 6 martie, despre onorurile acordate Dvs. cu ocazia implinirii a 70 de ani. Eram pe punctul de a va trimite o telegrama dar, din pacate, eram in avion in drum spre Texas la o conferinta la care a participat si ambasadorul roman, Corneliu Bogdan. Telegrame spre Romania nu se dau din Texas! Indiferent de motivul pe care l-ati dat oficial --ce sunt 70 de ani pentru un istoric ca Dvs.-- m-am bucurat nespus (si cordial) despre cele citite in Scinteia. Va doresc La Multi Ani in toate domenile de activitate.

V-am trimis cartea "Romania Socialista" si peste citeva zile va trimit un exemplar al revistei noastre si 10 extrase ale articolului Dvs. care apare in revista inainte de sfirsitul lui mai.

Cu cele mai calde si sincere sentimente, ramin

Al Dvs.,

St. Fischer-Galați

Fig. 8. Letter sent by Prof. Stephen Fischer-Galați of the Department of History, University of Colorado, U.S.A., on 23 May 1968.

(MNIT, *Constantin Daicoviciu Collection*, $C_2$1010)

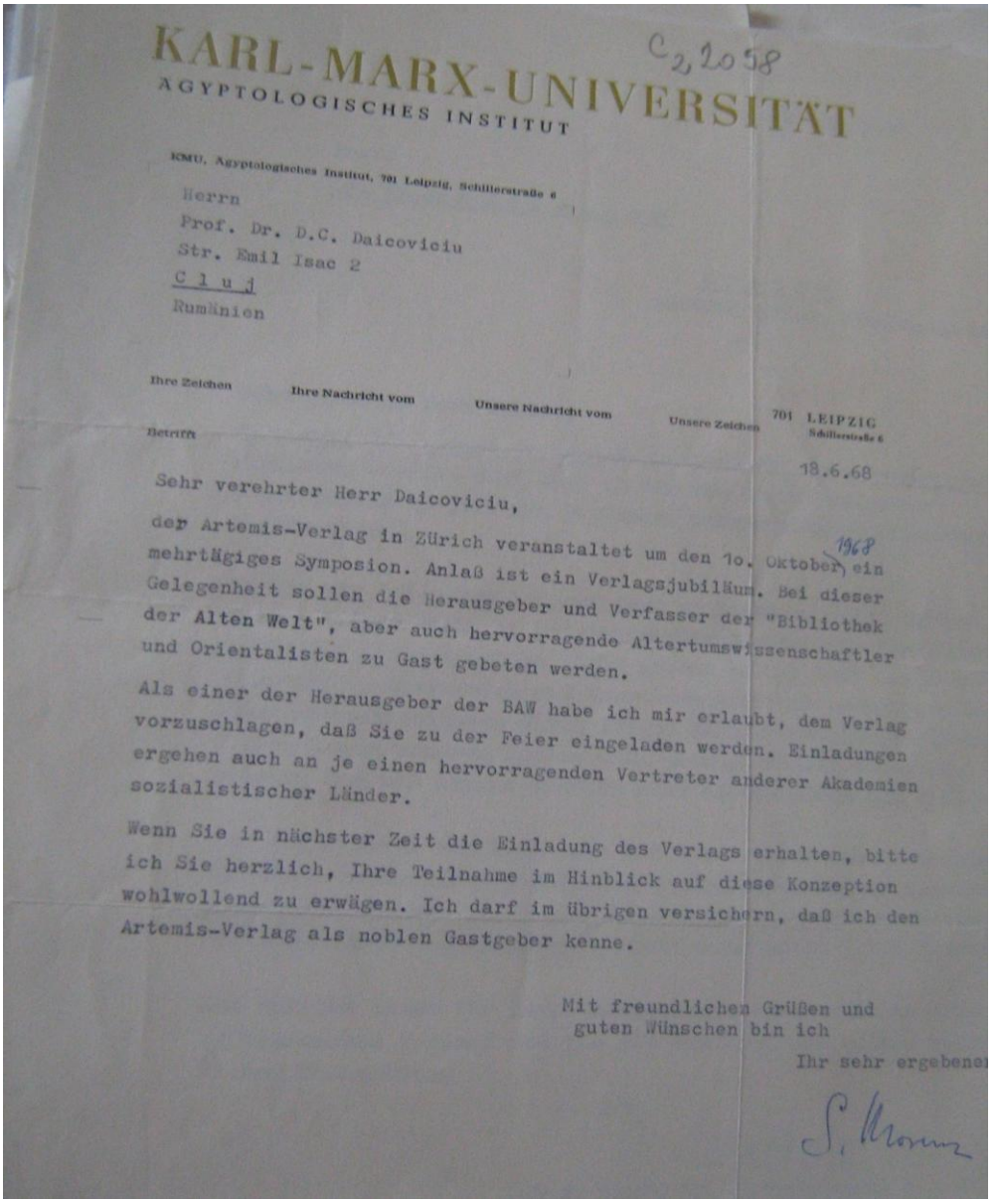

C2,2058

KARL-MARX-UNIVERSITÄT
AGYPTOLOGISCHES INSTITUT

KMU, Agyptologisches Institut, 701 Leipzig, Schillerstraße 6

Herrn
Prof. Dr. D.C. Daicoviciu
Str. Emil Isac 2
C l u j
RumÄnien

Ihre Zeichen | Ihre Nachricht vom | Unsere Nachricht vom | Unsere Zeichen | 701 LEIPZIG Schillerstraße 6
Betrifft

18.6.68

Sehr verehrter Herr Daicoviciu,

der Artemis-Verlag in Zürich veranstaltet um den 1o. Oktober 1968 ein mehrtägiges Symposion. Anlaß ist ein Verlagsjubiläum. Bei dieser Gelegenheit sollen die Herausgeber und Verfasser der "Bibliothek der Alten Welt", aber auch hervorragende Altertumswissenschaftler und Orientalisten zu Gast gebeten werden.

Als einer der Herausgeber der BAW habe ich mir erlaubt, dem Verlag vorzuschlagen, daß Sie zu der Feier eingeladen werden. Einladungen ergehen auch an je einen hervorragenden Vertreter anderer Akademien sozialistischer Länder.

Wenn Sie in nächster Zeit die Einladung des Verlags erhalten, bitte ich Sie herzlich, Ihre Teilnahme im Hinblick auf diese Konzeption wohlwollend zu erwägen. Ich darf im übrigen versichern, daß ich den Artemis-Verlag als noblen Gastgeber kenne.

Mit freundlichen Grüßen und
guten Wünschen bin ich

Ihr sehr ergebene

S. Morenz

Fig. 9. Letter sent by Prof. Siegfried Morenz of the Institute of Egyptology, Karl Marx University, Leipzig, on 18 June 1968.

(MNIT, *Constantin Daicoviciu Collection*, $C_2$2058)

ASPECTE ALE ECONOMIEI SUBTERANE COMUNISTE ÎN ISTORIOGRAFIA DIN REPUBLICA MOLDOVA ȘI ROMÂNIA

Alexandru ANTOCIAN*

Abstract. Aspects of the communist underground economy in the historiography of the Republic of Moldova and Romania. *The article examines the main aspects of the communist underground economy as reflected in the historiography of the Republic of Moldova and Romania. It focuses on the ways in which historians and researchers from both countries have approached the phenomenon of informal economic activities, illicit trade, corruption, the misappropriation of state property, and private economic practices within the centrally planned communist system. The study aims to identify the main historiographical approaches, research perspectives, and interpretations of the underground economy, highlighting both common features and differences in the academic treatment of this phenomenon in the two countries. Particular attention is paid to the evolution of historical research, the use of archival sources, and the contribution of national historiographies to understanding the mechanisms and social dynamics of the communist underground economy.*

Keywords: *historiography, approaches, communism, underground economy, corruption.*

Istoriografia din Republica Moldova și România nu deține un registru atât de amplu de lucrări științifice care ar reflecta economia subterană sovietică sau tematicile aferente. Comparativ, de pildă, cu cercetătorii occidentali și ruși, specialiștii din Republica Moldova și România au acordat atenție altor subiecte de cercetare axate pe ideologie, politică, propagandă și represiuni. Istoria socială și a cotidianului, mai ales din perioada sovietică, au rămas pagini nescrise în repertoriul istoriografic național. În pofida acestui fapt, un început bun a fost pus de mai mulți istorici, juriști și sociologi care au încercat să pună în discuție unele fenomene și aspecte derivate din conceptul „economiei subterane". Înainte de a caracteriza gradul de cercetare al subiectului în istoriografia națională, vom schița un tablou general asupra tematicii, așa cum îl apreciază și înțeleg cercetătorii care s-au preocupat de el mai devreme. Abordările lor pot fi instructive pentru istoricii autohtoni în tratarea subiectului din mai multe puncte de vedere.

Ar trebui de reliefat că impedimentul de bază care grevează abordarea economiei subterane de către istorici este complexitatea conceptului și lipsa unei sistematizări a fenomenelor care ar putea fi incluse în spectrul economiei subterane sau tenebre. În cazul Uniunii Sovietice, situația este și mai puțin optimistă. Fervoarea

* Drd., Școala Doctorală de Istorie, Universitatea din Oradea; e-mail: antocian.alexandru@yahoo.com.

cu care autoritățile sovietice au taxat orice derapaje ideologice a determinat absența sintagmei de „economie subterană" în istoriografia sovietică. Explicarea rezidă din percepția pe care o aveau sovieticii față de sectorul economic informal, pe care îl considerau „un element burghez desuet specific statelor imperialiste occidentale". Prin urmare, „societatea comunistă egalitară" care urma să fie construită nu ar avea nevoie de o economie paralelă, fiindcă cea oficială ar putea satisface necesitățile economice ale fiecărui cetățean. Deci, sintagma „economie subterană" nu se încadra în tiparele ideologice pe care le declama istoriografia sovietică și, în consecință, trebuia fie evitată, fie camuflată sub eufemisme contextuale.

De regulă, prima provocare cu care se confruntă istoricul este complexitatea sintagmei „economie subterană". În literatura istorică occidentală, termenul a avut o utilizare diferențiată în funcție de perioada în care s-a dezvoltat și în funcție abordarea metodologică propusă de autor. Cert este fenomenul economiei informale începe să atragă atenția istoricilor americani încă în perioada anilor 1950 – 1960. În primele decenii ale Războiului Rece, economia subterană nu constituia încă un domeniu autonom de cercetare în istoriografia occidentală. Ea era abordată indirect, în cadrul studiilor despre economia planificată, funcționarea întreprinderilor sovietice, sistemul de distribuție și comportamentul birocratic. Cercetătorii urmăreau să explice contradicția dintre organizarea formală a economiei socialiste și practicile reale ale managerilor, funcționarilor și populației. De pildă, economistul Joseph Berliner în lucrarea *Factory and Manager in the USSR* (1957), examinează comportamentul managerilor sovietici, relația dintre planificare și întreprindere, precum și metodele informale prin care conducătorii întreprinderilor încercau să obțină resurse și să îndeplinească indicatorii planului. Curentul de cercetare se axa pe latura instituțională a economiei informale.

Conceptul de „a doua economie" a fost formulat la mijlocul anilor 70' în cadrul curentului structuralist economic. Economia neoficială începe să fie analizată ca fenomen economic autonom, cu propriile mecanisme de producție, distribuție, circulație a banilor și acumulare a capitalului. Personalitatea centrală a acestei orientări este economistul american Gregory Grossman**.** În articolul său fundamental *The Second Economy of the USSR* (1977), publicat în revista *Problems of Communism*, Grossman introduce și fundamentează conceptual noțiunea de „a doua economie" (*second economy*).

Literatura istorică occidentală este foarte prolifică în acest sens, abordările economiei subterane cunoscând perspective instituționale, structurale, economice, istorice, antropologice și sociologice. Printre cercetătorii actuali putem remarca pe James Heinzen, Alena Ledeneva și Elena Osokina.

În literatura de specialitate din spațiul ex-sovietic, s-au evidențiat cercetătorii din Federația Rusă care au întreprins tentative apreciabile de a delimita fenomenele aferente economiei subterane. Astfel, în Federația Rusă există o gamă largă de publicații teoretice în revistele de profil care explicitează mecanismele și natura economiei subterane, precum și impactul pe care aceasta o exercită asupra instituțiilor statului.

În această ordine de idei, specialiștii ruși includ în economia subterană fenomene ca: piața neagră, specula, corupția și blat-ul, criminalitatea organizată și activitățile economice implicite, relații comerciale interzise, furtul proprietății de stat,

falsificarea actelor și documentelor, repartizarea inegală a fondului locativ, traficul de influență și abuzul în serviciu etc. Unii cercetători împart economia subterană în trei categorii în funcție de gravitatea penală: *economia neoficială, economia fictivă și economia subterană*. Economia neoficială înglobează activitățile economice permise de lege, dar în urma cărora apar produse și servicii nedeclarate de statistica oficială. Economia fictivă încorporează infracțiuni ca: furturi, fraudarea îndeplinirii planului (*pripiski*[1]), afaceri legate de speculații, corupția, escrocheriile ce vizează extorcarea banilor. Economia subterană are un nivel de gravitate penală mai avansat și implică activități economice interzise și infracțiuni majore.

Alți specialiști împart, la rândul său, economia subterană în două categorii: criminalitate organizată și piața neagră[2]. În linii mari, termenii „economie subterană", „economie tenebră", „economie informală", „economie secundară" sau „economie paralelă" etc. sunt interșanjabili și denotă, în esență, același fenomen – prezența unui sector economic neoficial care există în paralel cu economia oficială de stat. Deși, cercetările anterioare au demonstrat că există diferențe principiale dintre economia subterană, relații comerciale informale și corupție, chiar dacă fenomenele sunt strâns legate între ele.

Pe fundalul precizărilor realizate, este oportun să remarcăm că cel mai cercetat fenomen al economiei subterane din cadrul istoriografiei naționale este corupția. Predilecția pentru studierea acesteia este explicabilă și derivă din contextul social-politic actual și istoria recentă ale României și Republicii Moldova. După 1991, ambele cunoscând o ieșire anevoioasă din comunism, România și Republica Moldova au asistat la instalarea și uniformizarea unui nou sistem economic capitalist, însă infestat de carențele și animozitățile centralizării economice din perioada anterioară. O caracteristică a economiei centralizate comuniste este omniprezența corupției și relațiilor de blat la toate nivelurile sociale și în toate domeniile economiei, aranjamentele ilegale reprezentând un fel de „ulei pentru ungerea roților" în cazul mecanismului sovietic de consum. Din considerentele respective, corupția este percepută drept cel mai răspândit fenomen social moștenit și cea mai acerbă provocare pentru noul sistem politico-economic instituit atât în România, cât și în Republica Moldova.

De altfel, vulnerabilitatea financiară a făcut extrem de sensibilă populația la probleme de ordin economic – penurii sistemice de bunuri de larg consum, lipsa banilor, fragilitatea siguranței în ziua de mâine – și, prin urmare, a perpetuat corupția ca un liant în cadrul relațiilor sociale. De exemplu și unele studii sociologice recente demonstrează că interesul redus față de corupție în fostele țări socialiste, inclusiv în Republica Moldova, a fost determinat de mitul precum că acest fenomen este caracteristic doar societăților capitaliste degradante. Schimbările produse în sistemele

[1] Un termen consacrat de literatura de specialitate și de limbajul administrativ din epoca sovietică, care provine de la rusescul „приписать" și s-ar putea traduce ca „a scrie suplimentar" sau „a scrie în plus". În limbajul juridic sovietic, „pripiska" era tratată ca o infracțiune penală ce ținea de abuzul în serviciu sau trafic de influență la locul de muncă. Uzual, termenul desemna falsificarea procentajului planurilor de producție, la raportare fiind declarate cifre de producție mai mari decât cele reale, fiind „desenate" special.

[2] Oleg Chinyakov, *Tenevaya ekonomika kak sostavlyayushchaya khozyaistvennogo mekhanizma v sovetskom obshchestve*, în „Mir nauki i obrazovaniya", №1, 2016, p. 4.

sociale și juridice ale acestor țări la sfârșitul secolului al XX-lea au readus problema corupției în centrul atenției cercetătorilor. Interferența factorilor politic, economic și social a corupției au determinat necesitatea studierii amănunțite a fenomenului, din perspectiva prevenirii și reducerii cât mai rapide a consecințelor[3].

Cel puțin în cazul Republicii Moldova, un prim pas în direcția studierii corupției în istorie a fost publicarea în anul 2000 a unui volum colectiv cu genericul *„Corupția: Studii privind diferite aspecte ale corupției în Republica Moldova”*[4], având un profil științific extins – de la istorie până la științe juridice și sociologie – în care este analizat fenomenul corupției în Moldova din perioada medievală până în postcomunism. De exemplu, în articolul semnat de istoricii Ion Gumenîi și Virgil Pîslariuc prinde contur ideea continuității corupției în Țara Moldovei, din zorii statalității în secolul al XIV-lea, trecând printr-o perioadă de înflorire în timpul regimului de suzeranitate otomană și atingând cote maxime în secolul al XVIII-lea sub regimul fanariot. De altfel, istoricii postulează că fenomenul corupției trebuie privit în strictă conformitate cu istoria statului și a dreptului, neputând să fie rupt de ele. Însuși cuvântul „corupție” din punct de vedere etimologic descinde din latinescul „corrumpere” ce are la bază verbul „rupere”, a rupe.

În context, elementele economiei subterane sovietice din anii 1940 – 1941 din RSSM au fost reflectate în volumul de documente „La originile sovietizării Basarabiei. Identificarea „dușmanului de clasă”, confiscări de proprietăți și mobilizări la muncă, 1940-1941” publicat de istoricul Igor Cașu în 2014, care încorporează un spectru larg de documente oficiale emise de administrația sovietică[5]. De fapt, prin publicarea acestui volum autorul a pus la dispoziția publicului aproximativ 150 de documente elaborate și puse în aplicare de sovietici pe trei paliere de bază: identificarea „dușmanului de clasă”, confiscarea proprietăților și mobilizarea la muncă. Așa cum explică și autorul în introducere, actele emise pe parcursul anului 1940 – 1941 au o însemnătate aparte pentru istoria RSSM, fiindcă prin intermediul acestora se pot studia intențiile autorităților sovietice pentru desfășurarea represiunilor politice în interiorul teritoriului anexat de la România în 1940.

Este de remarcat și un fapt care a trecut neobservat la publicarea acestui volum și anume că sunt puse în circuit științific documente care înglobează multiple fațete ale economiei subterane sovietice. Elementele economice informale au fost importate odată cu anexarea teritoriului de URSS, imediat ce au fost naționalizate întreprinderile economice, iar economia de piață a fost abandonată și s-a introdus planificarea economică. Naționalizarea s-a produs la 15 august 1940 prin emiterea Decretului al Prezidiului Sovietului Suprem al URSS *„Cu privire la naționalizarea băncilor, întreprinderilor industriale, transportul feroviar și fluvial și mijloacelor de*

[3] Iurie Gațcan, *Corupția ca fenomen social și mecanisme anticorupție (Cazul Republicii Moldova)*, teză de doctorat în sociologie, Chișinău, 2015, p. 19.

[4] Gurin. V, Pascaru. V, Ilie. S, Carașciuc. L, Rusu. A, Gumenâi. I, Pâslariuc. V, Negură. L, Jalencu. M. *Corupția: Studii privind diferite aspecte ale corupției în Republica Moldova*, Editura Arc, Chișinău, 2000, 383 p.

[5] Igor Cașu, *La originile sovietizării Basarabiei. Identificarea „dușmanului de clasă”, confiscări de proprietăți și mobilizări la muncă, 1940-1941*, Editura Cartier, Chișinău, 2014, 458 p.

telecomunicații din Basarabia"[6]. Ultimele cercetări, însă, au relevat că ilegalitățile economice în Basarabia au fost introduse de sovietici încă în perioada existenței R(A)SSM, iar după 2 august 1940 relațiile economice informale s-au extins la nivelul întregii republici. Pentru a oferi în calitate de exemplu un caz destul de instructiv, ne vom referi la activitatea Trustului Moldovenesc de Vin din orașul Tiraspol. În perioada 1 iunie 1939 – 1 februarie 1940 a fost instituită o comisie specială de investigație a activității Trust-ului. Ancheta a fost inițiată la solicitarea Comitetului Central și desfășurată de Comisariatul Popular pentru Industrie Alimentară al RASSM. Rezultatul cercetărilor au scos în vileag multiple încălcări printre care: condiții nesatisfăcătoare de păstrare a vinului, insuficiența și risipirea producției vinicole care în anul 1939 a constituit un prejudiciu de 408 000 de ruble, delapidarea surselor materiale din fondul bugetar a directorului întreprinderii, etc. Sunt consemnate multe iregularități la nivelul organizatoric al entității, mai ales lipsa unei contabilități adecvate sau absența listelor de creditare ale întreprinderilor subordonate Trust-ului. La toate acestea se adaugă neglijența în serviciul al directorului întreprinderii A.I. Desiatnicov care s-a transpus în vânzarea extra-plan a vinului în sumă de 8 096 697 de ruble, dintre care pentru 2 730 500 de ruble nu au putut fi identificați cumpărătorii în absența actelor juridice și contabile cuvenite[7].

Luând în calcul cele menționate și revenind la volumul de documente publicat de Igor Cașu, putem afirma că acesta reprezintă o completare valoroasă la studierea aspectelor economice tenebre din RSSM în primul an de stăpânire sovietică. De exemplu, putem găsi informații referitoare la relațiile dintre directorii întreprinderilor economice și muncitori, care erau destul de cordiale în anumite circumstanțe. Cel puțin faptul rezidă din cuvântarea lui Piotr Borodin – primul secretar al CC al PCM – susținută în fața activului de partid pe 9 – 10 septembrie 1940. Acesta nu a ezitat să sublinieze problemele persistente de disciplină în cadrul entităților economice. În multe cazuri, șefii întreprinderilor îi acoperă pe cei care nu se prezintă la muncă, semnându-le tot fel de certificate, foi de concediu sau marcându-le cu date anterioare. Printre cei care absentează de la muncă sunt și comuniști sau comsomoliști care, fiind în goană după bunăstarea personală, și-au pierdut simțul avangardist și de conducere, slăbindu-și disciplina bolșevică[8]. Din

---

[6] Anton Moraru, *Istoria românilor. Basarabia și Transnistria (1812 – 1993)*. Editura Universul, Chișinău, 1995, p. 335.
Decretul a lovit dur în proprietatea de stat și privată din Basarabia. În temeiul acestui decret au fost naționalizate 545 de întreprinderi industriale, 4 centrale electrice, toate instituțiile economico-financiare, infrastructura de transport feroviar, fluvial și aerian; toate mijloacele de telecomunicații, instituțiile de alimentație publică, de sănătate publică și cele agro-industriale, unitățile comerciale a căror sumă de afaceri anuală depășea plafonul de 600 mii lei, pivnițele, rezervoarele de petrol, spitalele, sanatoriile, instituțiile de învățământ, cinematografele, teatrele, stadioanele, muzeele, galeriile de arte, farmaciile, depozitele de produse farmaceutice, hotelurile, imobilele mari, casele ai căror proprietari au fost nevoiți să se refugieze în România etc.

[7] ANA, *F.51-A*, *inv. 1, d.28*, f. 15 – 20.

[8] Igor Cașu, *La originile sovietizării Basarabiei: identificarea „dușmanului de clasă", confiscări de proprietăți și mobilizări la muncă, 1940 – 1941*, Editura Cartier, Chișinău, 2013, p. 42.

punctul nostru de vedere putem vorbi de relații de blat sau patronaj în cazurile respective, întreținute între elita economică și muncitori.

Alte aspecte relevante ale economiei subterane, furtul proprietății de stat combinat cu comerțul ilegal, pot fi detectate în documentul nr. 41 din prezentul volum. Actul emis de Consiliul Comisarilor Poporului al RSSM cu privire la luare la evidență, evaluarea și realizarea proprietății Fondului de Stat relevă faptul că în unele județe și plase din republică (județele Bender, Bălți, Orhei și plasa Moscovei), comitetele executive îndeplinesc defectuos realizarea proprietăților din Fondul de Stat. Un control realizat de Comisariatul Poporului pentru Finanțe a consemnat un șir de nereguli în realizarea proprietăților de uz cotidian aflate în posesia statului. De exemplu în unele apartamente din Bălți, Orhei sau Bender au fost sustrase anumite bunuri fără a fi consemnate în acte, fiind înregistrate și unele deficite financiare în contextul vânzării unor obiecte. În unele localități, în cadrul departamentelor financiare de stat au fost amenajate depozite clandestine cu obiecte aflate în posesia statutului, care erau vândute la prețuri neoficiale, ocolind instituțiile comerciale statale. În rezultatul acestor acțiuni, unele obiecte valoroase erau furate, fie evaluate și vândute la prețuri mizere: dulap din stejar – 20 de ruble, aparat de radio – 100 de ruble, mașină de cusut – 15 ruble, pian de producție „Bekker" cu placă metalică – 1000 de ruble[9]. Evident, astfel de cazuri nu ar fi posibile fără o rețea rigidă și organizată în care să fie implicați mai mulți actori din ierarhia socială: funcționari de stat, nomenclatura de partid, cetățeni de rând, colaboratori ai justiției și organelor de forță, etc.

La cunoașterea aspectelor ce țin de economia informală sovietică a ajutat și istoricul Adrian Dolghi, specialist în etnologie și studierea cotidianului sovietic. Panoplia de cercetări pe care acesta le-a înfăptuit în mai multe direcții, inclusiv istoria socială și antropologia istorică, ne permite să apreciem în cheie pozitivă publicarea volumului de documente *„Viața cotidiană în RSS Moldovenească (1944 – 1961). Studiu și documente"*. Apărută recent, în 2024, culegerea vine să completeze lacunele istoriografiei din Republica Moldova, prin referire la subiecte care fac parte din portofoliul istoriei sociale. Volumul include un studiu introductiv și 193 de documente culese din fondurile Agenției Naționale a Arhivelor din Republica Moldova. Corolarul documentelor publicate sunt fenomenele sociale din RSSM într-o perioadă cronologică destul de extinsă, aproximativ primii 20 de ani de conducere sovietică din RSS Moldovenească. Paleta de aspecte sociale și cotidiene analizate include așa teme ca *aprovizionarea populației și comerțul de stat, problema asigurării cu spațiu locativ, condițiile de trai ale țăranilor, muncitorilor și nomenclaturiștilor, sănătatea publică și condițiile sanitare, consumul de alcool și „fenomenul beției"* și altele. Ca un aspect aparte scos în evidență de către editor este fenomenul speculei sovietice și lupta cu ea.

În studiu introductiv, Adrian Dolghi remarcă faptul că instaurarea unei societăți fără clase presupunea lichidarea elementelor capitaliste, iar comerțul liber sub orice manifestare era considerat speculație. Lupta cu specula anunțată de autorități avea ca scop oprirea creșterii prețurilor, dar și limitarea accesului la anumite

[9] *Ibidem*, p. 143.

produse a populației[10]. De regulă, în economiile socialiste statul își aroga prerogativa de planificare și distribuire a mărfurilor de larg consum. Respectiv, bunurile de consum care nu erau incluse în planificarea economică, erau pasibile de a fi confiscate de autorități și excluse din circuitul economic.

Dat fiind numărul mare de fenomene ce țin de economia subterană ce pot fi identificate în carte, ne rezervăm dreptul să le descriem succint pe cele mai relevante și instructive. Documentele publicate de istoricul moldovean scot în evidență situația economică complicată din RSSM în primii ani postbelici. Răspândirea speculei este direct proporțională cu penuria sistemică de alimente și obiecte zilnice de consum, prin urmare populația simplă este pusă în situația să se descurce cum poate și să facă uz de orice metodă pentru a putea supraviețui. Este îngrijorătoare starea în care se află piața din Chișinău, unde controalele organelor de supraveghere financiară au depistat existența unor monopoliști cu venituri astronomice pentru acea vreme. În pofida controalelor sistemice ale Comisariatului de Finanțe, nu se desfășoară controlul patentelor, nu se calculează venitul suplimentar al acestor comercianți, iar impozitarea nu corespunde venitului[11]. Concomitent, se atestă prezența unei rețele impunătoare de comercianți care activează fără patentă în Chișinău și Bălți. Verificările autorităților nu aduc rezultatul scontat, iar dosarele speculanților arestați sunt tergiversate în instanțele de judecată. Un alt document datat cu 12 iunie 1945 și semnat de șeful adjunct al secției județene NKVD din Soroca informează CC al PCM că a fost destructurat un grup de cetățeni specializat în speculă. Majoritatea bunurilor vândute de aceștia proveneau din regiunile Moscova, Ivanovo și Kiev. De asemenea, în raport se subliniază atitudinea indiferentă a unor lucrători din NKVD, de pildă a cetățeanului Mișin care nu este interesat de muncă și a fost implicat într-un act de luare de mită[12].

Am reliefat în linii generale fenomenele economice informale publicate de Adrian Dolghi, reiterând că pe paginile volumului ele pot fi găsite mult mai multe. Chiar și așa, valoarea istoriografică a lucrării de față nu poate fi subestimată. Pe lângă faptul că vizează perioada postbelică din RSSM, o perioadă catastrofală din istoria Republicii Moldova marcată de crize și penurii, publicația deschide noi oportunități în direcția unui studiu interdisciplinar cu accente pe istoria socială și studierea cotidianului.

Contribuții promițătoare au venit și din direcția cercetării sociologice, realizate de doctorul în sociologie – Iurie Gațcan. Acesta a oferit o perspectivă socială și juridică asupra corupției din Republica Moldova și mecanismele anticorupție care ar putea fi aplicabile pentru combaterea fenomenului. Rezultatele investigării s-au materializat sub forma tezei de doctorat în sociologie cu denumirea: *„Corupția ca fenomen social și mecanisme anticorupție (Cazul Republicii Moldova)”,* susținută în anul 2015. Cunoscând și ascensiunea profesională a autorului în cadrul Centrului Național Anticorupție, fiind licențiat și în drept, putem sublinia și aplicabilitatea practică a cunoștințelor autorului, achiziționate pe parcursul cercetării doctorale. Teza de doctor este o analiză polivalentă a fenomenului corupției în Republica

[10] Adrian Dolghi, *Viața cotidiană în RSS Moldovenească (1944 – 1961). Studiu și documente*, CEP UPSC, Chișinău, 2024, p. 38.
[11] *Ibidem*, p. 64.
[12] *Ibidem*, p. 82.

Moldova din punct de vedere juridic, criminologic și sociologic. Pentru autor, fenomenul corupției este perceput ca un factor destabilizator în raport cu statul și societatea. Teza comportă și o certă valoarea metodologică, autorul încercând o sinteză a corupției prin prisma istoriografică și conceptuală. Literatura consultată este vastă, începând cu clasicii antichității, trecând prin fondatorii sociologiei moderne (Max Weber și Emil Durkheim) și terminând cu cercetătorii contemporani ai corupției din diverse sfere de competență și din arii geografice diferite (americani, englezi, ruși, italieni, român etc).

Concluzia lui Iurie Gațcan este următoarea: dimensiunile sociale ale fenomenului corupției sunt strâns legate de situația economică și politică a statului; vulnerabilitatea față de acest fenomen se intensifică odată cu apariția unor instabilități sociale și politice, precum este și actuala situație de criză economică și financiară ce a afectat în ultimul deceniu numeroase țări, inclusiv Republica Moldova. Practicarea corupției oferă beneficii imediate celor corupți și periclitează pe termen lung bunăstarea populației, subminând încrederea societății în autoritățile publice și eficiența funcționării instituțiilor democratice a unui stat de drept.

În literatura de specialitate juridică din Republica Moldova au fost făcute tentative de explicație a fenomenului corupției din perspectiva dreptului penal și civil. Mai multe studii au pus în discuție aspecte criminologice și consecințe economico-financiare ale corupției pentru Republica Moldova. Aplecarea juriștilor spre această problematică este lesne de înțeles, dat fiind relevanța și actualitatea ei pentru spațiul public moldovenesc[13].

Corupția a fost studiată de către profesorul universitar Valeriu Cușnir ce-și desfășoară activitatea la Institutul de Cercetări Juridice și Politice al Academiei de Științe a Moldovei. Luând în calcul formația de jurist a autorului, demersurile acestuia în materie de analiză a corupției excedă limitele unei analize strict juridice. Valeriu Cușnir abordează corupția ca un fenomen general uman, existent pe parcursul întregii istorii a umanității. Din punct de vedere istoric, pentru Republica Moldova el constată o continuitate a practicilor de corupție, începând cel puțin cu Moldova medievală. Ipoteza respectivă și-a găsit expresia în articolul științific publicat în anul 2015, denumit *„Fenomenul corupției: între percepție și reacție socială”*. Autorul întreprinde o incursiune în istoria corupției ca fenomen social omniprezent și existent în toate perioadele și epocile istorice. Sinteza făcută de Valeriu Cușnir apelează la legislațiile cele mai variate din istorie, pentru a se observa abordarea și tratarea corupției în diferite contexte istorice, sub diverse regimuri politice și în cadrul tradițiilor juridice eterogene.

[13] Chiar dacă aspectele juridice ale corupției nu reprezintă obiectul prezentului articol, din respect față de munca depusă de cercetătorii din Republica Moldova în abordarea corupției, vom evoca câteva dintre contribuțiile pe care le-au adus aceștia la elucidarea fenomenului, fără pretenția de a elabora o listă exhaustivă de publicații. În acest sens, a se vedea: V. Cușnir. *„Corupția: – reglementări de drept; activități de prevenire și combatere”*, 1999, Ilie S. „*Corupția: aspectul criminologic”*, 2000, A. Donciu. *„Depistarea, cercetarea și calificarea infracțiunilor de corupție”*, 2005, O.Bejan. *„Corupția: noțiune, prevenire și contracarare”*, 2007, A. Donciu, V. Castraveț, V. Morari. *„Prevenirea, investigarea și sancționarea actelor de corupție, spălare a banilor și finanțare a terorismului. Investigații financiar-economice”*, 2009, etc.

Referindu-se la legislația țaristă și apoi sovietică el subliniază faptul că în perioada sovietică răspunderea penală pentru săvârșirea infracțiunilor era determinată în Bazele legislației penale ale URSS și Codurile penale ale republicilor unionale, inclusiv Codul penal al RSSM. Referitor la sancționarea faptelor ce se aflau sub incidența corupției, este de menționat că ele erau incluse în categoria infracțiunilor de serviciu, incriminându-se: luarea de mită (art. 187 C. pen. al RSSM), mijlocirea mituirii (art. 187/1 C. pen. RSSM) și darea de mită (art. 188 C. pen. al RSSM)[14]. În acest sens, specialistul în drept ne indică o dată în plus că în perioada sovietică mita era considerată oficial ca infracțiune, oferindu-ne și baza legală la nivel unional și regional.

În cazul istoriografiei române, portofoliul studiilor care ar viza economia subterană comunistă este mai consistent decât cel din Republica Moldova. Atenția istoricilor români a pivotat, în marea lor majoritate, asupra economiei planificate, politicilor economice și ingineriilor sociale, naționalismului economic din perioada lui Ceaușescu, etc. Din perspectiva studierii economiei subterane sovietice, istoriografiile din România și Republica Moldova sunt comparabile sub aspect epistemic, fiind depistate următoarele similitudini: 1. gradul redus de cercetare al subiectului sau fenomenelor conexe; 2. lipsa abordărilor din perspectiva istoriei sociale; 3. interes avansat față de studierea corupției în literatura juridică[15]; 4. recunoașterea influenței perioadei comuniste asupra formării corupției din postcomunism. Ceea ce ar fi de adăugat este că puține studii de specialitate, de pe ambele maluri ale Prutului, și-au pus scopul să sondeze mecanismele și subtilitățile sistemului economic informal comunist.

Urmând această linie interpretativă, vom aranja cronologic și tematic studiile și autorii care au pășit primii în direcția explicării economiei informale sau secundare din comunismul românesc.

Unul dintre primele demersuri consacrate problemei sectorului economic neoficial aparține antropologului american David Kideckel publicat în 1993 în engleză și tradus în limba română în 2006, sub denumirea *„Colectivism și singurătate în satele românești. Țara Oltului în perioada comunistă și în primii ani după Revoluție”*. Chiar dacă studiul provine din SUA, acesta descrie exact și amănunțit situația societății de sub regimul ceaușist. Autorul și-a focalizat atenția asupra comunității de țărani din Țara Oltului, alături de care a trăit și muncit de 3 ori, pe parcursul anilor 70’-80’. D. Kideckel a îmbinat armonios cercetarea de teren cu o pregătire teoretică solidă pentru a nuanța viața locuitorilor din Țara Oltului. Apăsată de povara socialismului, regiunea a cunoscut repercusiunile regimului ceaușist sub diverse aspecte. Cercetătorul american a scos în vileag strategiile și traiectoriile de supraviețuire a gospodăriilor individuale, survenite ca răspuns la transformările

[14] Valeriu Cușnir, *Fenomenul corupției: între percepție și reacție socială*, în „Akademos”, nr. 4 (39), Chișinău, 2015, p. 102.

[15] Cum putem vedea corupția este abordată mai mult de juriști, aceștia pledând pentru evidențierea aspectelor criminologice, economico-financiare ale dreptului, subliniind mai mult caracteristicile „tehnice” ale fenomenului (penalitățile din Codul Penal, definițiile conform actelor juridice, corupția în contextul crimei organizate, aspecte legislative și procedurale referitoare la corupție și altele).

sociale și economice radicale pe care le-a anunțat regimul în ultima decadă a existenței sale.

Din punctul de vedere al prezentului studiu, de o importanță magistrală apar aspectele identificate din inventarul practicilor economice informale. În primul rând, autorul ține să precizeze că procesul centralizării politice din România a fost mai aprig decât în alte state est-europene. Respectiv, centralizarea administrativ-economică cu toate procedeele aferente a fost una mai complexă și mai sinuoasă. În consecință s-a creat o situație hilară când planificarea centrală a a ajuns să depindă mult de factorii de decizie locali și regionali. Aparatul politic excesiv de centralizat și presiunea obiectivelor de acumulare, a prins România socialistă între controlul statului asupra proprietății și proceselor de producție și dependența de capacitățile productive și practicile producătorilor locali[16].

Ca efect a înflorit un sector vast al economiei informale la nivel local în care a fost implicată toată comunitatea, benevol sau mai puțin. În accepțiunea lui Kideckel, *economia secundară cuprindea toate activitățile acceptate în mod oficial în sectorul privat, legale sau ilegale, producția și schimbul cripto-private ale bunurilor din și dintre întreprinderile și cooperativele socialiste, precum și activitățile economice ilegale ale gospodăriilor particulare*[17] *(subl. A.A).* Spre exemplu, în cadrul comunității era dezvoltat meșteșugăritul privat, pentru care trebuia să faci rost de materiale pentru lucru. Acestea erau accesibile, în primul rând, muncitorilor din uzine care aveau acces la depozite prin aranjamente speciale cu diferiți lucrători din ierarhie. Într-o altă ordine de idei, autorul subliniază și aspecte legate de gen în cadrul economiei informale. Din cauza dezavantajelor din economia oficială, femeile au constituit o forță importantă în economia secundară, ceea ce le-a asigurat putere informală în gospodărie și comunitate. Rolurile lor comunitare care, în mod obișnuit, se rezumau la activitățile casnice și asigurarea producției pentru subzistență le-a redus mobilitatea socială. Locurile ocupate de ele ca producători și funcționari în cooperativele de consum, precum și munca administrativă (de pildă în școli, spitale, instituții de producție) le-au oferit acces la resurse de consum și cunoștințe, doi stâlpi ai economiei informale[18].

Totuși, conchide autorul, la nivel comunitar, economia informală a fost „o sabie cu două tăișuri": pe de o parte oferea acces la influență și resurse inaccesibile, pe de alta suscita competiția pentru resurse dintre oamenii din aceeași comunitate, generând, invidie, ură și situații conflictuale dintre locuitori. Deci, David Kideckel a articulat un demers amplu în care a urmărit și a descris cum apar relațiile informale și pe ce coordonate se dezvoltă economia subterană la nivel local, în condițiile unui sistem inflexibil și hipercentralizat.

În aceeași direcție s-a îndreptat și istoricul Bogdan Murgescu. El și-a câștigat o vastă popularitate printre specialiștii în istoria economică a României datorită studiilor sale consistente ce vizează economia României în diferite perioade istorice. Un avantaj indiscutabil al istoricului bucureștean este valorificarea și interpretarea surselor arhivistice inedite care includ date statistice, rapoarte financiare, acte vamale

[16] David Kideckel, *Colectivism și singurătate în satele românești. Țara Oltului în perioada comunistă și în primii ani după Revoluție*, Editura Polirom, Iași, 2006, p. 58 – 59.
[17] *Ibidem*, p. 68.
[18] *Ibidem,* p. 66.

emise de instituțiile statului român. De altfel, în spațiul românesc sunt puțini istorici care au o astfel de aplecare erudită spre economie și cifre, lucruri care de regulă îi înspăimântă pe istorici.

Cu aceeași competență și abordare critică Bogdan Murgescu s-a axat pe analiza economiei românești postbelice, studiind restructurarea și centralizarea economică în monografia *„România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500 – 2010)”*. În restructurarea economică, istoricul include schimbarea relațiilor de proprietate și instituirea mecanismelor de comandă specifice sistemului comunist[19]. Începând cu 1947, instituirea sistemului politic de tip sovietic a însemnat naționalizarea întreprinderilor de stat, extinderea atribuțiilor economice a organelor statale, formarea ministerelor de profil pentru diverse ramuri a economiei și fondarea Comisiei de Stat a Planificării. O trăsătură acestui sistem economic este eficiența redusă din cauza politizării deciziilor economice și abandonarea investițiilor în funcție de oportunitățile economice. Deci, în economia de comandă socialistă primează prioritățile trasate de factorul politic, dar nu dezvoltarea economică realistă.

Analizând situația economică din România anilor 80’ pe mai multe paliere – industrie, agricultură, veniturile și consumul populației, comerțul exterior, politicile economice aplicate de partid – Bogdan Murgescu ajunge la concluzia că implicarea politicului a fost faptul determinant în adâncirea crizei economice și sărăcirii populației. În special, pe acest fond se evidențiază rolul personal a lui Nicolae Ceaușescu de luare a deciziilor care sfidează orice logică economică. De exemplu, decizia de a acorda prioritate absolută achitării datoriilor externe a sugrumat consumul intern, care și așa era într-o situație deplorabilă. Efectul pe termen lung a fost scăderea disponibilității produselor pentru consumul populației și alocarea acestora pe căi administrative, dar și intensificarea competiției între indivizi pentru a obține produsele sau serviciile greu accesibile.

Autorul conchide că rezultatele cele mai vizibile au fost proliferarea cozilor și înflorirea *„economiei informale”*[20] *(subl. cu italice – A.A)*. La modul general, considerăm că situația economică din România lui Ceaușescu poate fi considerată un exemplu clasic al intervenției politicului în economie, cu toate consecințele negative și crizele corespunzătoare. La nivel practic, Bogdan Murgescu a stabilit o corelație reală dintre carențele economiei socialiste planificate și conturarea unui sector economic neoficial. Acest sector funcționează în paralel cu economia oficială, făcând uz de resursele umane și administrative de stat, dar pentru a asigura sustenabilitatea unei zone economice gri. Evident, sectorul economic secundar reprezintă o sursă alternativă de consum pentru majoritatea populației în moment ce se acutizează penuria de mărfuri și servicii.

Ca o completare la capitolul studierii economiei planificate, cu schițarea unei perspective regionale asupra fenomenului, s-au remarcat studiile istoricului ieșean Alexandru Dumitru Aioanei. Aria de interes profesional a istoricului include situația economică și socială din Moldova românească postbelică. Pe acest fond, sunt relevante câteva studii solide ale istoricului despre așa fenomene ca economia planificată, industrializare, urbanizare, viața cotidiană, penurie, speculă și foamete

[19] Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500 – 2010)*, Editura Polirom, Iași, 2010, p. 336.
[20] *Ibidem*, p. 372.

din regiunea Moldovei. Autorul postulează că toate acestea exprimă o realitate a Moldovei de după război, regiune care a intrat în zona de interese sovietică.

Monografia publicată de Alexandru D. Aioanei în anul 2019 sub denumirea *„Moldova pe coordonatele economiei planificate. Industrializare, urbanizare și inginerii sociale (1944 – 1965)”* proiectează o panoramă a introducerii economiei planificate în județele situate la est de Carpați. Lucrarea are la bază o teză de doctorat în istorie susținută la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

În primul rând este de subliniat cadrul spațial al studiului, fiind evidențiată o zonă geografică bine determinată încadrată într-un segment cronologic fixat – regiunea Moldovei între 1944 – 1965. În acest sens, studiul se înscrie în tiparele unei abordări clasice de istorie regională, ceea ce-i amplifică valoarea istoriografică. Nu putem trece cu vedere și contextul publicării lucrării, așa cum suntem anunțați în prefața semnată de istoricul german de la Universitatea din Mainz, Hans-Christian Maner. În anul 2019 a fost lansată „Mișcarea pentru Dezvoltarea Moldovei”. Asociația propune adoptarea unui model administrativ de descentralizare regională și creșterea autonomiei pentru regiunile istorice a României. Astfel cartea lui Alexandru D. Aioanei vine să umple un gol istoriografic de studii regionale și locale despre Moldova și se înscrie în tendințele contemporane de cercetare istorică. Pe lângă acestea, studiile regionale implică și fenomene de istorie socială, istorie economică și configurarea identităților regionale.

Principalele teze și idei care rezidă din lucrare se focalizează pe subordonarea economiei românești factorului de decizie politic, industrializarea forțată a unor zone din Moldova cu profil preponderent agrar și lipsa unei viziuni clare de dezvoltare a regiunii din partea liderilor comuniști locali. Concluzia generală la care s-a ajuns este că liderii comuniști nu au avut o politică regională, ci au aplicat aceleași principii ale economiei planificate pe realități diferite. Moldova nu a reușit să recupereze decalajul față de provinciile mai dezvoltate[21]. Să reținem că Moldova, alături de zona București-Ploiești, a fost regiunea cea mai viciată din România de ostilitățile militare din anul 1944 – 1945, deci se impunea o abordare mai realistă a necesităților economice și sociale pentru refacerea postbelică.

Un articol semnat de istoricul ieșean, care a prefigurat apariția cărții de mai sus, a fost publicat în 2015. Acesta a plasat în centrul discuției două din fenomenele specifice unei economiei subterane – specula și comerțul ilicit[22]. În perioada martie – aprilie 1944, în cadrul operațiunilor militare armata sovietică pătrunde pe teritoriul României, ocupând orașul Botoșani. Până după 23 august jumătatea de nord a Moldovei a fost izolată de restul țării, ceea ce a condus la instaurarea unui vid de putere. După evacuarea funcționarilor, administrația a intrat sub conducerea militară, iar în zonele ocupate de sovietici se organizau structuri administrative ad-hoc cu aprobarea trupelor de ocupație. Izolarea de restul țării pentru câteva luni, luptele care

[21] Alexandru-Dumitru Aioanei, *Moldova pe coordonatele economiei planificate. Industrializare, urbanizare și inginerii sociale (1944 – 1965)*, Editura „Cetatea de Scaun”, Târgoviște, 2019, p. 516.

[22] *Idem*, *Foamete și speculă în nordul Moldovei în primii ani de după al Doilea Război Mondial*, în Anamaria Macavei, Roxana Pop, *Consemnări despre trecut. Societate și imagine de-a lungul timpului*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2015, p. 301-310.

au avut loc în această regiune precum și abuzurile trupelor germane și sovietice vor avea efecte asupra situației socio-economice și a aprovizionării populației. Situație recunoscută și de simpatizanți locali ai comuniștilor[23].

În acest context politic și militar, situația social-economică a populației a avut parte de un supliciu greu de imaginat, în moment ce în unele zone s-a intensificat foametea și s-a agravat starea fizică a populației. Aprofundarea crizei social-economice a cauzat un alt fenomen specific economiei subterane, care interferează și cu violența și banditismul – jaful. Însuși autorul face referire la astfel de cazuri puse la cale de soldați din armata germană care s-au dedat rechizițiilor forțate, furturilor sau altor abuzuri[24]. De altfel, cum s-a văzut anterior, studiile recente întreprinse de istoricul din Republica Moldova, Adrian Dolghi, a demonstrat că violența și jaful au fost două procese uzuale în procesul instalării puterii sovietice în Basarabia.

Revenind la studiul lui Alexandru D. Aioanei, acesta surprinde pregnant fenomenul de speculă și comerț ilegal sub ocupație sovietică în 44' și în perioada ulterioară. De exemplu, în luna noiembrie 1944 un grup de comuniști din Botoșani au mers la București unde au avut întâlniri cu fruntașii Ana Pauker, Gheorghiu-Dej și Teoharie Georgescu. Conducerea regională prezenta situația din zonele pe care le administra drept una dramatică, accentuând că în zonele montane din Botoșani și Suceava situația economică era complicată îndeosebi. Acolo populația lucra în fabricile de cherestea care au fost închise, la deal oamenii mai lucrau, dar acolo pădurile au fost raționalizate. Aceștia susțineau că comerțul lipsește cu desăvârșire, dar în schimb *înfloreşte specula, care spuneau ei, este un rău necesar, deoarece cooperativele nu aveau încă mijloacele de aprovizionare (subl. A.A)*. Ceea ce aduceau pe piață aceste cooperative nu acopereau nici 10% din necesarul populației. Produsele de manufactură și gazul erau aduse doar de comercianți particulari, situație în care prețurile ajunseseră la 360 de lei litrul de gaz și 120 kg de sare[25].

La modul general, reanimarea relațiilor de schimb economic și de comerț a fost practică uzuală folosită de statul sovietic, la care se apela în situații complicate, mai ales în condiții de deficit și penurie. Utilitatea practicii curente a putut fi surprinsă cel mai bine prin introducerea NEP-ului („Noua Economie Politică") în 1921 în Rusia post-revoluționară. Autoritățile au recurs la introducerea parțială a relațiilor marfă-bani și relaxării fiscale pentru a revitaliza economia rusă după un devastator război civil și aplicarea politicii comunismului de război, care au pus pe brânci țărănii și au aprofundat criza socio-economică.

Aprovizionarea cu mărfuri de primă necesitate sau produse este o altă latură a economiei subterane sovietice dezvoltată de literatura istorică de specialitate și surprinsă în articol. În condițiile unei economii centralizate, distribuția și aprovizionarea cu resurse și mărfuri se face pe criterii politice, raționamentele economice fiind trecute pe al doilea plan. Într-un sens mai restrâns, distribuția fondurilor alimentare și de consum se află la mijlocul relațiilor de blat și patronaj, fiind atestate și cazuri frecvente de delapidări de fonduri. În această ordine de idei, este curios cazul descris de autor care a avut loc în 1945 la Suceava. În octombrie Prefectura a raportat că se înregistrează o lipsă acută de semințe. Se mai raporta că

[23] *Ibidem*, p. 301.
[24] *Ibidem*, p. 302.
[25] *Ibidem*, p. 304.

solicitările adresate Bucureștiului pentru remediere au rămas fără răspuns. În ceea ce privește hrana pentru populație, județului Suceava i-au fost repartizate 120 vagoane de grâu, 160 de porumb și 4 de orz, dintre care au ajuns doar 8 cu grâu și 12 cu porumb. Îmbrăcăminte și încălțăminte nu au fost trimise deloc, iar intervențiile la Subsecretariatul aprovizionării au rămas fără răspuns[26]. Faptele detectate își au corespondența în literatura de specialitate occidentală și rusă, în studiile consacrate comerțului de stat sovietic și aprovizionării populației ce analizează detaliat carențele și inconsecvențele distribuției marfare pe piața oficială[27]. Deci, A. Aioanei concluzionează că în condițiile crizei alimentare, a inflației galopante și a prețurilor maximale activitățile comerciale care încercau să evite condițiile impuse de guvern au explodat, fapt ce a provocat declanșarea unui război contra speculei și sabotajului, considerate de către sovietici activități specifice societății burgheze[28].

Deci, contribuția istoricului ieșean nu poate fi eludată în tratarea subiectului economiei subterane, de aceea a beneficiat de un spațiu de analiză mai extins. Optica propusă de A. Aioanei este foarte relevantă fiindcă permite analiza speculei și comerțului sovietic într-un stadiu incipient, la momentul venirii armatei sovietice în România în 1944 – 1945. Astfel, putem realiza o paralelă a răspândirii fenomenelor enunțate în Basarabia și România, în același segment cronologic și pot fi sesizate anumite similitudini dintre practicile economiei secundare.

Corupția în comunism, în comparație cu economia planificată, a rămas un subiect ocolit în istoriografia românească. Tematică însă a beneficiat de multiple abordări și interpretări juridice, criminologice și politologice. Interesul științific care stă în spatele acestor discipline este ușor de perceput, dată fiind importanța fenomenului în societatea contemporană și în contextul transformărilor politice și social-economice din ultimii 30 de ani. Efectiv, orice discuție din sfera publică se reduce, mai devreme sau mai târziu, la probleme legate de corupție și integritate.

Aceleași argumente, l-au determinat pe expertul în politici anticorupție, Radu Nicolae, să editeze în 2010 la Iași lucrarea „*Corupția și politicile anticorupție”*. De formație politolog, acesta s-a remarcat prin profunzimea analizei și aparatul critic folosit la abordarea problematicii respective. Studiul are intenția de conceptualizare

[26] *Ibidem*, p. 306.

[27] A se vedea monografia: Elena Osokina, *Za fasadom stalinskogo izobiliya: Raspredelenie i rynok v snabzhenii naseleniya v gody industrializatsii: 1927 – 1941*, Editura ROSSPEN, Moskva, 1999, 271 p. Studiul de față este consacrat comerțului și pieței negre sovietice. Istoricul face o incursiune în mecanismul economiei socialiste planificate, fără de care nu poate fi înțeleasă natura carențelor în aprovizionarea populației. Autoarea postulează că planificarea economică era un fenomen excesiv de detaliat și supraetajat. Planurile economice erau permanent reverificate, iar mărfurile puteau fi trimise în același loc în mod repetat sau ținute pe loc. În condițiile acestor inadvertențe, producția se strica în aer liber, în depozite sau la stațiunile de cale ferată. Unele bunuri puteau să nu ajungă la destinație, iar altele ajungeau în regiuni unde nu aveau nici o utilitate. De exemplu, în zonele reci ale Uniunii puteau ajunge costume de baie sau tricouri de vară, iar în luna mai magazinele de stat puteau fi aprovizionate cu paltoane și scurte de iarnă. Adesea, din cauza inexactității în planificare uzinele scoteau producția de sub strung și imediat o repartizau unităților comerciale fără o selecție prealabilă, în rezultat la ce populația putea alege doar o mărime de rochii sau o pereche de cizme, ambele fiind doar pentru un picior.

[28] *Ibidem*, p. 307.

a corupției și mecanismelor acestui fenomen, însă acesta excedează limitele unui simplu studii de științe politice. Actualitatea ideilor și metodele folosite îi conferă utilitate interdisciplinară, făcându-l relevant pentru științele umaniste în ansamblu. Analizând corupția din perspectivă istorică, catalogând-o ca un aspect inerent economiei subterane comuniste, dorim să subliniem aportul autorului la elucidarea fenomenului. Făcând paralele dintre corupția comunistă și postcomunistă, Radu Nicolae afirmă că instituțiile informale postcomuniste sunt adaptări incrementale ale instituțiilor informale socialiste[29]. Ideea de bază este că în socialism, unica cale legitimă și posibilă spre îmbogățire și putere trece prin structurile partidului. Puterea și rețeaua de influență își extrag seva din birocrație, permițând mobilitatea pe axa verticală a ierarhiei sociale. La fel și în postcomunism, calea cea mai scurtă spre bogăție și influență este corupția. Autorul postulează *că în comunism, din cauza economiei penuriei, corupția se manifesta cel mai des în domeniul comercializării bunurilor de larg consum și a serviciilor, prin mici furturi din proprietatea comună și sub forma blatului (ajutorului reciproc). Corupția ținea de primatul supraviețuirii într-un sistem formal și organizațional inflexibil și represiv (subl. A.A)*. Prin urmare, unii cercetători sugerează acceptarea corupției ca un comportament social acceptat și chiar valorizat după 40 de ani de comunism, inclusiv din punct de vedere moral[30].

O interpretare mai puțin întâlnită în literatura de specialitate este tratarea corupției sovietice prin prisma tipului de capital deținut. Radu Nicolae identifică 3 tipuri de capital: capitalul economic – cantitatea de proprietate fizică deținută (bunuri materiale), capitalul cultural (nivelul de cunoștințe și educație) și capitalul social (poziția ocupată de individ într-o rețea formală sau informală de putere). În perioada comunistă *capitalul social este instituționalizat sub forma apartenenței la structurile partidului comunist*[31]. Deținerea unei funcții în cadrul partidului deschidea oportunități de încadrare în rețele de relații formale sau informale. Fuzionarea elitelor manageriale și administrative a cauzat transformarea economiei într-o imensă rețea, în care toți se intercondiționează și se sprijină reciproc. Ceea ce s-ar referi la capitalul economic privat, acesta era restricționat și limitat în condițiile naționalizării și transferării proprietății private sub conducerea statului-partid. Deci, se menținea o relativă egalitate de capital economic între toți, deși doar aparentă.

În această ordine de idei, autorul subliniază că puterea în socialism nu se măsura prin capitalul economic privat, ci prin capitalul politic și cultural deținut, adică prin apartenența la „clasa birocratică". Din punct de vedere legal, proprietatea colectivă aparținea clasei muncitoare. Din punct de vedere real, exista un strat restrâns de administratori care dețin monopolul proprietății colective și care se bucură de beneficiile asociate drepturilor de proprietate[32].

În anul 2025, în România apare lucrarea *„Economie, corupție și politică în România lui Nicolae Ceaușescu"* scrisă de istoricul Cosmin Popa. Din perspectivă noastră, este cea mai importantă contribuție recentă care explică mecanismele economice ale comunismului românesc. Cosmin Popa și-a propus să examineze

[29] Nicolae Radu, *Corupția și politicile anticorupție*, Editura Polirom, Iași, 2010, p. 207.
[30] *Ibidem*, p. 213.
[31] *Ibidem*, p. 214.
[32] *Ibidem*, p. 215.

perioada conducerii lui Nicolae Ceaușescu prin contextualizarea a trei factori: economie, corupție și politică.

Scopul lucrării este să descrie funcționarea industriei comuniste în perioada 1965 – 1989, să evidențieze mecanismele decizionale, criteriile de evaluare a efectelor lor și realitatea din spatele datelor statistice. Astfel, autorul ține să precizeze că *„în spatele cifrelor triumfaliste și al planurilor cincinale „îndeplinite și depășite", economia reală funcționa într-un univers paralel, în care accesul la resurse era condiționat de relații personale, de apartenența la rețele informale și de capacitatea de a negocia cu arbitrariul puterii"*[33]. Efectul direct a fost „instituționalizarea minciunii" pe verticala ierarhiei sociale – de la nomenclatură până la simpli muncitori, necesară însă pentru funcționarea sectorului economic și social.

Autorul demonstrează că economia planificată impusă în România a creat o spirală a corupției, implicând toate grupurile sociale într-o relație informală de dependență. Corupția și abuzurile erau răspândite și bine cunoscute de factorii de decizie și puteau fi tolerate atâta timp cât nu puneau în pericol sistemul politic. Aranjamentele făcute „pe sub masă" erau o componentă indispensabilă a vieții cotidiene. În unele regiuni, funcționau rețele de cunoștințe și de influență, oferind localnicilor acces la resurse și putere. În acest sens, cazul de la Gurahonț, descris de autor, este unul foarte instructiv pentru a înțelege principiul funcționării economiei din umbră la nivel local. Președintele sfatului popular raional – Alexandru Dragoș împreună cu Alexandru Spiac, prim-secretarul comitetului raional de partid, alături de persoanele din subordine, au pus la cale o schemă ingenioasă de devalizare a bunurilor colective. Erau delapidate sau traficate diverse obiecte din fondurile de stat, de la produse agricole până la materiale de construcții, fără să mai punem pe balanță utilizarea resurselor administrative în folos propriu, traficul de influență sau falsificarea actelor. Cei care aveau nevoie de „serviciile" celor din Gurahonț și veneau să se înțeleagă, participau la ospețe și beții din contul autorităților locale. De altfel, autorul relatează o situație anecdotică când „[...] nevoia de alcool era atât de mare în zonă și atât de dese erau petrecerile și „plocoanele" [...] încât în sediul sfatului popular raional funcționa un cazan de rachiu [...]"[34].

Controlul organizat de la Partid asupra regiunii, a estimat că prejudiciul creat prin acțiuni ilegale se ridica la 506 748 de lei, fiind o cifră volatilă, adevăratul prejudiciu fiind incalculabil. Cei de la Gurahonț nu au fost trași la răspundere penală, dar cel mai probabil au avut parte de mustrări din partea PCR. În linii generale, cercetarea studiilor de caz la nivel local poate scoate la suprafață fapte curioase, cu o valoarea epistemică indubitabilă. De altfel, argumentarea autorului confirmă cele examinate de noi anterior despre studiul semnat de antropologul american David Kideckel, în care se concluzionează că economia informală a fost „o sabie cu două tăișuri": pe de o parte oferea acces la influență și resurse inaccesibile, pe de alta suscita competiția pentru resurse dintre oamenii din aceeași comunitate, generând, invidie, ură și situații conflictuale dintre locuitori.

Panorama comunismului românesc, prezentată de istoricul Cosmin Popa cu accente pe industrializare, este fresca unei societăți plasată pe coordonatele unei

[33] Cosmin Popa, *Economie, corupție și politică în România lui Nicolae Ceaușescu*, Editura Corint, București, 2025, p. 11.
[34] *Ibidem*, p. 123.

economii planificate defecte, cu un aparat represiv impunător, sprijinite pe dictatura personală a lui Nicolae și Elena Ceaușescu. Implicarea personală a dictatorului în probleme de ordin tehnic în care nu pricepea nimic, a dus și la o devalorizare a specialiștilor și tehnicienilor și așa considerați, de către dictator, ineficienți pentru producție. Proiectul de modernizare a României, preluat de liderul comunist de la predecesorii săi, nu a ținut cont de problemele structurale și de specificul economiei românești. Raportul dintre factorii sistemici și cei conjuncturali era neglijat.

Concluzii. Istoriografia românească de pe ambele maluri ale Prutului, în ultimele decenii a cunoscut o diversificare a direcțiilor istorice de cercetare. În ceea ce ține de subiectul economiei subterane sovietice, în ultima decadă s-au configurat linii interpretative coerente, cu un suport arhivistic solid și o reevaluare critică a trecutului comunist.

Primele abordări în istoriografia națională ale aspectelor legate de economia subterană comunistă s-au evidențiat la sfârșitul anilor 1990 și începutul anilor 2000. Privilegierea acestei probleme de către juriști și economiști a fost justificată astfel: studierea corupției în dimensiune macro-istorică, poate să ne ajute să găsim soluții la situația economică curentă. Astfel, apariția și evoluția istoriografică a subiectului a fost intens legată de contextul politic și circumstanțele sociale în care acesta s-a dezvoltat.

Mai târziu, în perioada 2010 – 2020, pe valul apariției interpretărilor sociologice și antropologice, economia subterană și fenomenele aferente au început să fie examinate ca un set de probleme structurale ale sistemului sovietic sau comunist. Perioada respectivă a coincis cu liberalizarea cercetării și accesului la arhive, inclusiv din Federația Rusă, care a fost restricționat practic complet începând cu invazia la scară largă în Ucraina din 2022.

În perioada curentă, cercetările din domeniul economiei subterane sovietice se focalizează tot mai evident pe stabilirea relațiilor de interdependență dintre moștenirea practicilor sovietice și transferarea acestora în cadrul economiei capitaliste de piață. Pentru România și Republica Moldova este procedeul cel mai uzual de cercetare, dată fiind legătura structurală dintre practica instituțională sovietică și practicile informale contemporane.

RECENZII

BOOK REVIEWS

Mircea-Gheorghe ABRUDAN, *Mitropolitul Andrei Șaguna. O biografie culturală*, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2023, 368 p.

Radu ROMÎNAȘU*

În istoriografia românească dedicată vieții bisericești și culturale a românilor transilvăneni, personalitatea mitropolitului Andrei Șaguna ocupă un loc aparte, atât prin amploarea activității sale, cât și prin influența exercitată asupra evoluției instituțiilor ecleziastice, a educației și a afirmării conștiinței naționale. Receptarea sa istoriografică a generat, de-a lungul timpului, numeroase contribuții istorice și teologice, care au evidențiat dimensiunea politică, administrativă, spirituală și culturală a operei sale. În acest context, volumul semnat de Mircea-Gheorghe Abrudan se înscrie într-un demers de reevaluare și aprofundare a moștenirii șaguniene, propunând o perspectivă centrată asupra formării intelectuale, a preocupărilor culturale și a rolului mitropolitului în modernizarea vieții românilor din Transilvania.

Pe domnul Mircea Gheorghe Abrudan l-am cunoscut, inițial, prin intermediul lecturii de specialitate. Am citit cu mult interes cartea sa referitoare la raporturile dintre ortodoxie și luteranism în Transilvania de la revoluția pașoptistă până la Marea Unire; o lucrare impresionantă de aproape 1000 de pagini, care a primit premiul „Dumitru Stăniloae" al Academiei Române; o altă lucrare este *Ortodoxia românească în istorie și contemporaneitate* (2019) și volumul *Lecturi din istoriografia bisericească* așezat în memoria profesorului și istoricului Nicolae Bocșan și a părintelui profesor academician Mircea Păcurariu. În acest volum, autorul are un capitol dedicat lui Andrei Șaguna, mai exact este vorba despre corespondența acestuia cu ierarhia românească și sârbească, dar și cu o serie de protopopiate din Transilvania și Maramureș.

Cărțile domniei sale vorbesc despre identitatea națională a românilor ardeleni, despre viața lor bisericească și culturală, despre relațiile interconfesionale din Transilvania epocii moderne.

Din această perspectivă, domnul Mircea-Gheorghe Abrudan este un specialist în istoria modernă a Transilvaniei, a Imperiului habsburgic, mai ales în zona raporturilor dintre Biserica ortodoxă din Transilvania și statul austriac. Aria sa de cercetare s-a extins și asupra Bisericii ortodoxe din Banat și Bucovina.

Cartea *Mitropolitul Andrei Șaguna. O biografie culturală* este o lucrare de referință semnată de istoricul și teologul Mircea-Gheorghe Abrudan. Ea a apărut la Editura Școala Ardeleană din Cluj-Napoca în anul 2023, sub egida Academiei Române a Centrului de Studii Transilvane, și reprezintă o aprofundare complexă a vieții și operei unuia dintre cei mai importanți lideri ai românilor din secolul al XIX-lea.

* Universitatea din Oradea, Departamentul de Istorie; e-mail: rrd1214@yahoo.com.

Prefața semnată de profesorul Ioan Bolovan, membru corespondent al Academiei Române, și cuvântul introductiv al autorului subliniază importanța acestui demers editorial ca instrument de îmbogățire a istoriografiei vieții bisericești, a culturii și a memoriei. Cu siguranță, această biografie reprezintă un punct de referință atât pentru specialiști, cât și pentru publicul larg.

Lucrarea pe care o semnalăm astăzi se așază într-o continuitate frumoasă cu demersurile anterioare referitoare la viața și activitatea mitropolitului Andrei Șaguna. Amintim doar câteva contribuții semnificative: Nicolae Popea (1900), Ioan Lupaș (1911), Gergely Moldovan (1916), studiile lui Nicolae Iorga, Gheorghe Tulbure (1938), Keith Hitchins (1995), Mihai Sofronie (2001), studiile lui Paul Brusanowski referitoare la statutul șagunian, tot din zona teologică amintim contribuția lui Johann Schneider despre ecleziologia organică a mitropolitului Andrei Șaguna și fundamentele ei biblice, canonice și moderne, Bogdan Andriescu și Voichița Bițu (2012) etc.

Spre deosebire de lucrările centrate prioritar asupra activității politice sau asupra organizării bisericești, cercetarea lui Mircea-Gheorghe Abrudan deplasează accentul către formarea intelectuală, preocupările culturale și mecanismele de construire a memoriei lui Andrei Șaguna.

Majoritatea cercetărilor științifice recunosc epoca lui Șaguna ca un „răsărit de aur" pentru Biserica Ortodoxă din Transilvania, mitropolitul fiind perceput ca un „cârmuitor de oameni" și un „îndreptător al vremurilor".

Volumul propune o abordare originală, punând în lumină, printr-o focusare directă, dimensiunea culturală și intelectuală a mitropolitului Andrei Șaguna, un veritabil ctitor al unității și emancipării naționale a românilor transilvăneni, prin intermediul Bisericii. Mai precis, este vorba despre selectarea a 9 studii dintr-un total de 30 publicate în urma unei cercetări științifice de mai bine de 15 ani, care fac referire la profilul intelectual și cultural al ierarhului transilvănean, la care se adaugă un studiu inedit (cel de-al doilea capitol al cărții care prezintă heraldica șagunianǎ, portretele lui Șaguna, decorațiile primite).

Caracterul compozit al volumului, alcătuit din studii elaborate în momente diferite, poate conduce pe alocuri la anumite reluări tematice. Acest aspect nu diminuează valoarea lucrării, dar evidențiază utilitatea unei eventuale sinteze monografice care să integreze într-o construcție unitară toate direcțiile de cercetare propuse.

Autorul evidențiază rolul său fondator ca prim președinte al Asociațiunii ASTRA, susținător al dezvoltării culturale și al progresului social al românilor transilvăneni, și arhitect al autonomiei și sinodalității bisericești exprimată prin Statutul Organic din 1868, document organizatoric, democratic și liberal ce a stat la baza Bisericii Ortodoxe din Transilvania până în 1925 și până în 1948 pentru Biserica Ortodoxă Română.

Cartea detaliază parcursul intelectual al lui Șaguna, de la originile sale aromâne în mediul negustoresc din Miskolc și influențele multiple culturale din capitala maghiară Pesta, la studiile teologice și activitatea administrativă în cadrul Mitropoliei Carlovițului. De asemenea, sunt explorate corespondențele sale cu personalități politice și culturale ale Imperiului Habsburgic, inclusiv cu împăratul

Franz Ioseph, toate acestea oferind o perspectivă amplă asupra profilului său atât de complex.

Mi s-a părut interesantă sintagma de „*biografie culturală”* folosită inspirat de autor în titlul cărții. După aprecierea noastră, autorul a intenționat să depășească simpla relatare cronologică a vieții și activității lui Andrei Șaguna, deci nu avem de a face, din această perspectivă, cu o monografie după tiparul clasic. Domnia sa a optat pentru o perspectivă multidimensională asupra influenței sale în plan cultural, intelectual și spiritual. Acest fapt înseamnă că biografia despre care vorbim nu se rezumă doar la evenimentele din viața mitropolitului, ci explorează impactul său asupra identității culturale și naționale a românilor din Transilvania.

Prin această formulare, autorul accentuează rolul lui Șaguna ca promotor al culturii românești, al emancipării naționale și al modernizării spirituale, punând în valoare aria sa de activitate în teologie, educație, politică și administrație bisericească. De asemenea, se evidențiază modul în care opera și principalele sale demersuri au contribuit la construcția unei conștiințe culturale colective și la afirmarea unui model de leadership, ce combină tradiția cu elemente moderne de esență liberală.

Caracterul interdisciplinar al volumului rezultă din asocierea analizei istorice și instituționale cu elemente de istorie culturală, istoria ideilor și istoria Bisericii. Această metodă îi permite autorului să urmărească nu doar activitatea publică a lui Andrei Șaguna, ci și formarea sa intelectuală, rețelele sale de relații și modul în care a contribuit la consolidarea instituțiilor culturale românești.”

La rândul ei, contextualizarea istorică este amplă: autorul prezintă minuțios climatul politic și social al secolului al XIX-lea din Transilvania și din Imperiul Habsburgic, și pe acest fundal autorul explică importanța demersurilor bisericești, politice și culturale ale mitropolitului Șaguna.

Documentarea este riguroasă și se bazează pe multiple surse primare, bibliografie națională și internațională, corespondențe, documente bisericești, acte politice și culturale. Toate reușesc să aducă la lumină detalii inedite despre personalitatea și activitatea lui Andrei Șaguna.

Accentul cade pe componenta culturală și intelectuală a ierarhului; este evidențiat rolul mitropolitului ca promotor al culturii românești și al emancipării naționale (a fost în fruntea mișcării naționale aproape 30 de ani).

Volumul dezvoltă și o perspectivă originală asupra personalității mitropolitului, detaliind modul în care Șaguna a integrat tradiția religioasă cu modernitatea, fiind un pionier în folosirea limbii române în viața religioasă și publică.

Lucrarea are o abordare academică și, în același timp, se bucură de un grad ridicat de accesibilitate. Structura și aparatul științific al volumului sunt organizate riguros. Stilul este clar, fluent și accesibil.

Cartea nu doar că onorează memoria lui Andrei Șaguna, dar servește și ca un instrument educațional pentru generațiile viitoare, prezentând un veritabil model moral, intelectual și național.

În virtutea acestor scurte considerații despre volum, vă invit să descoperiți, prin lectură, viața și moștenirea lui Andrei Șaguna, prin intermediul unei lucrări, care este expresia unui efort minuțios de cercetare, ce pune în valoare o figură emblematică a istoriei naționale, culturale și ecleziastice.

Volumul are potențialul de a deveni o contribuție importantă pentru cercetările viitoare dedicate istoriei Bisericii, culturii și identității românilor transilvăneni.

Aceste rânduri reprezintă doar un semnal despre o lucrare interesantă, bogată în informații, care se citește ușor și care suscită curiozitatea aproape la fiecare pagină. Este o bucurie de a putea semnala o asemenea carte și de a putea discuta pe marginea unei veritabile personalități din istoria românilor, pe care domnul Mircea Gheorghe Abrudan o aduce în prim-plan, atât în atenția specialiștilor, cât și a publicului larg.

Vasile BURIAN, Susana-Florina PALL, Radu ROMÎNAȘU, *Satul Chechiș, județul Sălaj. File de monografie*, Editura Caiete Silvane, Zalău, 2026, 525 p.

Ioan CIORBA*

În ultima vreme a crescut semnificativ interesul pentru istoria locală, grație istoricilor și a altor pasionați de acest domeniu (slujitori bisericești, dascăli etc.) numărul monografiilor unor localități mici, în aparență cu un trecut banal și puțin sesizabil, sporind în mod considerabil. În rândul acestui efort recuperator trebuie plasată și lucrarea care stă în atenția noastră în paginile de față, dedicată satului Chechiș din comuna sălăjeană Bălan, având ca autori trei cadre didactice (Vasile Burian a activat ca învățător în școala din localitate, cu mici întreruperi între 1973-2017, Susana-Florina Pall este profesoară în Zalău, iar Radu ROMÎNAȘU, ocupă funcția de lector și director al Departamentului de Istorie din cadrul Universității din Oradea).

Rod al unei documentări întinsă pe o lungă perioadă de timp, ea este în egală măsură și rezultatul atașamentului autorilor pentru acest loc. Se cuvine să adăugăm în continuarea ultimei afirmații și faptul că localitatea supusă atenției noastre în prezentelor rânduri a beneficiat deja de o primă contribuție apărută în anul 2002 cu titlul „Chechiș, satul din sufletul meu", cu referiri la demografia sa de la mijlocul veacului al XX-lea, avându-l ca autor pe Costică Cheța.

Deschisă de un *Cuvânt-înainte* semnat de către Dinu Iancu-Sălăjanu în calitatea sa de președinte al Consiliului Județean Sălaj și de o *Prefață* având-l ca autor pe lect. univ. dr. Cosmin Patca, monografia de față își propune așadar să-i aducă în centrul atenției „pe cei mici", respectiv pe eroii depersonalizați ai istoriei, cei care prin truda și efortul lor și-au asigurat nu doar propria existență, ci și pe cea a structurilor și suprastructurilor în cadrul cărora, adesea fără voia lor, au fost cuprinși. Din acest motiv, dar și din multe altele, din punct de vedere metodologic construcția de față este tributară sugestiilor și direcțiilor deschise de curentul istoriografic al Școlii Analelor, vizibil în chestiuni ce țin de abordarea unor aspecte în „durată lungă", de primordialitatea acordată oamenilor simpli sau universului lumii rurale, de recursul la interdisciplinaritate ori de utilizarea unei game largi de izvoare documentare.

Lucrarea are meritul de a valorifica o importantă cantitate de material inedit, păstrat în fonduri arhivistice din Sălaj, Cluj sau Sibiu, dar și informația provenită din diverse șematisme, volume de documente sau de studii, lucrări generale sau speciale, anuare ori din presa veche. De un real folos în economia lucrării sunt apoi informațiile culese pe cale orală încă din anii `70-`80 ai secolului trecut de către elevii satului cu referire la aspecte subsumabile domeniului etnografiei (folclor, obiceiuri, tradiții etc.), tot mai greu de adunat în prezent pe fondul modernizării accentuate a mediului rural românesc în ultimele decenii și a abandonării multor practici și comportamente

* Muzeul Țării Crișurilor Oradea-Complex Muzeal; e-mail: ciorbaionut@yahoo.com.

cu caracter ritualic. Demersul a fost coordonat de către profesoara Ileana Burian și de către unul din cei trei autori ai acestei cărți, respectiv Vasile Burian. Trăind și activând mult timp în această localitate, cel din urmă a fost și martor direct al multor evenimente care și-au pus pecetea pe istoria așezării începând cu a doua jumătate a secolului al XX-lea.

Structurată în două Părți (Partea I. *Locurile, cadrul natural, oamenii* și Partea a II-a. *Viața spirituală*), cuprinzând trei, respectiv patru capitole, lucrarea debutează în mod logic cu descrierea geografică a localității (poziționarea ei în cadrul județului Sălaj, relief, climă, soluri, floră și faună). Se insistă în continuare pe momentul primei atestări documentare (datând din anul 1316, dar autorii sunt înclinați să creadă că ea exista încă de dinaintea marii invazii mongole din anii 1241-1242) și pe etimologia numelui satului, făcându-se și o inventariere a denumirilor sub care a fost pomenit în documente de-a lungul timpului.

Un loc aparte îl ocupă în arhitectura lucrării spațiul dedicat istoriei acestuia. Nu credem că autorii au greșit atunci când au acordat acestui aspect o atenție sporită, încercând să-i descifreze trecutul printr-o permanentă raportare la ceea ce s-a întâmplat atunci la nivelul actualului areal al Sălajului și, mai apoi, la cel al lumii transilvănene, a spațiului românesc ori la cel al Europei Centrale și de Răsărit. Metoda se dovedește în unele cazuri singura care poate oferi un discurs liniar cu referire la cazul multor nuclee rurale a căror trecut a scăpat timp îndelungat cuprinderii sale în mod regulat în diverse tipuri de documente.

De apreciat sunt în acest context și numeroasele mărturii orale culese în curgerea timpului de la bătrânii satului, calitatea de participanți la evenimentele trecutului fiind dublată datorită acestei noi ipostaze a lor de cea de creatori de istorie, oferind autorilor o sumedenie de date și informații imposibil de dobândit pe o altă cale. Cernute cu grijă prin sita interpretării critice acestea au marele merit de a vivifica discursul istoric, transformându-i pe sătenii care mult timp au fost consemnați în izvoarele istorice (conscripții, centralizatoare, recensăminte etc.) doar din punct de vedere cantitativ - prin cifre menite să evidențieze calitatea lor de contribuabili - în personaje vii, cu povești adesea uluitoare. În orice caz, grație efortului de documentare, putem constata cu ușurință marele impact pe care evenimentele istorice majore (și nu numai) l-au avut asupra populației din Chechiș. Spre exemplificare putem aminti aici bunăoară că doar Primul Război Mondial a presupus o participare a unui număr de 226 de bărbați din localitate, din care 217 s-au constituit în parte activă, fiind prezentă pe diversele câmpuri de luptă, înregistrându-se și de 22 de decese, în timp ce 40 de locuitori au fost răniți sau bolnavi. Indiferent de populația totală a satului din acel moment (conform recensământului maghiar din anul 1910 aceasta se ridica la 1483 de persoane) valorile indicate mai sus sunt edificatoare pentru a creiona marea jertfă cerută pentru o cauză străină de interesele populației covârșitor majoritare a satului, respectiv pentru români.

Bine sunt interpretate de către autori și datele de interes demografic, relevând apartenența localității la „vechiul regim biologic" până inclusiv în prima parte a veacului al XX-lea, caracterizat prin existența unor mari rate ale natalității și mortalității, parametrii celei din urmă datorând mult monotoniei regimului alimentar și slabului acces la serviciile medicale.

Capitolul ocupațiilor locuitorilor acoperă și el un segment important, abordarea lui pe tranșe cronologice mari evidențiind o serie întreagă de elemente de continuitate, Mult timp principalele activități lucrative au vizat cultivarea pământului și creșterea animalelor. Aceiași dinamică lentă este evidențiată și în cazul evoluției gospodăriilor, locuinței, clădirilor anexe, lemnul și pământul reprezentând până chiar după 1950 principalele materiale de construcție.

Recuperarea istoriei bisericii ortodoxe din localitate este precedată de o lungă și utilă prezentare a începuturilor creștinismului și ulterior, a principalelor etape în evoluția ortodoxismului în Transilvania. Munca autorilor vizavi de acest aspect a fost înlesnită de existența unor preocupări pe această direcție (mici monografii, o lucrare de licență) aparținând unor intelectuali ai locului (preoți, profesori), de un real folos dovedindu-se și aici mărturiile bătrânilor. De menționat aici ar fi și faptul că pentru o bună perioadă de timp geografia confesională a satului a cunoscut modificări radicale, majoritatea covârșitoare a populației îmbrățișând mult timp, asemenea altor sate sălăjene, greco-catolicismul (de exemplu 1027 de locuitori dintr-un total de 1081 potrivit recensământului din anul 1850; 1594 de locuitori dintr-un total de 1634 în anul 1938 etc.); din acest considerent s-ar fi impus, în opinia noastră, ca acestui capitol să i se fi rezervat de asemenea un capitol special, lipsa lui știrbind caracterul de omogenitate a lucrării, putând da naștere la felurite interpretări. O viitoare ediție va trebui în mod obligatoriu să recupereze și să valorifice și acest segment din trecutul satului.

Începând cu perioada interbelică și-au făcut apariția și adepții cultului penticostal, demersurile organizării acestei comunități fiind și ele prezentate în mod succint.

Dinamica procesului de alfabetizare a tinerelor generații este abordată într-un cadru separat, dedicat școlii din localitate. Sunt inventariate în cuprinsul său numeroasele provocări cărora cei însărcinați cu conducerea acestei instituții au trebuit să le găsească rezolvare, oferindu-ni-se și importante date legate de inventarul lor, de succesiunea cadrelor didactice ori de înlocuirea vechiului edificiu construit din pământ și lemn cu altele moderne (prin adăugarea unor spații sau construirea unor noi corpuri de clădire). Nu sunt omise nici activitățile adiacente menite să fortifice mental tinerele generații (diversele cercuri care au fost inițiate – de matematică, folclor, foto etc.), ori serbările și activitățile sportive.

Un ultim capitol este alocat elementelor de etnografie, respectiv tradițiilor și obiceiurilor locului, analiza autorilor surprinzând marea diversitate a acestora și bogăția de sensuri atribuită lor. El vine încă o dată să sublinieze forța spirituală a lumii țărănești (în măsură să combată, de pildă, slaba ei echipare tehnică), precum și puterea ei de a destructura cenușiul cotidian (de pildă, prin horă, clacă etc.). Cu multe detalii sunt consemnate ceremoniile și gesturile pline de înțelesuri care însoțeau individul sau colectivitatea în marile cicluri ale vieții (naștere, căsătorie, moarte), demersul putând oferi perspectiva comparării cu cea a altor localități pentru a contabiliza asemănările sau, după caz, deosebirile. Utile se vor dovedi pentru generațiile actualele și cele viitoare de etnografi paginile dedicate obiceiurilor practicate de către săteni, de la cele specifice sărbătorilor de iarnă ori a celorlalte momente festive de peste an, la altele cu semnificații mai largi („Bătutul craiului”, „Împreunișul oilor”, „Udatul cununii” etc.).

Postfața grupează mai multe mărturii și evocări ale satului făcute de către unii fii ai săi (risipiți în lume sau rămași acasă) sau de persoane care trăiesc și activează aici, opul încheindu-se cu mai multe anexe fotografice.

Cu observația mai sus formulată vizavi de necesitatea restituirii componentei greco-catolice din istoria satului și cu cea că pe alocuri discursul ar fi impus un mai mare accent pe latura interpretativă în detrimentul celei narative, lucrarea de față rămâne sub multiple fațete o contribuție importantă de istorie locală. Din efortul conjugat al autorilor a rezultat o construcție consistentă sub raportul documentării și al bogăției de informații regăsite în cuprinsul ei, acestea din urmă dovedindu-se utile într-o serie de reconstituiri viitoare care vor privi nu doar istoria locului, ci și pe cea a lumii sălăjene, transilvănene ori românești.

Ion EREMIA, Basarabia. *Dăinuire românească prin istorie și limbă*, Editura Universității de Stat din Republica Moldova, Editura Universității din Oradea, Chișinău, Oradea, 2024, 618 p.

Radu ROMÎNAȘU*

Pentru istoriografia de pe ambele maluri ale Prutului a devenit, ca o prioritate evidentă, cercetarea și recuperarea – prin studii, cărți și volume colective – a istoriei regionale și locale, pentru ca elemente constitutive și particularizatoare ale acesteia să fie cuprinse în contextul mai larg al istoriei naționale și, în final, în fluxul celei universale.

Preocuparea pentru reconsiderarea unor aspecte semnificative ale acestei istorii este, deci, o îndatorire științifică, dar și una obligatorie pentru instituțiile de învățământ superior și de cercetare. Un exemplu concludent în acest sens este Centrul de Studii interdisciplinare „Silviu Dagomir", care respiră prin doi plămâni (unul la Oradea și altul la Chișinău), având o extensie și în partea occidentală la vechea Universitate din Padova. Ca urmare a acestui fapt, care merită a fi subliniat, istoricul Ion Ieremia de la Universitatea de Stat din Moldova s-a angajat, din nou, la un travaliu științific important, pentru a reconstitui aspecte importante din istoria Basarabiei.

Ca atare, monografia *Basarabia. Dăinuire românească prin istorie și limbă* scrisă de Ion Eremia, și publicată în anul 2024 la Editura Universității de Stat din Moldova și la Editura Universității din Oradea, reprezintă o contribuție semnificativă la studiile istorice despre provincia dintre Prut și Nistru. Lucrarea se adresează atât specialiștilor, cât și publicului larg, având drept scop dezvăluirea complexității istorice și culturale a provinciei românești dintre Prut și Nistru.

Conceptul de *dăinuire românească* se referă la capacitatea poporului român de a supraviețui și de a-și păstra identitatea culturală, lingvistică și istorică în fața diverselor provocări externe și interne de-a lungul istoriei. Ea este strâns legată de tradiții, credințele și valorile comune care au fost transmise din generație în generație, formând un fundament solid pentru identitatea națională românească. Sintagma apare frecvent în scrierile lui Nicolae Iorga, Lucian Blaga și în texte semnate de academicianul Ioan Aurel Pop. Ea nu se referă doar la supraviețuirea fizică a poporului, ci și la apărarea limbii și a identității naționale, la mentalitatea de frontieră a românilor care le-a permis să supraviețuiască prin conviețuirea cu alte culturi, ceea ce le-a întărit propria identitate.

Lucrarea își are rădăcinile într-o analiză istorică detaliată care urmărește originile Basarabiei ca entitate culturală distinctă. Autorul susține că termenul de „Basarabia" se referea inițial la teritorii controlate de diferite puteri, inclusiv de otomani și mai târziu de ruși. Autorul oferă perspective asupra modului în care aceste dinamice istorice au modelat înțelegerea contemporană a identității naționale în

* Universitatea din Oradea, Departamentul de Istorie; e-mail: rrd1214@yahoo.com.

rândul românilor din această regiune. Monografia abordează și narațiunile istorice construite în jurul Basarabiei, subliniind că expansionismul rus a fost adesea încadrat istoriografic ca o misiune civilizatoare. Ion Eremia critică cu argumente științifice această perspectivă, dezvăluind-o ca pe un mecanism politic de stat pentru controlul imperial, care a dus la o eroziune culturală semnificativă în rândul populației locale.

Cartea este organizată în trei mari capitole:

Capitolul de debut **Țările Române în politica balcanică a Imperiului Rus** (158 p.) reprezintă o incursiune prin secolele XVIII și XIX în care autorul face o analiză pertinentă asupra influenței Rusiei în Principate Române și a dinamicii geopoliticii imperiale țariste, în special după momentul Păcii de la Kuciuk-Kainargi din 1774, detaliind modul în care politica externă țaristă a influențat Principatele Române extracarpatice, dar și întreaga regiune sud-estică europeană.

Al doilea capitol intitulat **Basarabia sub dominația rusească** (245 p.) abordează aspecte din perioada stăpânirii rusești (1812-1918), analizând așa-numita „autonomie" a Basarabiei și politicile sistematice de rusificare care urmăreau suprimarea limbii și culturii române. Autorul reușește să dezavueze mitul autonomiei basarabene sub dominația țaristă, arătând că dincolo de retorica oficială, politica reală a fost una de asimilare și uniformizare administrativă și culturală, procedeu aplicat, de altfel, și de autoritățile austro-maghiare după anul 1867 în Transilvania. Autorul cărții subliniază impactul acestor politici asupra populației locale, subliniind modul în care acestea au introdus schimbări în compoziția etnică și în peisajul cultural al regiunii.

În fine, ultimul capitol Exponenți ai românismului (100 p.) oferă perspective cumulative și calitative asupra intelectualilor care au militat pentru păstrarea limbii și culturii române în fața presiunilor politice imperiale țariste. Această secțiune a lucrării se focusează pe dimensiunea proeminentă a personalităților care au susținut identitatea și cultura românească din Basarabia în perioadele istorice dificile, pe care această provincie le-a parcurs, până în memorabilul an 1918.

Fiecare capitol este bine motivat și argumentat pe baza unei bibliografii deosebit de bogate, obținute în urma unei cercetări îndelungate în cadrul arhivelor și în biblioteci. Totul este aranjat în mod științific. Fraza se derulează cu ușurință și claritate lingvistică.

Cele trei capitole sunt structurate în subcapitole care detaliază evenimente istorice specifice prin care a trecut Basarabia și prezintă o serie de personalități marcante din viața politică și culturală a Basarabiei, oferind astfel o imagine de ansamblu asupra evoluției istorice și culturale a pământului românesc dintre Prut și Nistru.

Ideea dominantă – care se desprinde în această acțiune de reconstituire pe care o propune domnul profesor Ion Eremia, sub forma acestui volum, este surprinderea unui fenomen complex, care nu-și dezvăluie valențele decât numai printr-o explorare multiplană și pluri/interdisciplinară.

Privită în ansamblu, lucrarea este voluminoasă, însoțită de un suport documentar considerabil și temeinic structurată, în conformitate cu cerințele academice, autorul optând pentru o tratare sistematică a problematicii investigate.

Ion Eremia este recunoscut ca un istoric militant, dedicat cercetării critice a istoriei românești. Prin această lucrare, el reiterează importanța păstrării identității culturale românești în fața proceselor de rusificare care au debutat din secolul al XIX-lea, după 1812, până în secolul XX. Autorul apelează la surse documentare variate pentru a-și susține argumentele sale, ceea ce conferă lucrării o soliditate științifică remarcabilă.

Monografia nu doar că adună studii anterioare ale autorului, publicate în diverse reviste de profil, dar le integrează într-un context mai larg al istoriei regionale, subliniind interacțiunile dintre diferitele puteri imperiale care au intrat în contact cu spațiul românesc și impactul acestora asupra populației locale. Din această perspectivă, lucrarea reprezintă o resursă valoroasă pentru cercetătorii avizați ai domeniului, pentru studenții și masteranzii de la specializarea Istorie, dar și pentru oricine este interesat de istoria românilor și de identitatea națională a românilor din Basarabia, de relația complexă dintre istorie, limbă și identitatea națională în zona Europa de Est și de Sud-Est. Travaliul științific al autorului nu numai că îmbogățește discursul istoric contemporan, dar el rezonează și cu teme socio-istorice de largă respirație europeană, care privesc conservarea identității naționale și culturale, în mijlocul tendințelor actuale de globalizare și a deselor schimbări de regimuri politice.

În consecință, lucrarea nu este doar un exercițiu academic, ci poate fi înțeleasă și în cheia unui apel la cunoașterea și conservarea moștenirii lingvistice și culturale românești din Basarabia. De altfel, autorul ajunge la concluzia că menținerea identității lingvistice este crucială pentru supraviețuirea culturală, făcând apel și la opiniile avizate și argumentate ale altor istorici cu privire la importanța limbii ca element fundamental pentru identitatea națională.